

דרישת המקדש

פרקי מבוא להלכות בית המקדש

הרב מנחם מקובר

בהוצאת

המדרשה לידע המקדש בית המקדש השלישי Thirdtemple.org

דרישת המקדש

פרקי מבוא להלכות בית המקדש

הרב מנחם מקובר

תשפ"ה (2025)

בהוצאת המדרשה לידע המקדש

בית המקדש השלישי Thirdtemple.org

© כל הזכויות שמורות למדרשה לידע המקדש (ע"ר) ולמחבר

יפו 234 , ירושלים

02-9666177

Hamikdash.org.il

להזמנות: yeda.mikdash@gmail.com

ניתן לצלם חלקים מהספר שלא למטרות מסחריות

עיצוב ועימוד: המדרשה לידע המקדש

כריכה: תחיה פלס

הקדמה

"ציוה השם ברוך הוא אל הנביא שיגיד לישראל שימדדו כל תוכן חשבון הבניין, ושישמרו הצורות בלבבם שמא היום יבוא משיח ואין כאן בונה פונה לבניין המקדש".
(בעל התוספות יו"ט בספר 'צורת הבית')

בית המקדש העתידי לבוא הינו משאת נפשם של כלל ישראל, העורגים בכמיהה לחזות בבניין הבית בשכלולו. דרישת המקדש והציפייה לבניינו הם חלק ממסכת הציפייה המעשית לגאולה, אשר מכוחם נזכה לחזות את בית קדשנו ותפארתנו עומד על תילו במהרה בע"ה.

ספר זה יוצא לאור כדי לתת מענה לציבור רחב של לומדים החפצים להיכנס באופן מסודר ומובנה אל עולם המקדש הרחב והמופלא. בספר פרקי מבוא הסוקרים את תולדות המקדש, את מבנהו ומבנה הכלים, את חשיבות דרישת המקדש והציפייה לבניינו ואת חזון העתיד שהוא הציפייה המעשית לבניין הבית השלישי ומבנהו. החומר ערוך באופן בהיר, בשילוב של תמונות ואיורים, במטרה להנגיש ולהמחיש את התכנים הנלמדים. באופן זה הן תלמידי חכמים, והן לומדים מן השורה, יכולים להתעמק ולהתחבר אל עולם המקדש המופלא הן בתוכן והן בציפייה.

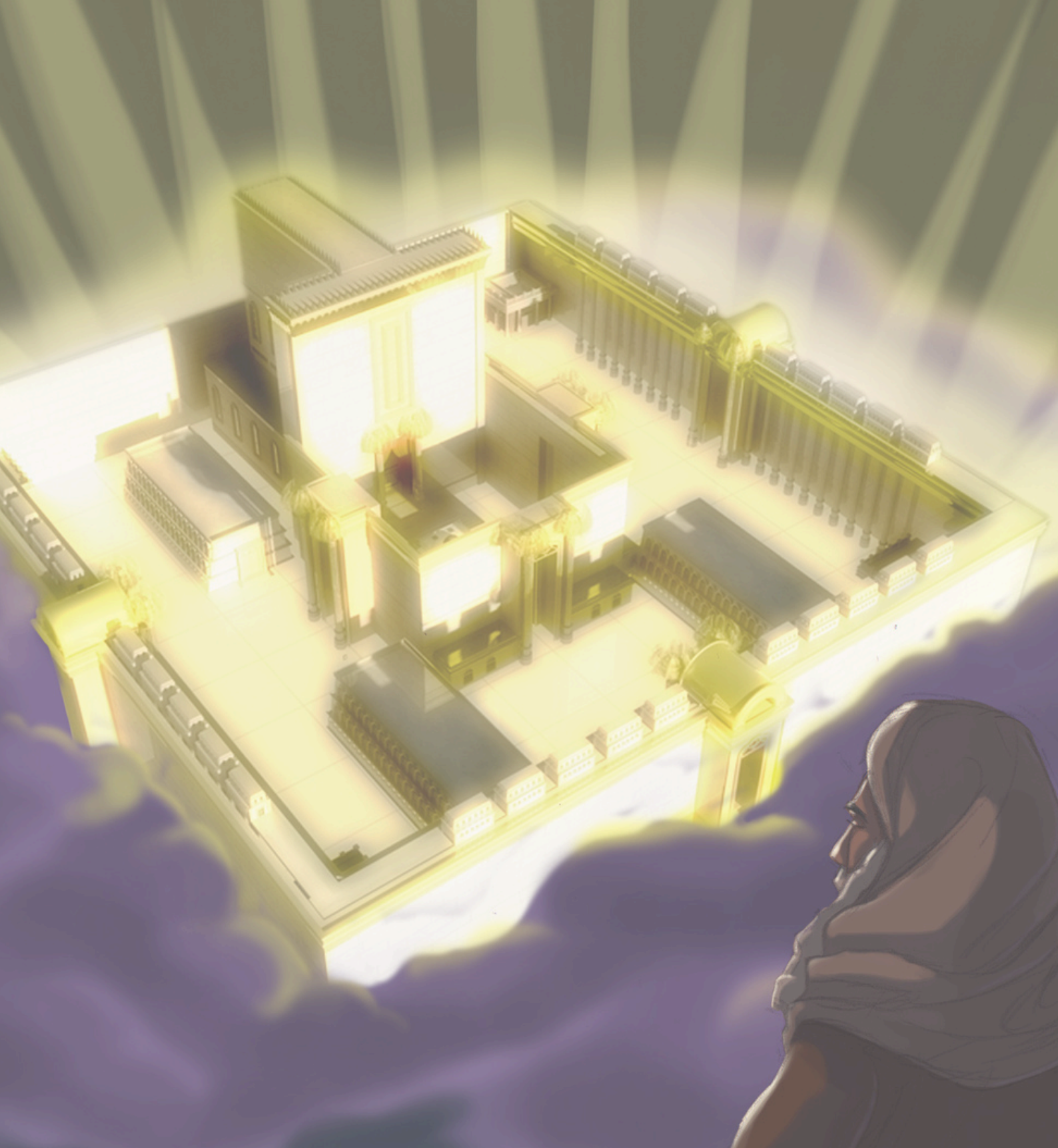
תודתנו העמוקה למר לורנט לוי הי"ו, איש החזון והמעש, אשר מקדם בכל מאודו את חזון הקמת הבית השלישי. ספר זה הינו תוצר של צורך שנולד בעקבות הקמת קבוצות של לומדים אשר הוגים בתורת המקדש, ואשר העצימו את הצורך בחומר לימודי מסודר וערוך. אנו מברכים את מר לוי הי"ו שיזכה להמשיך ולקדם את חזון בניין הבית השלישי, מתוך רוב שפע של בריאות והצלחה, ובעינינו נזכה לראות את המקדש בקרוב בבניינו.

תודתי לגב' דבורה בניסטי אשר מרכזת את פעילות מרכז הבית השלישי. תודתי העמוקה לידידי ורעי הרב מרדכי פרסוף הי"ו, מנהל 'המדרשה לידע המקדש', אשר מקדם מזה שנים רבות את נושא תודעת המקדש בכל רחבי הציבור לגווניו. שימשיך בע"ה בפעילותו הענפה והמבורכת לאורך ימים ושנים.

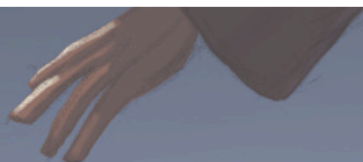
הרב מנחם מקובר
ראש המדרשה לידע המקדש

תוכן עניינים

1.....	דרישת המקדש
25.....	תולדות המקדש
45.....	הלכות בית הבחירה
47.....	פרק א'
71.....	פרק ב'
89.....	פרק ג'
107.....	פרק ד'
129.....	פרק ה'
150.....	פרק ו'
163.....	פרק ז'
184.....	פרק ח'
197.....	מושגי הבית השני
211.....	בגדי הכהונה לכבוד ולתפארת
225.....	פרה אדומה – הלכה ומחשבה
235.....	ארון הברית
245.....	בית המקדש השלישי

❖❖❖ דרישת המקדש ❖❖❖

המקדש – אורו של עולם

בית המקדש היה מאיר לכל העולם, כנאמר במדרש "כשם שהשמן מאיר, כך ביהמ"ק מאיר לכל העולם, שנאמר 'והלכו גוים לאורך'".¹ המקדש נקרא בשם 'אורו של עולם' מפני שממנו יוצאת הארה רוחנית לעולם. חלונות המקדש נקראים בתנ"ך בשם "חלונות שקופים אטומים",² ועניינם להאיר לעולם.³

חז"ל אומרים כי הקב"ה צמצם את שכינתו בין בדי הארון. דבר זה דורש ביאור: כיצד ייתכן שמציאות אינסופית תצמצם עצמה לתוך מציאות של חומר? כך אומר גם שלמה המלך בתפילתו בעת חנוכת הבית הראשון: "הִנֵּה הַשָּׁמַיִם וְהַשָּׁמַיִם לֹא יִכְלְלוּךָ אֶף כִּי הַבַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר בָּנִיתִי"⁴ – הלא השמיים ושמי השמים לא יכלכלוך, ואף הבית הזה. יסוד מהות קיומו של המקדש הוא השראת שכינה. הקב"ה מתגלה לעמו ישראל ולעולם כולו דרך מקום מסוים. זהו אחד מפלאי עולמנו. כשם שקיים פלא באדם עצמו, המורכב מחיבור של גוף ונשמה, כך גם במקום מקדשנו יש חיבור פלאי של טבע ואלוקות. אפשר לומר: מקום שהוא גם למעלה מן המקום. מקום שעליו אומרים חז"ל: "מקום ארון אינו מן המידה".⁵ הארון נבנה אמנם על-ידי בצלאל, אולם בעת שהוא עמד בקודש הקודשים הוא לא תפס מקום פיזי. זהו שורש הממד הפלאי של המקדש, המחבר את עולמנו הגשמי למהותו העל-טבעית.

נס כזה התקיים גם כשבני ישראל היו עולים לרגל שלש פעמים בשנה, כאשר היו מקיימים את מצות הראייה. על מצווה זו נאמר בתורה "שְׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יֵרָאֶה כָּל זָכוֹר אֶל פְּנֵי הָאֱדֹן ד'".⁶

אנו באים להיראות לפני ד', ובאותה עת אנו זוכים גם לראות. אנו מתחברים בשורש נשמתנו אל המציאות האלוהית הקיימת במקום זה. נשמתנו רואה, ואם אנו זוכים גם אנו רואים, כמו במתן תורה שבו נאמר "כָּל הָעָם רְאִים אֶת הַקּוֹלֶת".⁷ אנו משיגים מציאות חדשה ומופלאה מכוח חיבורנו למקום המקדש.

שמחת בית השואבה

חז"ל מספרים שיונה הנביא הגיע עם עולי הרגלים לירושלים לשמחת בית השואבה, והוא פשוט "נשאב" אל תוך השמחה ומתוך כך זכה להגיע לרוח הקודש והפך לנביא.⁸ מן הסתם גם קודם עלייתו לרגל יונה עבד את ד' והשתוקק להתעלות, אולם השמחה העצומה שהוא נסחף אליה העלתה אותו למדרגת נבואה. זהו אחד הטעמים שמביאים חז"ל בירושלמי למקור שמה של שמחת המקדש, שמחת בית השואבה – שממנה שואבים רוח הקודש. זוהי סגולתו הייחודית

¹ שמות רבה לו, סוף אות א.

² על-פי מלכים א' ו, ד.

³ ראה רש"י שם.

⁴ מלכים א' ח, כז.

⁵ יומא כא, א.

⁶ שמות כג, יז.

⁷ שמות כ, טו.

⁸ ירושלמי סוכה פ"ה, ה"א.

של מקום זה, סגולת החיבור בין שמים וארץ, העלאת עולמנו לשורשו.

המשנה בתחילת מסכת כלים אומרת כי עשר קדושות קיימות בעולם.⁹ הראשונה שבהן – קדושת ארץ ישראל, אחריה קדושת ירושלים וערים מוקפות חומה, ואחר כך שאר הקדושות קיימות בהר הבית ובמקדש. קדושת העולם מתרכזת במקדש. זוהי תמצית העולם, שורש העולם. בדברי חז"ל מבואר כי שלמה המלך הכיר את השבילים שיוצאים ממקום זה לעולם כולו. ממקום המקדש יוצאת ברכה לכל העולם. למשל מקום הראוי לגדל פלפלים מחובר לשביל במקדש שזו ברכתו.¹⁰ על כך אומרים חז"ל כי אם אומות העולם היו יודעים שהברכה היוצאת לעולם היא מהמקדש – הם בעצמם היו קמים ומקימים אותו. העולם ללא מקדש משול לאדם נכה, אדם שמתפקד רק באופן חלקי.

כותב הר"ן בדרשותיו:

"בזמן שבית המקדש קיים, היה המקום ההוא המקודש מקום מוכן לחול שפע הנבואה והחכמה עד שבאמצעות המקום ההוא היה שופע כל ישראל".¹¹ כך אומר גם הגר"א: "כמו שעיקר חיות האדם מן האדמה כן היה עיקר החיות מבית המקדש".¹²

כן נאמר גם באבות דרבי נתן:

"כל זמן שעבודת ביהמ"ק קיימת העולם מתברך על יושביו, וגשמים יורדין בזמנן... ובזמן שאין עבודת בית המקדש קיימת אין העולם מתברך על יושביו ואין הגשמים יורדין בזמנן".¹³

בית המקדש אינו רק בית. זהו מקום גילוי השכינה, מקום חיבורם של ישראל לאביהם שבשמים. פארו של בורא עולם מתגלה דווקא בבית המקדש. פאר זה הוא גם פאר פנימי וגם פאר חיצוני, שכן לפי ההלכה יש לפאר את בית אלוהינו. וכדברי הרמב"ם:

"ומצוה מן המובחר לחזק את הבנין ולהגביהו כפי כח הציבור, שנאמר 'ולרומם את בית אלקינו', ומפארינ אותו ומייפין כפי כוחם. אם יכולים לטוח אותו כולו בזהב ולהגדיל במעשיו הרי זו מצוה".¹⁴

בית ד' הוא מקום החיבור בין שמים וארץ, בין הרוחניות לגשמיות. משום כך כבוד ד' מתגלה במקום זה בשלמות בחיבור בין החומר והרוח, ולכן גם החומריות מתוקנת במקום זה. זהו פארו של בורא עולם, ומשום כך יש לפאר ולהדר בכבוד הבית ככל האפשר. אנו רואים זאת אצל יעקב אבינו, הרואה במקום זה בחלומו את הסולם המחבר בין שמים וארץ. בהקיצו הוא אומר "אין זה כי אם בית אלהים וזה שער השמים".¹⁵ בחלומו במקום זה רואה יעקב את מלאכי אלוהים העולים ויורדים, המבטאים את החיבור בין החומר לרוח שקיים במקום זה, ורק בו. לכן עלינו לעשות ולהשתדל למען גילוי שכינת עוזנו במקום זה שהוא מבחר המקומות.

המקדש – מקום התפילה

אחד משמות המקדש הוא "תלפיות", אומרים חז"ל – "תל שכל פיות פונים אליו".¹⁶ ההבנה הפשוטה היא שכל תפילות ישראל עולות השמימה דרך מקום המקדש, אולם ניתן גם לבאר כי כל הפיות של בני ישראל מתפללים ועורגים למקדש, כדברי חז"ל: "כל תפילתן של ישראל אינה אלא על

⁹ כלים פ"א, מ"ו.

¹⁰ מדרש תנחומא פרשת קדושים פרק י', רמב"ן בראשית א, א.

¹¹ דרוש שמיני, ד"ה "ונראה לי". ראה בספר שערי בית ד' עמ' קמח.

¹² דרשות הר"ן, הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' רצ"ד-רצ"ה.

¹³ אבות דרבי נתן ד, ד.

¹⁴ הלכות בית הבחירה א, יא.

¹⁵ בראשית נח, יז.

¹⁶ ברכות ל, א.

בית המקדש. מרי יתבני בית מקדשא, מרי מתי יתבני בית מקדשא.¹⁷ כל כיסופיהם הפנימיים והגנוזים של ישראל הם לבית המקדש. לכל יהודי יש בפנימיותו השתוקקות וכיסופים לבניית המקדש, שכן יסודות המקדש נעוצים עמוק עמוק בתוך לבנו. "נשמת אדם היא תלמדנו" – הנקודה הפנימית והחבויה שגנוזה עמוק בתוך נשמתנו כמהה ומשתוקקת לעולם מתוקן, לעולם שכולו רוחניות, לעולם שכולו תום. בתוך תוכה הנשמה חשה ויודעת כי יעד נכסף זה יושג רק לאחר בנין הבית, ומבאן שזו תפילתן הפנימית של נשמות ישראל.

שלמה המלך אומר בתפילתו בזמן חנוכת הבית הראשון:

"וְהִתְפַּלְלוּ וְהִתְחַנְּנוּ אֵלַי כַּכֵּהָ: וְאַתָּה תִּשְׁמַע הַשְּׁמַיִם וְסִלַּחְתָּ לַחַטָּאת עַמֶּךָ יִשְׂרָאֵל".¹⁸

כלומר המקדש הוא המקום הראוי ביותר לתפילה. זו חלק ממהותו של המקדש שהחלה אצל יצחק אבינו שהתפלל במקום המקדש.¹⁹ במדרש הגדול נאמר: "אמר הקב"ה: איני בונה מקדש אלא שיתפללו לפני בתוכו".²⁰

במצוות עשה ה' בספר המצוות, מדבר הרמב"ם על מצוות התפילה, ושם הוא אומר: "ללכת שם ולהתפלל בו ונגדו, כמו שבאר שלמה עליו השלום". מכאן שגם לדעת הרמב"ם מקום התפילה העיקרי הוא בית המקדש. כך כותב גם בעל ספר החינוך: "לבנות בית לשם השם... לעשותנו בו תפילות וקרבות".²¹

כך נאמר במסכת שמחות:²²

השתחויה בקודש

שמתחלה לא בנאו שלמה אלא על תנאי שכל מי שיש לו צרה יבא ויתפלל עליה (מ"א ח) "רעב כי יהיה בארץ דבר כי יהיה..." אין לי אלא ליחיד, לצבור מניין? תלמוד לומר "וגם אל הנכרי... אשר תהיה לכל האדם". יכול אפילו מבקש בנים, אפילו מבקש נכסים ולא טוב לו? ת"ל "אשר תדע את לבבו".

אם כן, נראה כי מהותו הפנימית של המקדש היא תפילה, תחינה ותשובה. אפשר לומר גם כי כשרגלי האדם דורכות במקום המקדש קדושת ד' חופפת עליו, והתפילה פורצת מחדרי לבו. זו סגולתו המיוחדת של בית מקדשנו ותפארתנו.

ההתעוררות לבניין המקדש

צער השכינה על חורבן המקדש

האם אנו מודעים לעוצמת חסרונו של המקדש? האם אנו אכן משתוקקים לבניינו? לצערנו, בתוך שגרת היום-יום איננו זוכרים כל הזמן את המקדש. מיום שחרב בית המקדש הורגלנו לתחליפי מקדש

¹⁷ בראשית רבה יג, ב.

¹⁸ מלכים א' ח, לג.

¹⁹ ברכות ל, א.

²⁰ ספר שערי בית ד' עמ' קמח

²¹ מצווה צה.

²² פרק ו.

כעין "וְנִשְׁלְמָה פְּרִים שְׁפָתֵינוּ" וכדומה. בנוהג שבעולם, אדם יכול להשתוקק ולערוג למשהו שראה בעיניו או חווה על בשרו. אלפיים שנות גלות לא הותירו שום זיכרון שיעורר געגוע או ערגה למקדש. חז"ל לימדונו להציב לנו ציונים כדי שהמקדש לא יישכח.

אומרת הגמרא: "אמר ליה רב אחא לרב נחמן בר יצחק: מיום שחרב בית המקדש אין שחוק להקדוש ברוך הוא".²³ ומפרש רבנו חננאל כי אין שמחה לפני בורא עולם.

דבר זה חל גם לגבינו, כנאמר במסכת ברכות:

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בר יוחאי: אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה, שנאמר (תהילים קכו, ב) "אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רינה", אימתי? בזמן ש"יאמרו בגוים הגדיל ד' לעשות עם אלה".²⁴

הדברים קשורים זה לזה: אין שמחה בעולמות העליונים, ואף אנו עצובים בעולם הזה שכן ללא בית המקדש אין השראת שכינה בשלמות. בשולחן ערוך קיים סימן שלם, סימן תקס באורח חיים, הנקרא "לעשות זכר לחורבן", ובו נפסק במפורש: "אסור לאדם שימלא פיו שחוק בעולם הזה". כותב הט"ז שם:

מראה הבית השני

"בשמחה של מצוה, כגון בחתונה או פורים, מכל מקום לא ימלא פיו שחוק". הדברים נראים מבהילים: כל זמן שהבית אינו עומד על תלו אסור לנו לשמוח בשלמות. אימתי נזכה לשמחה שלמה? רק עם בניינו המחודש של בית קודשנו ותפארתנו.

הצעד הראשון בדרך לבניין המקדש הוא שכל אחד מאתנו יקבל על עצמו בלי נדר לחשוב ולו

פעם ביום על הערגה הגדולה למקדש ועל חסרונו. אם נוסיף לכך עוד לימוד של הלכה אחת מהלכות המקדש – הרי שכך אנו מתחילים לסלול ולטוות את המסלול אל הדרת בית מקדשנו ותפארתנו.

במצב של חורבן כל העניינים הנצחיים נמצאים בהסתר פנים. נאמר במדרש שמואל:

כל מקום שנאמר 'לי' אינו זל לא בעולם הזה ולא בעולם הבא. בכהנים מהו אומר? "וכהנו לי". בלויים מהו אומר? "והיו לי הלויים"... [המדרש ממשיך לגבי ישראל, ארץ ישראל, תרומות ומעשרות, בכורות, שמן המשחה וירושלים] בבית המקדש מהו אומר? "ועשו לי מקדש". במזבח מהו אומר? "מזבח אדמה תעשה לי". בקרבנות מהו אומר? "תשמרו להקריב לי" [וכן הסנהדרין ומלכות בית דוד].²⁵

שנים-עשר דברים מונה המדרש, על כולם נאמר בתורה "לי", ומכאן נלמד שכולם קניינו של הקב"ה. לפיכך הן לכהנים, הן ללויים, הן למקדש והן לקרבנות אין ביטול. אם כן, כל זמן שקנייניו הנצחיים של בורא עולם אינם בנמצא – העולם חסר, אינו בשלמות.

²³ עבודה זרה ג, ב.

²⁵ מדרש שמואל יט.

במדרש תנחומא נאמר:²⁶

הקרבת קורבנות על מזבח העולה

אמר ר' שמואל בר אבא: אמר הקב"ה לישראל אע"פ שבה"מ עתיד ליחרב והקרבנות בטלין לא תשכחו עצמכם לסדר הקרבנות אלא הזהירו לקרות בהן לשנות בהן, ואם תעסקו בהן אני מעלה עליכם כאלו בקרבנות אתם עוסקים. ואם רצונך לידע, בא וראה: כשהקב"ה מראה ליחזקאל את צורת הבית מה הוא אומר? (יחזקאל מג, י) "הגד את בית ישראל את הבית ויכלמו מעונותיהם ומדדו את תכנית". אמר

יחזקאל לפני הקב"ה: רבש"ע, עד עכשיו אנו נתונים בגולה בארץ שונאינו ואתה אומר לי לילך ולהודיע לישראל צורת הבית וכתוב אותו לעיניהם וישמרו את כל צורותיו ואת כל חוקותיו? וכי יכולין הן לעשות? הניח להם עד שיעלו מן הגולה ואח"כ אני הולך ואומר להם. א"ל הקב"ה ליחזקאל: ובשביל שבני נתונים בגולה יהא בנין ביתי בטל? א"ל הקב"ה: גדול קרייתתה בתורה כבנינה, לך אמור להם ויתעסקו לקרות צורת הבית בתורה, ובשכר קרייתתה שיתעסקו לקרות בה אני מעלה עליהם כאלו הם עוסקין בבנין הבית.

וכן כתב רבנו בחיי:²⁷

ודע כי הספור בענין המשכן וכליו והחקירה בתכונת צורותיו ומובאיו ושעור ארכן ורחבן וקומתן אף על פי שאין בהמ"ק קיים, מצוה גדולה היא, עד שמים יגיע שכרה, ותורה היא וללמוד אנו צריכין. וכן הזכירו רז"ל בענין הקרבנות כי כל המתעסק בלמוד פרשיות וישא ויתן בלבו עניניהם, כאלו הקריב הקרבן עצמו. הוא שאמרו (מנחות ק, ב) כל העוסק בפרשת עולה כאלו הקריב עולה, בפרשת חטאת כאלו הקריב חטאת, וכן כלם. הא למדת מזה על הספור בפיו בלבד שזכרו אתו ופעולותו לפניו כאלו עשה המעשה והקריב קרבן על המזבח, וה"ה בספור עניני המשכן והמקדש שיש לנו זכות עצומה ועקב רב כאשר נהגה בהם ונשתדל להבין פשוטן ונגליהם, עאכ"ו [=על אחת כמה וכמה] אם נזכה להשיג תוכם להשכיל אחד מרמזיהם, והוא שהזכיר דוד על הענין הזה על הנסתר והנגלה (תהלים מח, יג-יד) "סבו ציון והקיפוה ספרו מגדליה, שיתו לבכם לחילה פסגו ארמנותיה למען תספרו לדור אחרון", ובזכות הסבוב וההקף בנגלה ובנסתר ישיב שכנתו לתוכו, שנאמר (שם, טו) "כי זה אלהים אלהינו עולם ועד הוא ינהגנו על מות".

העיסוק בלימוד הוא רוחני, בעוד שבניין הבית הוא בניין גשמי לכל דבר, ולכאורה אלו הם שני דברים שונים בתכלית. אם כן, מהו הקשר ביניהם?

כך מבאר זאת הרבי מליובאוויטש:²⁸

המצוה ד"ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" היא מצות עשה לדורות. מוטל חיוב על ישראל לבנות בית המקדש, ולכן כשאין ישראל יכולין לבנות ביהמ"ק בפועל ובמעשה, מפני סיבות

²⁶ צו, יד.

²⁷ רבנו בחיי שמות לח.

²⁸ בפתיחה לספר 'חידושים וביאורים להלכות בית הבחירה'.

שאינן תלויות בהם, חל עליהם החיוב והמצוה להתעסק בקרייתתה, שע"ז הרי זה "כאילו אתם בונים אותו". כלומר: לא זו בלבד שמאחר שאין אנו יכולים לבנות את ביהמ"ק בפועל, לכן אנו לומדים עכ"פ אודות צורתו, בתור זכר ושייכות רוחנית לבניין המקדש, אלא שבעסק זה בלימוד יש מגדר מצוות בניין בית המקדש". מסכם הרבי: "'כיוון שהמ"ע של ועשו לי מקדש היא תמידית, י"ל שישנה תמיד המצוה לעסוק בבנין המקדש, כלומר: תוכן המצוה אינה רק בעצם הלימוד והידיעה בתורת הבית אלא גם - לעשות ככל התלוי בישראל שיהיה הכל מוכן ושיוכלו לבנות תיכף". אם כן מבואר מדברי הרבי מלובאוויטש על גודל החיוב לעסוק בלימוד הלכות המקדש ובניינו.

מן החפץ חיים עורר מאד ועודד את העיסוק בענייני המקדש ועבודתו.

כך נאמר במכתבי החפץ חיים:²⁹

בית המקדש השלישי

והתכלית הנרצה מבנין ביהמ"ק הוא שיתגלה לנו כבוד ד' כמו שהיה במקדש מלפנים שנקריב קרבנות כמו שכתוב בתורה, ועל זה אנו מתפללים בברכה מיוחדת בשמונה עשרה "והשב את העבודה לדביר ביתך... וכן אחר סיום תפלת שמונה עשרה אנו אומרים "יהי רצון שיבנה בית המקדש... ושם נעבדך ביראה כימי עולם וכשנים קדמוניות". כללו של דבר אין לנו שום תפילה ובקשה שהננו מתפללים על ביאת משיח צדקנו שלא יהא המכוון והעיקר שנוכל להקריב סדר הקרבנות כמו שכתוב בתורה.

בהמשך החפץ חיים מעורר את הכהנים ואת הלויים ללמוד את ההלכות הקשורות אליהם, ומסיים את דבריו:

היוצא מדברינו, שחובה עלינו להכין את עצמנו בלימוד דיני הקודש והמקדש ודיני הקרבנות כדי שנוכל להראות לפני משיח צדקנו ולא נבוש ממנו. ואז נוכל באמת לתבוע מהקב"ה שישלח לנו משיח צדקנו כי כבר אנו מוכנים לבואו, ואז בודאי ישלח את אליהו הנביא ומשיח צדקנו במהרה בימינו אמן.

הדברים מעוררים ונוקבים, ומחייבים את כולנו בהתבוננות, בכיסופים ובציפייה מעשית לבנין הבית. כולנו יודעים כי אתערותא דלתתא מעוררת אתערותא דלעילא, דהיינו כשאנו מתעוררים מצדנו מתעוררת ההשפעה האלוקית לרדת לעולם. הדבר תקף בכל המצוות, וודאי גם במצוות בנין הבית. לא בכדי עודד החפץ חיים ללמוד את נושאי הקודשים. כפי שהבאנו לעיל, הוא כתב מספר ספרים בנושאים אלו, בין השאר את ספר "ליקוטי הלכות" שבו הוא סיכם את סוגיות סדר קודשים. בהקדמה לספרו זה החפץ חיים מעורר ביותר את הלומדים לעניין ההכנה לבניין המקדש, בראש וראשונה על-ידי הלימוד.

אילו היה בא מבשר נאמן לישראל שבזמן קרוב תהיה הגאולה, בודאי היו מזדרזין אלפי רבבות מישראל ללמוד הלכות השייכות לקרבנות ולמקדש... ועתה הגידו נא לי, הלא אנו מחכים ומצפיין בכל עת על ביאת המשיח שיבא במהרה... בודאי היה צריך כל אחד לזרז

²⁹ מכתב ו.

בעצמו ולהכין ליבו לדעת ענייני המקדש והעבודה ומונה מספר סימנים שהתקיימו בדורנו המעידים כי ביאת משיח צדקנו קרובה... ועל כן בודאי אנו צריכים לצפות לישועה במהרה, ואם כן בזמן הזה החיוב ביותר להכין עצמנו.

בספרו "תורה אור" כותב החפץ חיים כך:

ובזה שנתחזק עצמנו לשמור כל חוקי התורה, ואף באלה שאין בידינו נשתוקק גם כן מתי יבא לידינו לקיים, ונקיים אותם על כל פנים בלימוד הלכותיהן, ישיב ד' את שבותינו ויקבץ נדחינו... ובפרט בענין החוקים של עבודת בית אלקינו, אם נהיה אנחנו מוכנים מצידנו בכל הלכותיהם גם הדעת נותנת כי תגרום זאת קירוב הגאולה.³⁰

הוא ממשיך את הדבר לכלה שעומדת מוכנה עם תכשיטיה, ונשאר רק לקרוא לחתן שיכניסה לחופה. אין ספק שהדברים מאירים כנתינתם בסיני, ועל כולנו לחזק ולהתחזק.

גם הרב צבי פסח פרנק זצ"ל, רבה של ירושלים, עסק רבות בדיניה של ירושלים בספר "מקדש מלך". הספר עוסק בביהורים בהלכות קדושת ירושלים, והוא מהספרים החשובים ביותר שנכתבו בנושא זה. בראשית דבריו עומד הרב פרנק זצ"ל על כך שחשיבות העיסוק בנושא הקרבנות ידוע לציבור, אולם לימוד הלכות בית הבחירה אינו מבואר ומפורש. הרמב"ם מביא בראשית ספר העבודה את הפסוק "שָׁאֵלוּ נְשָׁלוּם יְרוּשָׁלַם יִשְׁלִי אֹהֶבֶיךָ"³¹ כדי לומר שגם בעת שהמקדש יעמוד בשימומו לאחר החורבן שומה עלינו לשאול ולדרוש בהלכותיו. המקדש הוא לבנה של ירושלים. בעלי התוספות האומרים כי ירושלים לא נתקדשה אלא בשביל המקדש. דוד המלך, עוד בהיותו בסכנה גדולה בבורחו משאול, הלך אל שמואל הנביא ויחד הם ישבו ב"בְּרָמָה"³² – יושבים ברמה ועוסקים בנויו של עולם כדי לזכות ולאתר את מקום המקדש. תכלית חיי דוד המלך הייתה מציאת מקום המקדש. מבאר שם הרב פרנק זצ"ל כי זהו ביאור הפסוק "ישליו אוהביך", וזו תמצית לשונו שם:

"יתכן כי זה גם כן אזהרה ועצה טובה לקרב קץ ישועתנו... שבכל דור החורבן מתחדש עקב פירוד ושנאת חנים (כמו שהיה בבית שני) שכן כל דור שלא נבנה ביהמ"ק בימיו מעלין עליו כאילו הוא החריבו. ולזה אומר בלשון ציווי "ישליו אוהביך", וכידוע מי נקרא רע אהוב? הם החרדים, העוסקים בתורה, ואוהבי ירושלים הכואבים על שיממותה... ומהאי טעמא נמי אמרו "דור שבן דוד בא קטגוריה בתלמידי חכמים". והיינו כדאיתא בספרים שבזמן שהשטן מרגיש כי קרב קיצו הוא מתגבר ביותר להשתמש באותה סיבה עצמה שהחריבה את ביתנו כדי להאריך עוד ימי חורבנו... וביותר לעת זאת שזכינו לראות סימני גאולה ממשמשים ובאים, וקול התור נשמע בארצנו, בודאי מהראוי לתופשי התורה לשים לב להלכה זו שכבר נפתחה... בודאי מוטל עלינו לעיין בזה עד מקום שידינו מגעת.

מתוך כך הוא מבאר שזו הסיבה לכתיבת ספרו הדין בהקרבת קרבנות בזמן הזה.

רבים מגדולי ישראל עסקו במרוצת הדורות בנושאי המקדש, וחלקם אף כתבו ספרים וחיבורים בנדון. נזכיר לדוגמה את הרמ"א, רבי משה איסרליש, בעל ההגהות על השולחן ערוך, אשר כתב ספר מקיף בנושא המקדש בשם "תורת העולה", ובו הוא עוסק הן בנושאי הלכות המקדש והכלים והן בהיבטים פנימיים. כך הוא כותב בהקדמה לספרו: "צריך ומחויב כל אדם לתור ולבקש כדי שישג שמץ דבר מסודי הקרבנות ועניני המקדש וטעמם כדי שידע במה יתכפר, ולא לבד קריאת פרשת התמיד או שאר דיני הקרבן."

³⁰ תורה אור י.

³¹ תהילים קכב, ו.

³² שמואל א' יט.

דרישת המקדש

נאמר בתורה בפרשת ראה:³³ כִּי אִם אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ד' אֱלֹהֵיכֶם מִכָּל שְׁבִטֵיכֶם לָשׂוּם אֶת שְׁמוֹ
שָׁם לְשִׁכְנֹוֹ תִדְרְשׁוּ וּבָאתָ שָׁמָּה.
אומרים על כך חז"ל בספרי:³⁴

דרוש על פי נביא. יכול תמתין עד שיאמר לך נביא? תלמוד לומר: "לשכנו תדרשו ובאת
שמה", דרוש ואתה מוצא, ואחר כך יאמר לך נביא.

ומבאר המלבי"ם:

למד להם שלא יגלה ד' סודו על-ידי נביאיו להודיעם מקום הנבחר רק אם ישתדלו בזה
וידרשו אחריו, ואז יערה עליהם רוח ממרומים אחרי ההכנה הראויה.

שואלת הגמרא:³⁵

מנא לן דעבדינן זכר למקדש? [מהיכן יודעים שעושים 'זכר למקדש'?] אמר רבי יוחנן: דאמר
קרא (ירמיהו ל, יז) "כי אעלה ארכה לך וממכותיך ארפאך נאם ד' כי נדחה קראו לך ציון היא
דרש אין לה". דורש אין לה - מכלל דבעיא דרישה.

דהיינו, דרישת ציון אינה פועמת בלבבות. בעטיים של החורבן והגלות קדושת ירושלים עוטה ערפל,
ועלינו לדרוש את גילוי השכינה כימי עולם וכשנים קדמוניות.

ארון הברית

דרישת המקדש היא ציווי התורה, כפי שראינו לעיל בפסוק "לְשִׁכְנֹוֹ
תִדְרְשׁוּ וּבָאתָ שָׁמָּה". אולם בתולדות עם ישראל היה רפיון גדול, כך
שבמשך קרוב לארבע מאות שנים לא עסקו בחיפוש המקום.
הראשון שהשתוקק לבניין המקדש היה דוד המלך. לאחר כיבוש
ירושלים דוד ביצר את עירו, ובנה את בית המלך. הוא נכסף למצוא
את מקום בית ד', אולם הדבר התרחש רק לאחר מגפה ישראל.
הרמב"ן בפרשת קורח תמה על כך: וכי מדוע נענש כל העם כולו על
חטאו של דוד, ובפרט שגם הוא הוסת מן השמים? ומבאר הרמב"ן:³⁶

ואני אומר בדרך סברא, שהיה עונש על ישראל בהתאחר בנין בית הבחירה, שהיה הארון
הולך מאהל אל אהל כגר בארץ ואין השבטים מתעוררים לאמר נדרוש את ה' ונבנה הבית
לשמו, כענין שנאמר (דברים יב, ה) לשכנו תדרשו ובאת שמה, עד שנתעורר דוד לדבר
מימים רבים ולזמן ארוך... ואילו היו ישראל חפצים בדבר ונתעוררו בו מתחילה היה נעשה
בימי אחד מהשופטים או בימי שאול או גם בימי דוד, כי אם שבטי ישראל היו מתעוררים
בדבר לא היה הוא הבונה אבל ישראל הם היו הבונים... ועל כן נתאחר הבנין כל ימי דוד
בפשעת ישראל, ועל כן היה הקצף עליהם ועל כן היה המקום אשר יבחר ה' לשום שמו שם
נודע בענשם ובמגפתם.

כך מבואר גם במדרש שוחר טוב:³⁷

...כך כל אותם אוכלוסין שנפלו על ידי שלא תבעו את בנין בית המקדש, והלא דברים קל

³³ דברים יב, ה.

³⁴ ספרי פרשת ראה י.

³⁵ סוכה מא, א.

³⁶ רמב"ן על במדבר טז, כא.

³⁷ מזמור יז.

וחומר, ומה אלו שלא ראו את בית המקדש כך אנו על אחת כמה וכמה, לכך התקינו נביאים הראשונים שיהיו ישראל מתפללין בכל יום שלשה פעמים אנה השב שכינתך לציון.

הדברים נוקבים ומעוררים את הצורך לקום ולהתעורר למען בניין בית אלוֹקינו.

בתחילת ימי בית שני זכו בני ישראל לשוב לארצם, אף כי באופן מדולדל כקיבוץ של כארבעים ושניים אלף איש ולמרות קשיים רבים מבית ומחוץ, המבצע הראשון שאותו הם ערכו במשותף היה בניין בית המקדש. אמנם דרישת בית ד' פעמה בלבבות, אולם הייתה אז גם התרופפות. עקב כך נשא הנביא חגי, אחד משלושת הנביאים האחרונים שעמדו לישראל בתחילת ימי הבית השני, נבואה שמן הראוי שנעיין בה.

כך אומר הנביא בפרק א של ספרו:

כֹּה אָמַר ד' צִבְאוֹת הָעַם הַזֶּה אָמְרוּ לֹא עָתָּה בָּא עַתְּ בֵּית ד' לְהִפְנוֹת: וַיְהִי דְבַר ד' בְּיַד חֲגִי הַנָּבִיא לֵאמֹר: הָעַת לָכֶם אֲתֶם לִשְׁכַּת בְּבִתְיֶכֶם סְפוּנִים וְהַבִּית הַזֶּה חָרָב: וְעַתָּה כֹּה אָמַר ד' צִבְאוֹת שִׁימוּ לְבַבְכֶּם עַל דְּרָכֵיכֶם: וְרַעְתֶּם הָרִבָּה וְהִבֵּא מַעֲט אָכֹל וְאִין לִשְׁכָּעָה שְׁתוּ וְאִין לִשְׁכָּרָה לְבוֹשׁ וְאִין לָחֶם לוֹ וְהַמְשַׁתְּכֶר מִשְׁתַּכֵּר אֶל צָרוֹר נָקוֹב: כֹּה אָמַר ד' צִבְאוֹת שִׁימוּ לְבַבְכֶּם עַל דְּרָכֵיכֶם: עָלוּ הָהָר וְהִבֵּאתֶם עֵץ וּבְנוּ הַבַּיִת וְאַרְצָהּ בּוֹ וְאַפְכָּדָהּ אָמַר ד': פְּנֵה אֶל הָרִבָּה וְהִנֵּה לְמַעַט וְהִבֵּאתֶם הַבַּיִת וְנִפְחָתִי בּוֹ יַעַן מָה נָאֵם ד' צִבְאוֹת יַעַן בֵּיתִי אֲשֶׁר הוּא חָרָב וְאַתֶּם רָצִים אִישׁ לְבֵיתוֹ: עַל כֵּן עֲלִיכֶם כָּלֹאוֹ שְׁמִים מְטֹל וְהָאֶרֶץ כְּלָאָה יְבוּלָה: וְאַקְרָא חָרָב עַל הָאֶרֶץ וְעַל הָהָרִים וְעַל הַדָּגָן וְעַל הַתִּירוֹשׁ וְעַל הַיִּצְהָר וְעַל אֲשֶׁר תּוֹצִיא הָאֲדָמָה וְעַל הָאָדָם וְעַל הַבְּהֵמָה וְעַל כָּל יִגְיעַ פְּפִים: וַיִּשְׁמַע זֶרְבָבֶל בֶּן שְׁלֵתִיאֵל וַיהוֹשֻׁעַ בֶּן יְהוֹצָדָק כַּהֵנָּה הַגָּדוֹל וְכָל שְׂאֵרֵית הָעָם בְּקוֹל ד' אֱלֹהֵיהֶם וְעַל דְּבָרֵי חֲגִי הַנָּבִיא כֹּאֲשֶׁר שָׁלְחוּ ד' אֱלֹהֵיהֶם וַיִּירָאוּ הָעָם מִפְּנֵי ד':

דומני שהמסר ברור. הנביא חגי תולה את כל הצרות שסבבו את העם מבית ומחוץ בכך שהם לא התעוררו לבניין בית ד'. לדבריו, אפילו בית פשוט העשוי מעץ הוא בבחינת ראשית לדרישת המקדש. דומני שהדברים תקפים גם לדורנו, שעדיין לא זכה להגיע אל פסגת קדושתה של ירושלים. נראה שדברי חז"ל "כל דור שלא נבנה בית המקדש בימיו כאילו נחרב בימיו"³⁸ מוסבים גם על דורנו. הגיע הזמן לחדש בלבבות את הכמיהה לחזות בבית מקדשנו בבניינו ובתפארתו, לחוש את הציפייה להתגשמות חזון בניין המקדש ודרישת ציון.

בהקשר לעניין זה יש לעיין בדברי בעל התפארת יוסף, האדמו"ר מראדזין בנו של בעל התכלת.

אלו דבריו בפרשת נשא:

דהנה כל זמן שלא נמצא בנין של קדושה בקביעות אצל ישראל אין הברכה עדיין בשלמות. כמו שאמר הנביא לישראל קודם בניין הבית העת לכם אתם לשבת בבתיכם ספונים והבית הזה חרב... אכול ואין לשבעה, שתה ואין לשכרה וגו'. מזה נראה שכל זמן שאין נמצא אצל ישראל בניין ביהמ"ק אין הברכה בשלמות אצל ישראל.

גם השפת אמת כתב על חשיבות התשוקה למקדש:³⁹

ובוודאי לא לחנם אמר השי"ת "ויקחו לי תרומה", רק שהיו משתוקקים מאוד לעלות למדרגה ראשונה שהי' להם בקבלת התורה, ולא היו יכולין להוציא מכח אל הפועל ע"י החטא [חטא העגל] עד שריחם השי"ת עליהם ונתן להם עצה ע"י המשכן וכליו. וכל זה כתוב בתורה להודיענו כי בכל עת נמצא זה הרצון בלבבות בני"י, ואם היו מבקשים מאוד היו זוכים להשראת השכינה. ואדרבה ק"ו הוא עתה שכבר הי' לנו המשכן ובתי מקדשות, בנקל יותר

³⁸ ירושלמי יומא פ"א, ה"א.

³⁹ פרשת תרומה תרמ"ב, ד"ה "ובמדרש".

להשיג מה שכבר זכינו לזה. וזה עצמו הרמז "וכן תעשו", כי לעולם כפי הרצון והנדיבות שיהי' להם יוכלו לעשות לי מקדש כו' רק שצריך להיות בכלות הנפש כמו שמצינו בדוד "אם אתן שנת כו' עד אמצא מקום לה" וזכה לזה.

לסיכום: לאור המקורות שראינו, נראה כי חשיבות רבה נודעת להתעוררות המעשית והרוחנית בנוגע לבניין בית ד'. התעוררות זו היא הבסיס להתקדמות המעשית לקראת קיום מצוות בניין המקדש שבה נדון בפרק הבא.

מצוות בניין המקדש

שיטת הרמב"ם: מצוות עשה לבנות בית מקדש

מצוות בניין המקדש היא אחת ממצוות עשה של תורתנו הקדושה, כדברי הרמב"ם בספר המצוות:⁴⁰

היא שצונו לבנות בית עבודה בו יהיה ההקרבה והבערת האש תמיד ואליו תהיה ההליכה והעליה לרגל והקבוצ' בכל שנה, והוא אמרו ית' ועשו לי מקדש ולשון ספרי שלש מצות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ למנות להם מלך ולבנות להם בית הבחירה ולהכרית זרעו של עמלק. הנה התבאר שבנין בית הבחירה מצוה בפני עצמה וכבר בארנו שזה הכלל כולל חלקים ושהמנורה והשלחן והמזבח וזולתם כלם הם מחלקי המקדש והכל יקרא מקדש וכבר יחד הצווי בכל חלק וחלק.

דברים דומים אומר הרמב"ם גם בתחילת הלכות בית הבחירה:

מצות עשה לעשות בית לד' מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות וחוגגין אליו שלש פעמים בשנה שנאמר ועשו לי מקדש.

כך גם מסביר הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה את מטרתה של מסכת מידות, העוסקת במבנה בית המקדש השני:

בניית בית המקדש הראשון

והביא אחר תמיד מדות, ואין בו ענין אחר אלא ספור, שהוא זוכר מדת המקדש וצורתו ובנינו וכל ענינו. והתועלת שיש במין ההוא, כי כשיבנה במהרה בימינו, יש לשמור ולעשות התבנית ההוא, והתבניות והצורות והערך, מפני שהוא ברוח הקדש. כמו שאמר (דה"א כח, יט) "הכל בכתב מיד ד' עלי השכיל".

מכאן שלפי הרמב"ם כל עניינה של מסכת מידות הוא

פירוט הלכה למעשה לצורך בניין הבית.

יש לבאר מדוע הרמב"ם פוסק שבית המקדש השלישי ייבנה לפי תבנית הבית השני, ולא לפי תבנית הבית המופיע בבבואות יחזקאל. כך כותב הרמב"ם בהלכות בית הבחירה:⁴¹

בנין שבנה שלמה כבר מפורש במלכים וכן בנין העתיד להבנות אע"פ שהוא כתוב ביחזקאל אינו מפורש ומבואר, ואנשי בית שני כשבנו בימי עזרא בנוהו כבנין שלמה ומעין דברים המפורשים ביחזקאל.

⁴⁰ מצוות עשה כ.

⁴¹ א, ד.

דהיינו, לשיטת הרמב"ם הבית העתידי ייבנה במתכונת נבואת יחזקאל, אולם כיוון שתבנית הבית לפי הנבואה סתומה, הרי שלדברי הרמב"ם עולי בבל בנו על-פי מתכונת הבית הראשון שהיה ידוע להם, והוסיפו תוספות מבוארות מתוך נבואת העתיד. המגמה היא לבנות את המקדש בעתיד כבניין יחזקאל. מכאן אנו למדים שאם נזכה כיום לבנות מקדש, הרי שאנו מצוים לבנות כתבנית הבית השני עד שנזכה לפענח את צפונות הבית השלישי ולשדרג אותו למבנה מקדש יחזקאל.

המנחת חינוך כותב:⁴² וגם היום אפשר שאם יתנו המלכויות רשות לבנות בית המקדש, מצווה לבנות כמבואר במדרש בימי רבי יהושע בן חנניה, דנתנו רשות והתחילו לבנות.

רש"י ובעלי התוספות: מקדש יגלה מן השמים

הדעה הרווחת בציבור כיום, שלפיה המקדש ירד בנוי ומשוכלל מן השמים, מקורה בדברי רש"י ובעלי התוספות. כדי להבין את הנושא נצטט את דברי הגמרא במסכת ראש השנה,⁴³ תוך כדי ביאורם:

ושיהא יום הנף כולו אסור [יום ט"ז בניסן הוא יום הנפת העומר בבית המקדש. הנפת העומר, העשוי משעורים, מתירה את אכילת התבואה החדשה ברחבי ארץ ישראל]: מאי טעמא? [מה הסיבה לכך שיהא יום הנף כולו אסור באכילת התבואה החדשה?] מהרה יבנה בית המקדש, ויאמרו: אשתקד מי לא אכלנו בהאיר מזרח? עכשיו נמי ניכול! ולא ידעי דאשתקד לא הוה עומר, האיר מזרח התיר, השתא דאיכא עומר, עומר מתיר [כשיבנה בית המקדש ירצו לאכול את התבואה החדשה מיד עם שחר ט"ז בניסן, שכן כך התרגלו בתקופת החורבן, אולם יצטרכו להמתין להנפת העומר. החשש הוא שהציבור ישכח שצריך להמתין להנפת העומר בגלל השנים שבהן לא היה מקדש ולא הייתה הנפת העומר]. דמיבני אימת? אילימא דאיבני בשיתסר, הרי האיר מזרח התיר [מתי נבנה המקדש? אם נאמר שהוא נבנה בט"ז בניסן, הוא יום הנפת העומר, הרי שבזמן הנץ החמה בית המקדש עוד לא היה בנוי, ולכן היה מותר אז לאכול את התבואה החדשה עם שחר]. אלא דאיבני בחמיסר, מחצות היום ולהלן לישתרי, דהא תנן הרחוקין מותרין מחצות היום ולהלן לפי שאין בית דין מתעצלים בו [אלא נאמר שהמקדש נבנה ביום ט"ו בניסן. אם כן נגזור שיהיה אסור לאכול מהתבואה החדשה גם בזמן החורבן רק עד חצות היום, ואם המקדש ייבנה לפתע לא יהיה חשש, כי עד חצות היום יסיימו להקטיר את מנחת העומר]. לא, נצרכא דאיבני בחמיסר סמוך לשקיעת החמה אי נמי דאיבני בליליא [הגמרא אומרת שהחשש הוא שהמקדש ייבנה ביום ט"ו בניסן סמוך לשקיעה או בלילה, ואז קיים חשש שלא יספיקו להקריב את מנחת העומר בזמנה]. (אמר) רב נחמן בר יצחק: [אמר] רבן יוחנן בן זכאי בשיטת רבי יהודה אמרה, דאמר "עד עצם היום הזה" - עד עיצומו של יום, וקסבר עד ועד בכלל [לדעת רב נחמן רבן יוחנן בן זכאי הלך לפי שיטת רבי יהודה, שגזרת התורה היא לא לאכול את התבואה החדשה עד 'עיצומו של יום' - עד שיעבור היום כולו]. ומי סבר לה כוותיה? והא מפליג פליג עליה, דתנן: משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא יום הנף כולו אסור אמר רבי יהודה: והלא מן התורה הוא אסור [דכתיב עד עצם היום הזה] [מקשה הגמרא: איך יכול להיות שרבן יוחנן בן זכאי הלך לפי שיטת רבי יהודה? והרי רק לאחר החורבן הוא גזר שלא לאכול ביום ט"ז בניסן מהתבואה החדשה, כלומר שלפני החורבן כן אכלו ביום ט"ז בניסן מהתבואה החדשה, ואילו לדעת רבי יהודה גם לפני החורבן אסור מהתבואה החדשה ביום ט"ז בניסן]. התם רבי יהודה הוא דקא טעי. איהו סבר רבן יוחנן בן זכאי מדרבנן קאמר ולא היא, מדאורייתא קאמר [רבי יהודה טעה בחושבו שרבן יוחנן בן זכאי תיקן תקנה זו כאיסור דרבנן, אבל בעצם רבן יוחנן תיקן אותה מדאורייתא]. והא התקין קתני? מאי התקין, דרש והתקין [קשה לומר שהאיסור הוא מדין תורה, הרי במשנה נאמר בפירוש שרבן יוחנן בן זכאי התקין לאחר החורבן שיום ט"ז בניסן יהא אסור באכילת התבואה החדשה? אלא שיש לומר שרבן יוחנן בן זכאי דרש דין זה כדין תורה, וגם התקין לדורות הלכה זו].

⁴² מצווה צה, עמ' שסא במהדורת מכון ירושלים, ועיין בספר כפות תמרים שרבנו יחיאל בעל התוספות רצה לילך להקריב קרבנות בירושלים, ומכאן שיש עניין להתעורר גם למען בניין בית המקדש.

⁴³ ל, א, ועיין גם סוכה מא, א ושבועות ט, ב.

הסבר: הדיון בגמרא סובב סביב השאלה מדוע התקין רבן יוחנן בן זכאי לאחר החורבן ש"יהא יום הנפך כולו אסור", דהיינו שלא לאכול מהתבואה החדשה ביום ט"ז בניסן אלא רק ביום י"ז בניסן. לפי המהלך הראשון בגמרא תקנתו היא מדרבנן, ואז הגמרא מבררת מתי קיים החשש שהמקדש ייבנה אבל לא יהיה זמן להודיע לציבור שצריך להמתין ולא לאכול את התבואה החדשה עד לאחר הנפת העומר. אם המדובר בלילה או ביום טוב, הדבר קשה, שהרי מבואר בגמרא שבניין המקדש אינו בלילה.⁴⁴ כך מבאר רש"י בנדון שם:

רבן יוחנן חושש לשמא לשקיעת החמה או בליל ששה עשר בחצי הלילה, או סמוך לבקרו, שלא יהא שהות לקצירתו והבהובו באכוב של קלאין וטחינתו והרקדתו והקרבתו עד חצות, ואי הוו רגילי למיכל חדש מחצות היום בזמן הזה אתי למיכל נמי ההוא יומא הכי, ועבדי איסורא, ואם תאמר היכי משכחת לה דאיבני בחמיסר ביום טוב, ודאיבני בליליא, והא קיימא לן במסכת שבועות דאין בנין בית המקדש לא ביום טוב ולא בלילה, הני מילי בנין בידי אדם, אבל בנין העתיד לבא בידי שמים הוא.

רש"י מבאר שכיוון שבניין העתיד הוא בידי שמים ולא בידי אדם הרי שתתיכן בנייתו בלילה וכן ביום טוב. כך מבארים גם בעלי התוספות במסכת שבועות לגבי אוקימתא זו:

"ויש לומר דהיינו בית המקדש דלעתיד שהוא עשוי מאליו בידי שמים כדכתיב 'מקדש ד' כוננו ידיך', וכן מפרש במדרש תנחומא". וכך מבאר רש"י גם במסכת סוכה: "אבל מקדש העתיד שאנו מצפין בנוי ומשוכלל הוא יגלה ויבא משמים, שנאמר מקדש ד' כוננו ידיך".

ביאור שיטת רש"י

מבאר המאירי במסכת ראש השנה שם:

יתבאר במקומו שבנין בית המקדש אינו דוחה שבת ויום טוב וכן שאין בנין בית המקדש בלילה דכתיב (במדבר ט, טו) "וביום הקים את המשכן", א"כ מה שנאמר בסוגיא זו דאיבני בחמיסר והרי הוא יום טוב וכן דאיבני בליליא אי אפשר להעמידה והרי הם דברי יחיד או שמא חשש לבית דין טועים. וגדולי הרבנים פירשוה מתוך כך שמא יבנה על ידי נס.

רש"י מבאר את עניינו של בית המקדש העתיד לגבי אוקימתא של הגמרא, אולם למסקנת הגמרא שם הרי שלדעת רבן יוחנן בן זכאי תקנת "יום הינף כולו אסור" היא מן התורה, כך ששיטת רש"י היא לא למסקנת הגמרא אלא לפי האוקימתא הראשונה.

מעבר לכך, גם לשונו של רש"י שהובאה לעיל מדברת על מדרגה של גילוי ולא על בנייה בפועל ממש. כך מבאר בעל הערוך לנר:⁴⁵

לענ"ד דוחק הוא לפרש הגמרא כן... וכן לקמן דקאמר מאן נינהו ד' חרשים ומני משיח בן דוד ומשיח בן יוסף בהדיהו, ופירש רש"י משיחים שניהם אומנים לבניין בית המקדש ואם כבר בנוי ומשוכלל ירד למטה מה אומנות שייך בזה?... ומה שאנו מתפללים בכל תפילותינו יה"ר שיבנה ביהמ"ק במהרה בימינו יהיו תפילות שוא כיוון שכבר ניבנה הוא? והיה לנו להתפלל שיגלה ביהמ"ק במהרה. ולכן היה נלענ"ד דודאי ביהמ"ק לעתיד לבא יבנה בנין ממש בידי אדם, ומה שנאמר "מקדש ד' כוננו ידיך" שנדרש בתנחומא שירד למטה הוא בית המקדש רוחני שיבא לתוך ביהמ"ק הניבנה גשמי כנשמה בתוך הגוף... אמנם כמו שלמטה

⁴⁴ שבועות טו, ב.

⁴⁵ סוכה מא, א.

בארץ אין נשמה בלא גוף כמו כן המקדש הרוחני לא יקום בלא מקדש גשמי.

מבאר בעל התפארת ישראל:⁴⁶

על כרחך צריך לומר דהך תנחומא שהביא תוס' דלעתיד יבנה בידי שמים, דברי אגדה היא ואין למדין ממנה... אלא רצה לומר שהקב"ה יסייעם בדרך נס שיבנוהו.

שיטת רש"י בפירושו לתורה ולנ"ך: המקדש ייבנה בידי בשר ודם

אי אפשר לומר שרש"י סבר שבית המקדש יבנה בידי בניו מן השמים. בפירושו לתורה ולנביאים יש כמה מקומות שבהם הוא מפרש שהמקדש ייבנה בידי אדם. על הפסוק "אֶסְרִי לִגְפֶן עֵירָה וְלִשְׂרָקָה בְּנֵי אֶתְנֹוּ כִּבְסֵי בִיּוֹן לְבָשׁוּ וְבָדָם עֲנָבִים סִיתָה"⁴⁷ כותב רש"י: "גפן הם ישראל, עירה זו ירושלים. שורקה אלו ישראל (ירמיה ב) "ואנכי נטעתיך שורק". בני אתונו יבנון היכליה לשון שער האיתון בספר (יחזקאל מ). רבנו בחיי מבאר את דבריו שם: "תרגם 'בני' מלשון בנין, ותרגם 'אתונו' מלשון שער האיתון, שכתוב ביחזקאל (מ)". דהיינו, בניין המקדש לעתיד לבא יעשה על ידי בני ישראל.

על הפסוק "וְאִם נִכְלְמוּ מִכָּל אֲשֶׁר עָשׂוּ צוּרַת הַבַּיִת וּתְכוּנָתוֹ וּמוֹצָאָיו וּמוֹבָאָיו וְכָל צוּרָתוֹ וְאֵת כָּל חֻקָּתָיו וְכָל צוּרָתָיו וְכָל תּוֹרָתָיו הוֹדַע אוֹתָם וְכָתַב לְעֵינֵיהֶם וַיִּשְׁמְרוּ אֶת כָּל צוּרָתוֹ וְאֵת כָּל חֻקָּתָיו וְעָשׂוּ אוֹתָם"⁴⁸ מבאר רש"י:

צורת הבית - וגבול הבנין היאך הוא מלפניו ועד אחריו סדורים לארבע רוחותיו. ותכונתו - חשבון תאיו ולשכותיו. וכל צורותיו - כרובים ותמורים ואילים ואילמים, מצאתי. וכל צורותיו - בתרא לא פורש. וישמרו - ילמדו ענייני המדות מפיו שידעו לעשותם לעת קץ, מצאתי, ראוייה היתה ביאה שנייה של עזרא כביאה ראשונה של יהושע לבא בזרוע ובנס כדרשין "עד יעבור" ובנין זה מאז היה ראוי להם כשעלו

מן הגולה לגאולת עולם, אלא שגרם החטא שלא היתה תשובתם הוגנת על מנת שלא לחטוא ויצאו ברשות כורש ובנו לעצמן ויש אומרים בבבל נכשלו בנכריות.

אם כן, נראה מדברי רש"י כי לעתיד לבוא ישראל עצמם יעסקו בבניין הבית.

התלמוד הירושלמי: בניין בית המקדש קודם למלכות בן דוד

נאמר במשנה:⁴⁹

כרם רבעי עולה לירושלים מהלך יום אחד לכל צד. ואיזו היא תחומה? אילת מן הדרום ועקרבה מן הצפון ולוד מן המערב והירדן מן המזרח... ר' יוסי אומר: משחרב בית המקדש היה התנאי הזה, ותנאי היה אימתי שיבנה בית המקדש במהרה בימינו שיחזור הדבר לכמות שהיה.

⁴⁶ בראש מסכת מידות.

⁴⁷ בראשית מט, יא.

⁴⁸ יחזקאל מג, יא.

⁴⁹ מעשר שני פ"ה, מ"ב.

בתלמוד הירושלמי שם⁵⁰ נאמר: אמר רבי אחא: זאת אומרת שבית המקדש עתיד להיבנות קודם למלכות בית דוד, דכתיב ודם ענב תשתה חמר.

פרות כרם רבעי⁵¹ דינם כפרות מעשר שני, והם (או פדיונם) נאכלים בירושלים. מבואר במשנתנו שתקנת חכמים הייתה שאנשים הגרים סמוך לירושלים לא יפדו את פרות כרם הרבעי אלא יעלו אותם לירושלים כדי לעטר את ירושלים בפרות.⁵² משרבו הפרות בירושלים ביטלו תקנה זאת, והתנו שיוכלו לחדש את התקנה בכל עת שירצו. לדעת רבי יוסי לא עקב ריבוי הפרות בטלה התקנה אלא בגלל החורבן, ואז התנו כי כשייבנה המקדש יחזרו ויעלו את פרות כרם הרבעי לירושלים כדי לעטרה בפרות. מכך מסיק רבי אחא בגמרא שם שבניין בית המקדש קודם למלכות בית דוד, שכן מדברי רבי יוסי קיימת ראייה שבתחילת ימי המקדש לא תהא עדיין תקופת שפע, ויצטרכו להעלות את הפרות לירושלים, ומבואר מכך שבית המקדש כבר קיים ובן דוד עדיין לא בא.

לקט מדברי המפרשים על דברי התלמוד הירושלמי

רידב"ז:

תלמידי הגר"א ז"ל כתבו להתנאי היה כשיבנה בית המקדש תחזור למקומה התקנה... ורב אחא מדייק דעל כרחך בנין בית המקדש יהיה קודם למלכי בית דוד, דאם לא כן למה להו לעשות תקנה לאחר בניין בית המקדש, הא אז יהיו כל גדולי עולם? אלא ודאי דבניין בית המקדש יהיה קודם למלכי בית דוד.

פני משה:

הרי זאת אומרת מהמקרא הזה דבניין בית המקדש לעתיד יהיה קודם שיתפשט מלכות בית דוד בירושלים.

תוספות יום טוב:

כי בניין בית המקדש קודם למלכות בית דוד כדאיתא בירושלמי, וכל שכן לתחיית המתים... נמצא שעד מלכות בית דוד יהיה לאויבים קצת ממשלה עלינו, וכמו שהיה בתחילת בית שני.

השאגת אריה:⁵³

יש לומר דבניין בית המקדש קודם למלכות בית דוד, דהיינו ביאת הגואל... והשתא אפשר לומר דאין יום קבוע לבניין בית המקדש אלא כל ימות השנה ראוי לבניינו.

הראי"ה קוק:⁵⁴

הנה כפי שכבר נתברר לנו, שאין דבר בעיקרי האמונה ולא בסעיפיה, שיניא אותנו מן הרעיון שתהיה התחלת התנערותנו מעפר גלותנו ע"פ השתדלותנו בדרכי הטבע... והנה דברי חז"ל

⁵⁰ פ"ה, ה"ב.

⁵¹ פרות השנה הרביעית לנטיעת האילן. יש להם קדושה כמבואר לקמן.

⁵² ביצה ה, א.

⁵³ גבורת ארי על תענית יז, א.

⁵⁴ אוצרות הראי"ה, חלק ב', עמ' 235-236.

מורים במקומות אין מספר, ומפורש בירושלמי דמעשר שני המפורסם, "זאת אומרת שבניין בית המקדש קודם למלכות בית דוד". ואין הדבר צריך אריכות, כי חלילה לנו לעשות עיקר האמונה ההיפוך מן האמור בדברי חז"ל.

נבואת יחזקאל – הודעת מידות הבית

נאמר בנבואה על הבית העתידי בדברי הנביא יחזקאל:⁵⁵

אֵתָהּ כֵּן אָדָם הִגִּד אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל אֶת הַבַּיִת וְיִכְלְמוּ מַעֲוֹנוֹתֵיהֶם וּמִדָּדוּ אֶת תְּכֵנִיתָהּ: וְאִם נִכְלְמוּ מִכָּל אֲשֶׁר עָשׂוּ צוֹרֶת הַבַּיִת וְתִכְנוּנָתוֹ וּמוֹצָאָיו וּמוֹבָאָיו וְכָל צוֹרָתוֹ וְאֶת כָּל חֻקֵּיתוֹ וְכָל צוֹרָתוֹ וְכָל תּוֹרָתוֹ הַזֶּה אֹתָם וְכָתַב לְעֵינֵיהֶם וַיִּשְׁמְרוּ אֶת כָּל צוֹרָתוֹ וְאֶת כָּל חֻקֵּיתוֹ וַעֲשׂוּ אֹתָם:

נבואת יחזקאל

מבארים המפרשים כך:

1. רש"י: "ילמדו ענייני המידות מפיו שידעו לעשותם לעת קץ."
2. בעל התוספות יו"ט: "ציוה השם ברוך הוא אל הנביא שיגיד לישראל שימדדו כל תוכן חשבון הבניין, ושישמרו הצורות בלבבם שמא היום יבוא משיח ואין כאן בונה פונה לבניין המקדש".⁵⁶
3. האברבנאל: "הציווי היה לעשות צורה מוחשית ... שהנביא ניצטוה להראות בחוש".
4. הרד"ק: "ימדדו ויכינו אותו, לסימן כי עוד יעשו כן לעתיד בבוא הגואל ויחיו המתים. יכינו אותו לסימן שהרואים זאת הצורה יחיו בבניין העתיד".
5. מלבי"ם: "לנחמם שלא תאבד תיקוותם כי עוד ישובו אל הארץ ויבנו את בית המקדש".
6. רבנו בחיי: "על-ידי זה יתעוררו, ישתוקקו ויכספו לבניין בית המקדש שזה גורם לקרב את הגאולה... ולמתעוררים יש זכות עצומה, שכר טוב וגמול רב".⁵⁷

מקורות חז"ל: ישראל יבנו את המקדש

נאמר בתוספתא פסחים:⁵⁸

גר שנתגייר בין שני פסחים צריך לעשות פסח שני דברי רבי. ר' נתן אומר: אין צריך לעשות פסח שני שכבר לא נתחייב בראשון. [ניתן להם] לישראל לבנות בית הבחירה היחיד עושה פסח שני ואין הצבור [עושה] פסח שני, רבי יהודה אומר אף הצבור [עושה] פסח שני.

הדיון לעיל הוא לגבי מציאות שבה בנו ישראל את בית המקדש בין פסח ראשון לפסח שני. מדברי חז"ל אלו עולה כי קיימת מציאות שבה ישראל הם שבונים את בית המקדש.

בנבואת הושע נאמר: "אַחֵר יָשְׁבוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל וּבִקְשׁוּ אֶת ד'

⁵⁵ יחזקאל מג, י-יא.

⁵⁶ בהקדמה לספר צורת הבית.

⁵⁷ סוף פרשת ויקהל.

⁵⁸ ח, ב.

אֱלֹהֵיהֶם וְאֵת דָּוִד מֶלֶכָם וּפָחַדוּ אֶל ד' וְאֵל טוֹבוֹ בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים".⁵⁹ אומר על כך המדרש:⁶⁰

תני ר' שמעון בן יוחאי: בשלשה דברים עתידים למאוס, במלכות שמים, ובמלכות בית דוד, ובבנין בית המקדש. אימתי מאסו שלשתם? בימי ירבעם, הדא הוא דכתיב ויען איש ישראל ויאמרו אין לנו חלק בדוד זו מלכות שמים, ולא נחלה בבן ישי זו מלכות בית דוד, איש לאהליו ישראל ולא לבית המקדש, אל תקרי לאהליו אלא לאלהיו. א"ר סימון בבר מנסיא: אין ישראל רואין סימן גאולה לעולם עד שיחזרו ויבקשו שלשתם, הדא הוא דכתיב אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ד' אלהיהם זו מלכות שמים, ואת דוד מלכם זו מלכות בית דוד, ופחדו אל ד' ואל טובו זה בית המקדש.⁶¹

דהיינו, הסדר הוא בניין בית המקדש ולאחריו מלכות בית דוד ומלכות שמים שלמה.

הרב טיקוצ'ינסקי זצ"ל: יש להתכונן לבניית המקדש בקרוב

בסדרת הספרים עיר הקודש והמקדש עוסק הרב טיקוצ'ינסקי בשאלות אקטואליות ופרגמטיות המוגעות לבניין המקדש, כגון מקום המזבח, בגדי הכהונה ועוד. בחלק האחרון של הסדר הוא דן בשאלות מהותיות הקשורות לקיום מצוות בניין המקדש. זו תמצית לשונו בנוגע למצוות בניין המקדש:

מצות עשה לעשות לנו בית לד'... ועלינו לעיין אם קודם ביאת בן דוד הננו פטורים מהמצות עשה הכוללת הלזו, או שהמצות עשה נאמרה לכל זמן... ומיד בהגיע לנו הרשיון והיכולת חל עלינו לגשת אל העבודה, עבודת הקדש. ומתקבל על הלב שאמנם כן החיוב לא נפקע, אלא שאנוס רחמנא פטריה, שבמצוות עשה זו לבנות משכן ומקדש כתוב "וכן תעשו - לדורות..." מי איפא פטר אותנו ממצות עשה זו? ואם כן עלינו לעמוד על המשמר לקיים תמיד "שאלו שלום ירושלים", ודרשו את "ציון", שבכללה החקירה והדרישה אם כבר הגיע הזמן והרשיון להקים ולבא למשכנותיו ולהשתחוות להדום רגליו... ומכיון שכך, שניצני הגאולה נראו בארץ - עלינו להתכונן לקראת העתיד הקרוב, ועל כל פנים לא הרחוק, להפך באפשרות הגישה להקמת בית מקדשנו.

יש להעיר כי דברים אלו נכתבו עוד לפני מלחמת ששת הימים, ולכאורה פשוט כי כעת החובה והציפייה להתעוררות גדולות יותר.

הרב צבי פסח פרנק: בניין בית המקדש בידי בשר ודם

בתחילת ספרו "מקדש מלך" דן הרב פרנק זצ"ל באריכות בנושא מצוות בנין המקדש בזמן הזה. הוא מבאר כי שיטת הירושלמי היא להלכה. נביא מספר מובאות מדבריו:

וידדי הגרי"פ פערלא אמר בזה, שמזה גופא שהרמב"ם ביד החזקה הביא כח דיני בית הקדש צורתו ובנינו וכו', מזה מוכח דסבירא ליה שבנין העתיד על ידי אדם יהי, כי לא הביא דיני במה משום שכבר היו... וכידוע שהוא מביא רק הדינים שינהגו לעתיד לבוא.

בהערות (עמ' יב) הוא מביא את דברי הירושלמי שבבנין בית המקדש הבנייה צריכה להיות לשמה, והוא מוכיח שאם ייבנה בידי שמים חסר בזה לשמה.

⁵⁹ הושע ג, ה.

⁶⁰ ילקוט שמעוני רמז קו.

⁶¹ ראה דברי רש"י בביאורו למגילה יח, א, שם הוא מסביר את סדר התיקון: "אחר ישובו לבית המקדש ויבקשו הקב"ה ואת דוד מלכם".

יש לציין את החוברת "בנין בית המקדש קודם למלכות בית דוד" שנכתבה על-ידי הרב חיים שרגא פייבל פרנק זצ"ל, רב ימין משה וחבר הבד"ץ בירושלים (אחינו של הרב צבי פסח פרנק) ובה הוא מרחיב ומבסס נושא זה.

הרב קלישר: מזבח תחילה

הרב קלישר זצ"ל בספרו דרישת ציון מבאר באריכות את הצורך להתעורר לשיבת ציון בדרך הטבע, ולאחר מכן להקים מזבח ולחדש את עבודת הקרבנות כפי שהיה בתחילת ימי הבית השני. במסגרת זו הייתה לו חליפת מכתבים עם גדולי ישראל באותה התקופה: מורו רבי עקיבא איגר, החת"ם סופר, רבי אליהו גוטמכר, הישועות מלכו. בנוסף הוא שלח איגרת לברון רוטשילד ולשר מונטיפיורי, ובה הוא ביקש מהם לפנות לסולטאן התורכי כדי להקצות פיסת קרקע בהר הבית לשם בניית מזבח. זהו חלק מלשון האיגרת:

...אל יחשוב החושב כי פתאום ירד ד' יתברך משמים ארץ, לאמור לעמו: צאו, או ישלח משיחו פתאום מן השמים... אלא מעט מעט תבוא גאולת ישראל... ראשית הגאולה תהיה על-ידי סיבה טבעית מבני אדם, ועל-ידי רצון המלכויות לקבץ פזורי ישראל לאדמת קודש... והיה כאשר יהיו רבים מנידחי ישראל בארץ הקדושה ובירושלים, ויעלו קרבנם לריח ניחוח לד' וירפאו את מזבח ההרוס, אז יהיו לרצון לפני אדון כל להוריד אור פניו לנגד עמו... כי כאשר בימי נח נרצה קרבנו לפני המקום... כן כאשר נשוב להפיק רצון מן ד' על-ידי קרבן ונכפר לנו על כל עוונותינו. אז ישוב וניחם המרחם עלינו לסבב לנו גאולה שלימה.

מדברי דוד המלך⁶²: "יְבִיאֵנִי אֶל הַר קֹדֶשְׁךָ... וְאֶבְאֶה אֶל מִזְבֵּחַ אֱלֹהִים" הוא למד: "בהחל הישועה אבוא רק אל הר קודשך", ואחר כך אל 'מזבח אלוהים'. לא בית המקדש כולו אלא רק מזבח בנוי. לשיטתו המוכחת ממקורות שונים, בניית מזבח על-ידינו היא שלב הכרחי לפני בניין המקדש וביאת משיח.

השפת אמת: מצוות בניין בית הבחירה היא מצווה לדורות

אלו דבריו הברורים של השפת אמת בנוגע להשתוקקות לבניין בית המקדש:

ואמר למרע"ה: "ויקחו לי תרומה כו' ועשו לי מקדש" כו'. ומ"מ הוא מצווה לדורות שמצווין לבנות בית הבחירה. ולכן אמרו חז"ל: "דור שאין ביהמ"ק נבנה בימיו כאלו נחרב". והטעם כי בכל עת שיתגדבו בנ"י בלב שלם להשתוקק לבנות לו בית יכולין למצוא מבוקשם. ומ"ש "וכן תעשו" לדורות הרמז על כל הפרשה, שבכל עת יכולין להרים זאת התרומה ולעשות מקדש ושכנתי בתוכם. וכן הוא בכלל וגם בפרט כל איש ישראל לפי עבודתו יוכל לזכות לרוח הקודש. ורמזו חז"ל "באדר משמיעין על השקלים" היינו שמעוררין כל איש ישראל משמים. "קול דודי דופק. פתחי לי". אמרו חז"ל כחודה של מחט ואפתח לכם כפתחו של היכל ואולם. כי פתח ביהמ"ק הי' פתיחת שער מקדש העליון כדאיתא משכן של מעלה מכוון נגד של מטה. וכל זה זכו על ידי פתיחת הלב בזאת התרומה שהיא נקודה א' כחודה של מחט שנק' ראשית.⁶³

⁶² תהילים מג, ד-ג.

⁶³ פרשת תרומה, שנת תרנ"ג, ד"ה במדרש.

אדמו"רי איז'ביצא-ראדזין: התעוררות מעשית לגאולה

בניית המזבח בתקופת בית המקדש השני

גישתו של הבית יעקב (הרב יעקב ליינער, בנו של רבי מרדכי יוסף ליינער בעל מי השילוח, שהיה אדמו"ר חשוב בפני עצמו) מדגישה את חשיבות ההתעוררות המעשית לגאולה, שהלכה והתעצמה במשנת בנו רבי גרשון העניך, בעל התכלת (כפי שנבאר לקמן). עדות לכך אנו מוצאים בדברי אחד מחסידי איז'ביצא-ראדזין, הרב יהושע יוסף הכהן (אב"ד קהילת בראד), אשר הוציא לאור ספר בשם "עזרת כהנים" המבאר את מסכת מידות ונחשב לביאור המקיף ביותר שלה. במבוא לספר הוא דן לגבי תוקף קיום מצוות עשה של בנין המקדש, ומסיק כי עם ישראל יבנו את המקדש לפני ביאת המשיח. בהערה לדברים הוא מביא מדברי רבו הבית יעקב:

והיה לי בזה הצעת דברים לפני כבוד קדושת הגאון הרב הקדוש בוצינא קדישא חסידא ופרישא אדמו"ר שליט"א [הבית יעקב], ואמר לי בפיו הקדוש שאנחנו עצמינו נבנה בית המקדש... ואמרתי אני לפני כבוד קדשו, הנה הגם שיש לי ת"ל [=תודה לאל] קצת ידיעה בענין תבנית בית המקדש, עדיין מסופקני באיזה תבנית ומידה לבנות, אם כתבנית ומידת בית שני, או כתבנית ומידת בנין יחזקאל... והשיב לי הרב הגאון הקדוש כבוד אדמו"ר שליט"א חסידא ופרישא בוצינא קדישא מה"ר יעקב מראדזין ואמר לי בזה הלשון: ודאי נבנה תבנית בית שני ומדתו, אכן אח"כ בעת התיקון הגמור היינו בביאת המשיח, יבנה מאליו מהשמים בנין יחזקאל.⁶⁴

רבי גרשון העניך, בנו וממשיך דרכו של הבית יעקב, התייחס במישרין ובאופן מפורט לתהליך הגאולה. הוא מעצים ומבסס את שיטת הבית יעקב לגבי סדר בנין המקדש:

...דכשנהיה זכאין נזכה שעוד קודם קיבוץ גלויות נשיג רשות לבנות בעצמנו, ועל זה אנו מקוים ומתפללים בברכת גואל ישראל... והנה מבואר מכל זה שבנין בית המקדש כשנזכה יהיה קודם ביאת המשיח.⁶⁵

אם הבנים שמחה: בניין גשמי מלמטה ובניין רוחני מלמעלה

הרב יששכר שלמה טייכטל זצ"ל הי"ד, מגדולי רבני הונגריה, כתב במהלך שנות השואה ספר שבו הוא תולה את מאורעות השואה בכך שכלל ישראל מאסו בארץ חמדה. את ספרו הוא מכוון בעיקר לקהל יראי ד', שמהם נדרשת התעוררות לקיום מצוות ישוב ארץ ישראל.

לקראת סוף הספר מברר המחבר את נושא בניין המקדש בפרק הנקרא בשם "מקדש ד'". הוא מבאר כי המקדש ייבנה על-ידינו, ואחר כך יהיה גילוי שכינה מלמעלה, וזה לשונו: "...שאם שהבנין שלעתיד יהיה בידי שמים, עם כל זה מתחילה נהיה אנו

⁶⁴ בהמשך הדברים הוא מתאר את השמחה שהייתה לו: "כי בזה נפתחו לפני שערי בינה, ולעשות פשר דבר בין דברי רז"ל..."

⁶⁵ "פתיל תכלת" בתוך: ספרי התכלת – ראדזין, בני ברק תשנ"ט, עמ' קלט. ראה באריכות את ההוכחות שמביא לעניין זה בעמ' קלח-קלט שם. מתוך כך הגרסה מברר שנזדקק אז לצבע התכלת עבור הפרוכות. בהמשך דבריו שם הוא מבאר גם שהשבת הסנהדרין תהא רק לאחר בניין בית המקדש (עמ' קמב שם).

בונים בית המקדש בידינו, ואח"כ ירד הבנין המקווה שבידי שמים. 66 בדבריו הוא מיישב בין דעות המובאות בזוהר ובמדרש לגבי אופן בניית המקדש, מלמעלה או מלמטה, וכך הוא מסכם: "המורם מכל דברינו שלמעלה, שדעת כולם כן – שתחילה יבנה בית המקדש למטה על ידינו, ואח"כ על זה ירד בית המקדש דלמעלה". כך הוא גם מיישב את דברי רש"י ובעלי התוספות שהבאנו לעיל, שלפיהם המקדש ירד בנוי ומשוכלל מן השמים, וכך הוא כותב בתירוץ לקושייתם כיצד יבנה המקדש בלילה: "דכיון שעיקר המקדש שיהיה מעשה ידי אדם יבנה ביום כדינא, ורק המקדש הרוחני דלמעלה יבוא בלילה – זה לא מזיק אם הוא גם בלילה, כיון שעיקר הבנין יהיה ביום... כיון שתהיה ההתחלה ביום, יכול הגמר להיות בלילה." 67

בדבריו הוא מביא את דברי המנחת חנוך שהבאנו לעיל, 68 ומחזק את דבריו מכך שרבי יהושע בן חנניה תמך בבניין המקדש, והרי הלכה כמותו בכל מקום. הוא מוצא גם חיזוק מדברי האדמו"ר מראדזין, בעל הבית יעקב שהזכרנו לעיל, שלפיהם תחילה נבנה את בית המקדש כתבנית הבית השני, ואחר כך יתגלה מקדש מהשמים כתבנית בניין יחזקאל.

הרמח"ל: בניין המקדש גם בידי שמים וגם בידי אדם

בספר "משכני עליון" הרמח"ל מבאר את עניינו של הבית השלישי לאור פנימיות התורה. בראשית דבריו הוא מבאר את מהות עניינו של המקדש בכלל וכן את עניינו של הבית השלישי למול שני הבתים שקדמו לו.

לדבריו שם, "אבן השתייה" היא אבן היסוד של כלל הבריאה, וממנה מתפשטת הארה לכלל הבריאה. אבן זו היא כנגד הספירה העליונה, ספירת הכתר, וממנה מתפשטת הארה לשאר הספירות המנהלות את עולמנו, שלהן קורא הרמח"ל בשם "מאורות".

בהקדמה לספרו הרמח"ל מתאר את ההשפעה הרוחנית המתגלה מן המקדש כך:

אך הזיווג הוא בהתקרב המאורות אחד אל אחד. ובהתקרבם בדרך זה, מי יוכל להגיד רוב תפארת קדושתם ועוצם גאונם, כי כאש בוערה לוהטים זה בזה, ונאחזים ביחוד גדול. ומרוב העז והחדוה, תגיע השמחה אל כל המאורות, ממאור למאור, עד לפני השרש השלם והיחיד - אין סוף ב"ה. וברבות השמחה ירבה השפע ממנו לרדת בכל המדרגות. וזיווג זה הוא החסר מן התחתונים, ועל כן אמרו החכמים ז"ל (תענית ה, א) "אמר הקדוש ברוך הוא: לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא לירושלים של מטה", 69 כי עד יכונן ועד ישים ירושלים תהלה בארץ, לא יבוא המלך ביאה גמורה בירושלים של מעלה. וברבות התיקון במאורות, יתפשטו הדברים בכוח גדול ויבנה בית המקדש למטה. וכאשר חסר התיקון הזה מפני העוונות נחרב הבית למטה. ועם כל זה לא פסק למעלה, כי לולי פסק היה העולם כולו חרב ברגע אחד, כמו שאמרתי למעלה. רק הוחשך מאד ממה שהיה בתחילה, וגם חסר ממנו השמחה העצומה שהיתה בו מימי קדם, בהיותו משכן כבוד וזבול מנוחה אל המלך. וכאשר יתמו חטאים מן הארץ ישובו הדברים כבראשונה, והאור יהיה יותר והשפע ירבה מאד, ועל כן יבנה עוד הבית הזה למטה וכבודו יהיה גדול מן הראשונים.

לדברי הרמח"ל, מקור גילוי הקדושה בעולם הוא מקום המקדש, שכן מקדש של מטה מכון כנגד מקדש של מעלה. אולם קדושה זו יכולה להסתלק עקב עוונותיהם של ישראל. כבוד בית המקדש

⁶⁶ עמ' רפג הוצאת מכון פרי הארץ תשמ"ג.

⁶⁷ עמ' רפז.

⁶⁸ מצווה צה, לעיל בביאור שיטת הרמב"ם.

⁶⁹ מן הראוי לציין את דברי הזוהר הקדוש (חלק ג קמז, ב): "אמר רבי יוסי: נשבע הקדוש ברוך הוא, שלא יכנס בירושלים של מעלה, עד שיכנסו ישראל בירושלים של מטה". דהיינו, לדברי הזוהר השראת השכינה תלויה בכניסתם של ישראל לירושלים.

העתיד יהיה גדול מזה של השניים הקודמים.

באופן זה מבאר הרמח"ל את סוד עניינם של שלושת בתי המקדש בהמשך ההקדמה:

ועתה אודיע לך סוד אחד עצום ורב מאד, ועל כן תתגבר בשכלך לרדת אל עומק הדברים. דע, כי זה הבית העתידי הוא שראה אותו יחזקאל הנביא מיד אחר חורבן הראשון. ואתה כבר שמעת, כי לא פסק הבית למעלה, גם כי חרב למטה. 70 כי הלא לא נבנה הבית למטה רק ברוב חוזק המאורות, והתגברם להאיר ממדרגה למדרגה, ויגיעו אל העולם הזה, וגם עשו הבית אשר עשו. וכאשר חסר הכוח הזה, לא היה עוד זה הבית למטה; אך לא מפני זה חרב למעלה, רק הוחשך ולא האיר כבראשונה. אבל הסוד הגדול הנודע בזה העניין למי שהוא

מראה בית המקדש השלישי לשיטת המלבי"ם

מורגל ללכת בדרכי החכמה, והעומד בסוד ה' ויודע אורחותיו, הוא כי כאשר בנה שלמה את הבית הראשון, לולי חטאו, אלא היו מחזיקים בתורתם, היו מתעלים במדרגותיהם, ומגיעים הדברים אל התיקון השלם. ואז היה העולם פושט צורה ולובש צורה, והיה מתגלה מה שלא נתגלה. אך כאשר גברה הרשעה ורבו החטאים, הנה הבית הראשון שנתקן בתקונים הראשונים חרב. ואז אותו הבנין לא עמד עוד למעלה, רק ברגע אחד עבר

ונבנה בצורה אחרת, היא הצורה והיא התכנית שעתידי להיות. ונמצאו, שני הבנינים, זה נכנס וזה יוצא ואין ביניהם כמלוא נימא. והבנין הזה לא נגלה למטה, כי רק לעתיד יגלה. אך למעלה, מהיום ההוא והלאה כן היה, וכן הוא. ועל כן ראה אותו יחזקאל, שכבר בנוי ועומד היה, וישראל לולי זכו במעשיהם, היתה ראויה להיות גאולת עזרא כגאולת מצרים, וביאתם כביאת יהושע. ואז היו בונים את הבית בתבנית הזה אשר ראה יחזקאל, והיו שתי המקדשים שלמעלה ושלמטה מכוונים זה לזה.

עולה מדבריו כי מאז ראשית הבריאה התכנית האלוקית הייתה שייבנה תחילה בית תחתון על ידינו, ובשלב שני הוא יעלה במדרגה למעלתו העליונה הנצחית.

ועוד הוסיף בדבריו לעניין בניין הבית השלישי:

אבל לעתיד, לא די שיהיו דומים, אלא שהבית העליון יתפשט ויגיע למטה. והוא משרז"ל, שמקדש שלישי הוא מעשה ידיו של מקום, כי לא יעקר הבית העליון ממקומו, רק יתפשט ויגיע למטה; ואז יבנה סביבותיו בנין חמרי כאשר לעולם הזה, ויתחבר בנין בבנין להיות אחד, לא יתפרדו זה מזה. והכבוד יהיה שורה בו בגילוי גמור, והוא העניין שנאמר עליו, "ונגלה כבוד ה' וראו" וכו'; ואז תהיה השלמה גמורה בלא הפסק כלל. והנה על פי הסוד הזה כתוב, "מקדש ה' כוננו ידיך", כי השכינה כפי קבלתה, כן נראו בה תיקוני איברים וקישוטים נאים ונכבדים; וכאשר יאיר אור הראשית הזה, ירבה כבוד כתרה ויתנשא מאד... וכל אלה הדברים הם עמוקים מאד, ונשרשים בחכמה יותר ממה שהם נראים הרבה.

דהיינו, הרמח"ל משלב בין השיטות דלעיל. בבית העתידי תתגלה קדושה מן העליונים אשר תגיע אל העולם שלנו, וסביב קדושה זו יבנה הבית החומרי עצמו. לא מבואר מלשון הרמח"ל מהו סדר הדברים, שכן לכאורה משמע מלשוננו שהקדושה תתפשט בעולם לפני בניין הבית. אולם ייתכן שהבית יאה כבר בנוי במתכונת הבית השני, ובעת שתתגלה בעולם תוספת הקדושה העליונה, אזי ישראל ירחיבו את ממדי הבית לממדי הבית השלישי.

⁷⁰ כפי שביאר הרמח"ל לעיל, קדושת בית המקדש העליון לא הסתלקה אלא נשארה בתוקפה למעלה.

שמועה מהחפץ חיים בנושא בניית המקדש

בחוברת "בנין בית המקדש קודם למלכות בית דוד" לרב חיים שרגא פייבל פרנק זצ"ל, הוא מביא מכתב מאת הרב יונה שטנצל זצ"ל, שפורסם בשנת תש"ט, ובו הוא מתאר ביקור שהיה לו אצל מרן החפץ חיים בשנת תר"ץ:

...בישבנו ע"י שלחנו נתן דפיקה בשולחן ודממה השתררה בחדר. פתח ספר מלכים והתחיל לדבר לאנשים שעמדו אז סביבו. וזה לשונו: שואלים, בקרוב נבנה בית המקדש, איך? אין חכמים, אין נביאים, מי יבנה בית ד'? והתחיל לשאול שאלות ותיכף נתן תשובות לזה ותיכף התחיל לקרוא פסוק בפסוק מלכים ז': "וישלח המלך דלמה ויקח את חירם מצור, בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי ואביו איש צורי חורש נחושת וימלא את החכמה ואת התבונה ואת הדעת לעשות כל מלאכה בנחושת ויבוא אל המלך שמה ויעש את כל מלאכתו". והמשיך: הנה בן אשה אלמנה, אביו בעל מלאכה צורף נחושת וה' נתן בו חכמה ובינה ודעת לעשות את מלאכת המקדש. אין צורך בנביאים, אין צורך במיוחסים, אין צורך בחכמים. רק כשיגיע זמן בניין המקדש, ד' נותן תבונה ודעת לבנות בית המקדש למי שיש בו לב שלם ותם, בן אלמנה, בן לאיש בלתי מוכר בעל מלאכה.

השאיפה להקמת בית מקדשנו והחזרת השכינה למעונה צריכה להיות נחלת הכלל. כל אחד ואחד צריך להיות בביסופים גדולים, בבחינת "ציפית לישועה" כפשוטו. הבסיס הוא כמובן התורה והתפילה, אולם לאור המובאות השונות שהבאנו לעיל מבואר כי עלינו גם להתעורר לקיום הפן המעשי של מצוות הקמת בית ד'.

ויהי נעם ד' אלהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו.

תולדות המקדש

מבריאת העולם ועד לבניין בית ראשון

בריאת העולם

מקום המקדש הוא מרכז העולם והוא שורש הבריאה, וזאת בשני מישורים:

אבן השתיה (צילום- גארו נלבנדיאן)

א. ממנו החלה בריאת העולם, כדברי חז"ל המבארים כך את מרכזיותו של המקדש¹:

"כשם שהטבור נתון באמצע האיש כך ארץ ישראל נתונה באמצע העולם ... ובית המקדש באמצע ירושלים, והארון באמצע ההיכל, ואבן השתיה לפני הארון שממנה נשתת העולם".

ב. האדם, נזר הבריאה, נברא אף הוא ממקום זה. זאת כמבואר בדברי רבותינו בתלמוד הירושלמי²: "מלא תרווד (כף גדולה) עפר נטל הקדוש ברוך הוא ממקום המזבח וברא בו אדם הראשון". ובביטוי נוסף בדברי חז"ל³: "אדם ממקום כפרתו נברא".

מדברי חז"ל אלו משמע כי מקום המקדש הינו הן נקודת השורש של הבריאה, מעין 'נקודת חיבור' בין שמים וארץ, ומאידך הינו גם מקום הכפרה. בריאת האדם הינה מציגה בין הנשמה שבו, שמקורה מהעליונים, לבין הגוף שהינו עפר מן האדמה. שורש חיבור פלאי זה, עליו אנו אומרים "ומפליא לעשות" (כדברי הרמ"א בהגהותיו לשולחן ערוך) הינו במקום המזבח. המזבח הינו כביכול המחבר בין העולמות העליונים לבין העולם התחתון השפל. מכאן נובעת מהותו כמקום כפרה, שכן עקב היסוד החומרי שבאדם הוא מועד לפילה, והמזבח הוא הנותן לו את האפשרות לחזור ולשוב לבורא עולם, להתחבר אל שורשו שבעולמות העליונים. זהו סוד ענינים של הקרבנות הבהמיים שהופכים ל"ריח ניחוח" לפני ד', מהות בהמית שהופכת למהות רוחנית. עקב כך מקום המזבח מעבד לדורות, ועליו להיות במקום מסוים ומוגדר שכן זהו מקום בעל ערך סגולי מאז בריאת העולם. זאת כדברי הרמב"ם⁴: "המזבח מקומו מכוון ביותר, ואין משנין אותו ממקומו לעולם". לאור זאת גם מתבאר כי מקום המקדש היה בגן עדן⁵, ויש לומר כי כשאדם הראשון מגורש מגן עדן הכוונה היא שהקדושה העילאית שהיתה במקום זה נסתלקה, ועל האדם בכח עבודתו שעיקרה במקום המזבח – להחזיר את השכינה למקומה⁶.

קדושת המזבח הינה קדושת המקום, והיא קשורה למושג עש"ן – עולם, שנה, נפש המופיע בספר יצירה⁷, והמקביל למושגי המקום, הזמן והנשמות. כשם שהשבת היא גילוי אלוקי במימד הזמן כך מקום המזבח הוא בבחינת חותם אלוקי במימד המקום. באותו אופן נשמות ישראל הן החותם האלוקי במימד הנשמות. כמובן שגילוי זה במימד המקום הינו פלא גדול.

¹ מדרש תנחומא פרשת קדושים, י

² נזיר פרק ז הל"ב

³ פרקי דרבי אליעזר פרק יב

⁴ תחילת פרק ב של הלכות בית הבחירה

⁵ כך מבואר בפרקי דרבי אליעזר פרק כ וכן בפרק יב. וכן משמע מדברי הרמב"ן והרד"ק לבראשית ב, ח. וכן מדרש הגדול עמ' עח. עיין גם

ביאור העניין לקמן בנושא 'אדם הראשון'

⁶ עיין באור העניין בסעיף הבא

⁷ עיין שם לדוגמא פרק ד', משנה ו

מאדם הראשון ועד נח

אדם הראשון נברא בפתח גן עדן

כפי שכבר הבהרנו לעיל אדם הראשון נברא ממקום המזבח. האם מקום זה היה בגן עדן? אומר החזקוני⁸:
”וישם שם את האדם - אבל תחלת ברייתו לא היתה משם, שאילו נברא בגן עדן ועמידתו שם יהיה סבור שכל העולם כך הוא, אבל בראו מן החוץ וראה כל העולם מלא קוצים וברקנים ואחר כך הכניסו לגן עדן מקום מובחר.”

והרד"ק מוסיף:

”מלמד שלא נוצר שם, אולי קרוב לגן עדן נוצר, ואמר לו שישב בגן עדן. ובפרקי דרבי אליעזר⁹ נאמר “ששער גן עדן סמוך להר המוריה. משם לקחו ולשם החזירו.”

אם כן מבואר כי מקום המזבח נמצא סמוך לשער גן עדן, ומכאן אולי ניתן לומר כי ההיכל הינו מקום גן עדן ובו היתה תכלית עבודתו הרוחנית של האדם לפני חטאו.

לאחר החטא נאמר¹⁰ ”וישלחו ד' אלהים מגן עדן לעבד את האדמה אשר לקח משם. ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עדן את הכרבים ואת להט החרב המתהפכת לשמר את דרך עץ החיים”. מבאר רש"י: ”מקדם לגן עדן - במזרחו של גן עדן חוץ לגן”. אם כן יש לומר כי אדם הראשון חוזר למקום המזבח, ממנו הוא נברא, והוא נמצא מזרחית להיכל שהינו מקום גן עדן. יש לציין כי גם בבריאת גן עדן נאמר¹¹ ”ויטע ד' אלקים גן בעדן מקדם”, ומבאר שם אונקלוס ”מלקדמין” – קודם בריאת העולם¹². אולם לדעת רש"י שם גם הגן עצמו היה במזרחו של עדן. משמעות העניין הינה כדברי חז"ל ש”שכינה במערב”, ואנו נמצאים במזרח ופונים לעבר הצד האפל של העולם כדי להאירו.

האדם הראשון מקריב קורבן

אדם הראשון מקריב קרבן

אדם הראשון הינו הראשון עלי אדמות שמקריב קרבן. חז"ל¹³ דורשים את מהותו של שור זה מפסוק בתהילים, בו נאמר: מהפסוק¹⁴ ”ותיטב ליהוה משור פר מקרן מפריס”, מבאר שם רש"י: ”משור פר” - הוא שור שהקריב אדם הראשון, שנברא בקומתו וביום שנקרא שור בו ביום הביאו”. דורשים על כך חז"ל שם שקרנותיו של שור זה קודמות לפרסותיו. דהיינו: שור זה נברא בקומה מלאה, ועקב כך קרניו יצאו לאויר העולם לפני פרסותיו.

גירושו של אדם הראשון מגן עדן

אדם הראשון, לאחר חטאו, מגורש מגן עדן. כפי שכבר הבהרנו לעיל גירוש זה אינו כפשוטו, שהרי לדברי חז"ל אדם הראשון הקריב קרבן לד' על גבי המזבח לאחר חטאו, וזאת בהר המוריה שהינו מקום גן העדן. אם כן מבואר כי מקום גן עדן לא ננעל בפניו.

בעל 'כלי יקר'¹⁵ מסביר כי המקום ממנו אדם הראשון נברא הוא הר המוריה, ואילו הוא גורש לאחר חטאו. זאת כדי ”לעבוד את האדמה אשר לוקח משם”. ובלשונו:

”כיוון שהאדמה היא שנתנה בו חומר עב וגס אשר בסיבתו נפל על החטא” הרי שעל האדמה לעזור לו ”על ידי שיעבוד אותה לעשות ממנה מזבח ... וזה טעם נכון על מצות מזבח אדמה... כי בדבר שגרים החטא בו יתקן אשר קלקל בו.”

⁸ בראשית ב, ח. וכן ברד"ק שם.

⁹ פרק כ

¹⁰ בראשית ג, כג-כד

¹¹ בראשית ב, ח

¹² ודן דעת הרמב"ן שם

¹³ במדבר רבה פר' ד.

¹⁴ תהילים סט, לב

¹⁵ בבאורו לבראשית ג, כג

אם כן מבואר כי מקום המזבח הופך למקום הכפרה של האדם על חטאו, ואילו המקום שננעל בפניו בביכול הינו מקום קודש הקדשים, שהינו מקום השראת השכינה ודבקותו הרוחנית של האדם בבוראו.

קין והבל

רצף הקשר עם מקום המקדש נמשך, שכן לדברי חז"ל גם קין והבל הקריבו את מנחתם במקום המזבח¹⁶. אומר על כך הרמב"ן: "הבינו האנשים האלה [דהיינו: קין והבל] סוד גדול מהקרבת והמנחות, וכן נח". מבאר הרשב"ם¹⁷ כי 'מנחה' היא מלשון דורון, בחינה של קרבן נדבה. חז"ל במדרש¹⁸ הביאו מספר דעות לגבי מהות מחלוקתם של קין והבל. לפי אחת הדעות נחלקו קין והבל בחלקו של מי יפול מקום המקדש. כך נאמר שם במדרש:

"ועל מה היו מדיינין? אלא זה אומר בתחומי בית המקדש נבנה וזה אומר בתחומי בית המקדש נבנה, שנאמר: 'ויהי בהיותם בשדה', ואין שדה אלא בית המקדש".

כלומר: זו המחלוקת הראשונה עלי אדמות על שטח, שתוצאותיה ידועות לכולנו.

תיבת נח

בהתבסס על דברי המהר"ל מפראג בבאורו לתורה 'גור אריה'¹⁹ יש לבאר את מחלוקתם של קין והבל באופן זה: בית המקדש הינו מקום האחדות, והוא מאחד בתוכו שני כחות הופכיים, הבאים לידי ביטוי בבחינתם של קין והבל. האחד – איש הצומח, והשני – איש החי. עקב כך הותר בבית המקדש שימוש בצמר ופשתן יחדיו בבגדי הכהנים, למרות שבגדים רגילים הינם שעטנז. כיוון שהמקדש הינו באמצע העולם²⁰, והוא מאחד קצוות והפכים, לפיכך קין והבל שהם שני קצוות – כל אחד היה רוצה לזכות בבית המקדש המסוגל לאחד את ההפכים.

הברית עם נח

לאחר צאתו מן התיבה מקריב נח קרבנות מן הבהמות הטהורות²¹. יש להדגיש כי נח אינו מצטווה על כך, אלא מבין מעצמו כי כריתת ברית עם בורא עולם מלווה בהבאת קרבן. קרבן זה של נח הינו הקרבן הראשון הקרב במהלך הדורות כקרבן ברית, כדברי הרמב"ן²²: "ובזכות קרבנו יקיים העולם ולא יכרת עוד מפני מי המבול". נח הינו גם הראשון עליו נאמר במפורש בתורה שבנה מזבח להקרבת קרבנות.

קרבנו נקרא בתורה בשם 'עולה', אולם בגמרא²³ קיימת מחלוקת אם הקריב את העולות לבדן או שהקריב איתן גם שלמים. בקרבן שלמים יש חלק גם לבעלים, וכיוון שלאדם הראשון נאסרה אכילת בשר, הרי שבכריתת ברית זו הקב"ה מתיר לאכול בשר. במעמד זה מתחדש גם העניין של אכילת בשר הקרבן. בדברי המפרשים קיימת מחלוקת אם נח הקריב מהבהמות הטהורות כולן, ואז הוא הקריב לדוגמא גם צבי, או שהוא הקריב רק בקר וצאן שלדורות הם אלו שקרבים על המזבח²⁴.

¹⁶ בראשית ד, ג-ד

¹⁷ בראשית ד, ג-ה

¹⁸ בראשית רבה כב, ז

¹⁹ בראשית ד, י

²⁰ תנחומא קדושים י

²¹ בראשית ח, כ

²² בראשית ז, א

²³ זבחים קטז, ע"א

²⁴ כך מבואר ברמב"ן (בראשית ו, כ) וכן בספורנו (שם ז, ב). אולם בפרקי דרבי אליעזר (פרק כג בסופו) מבואר שנח הקריב רק מן המינים הכשרים להקרבה על המזבח ועל שאר המינים הטהורים הוא נצטווה כדי להרבות את מיני הטהורים על הטמאים (עיין ברד"ל אות יד ואות סח). וב'כלי יקר' (בראשית ז, ב) מבאר כי משאר הטהורים הוא נצטווה לקחת שבעה זוגות כיון שאוכלים מהם הרבה לאור העובדה שהם טהורים ולכן הם צריכים לפרות ולרבות יותר. (ובאופן דומה מבואר ברד"ק)

הרש"ר הירש מדגיש בפרושו כי לגבי הקרבנות שמקריב נח נאמר "וירח ד' את ריח הניחוח" (הפעם היחידה בתורה שהמילה ניחוח מופיעה בצרוף ה"א הידיעה) – שכן קרבן זה הינו שורש לכל הקרבנות בהמשך הדורות.

דור האבות

שני צוויי ה'לך לך'

עקדת יצחק בהר המוריה

אברהם אבינו מצטווה פעמיים בתורה על "לך לך". בפעם הראשונה כשהקב"ה מצווהו לצאת לארץ ישראל²⁵, "אל הארץ אשר אראך", ובפעם השנייה בפר' וירא²⁶ בה הוא מצטווה "לך לך אל ארץ המוריה". ה"לך לך" השני משלים את הראשון ואף חותם אותו. בהליכתו לארץ המוריה, שלחלק מדעות הפרשנים הוא הניסיון העשירי של אברהם אבינו, מעפיל אברהם אבינו לפסגתה של ארץ ישראל. יש לציין כי זו הפעם הראשונה בה שמו של ההר מופיע בתורה, וכשם שבציווי הראשון לא נאמר במפורש לאברהם אבינו להיכן הוא הולך, כך גם בצווי השני. אברהם אבינו מזהה מקום זה על-פי מדרגת קדושתו, כדברי חז"ל²⁷ על הפסוק "וירא את המקום מרחוק" – "ראה ענן קשור על ההר". אברהם אבינו, בעיניו הקדושות, מתחבר לשכינה החופפת בהר המוריה. נצטט את דבריו הנפלאים של בעל כלי יקר:

"כי אדם ממקום כפרתו נברא, ומקורו מן הר המוריה כי משם לוקח עפרו ודרך הסולם שבבית המקדש שלמטה מכוון כנגד בית המקדש שלמעלה עולים ויורדים בו הנשמות הטהורות אם כן שם עצמות הגוף, ושם חביון עוזה של הנשמה. וא"כ אדם קרוב אצל עצמותו ביותר מן כל מיני קרובים שהזכיר, על כן נאמר "לך לך". דהיינו: לך ותתחבר אל מקור נשמתך.

מקור השם 'מוריה'

לשכת הגזית בבית המקדש

מדוע נקרא הר בית ד' בשם 'מוריה'? מספר דעות בנדון בדברי חז"ל²⁸. לדעה אחת ממנו יוצאת הוראה לעולם, שכן לדורות הסנהדרין ישבה בלשכת הגזית אשר במקדש. דעה אחרת היא שמהר זה יוצאת יראה לעולם, שכן זהו מקום גילוי כבוד ד' בעולם. יש הדורשים את השם 'מוריה' על שם בושם המור, שלו ריח נפלא והינו מסממני הקטורת, שלדעתם גדל במקום זה. לדעה נוספת 'ממנו אורה יוצאת לעולם', שכן ממקום זה מאיר לעולם כבוד השכינה.

צמח המור

לאחר העקדה אברהם אבינו קורא למקום בשם "ד' יראה"²⁹, שכן בחזונו הוא כבר רואה את בית ד' עומד במקומו בהר המוריה. יש לציין כי בפי חז"ל נקרא ההר בשם 'הר הבית'³⁰, על שם המקדש העומד בו. השם מוריה מופיע כשמו של ההר רק עוד פעם אחת בתנ"ך, וזאת כאשר שלמה המלך מתחיל לבנות את בית ד'.

25 בראשית יב, א

26 בראשית כב, ב

27 בראשית רבה פר' נו, א.

28 בראשית רבה נה, ז

29 בראשית כב, יד

30 לדוגמא: מסכת מידות פרק א משנה א.

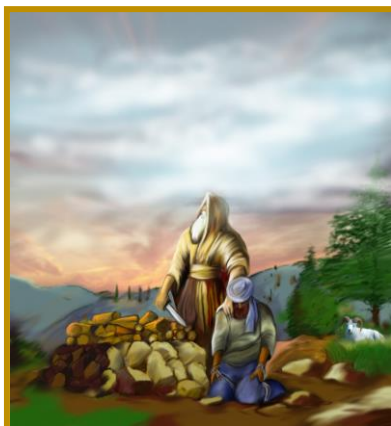
שורש שמו של המקום מתגלה אצל אברהם אבינו, ואילו הגילוי בפועל הינו כאשר בית המקדש מתחיל להתגלות לעולם.

מסעותיו של אברהם אבינו

במהלך מסעותיו של אברהם אבינו בארץ ישראל מבואר בתורה כי כיוון הליכתו הינו³¹: "הלוך ונסוע הנגבה". מבאר רש"י: "וכל מסעיו הנגבה ללכת לדרומה של א"י והוא לצד ירושלים, שהיא בחלקו של יהודה שנטלו בדרומה של א"י הר המוריה שהיא נחלתו". באופן דומה מבואר במדרש³²: "מחקה והולך ומכוון כנגד בית המקדש". מבואר כי מגמת אברהם אבינו הינה להתעלות ולהגיע לפיסגתה של ארץ ישראל, להר המוריה. במהלך מסעותיו אברהם אבינו בונה ארבעה מזבחות³³. הראשון נבנה עם הגיעו לשכם, השני בעי, השלישי באלוני ממרא אשר בחברון ואילו הרביעי נבנה בהר המוריה. מעניין כי בשלושה מהם יש לישראל קניין עולמים³⁴, ואברהם אבינו כביכול סולל את הדרך לדורות עולם בהקימו בהם מזבחות. לגבי שלושת המזבחות הראשונים נאמר: "ויבן שם מזבח לד'", ואילו המזבח הרביעי נבנה בעת העקדה בהר המוריה, כנאמר שם: "ויבן שם אברהם את המזבח". מבואר בפרקי דרבי אליעזר³⁵ "מזבח אין כתיב כאן אלא המזבח, הוא המזבח שהקריבו בו הראשונים". כלומר: למזבח שנבנה בהר המוריה עניין מיוחד, ואכן רק לגביו מבואר בתורה כי אברהם אבינו מקריב קרבן.

מעמד העקדה

מעמד העקדה הינו הניסיון העשירי, בו מגיע אברהם אבינו למעמד של "ירא אלוקים". לדברי חז"ל נסיון העקדה מהווה את שורש עבודת הקרבנות בעם ישראל. ראשית: אברהם אבינו עוקד את יצחק על גבי המזבח.

עקידת יצחק בהר המוריה

מהי 'עקדה'? מבואר בדברי חז"ל כי עקדה הינה קשירת יד ורגל. באותו אופן בו עקד אברהם אבינו את יצחק לומדים חז"ל כי לדורות יש לעקוד את קרבן התמיד. עקדת הקרבן עניינה להבדילנו מעובדי האלילים שהיו כופתים את הקרבן כשהיו קושרים יחד את רגליו וידיו למען לא יברח. לשיטה אחת קושרים את רגלו הקדמית של הקרבן לרגלו האחורית, הן בצד ימין והן בצד שמאל. לשיטת הרמב"ם לא קושרים את הרגליים אלא אוחזים בהן בלבד, זאת כדי להרחיקנו מכל שמץ של קשר לעובדי עבודה זרה.

גם עניינם של מערכת העצים, וכן של סכין השחיטה הנקראת בתורה בשם 'מאכלת'³⁶, נלמד ממעמד העקדה. אם כן מבואר כי מעמד זה הינו שורש עבודת הקרבנות בעם ישראל, ובפרט כאשר אברהם אבינו מקריב את האיל תמורת יצחק אבינו. זו הפעם הראשונה בתורה שקרבן קרב ככפרה על אדם, שהרי זהו אחד מטעמי הקרבנות המרכזיים.

31 בראשית יב, ט.

32 בראשית רבה פר' לט.

33 במדרש מוזכרים רק שלושה מבין ארבעת המזבחות. אולם עיין בתורה שלמה בראשית פרק יב אות קכג המבאר מדרש זה ומביא דברי לקוטים מגניזת ירושלים בהם מבואר עניינם של ארבעת המזבחות. יש לציין כי האבות בנו שבעה מזבחות, יצחק בנה מזבח אחד ויעקב שני מזבחות. עיין באור עניינם בדברי המהר"ל מפראג בגבורות ד' פרק ס"ט.

34 ניתן להקביל את ארבעת המזבחות כנגד שם הוי', כאשר הר המוריה הינו אות י' שבשם ד', שכן זהו מקום המקדש ממנו שורש ההויה כולה.

35 פרק ל"א.

36 עיין בפרק 'עבודת הקרבנות' בנושא השחיטה.

תקופת יצחק ויעקב

במהלך ימיהם של יצחק ויעקב אבותינו הולך ומתהדק הקשר למקום המקדש. חז"ל מבארים³⁷ כי אברהם אבינו קרא למקום בשם 'הר', כנאמר: "בהר ד' יראה". הר הינו מקום פרוץ, מקום אליו האדם מתבונן אולם אין לו קשר של חיים איתו. יצחק אבינו כבר קורא למקום המקדש בשם 'שדה', זאת כנאמר בתורה³⁸ "ויצא יצחק לשוח בשדה". אומרים חז"ל: אין שיחה אלא לשון תפילה, ומקום השדה הינו מקום המקדש. רמז לכך מצוי בפסוק מתקופת החורבן "ציון שדה תִּקְרָשׁ". אם כן יצחק אבינו טווה קשר של תפילה למקום מקדשנו, מקום ממנו לדורות עולות תפילותיהם של ישראל השמימה. ולבסוף בתקופת יעקב אבינו המקום נקרא בשם 'בית'. בצאת יעקב לחרן הוא לן במקום המקדש³⁹, ועם הקיצו הוא קורא בהתפעמות "אין זה כי אם בית אלוקים וזה שער השמיים". בית הוא מקום בו יש לאדם קשר של חיים יום-יומיים.

הבארות של יצחק אבינו

באר קדומה

יש לציין כי לעומת אברהם אבינו, שבנה מזבחות, הרי שיצחק אבינו חופר בארות. לעומת ארבעת המזבחות של אברהם יצחק אבינו חופר לפחות ארבע בארות. עניין של הבארות הוא גילוי, שכן הבאר עניינה נביעה של מים הגנוזים במעבה האדמה. משום כך לפני שיצחק אבינו יוצא למקום המקדש נאמר בתורה⁴⁰ "ויצחק בא מבוא באר לחי ראי והוא יושב בארץ הנגב. ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב וישא עיניו וירא והנה גמלים באים". גילוייו של יצחק הינם מבחינת הבאר⁴¹.

כמו כן מקום מגוריו של יצחק הינו באר שבע, וכך מסביר המהר"ל⁴² בביאורו לחלומו של יצחק את העובדה שרגליו של הסולם היו נטועות בבאר שבע:

"ומה שרגלי הסולם היו עומדים בבאר שבע והראש בבית אל, זהו מפני כי באר שבע הוא מקום משובח בארץ לקבל ברכה, כמו שראוי לתחתונים שהם מקבלים ברכה, והיתה שם ברכה רובצת תחת (עפ"י בראשית מט, כה),

ולפיכך היה שם ברכה של בארות, שהיה התהום והמקור מתברך, וזהו "ברכה רובצת תחת", ולפיכך נקרא 'באר שבע'. ולפיכך שם רגלי הסולם להתעלות מלמטה למעלה". כלומר: עניינה של הבאר הינו ברכה מלמטה למעלה, שעניינה התעוררות התחתונים. זהו עניינה של תפילת יצחק, שהינו בבחינת עולה תמימה שכן כל בחינתו הינה שלמות ומשום כך אין הוא עוזב את ארץ ישראל.

חלום יעקב

חלומו של יעקב אבינו מלמדנו על סגולתו המיוחדת של מקום המקדש, שהרי יעקב אבינו רואה בחלומו "סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה" – המקדש הוא סולם המחבר שמיים וארץ, את העולמות העליונים אל המציאות הארצית. אברהם אבינו מהותו היא חסד, התעוררות מלמעלה והשפעה. לעומתו יצחק אבינו בחינתו היא גבורה, השפעה מלמטה למעלה. יעקב אבינו מאחד את שניהם, את בחינת התעוררות התחתונים והשפעת העליונים.

³⁷ עיין פסחים פח לגבי נושא הר, שדה ובית.

³⁸ בראשית כד, טו.

³⁹ בתורה נאמר (בראשית כח, יא) "ויפגע במקום", ולדעת כל המפרשים זהו הר המוריה. אולם לדעת כולם כיוון שבהמשך נאמר שם שהמקום נקרא 'בית אל', הרי שהר המוריה 'קפץ' והגיע למקום בו נמצא יעקב. אולם דעות המפרשים (בבאורם לפס' יט) חלוקות היכן חלם יעקב את חלומו, וזאת גם בהתאם למקום עמידתו של הסולם אותו רואה יעקב. לדעת רש"י יעקב ישן בבית אל, לדעת הרמב"ן בבאר שבע שהוא מקום רגלי הסולם, ולדעת החזקוני בחרן.

⁴⁰ בראשית כד, טו.

⁴¹ כך מבואר בתרגום ירושלמי על הפסוק: "בית מדרשא דשם רבא לבארא דאתגלית עלוהי שכינתיה דד". דהיינו: בית מדרש בו נתגלתה ליצחק השכינה.

⁴² גור אריה לבראשית פרק כח פס' יז (אות נג). וכן עיין דבריו בספר נצח ישראל פרק נ"ד ובספר גבורות ד' פרק י"ט.

מעניין אחד ההסברים המובא במדרש⁴³, לפיו ראה יעקב אבינו את מזבח העולה, ומלאכי האלוקים היו הכהנים, שלוחיהם של ישראל, העולים ויורדים על כבש המזבח. לדעה זו יעקב אבינו כבר קושר קשר של עבודה למקום המקדש, ובפרט שהוא יוצק שמן על ראש האבן שהוא שם למראשותיו – אות לקשר עם בית קדשנו. הרשב"ם⁴⁴ מבאר כי הוא משח אותה כפי שמשחו את כלי המשכן, זאת כדי להקריב עליה קרבנות בשובו מפדן ארם.

את יסוד העובדה שמקום זה טומן בחובו את שורש הוויית הבריאה או רואים בכמה היבטים בשנתו של יעקב במקום המקדש:

א. "הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך" – מבאר רש"י⁴⁵: "קיפל הקב"ה כל ארץ ישראל תחתיו, רמז לו שתהא נוחה ליכבש לבניו כארבע אמות שזה מקומו של אדם". מקום זה הינו נקודת השורש והראשית של ארץ ישראל כולה. כך מבאר בעל ה'שפת אמת'⁴⁶:

"והם הד' אמות שכולל כל העולם, כמו שכתוב⁴⁷ 'ד' אלוקיך דורש אותה', ובשכר דרישה זו כולם נדרשים. והכל על-ידי מקום בית המקדש שכולל הכל, וזה המקום נתן ד' יתברך ליעקב, ויעקב ביטל המקום לד' יתברך ואמר 'אין זה כי בית אלוקים'. שאין למקום זה קיום רק [אלא] בעבודת אלוקים. ולכן כשחטאו בני ישראל נחרב המקדש, וכל זה היה בכלל בחירת יעקב אבינו ע"ה".

ב. "ויקח מאבני המקום וישם מראשותיו" – מבאר רש"י: "עשאן כמין מרוב סביב לראשו, שירא מפני חיות רעות. התחילו מריבות זו עם זו, זאת אומרת עלי יניח צדיק את ראשו וזאת אומרת עלי יניח, מיד עשאן הקב"ה אבן אחת. וזהו שנאמר⁴⁸ "ויקח את האבן אשר שם מראשותיו". דהיינו: האבנים הפכו לאבן אחת.

בחזקוני מוסיף שאלו היו אבנים מאבני המזבח עליו נעקד יצחק. במדרש נאמר⁴⁹:

"ויקח מאבני המקום" – ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן. ר' יהודה אמר: שנים עשרה אבנים נטל, כך גזר הקב"ה שהוא מעמיד שנים עשר שבטים. אמר: אברהם לא העמידן, יצחק לא העמידן, אני אם מתאחות הן שנים עשר אבנים זו לזו יודע אני שאני מעמיד י"ב שבטים. כיון שנתאחו י"ב אבנים זו לזו ידע שהוא מעמיד י"ב שבטים"

הסולם – לפי באורו של רש"י רגלי הסולם עמדו בבאר שבע, אמצע שיפועו כנגד בית המקדש, וראשו בבית אל. כך מסביר את העניין המהר"ל מפראג בביאורו 'גור אריה':

"וקשה מאי קדושתו של אמצע הסולם שהיה הבית המקדש מכוון כנגדו, בשלמא ראש הסולם או רגלי הסולם במקום שהסולם שם עומד – יש קדושה, אבל במקום אמצע הסולם מאי חשיבות איכא? (קושית הרמב"ן), ויראה כי דעת רש"י ז"ל שהוא סובר כי ראוי להיות בית המקדש תחת אמצע הסולם נגד בית המקדש שלמעלה, כי בזה האופן היה הסולם נתון בשוה בין בית המקדש שלמעלה ובין בית המקדש שלמטה, כי הסולם היה לעלות מן בית המקדש של מטה לבית המקדש של מעלה, ומן בית המקדש של מעלה לרדת למטה, וראוי שיהיה הסולם עומד בין שניהם בשוה".

⁴³ בראשית רבה סח, יב. עיין גם רד"ק לבראשית כח, יג.

⁴⁴ וכן בחזקוני.

⁴⁵ על-פי חולין צא ע"ב.

⁴⁶ פר' ויצא שנת תרמ"ה ד"ה "ובמדרש".

⁴⁷ דברים יא, יב.

⁴⁸ לקמן פסוק יח.

⁴⁹ בראשית רבה פר' סח ס' י"א.

דור יציאת מצרים

הניתוק ממקום המקדש

גלות מצרים ניתקה בין היתר את עם ישראל מצור מחצבתו, ממקום המקדש. מקום זה, בו נברא אדם הראשון ובו עקד אברהם את יצחק – נתעלם מהלבבות. דורות יחלפו, עד תקופת דוד המלך, עת עם ישראל יחזור ויתחבר למקום. מהי הסיבה לניתוק זה? מדוע בורא עולם העלים והסתיר את המקום מעין רואה? בדברי חז"ל מובאת דעה כי המקום הועלם מן הגוים כדי שלא ישלטו בו. אולם קיים גם טעם פנימי ועמוק יותר. מציאת מקום המקדש מחייבת יגיעה ועמל. כך גם לגבי מקום המקדש: הקב"ה מצפה להתעוררות ליבנו שמכוחה נחזור ונתחבר אל המקום. על כך נאמר בספר דברים⁵⁰: "לשכנו תדרשו ובאת שמה" – על בני ישראל להתעורר ולתור אחר נחלת בית ד'. עליהם לדרוש ולכסוף את המקום כדי לחזור ולהתחבר אליו.

קרבן הפסח

יציאת מצרים לוותה כידוע בהקרבת קרבן הפסח. מחד - קרבן זה היווה את ביטול העבודה זרה של המצרים, ומאידך את כריתת הברית בין בני ישראל לבורא עולם⁵¹. עקב מהותו המיוחדת קרבן זה הינו אולי החשוב מביין קרבנות השנה, שכן לדורות חייבים כל ישראל להימנות מדי שנה על מביאי הפסחים. אדם שלא הביא קרבנו ביום י"ד בניסן, ואין לו סיבה הלכתית מוצדקת לדבר – חייב כרת. רק על ביטולן של שתי מצוות עשה אנו חייבים כרת – מצוות הפסח ומצוות מילה. המילה הינה ברית היחיד, בעוד שהפסח הינו קרבן הברית של הכלל. שתי בריתות אלו הן שהגנו על בני ישראל בצאתם ממצרים, כדברי חז"ל⁵² שדמים בדמים נתערבו, דם פסח ודם מילה. באופן חד-פעמי הפך כל בית למקדש מעט, בו הקריבו את קרבן הפסח. מכאן אנו למדים על כך שברית עם בורא עולם כרוכה בהבאת קרבן, המחבר את עם ישראל לבוראו.

פסח בירושלים

שירת הים

כשבני ישראל עומדים נוכח ים סוף ושרים את שירת הים הם מזכירים את בית המקדש, כאומרם⁵³: "מכון לשבתך פעלת ד', מקדש ד' כוננו ידיך". לכאורה יש להבין: הרי בני ישראל רק יצאו ממצרים, עדיין לא קיבלו תורה, וכבר הם שרים על מקדש?

מבואר במפרשים כי המסלול האמיתי של בני ישראל ביציאתם ממצרים היה קבלת תורה, ולאחר מכן כניסה ישירות לארץ ישראל - "אחד עשר יום מחורב". באופן זה היה משה רבנו מכניס את בני ישראל לארץ, ואז לא היה חורבן ולא היתה גלות. אולם התוכנית השתבשה. בני ישראל פגמו בחטא העגל, ולאחר מכן בחטא המרגלים. במקום להיכנס לארץ ישראל ולבנות בה מקדש של נצח הצטוו בני ישראל מיד לאחר יום הכיפורים, לאחר מתן לוחות שניות, על בניית המשכן. הרמב"ן⁵⁴ מסביר כי מתן תורה לא הסתיים. כיוון שבני ישראל לא זכו להשאר במעמד העילאי של מתן תורה הרי שהקב"ה השכין את התורה במשכן. משה רבנו שומע את הדיבור האלוקי מבין הכרובים, אות שמתן תורה לא הסתיים והקול האלוקי ממשיך להדהד דרך גילוייו בארון

⁵⁰ יב, ה.

⁵¹ עיין בנושא קרבן הפסח באורו של מקדש חלק א עמ' 123.

⁵² פסיקתא רבתי פרשה י"ז ד"ה חצות לילה

⁵³ שמות טו, יז.

⁵⁴ תחילת פרשת תרומה

הברית. זו הסיבה לכך כי המשכן הוקם לראשונה למרגלות הר סיני, לציון את העובדה כי דרכו ממשיכה התורה להתגלות לעולם.

במהלך נדודיהם של בני ישראל במדבר מלווה אותם ארון הברית, הנישא במרכז המחנה. בעת חניה, כך מתואר בדברי חז"ל, הארון מתכוון כביכול מעצמו כלפי מערב, וסביבו בונים את כל מבנה חנייתם של בני ישראל. המחנה כולו פונה אם כן כלפי מערב. על כך אומרים חז"ל⁵⁵: "שכינה במערב". דהיינו: במשכן, וכך גם לדורות במקדש, פונים דווקא לצד מערב. המשכן והמקדש בנויים ממזרח למערב, שכן אנו פונים דווקא לצד הנסתר, הצד של השקיעה. המקדש, וכך תורת ישראל, עניינם להאיר את חשכת העולם. גם במעמד הר סיני עמדו בני ישראל ממזרח להר סיני, כשפניהם כלפי מערב. עמידה זו כלפי מערב הינה בניגוד לעובדי האלילים שהיו פונים לכוון זריחת השמש. כך היו בני ישראל אומרים בחג הסוכות בעת צאתם לשיבת מים ממעין השילוח לשם קיום מצוות ניסוך המים במקדש⁵⁶: "אבותינו שהיו במקום הזה אחזריהם אל היכל ה' ופניהם קדמה, והמה משתחוים קדמה לשמש, ואנו ליה עינינו. רבי יהודה אומר, היו שונים ואומרים, אנו ליה, וליה עינינו".

סדר חניית עם ישראל במדבר

בחניה נוספת משותפת בין המשכן למקדש הינה מבנה המחנות במדבר. מחנה בני ישראל במדבר נחלק לשלושה מחנות:

- א. מחנה ישראל – שהוא מקום חנייתם של שנים עשר השבטים.
- ב. מחנה לוי – הנמצא פנימית למחנה ישראל, והינו מקום חניית הלויים השומרים על אוהל מועד.
- ג. מחנה שכינה – הוא המשכן, הממוקם במרכז המחנות.

לכל אחד מהמחנות הללו יש את גדר הקדושה שלו, כך שקיימים טמאים שאינם רשאים להכנס אל חלק מהמחנות. לדוגמא: מצורע מסולק מכל שלושת המחנות ואילו טמא מת אינו רשאי להיכנס למחנה שכינה. בירושלים קיימות אותן שלוש מדרגות של קדושה: ירושלים שבין החומות הינה מחנה ישראל, כך שמצורע משולח ממנה. הר הבית הינו מחנה לוי, שכן הלויים הינם המופקדים של שמירתו. ישנן עשרים וארבע נקודות שמירה ברחבי הר הבית והמקדש. ולבסוף – מחנה שכינה, שזהו האזור הכולל את היכל המקדש ואת המזבח שלפניו. אזור זה הנקרא בפי חז"ל בשם 'העזרה', מלשון הפסוק⁵⁷ "אלהים לנו מחסה ועז עזרה בצרות נמצא מאד".

עם כניסתם של בני ישראל לארץ ישראל הם מקימים את המשכן כמות שהוא לפרק זמן של ארבע עשרה שנים בגלגל, אלו הן שנות הכיבוש והנחלה. בתקופה זו, כל זמן שלא נקבעה קדושת הארץ, הותר השימוש בבמות קטנות, בהן יכל אדם לבנות במה ליד ביתו ולהקריב בה קרבנות נדר ונדבה בלבד. (ראה ביאור עניין הבמות הקטנות לקמן בנושא נוב וגבעון).

בית ד' בשילה

המקדש בשילה – בית ואהל

לאחר סיום נחלת החלק הראשון של ארץ ישראל נאמר בספר יהושע⁵⁸: "ויקהלו כל עדת בני ישראל שילה וישכינו שם את אהל מועד והארץ נכבשה לפניהם". מבואר כי בשילה הוקם 'משכן הקבע' הראשון של

⁵⁵ בבא בתרא כה ע"א.

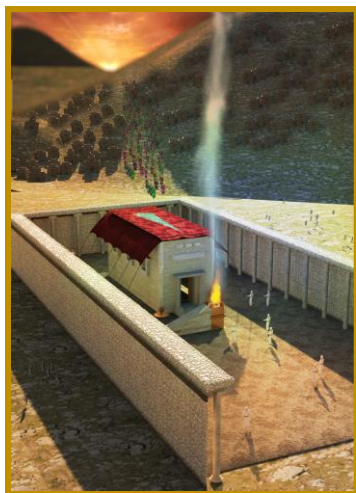
⁵⁶ סוכה ה, ד.

⁵⁷ תהילים מו, ב.

⁵⁸ יח, א.

המשכן, והוא נקרא עדיין בשם 'אהל מועד'. אולם לדברי חז"ל לא היה זה המשכן עצמו, אלא בית אבנים שגגו עשוי מיריעות המשכן.
 כך מבאר הרד"ק במקום:

"זה היה אחר י"ד שנה משבאו לארץ, שבע שכבשו ושבע שחלקו, וי"ד שנים אלו היה אהל מועד בגלגל. ואחר כך השכינוהו בשילה, ואז נאסרו הבמות כל זמן שהיה בשילה. ואמרו רז"ל כי עשו בית של אבנים מלמטה והיריעות מלמעלה, כמו שאמר דוד "וארון אלהים יושב בתוך היריעה"

משכן שילה

כלומר: שעדיין לא היה אלא בתוך היריעה. ועוד ראו זה מן הכתוב שאמר⁵⁹ "ותביאנו בית ה' שילה" אלמא [כלומר] בית הוה, וכתב⁶⁰ "ויטש משכן שילה אהל שיכן באדם" אלמא [כלומר] אהל היה. הא כיצד? מלמד שלא היה שם תקרה אלא בית אבנים מלמטה ויריעות מלמעלה. והיה שם בשילה שפ"ט שנה, עד שהיגלו פלשתים את הארון, ועליו נאמר "ויטש משכן שילה, אהל שיכן באדם".

דהיינו: מחד – בשילה ניצב בית, אולם מאידך הוא נקרא בשם אוהל. מבארים על כך חז"ל במשנה⁶¹ "ולא היה שם [במשכן שילה] תקרה, אלא בית אבנים מלמטה, והיריעות [של המשכן] מלמעלה [כתקרה]. והיא היתה "מנוחה" [שכן נאמר בתורה⁶² "כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה", ו'המנוחה' היא תקופת הביניים בשילה וזאת עד 'לנחלה' שהיא המקדש בירושלים].

המנוחה והנחלה

כך דורשים חז"ל⁶³ על הפסוק⁶⁴ "כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה": "דתנו רבנן כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה אל המנוחה זו שילה נחלה זו ירושלים. למה חלקן? כדי ליתן היתר בין זה לזה". דהיינו: בין תקופת שילה לבניית המקדש, בתקופת נוב וגבעון הותרו במות היחיד, כפי שהיה בתקופת גלגל.

אכילת קדשים בשילה – 'כל הרואה'

אומרת המשנה בזבחים⁶⁵ "קדשי קדשים נאכלין לפני מן הקלעים, וקדשים קלים ומעשר שני בכל הרואה". מבארת הגמרא⁶⁶ כי מכל מקום בו רואים את שילה ניתן לאכול קדשים קלים⁶⁷, מה שאין כן בירושלים בה קדשים קלים נאכלים לפני חומת העיר. דבר זה מעיד שבשילה אין עדיין קביעות של קדושה⁶⁸.

משכן שילה – בנחלת שבט בנימין

בגמרא⁶⁹ נאמר: "רב דימי אמר רבי: בשלשה מקומות שרתה שכינה על ישראל בשילה ונוב וגבעון ובית עולמים, ובכולן לא שרתה אלא בחלק בנימין, שנאמר⁷⁰: "חופף עליו כל היום" - כל חפיפות לא יהו אלא בחלקו של בנימין".

⁵⁹ שמואל א, א.

⁶⁰ תהילים עח, ס.

⁶¹ זבחים קיב ע"ב. עיין באור העניין בגמרא קיח ע"ב.

⁶² דברים יב, ט.

⁶³ זבחים קיב ע"ב.

⁶⁴ דברים יב, ט.

⁶⁵ קיב ע"ב.

⁶⁶ קיח ע"ב.

⁶⁷ שלמים, קרבן תודה, פסח בכור ומעשר.

⁶⁸ בחזון איש (קמא מא, ה) סובר כי בשילה התקדש המקום, לעומת נוב וגבעון, ולכן רק בו בנו בית אבנים. מכל מקום – קדושה זו במדרגת קדושתה של ירושלים.

⁶⁹ זבחים קיח ע"ב.

דהיינו: השכינה נדדה עד בניית המקדש בירושלים, ולפני כן היא שרתה בשילה, נוב וגבעון. אולם לפי דברי הגמרא לעולם השראת השכינה הינה בנחלת בנימין. אולם הגמרא עצמה תמהה שם, שהרי משכן שילה היה בנחלת שבט אפרים, מבני יוסף, ולא בנחלת שבט בנימין. לאחר דיון מבאר הגמרא כי

מזבח הנחושת במשכן שילה

"רצועה היתה יוצאת מחלקו של יהודה ונכנסת לחלקו של בנימין, ובה היה מזבח בנוי [יהודה ובנימין סמוכים זה לזה, הגבול ביניהם עובר באזור המזבח. המזבח עצמו בנחלת יהודה, ואילו הסנהדרין בנחלת יהודה]. והיה בנימין הצדיק מצטער עליה לבולעה. הכא נמי [בשילה] רצועה מחלקו של יוסף לחלקו של בנימין".

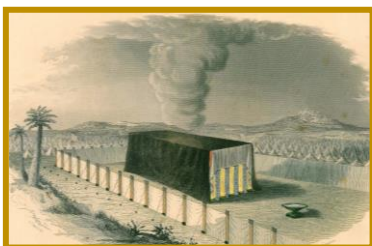
כלומר: השראת השכינה אכן היתה בנחלת בנימין, ורצועת אדמה היתה יוצאת מנחלת בנימין עד לשילה כך שהמזבח היה שייך לנחלת בנימין⁷¹. באופן זה הסנהדרין, שישבה אז בשילה, היתה בחלקו של יוסף ובסמיכות לנחלת בנימין. יש להדגיש כי מדובר על מקום המזבח, בו באה לידי ביטוי השראת השכינה.

גלגל, נב וגבעון – תקופת הבמות

תקופת גלגל ובמות היחיד

לאחר חורבן שילה מקימים מחדש את המשכן לתקופת ביניים האורכת חמישים ושבע שנים, בה המשכן עומד בנוב ולאחר חורבנה בגבעון. כל זאת – עד לבנין המקדש. בתקופת גלגל, ולאחריה בתקופת נב וגבעון, הותר השימוש בבמות יחיד. במה זו נקראת במה קטנה, והינה במה אותה יכול כל אדם מישראל להקים בכל מקום שיחפץ ולהקריב רק קרבנות נדר ונדבה. לעומתה במה גדולה הינה אותה ניתן להקים רק במשכן, ובה מקריבים קרבנות ציבור ויחיד כדי לבאר את עניינה של התקופה נעוין במשנה⁷²:

"עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות⁷³ ועבודה בבכורות, ומשהוקם המשכן נאסרו הבמות ועבודה בכהנים ... קדשי קדשים⁷⁴ נאכלין לפני מן הקלעים וקדשים קלים בכל מחנה ישראל. באו לגלגל הותרו הבמות, קדשי קדשים נאכלין לפני מן הקלעים וקדשים קלים בכל מקום⁷⁵ ...".

המשכן בגלגל

כלומר: לפני המשכן ניתן היה להקריב בבמה קטנה בכל מקום, בתקופת המשכן ניתן היה להקריב רק בבמת ציבור, בגלגל עוד פעם הותרו הבמות הקטנות, בשילה יש רק במת ציבור, בנב וגבעון עוד פעם הותרו במות קטנות, ועם הקמת המקדש בירושלים נאסרו הבמות לעולמי עד. בתלמוד הירושלמי⁷⁶ מבואר כי כאשר הארון אינו נמצא בתוך

⁷⁰ דברים לג, יב.

⁷¹ הגמרא בהמשך שם מביאה מחלוקת תנאים האם השראת השכינה היתה בנחת בנימין רק בתקופת בית ראשון ואילך או גם קודם לכן.

⁷² זבחים קיב ע"ב

⁷³ דהיינו: הקריבו גם בבמה קטנה

⁷⁴ עולה, חטאת אשם ושלמי צבור (כבשי עצרת)

⁷⁵ עיין המשך לשון המשנה שם, אותה נבאר לקמן

⁷⁶ מגילה פרק א הל' יב

אהל מועד הרי שהבמות מותרות, לעומת תקופת שילה בה הארון עמד בקדש הקדשים ואז נאסרו הבמות הקטנות.

דיני במה קטנה

אומרת המשנה⁷⁷:

"ומה בין במת יחיד לבמת ציבור? סמיכה ושחיטת צפון ומתן סביב ותנופה והגשה, ר"י אומר אין מנחה בבמה וכיהון ובגדי שרת וכלי שרת וריח ניחוח ומחיצה לדמים וריחויץ ידיים ורגלים, אבל הזמן והנותר והטמא שוין בזה ובזה".

המשנה מגדירה את החלוקה בין במה גדולה לבמה קטנה במישור של העבודה, כאשר סוג הקרבנות הקרב בבמה קטנה הינו "נידר ונידב"⁷⁸ ולא קרבנות חובה או ציבור למיניהם. מבואר גם כי החילוק היסודי בין במה גדולה לקטנה הינו בעובדה כי במה קטנה אין עניינה כפרה ולכן אין בה זריקת דם, ועיקר עניינה בהבאת קרבן תודה וריצוי להשי"ת.

תקופת דוד המלך

מהות נשמת דוד המלך

הראשון בתולדות ישראל שהתעורר למען בניין בית המקדש היה דוד המלך. בחסידות איז'ביצא מובא הרעיון הבא: חז"ל אומרים כי דוד המלך אמור היה להיות נפל, ולשהות בעולמנו שלוש שעות בלבד. אולם עקב היותו נשמה טהורה, ללא פגם, הקב"ה הורידה לעולם כדי שדרכה יתגלה מקום המקדש. אדם הראשון גורש מגן עדן, והוא העניק לדוד שבעים משנותיו זאת כדי שדוד יחזור ויחבר את העולם לגן עדן ממנו גורש אדם הראשון. עקב כך אדם הראשון חי תשע מאות שלושים שנים במקום אלף שנים. כפי שכבר בארנו לעיל מקום מקדשנו הינו מקום בריאת אדם הראשון, ולאבות העולם היה קשר אליו, אולם בורא עולם הסתיר מקום זה כדי שבני ישראל יחזרו ויתחברו אליו מכוח חיפושם. אך כיוון שבני ישראל התרפו למעלה מארבע מאות שנים בנושא זה, הוריד בורא עולם נשמה מתוקנת לעולם שתחזור ותחברנו למקום המקדש.

דוד ושמואל מחפשים אחר מקום בית ד'

דוד המלך הוא הראשון בתולדות ישראל המתייגע למען קיום ציווי ד' בתורה "לשכנו תדרשו ובאת שמה". עוד בהיותו נרדף על-ידי שאול עולה דוד אל שמואל הנביא, זאת כנאמר⁷⁹: "וילך הוא ושמואל וישבו בנזירות ברמה". שואלים על כך חז"ל⁸⁰: "מה ענין נזירות אצל רמה? [שהרי אינן שוכנות באותו האזור], אלא שהיו יושבין ברמה [שהיא עירו של שמואל הנביא] ועוסקין בנזירות של עולם [הוא בית המקדש]". ראשית – הם מנסים לאתר את מקום בית ד', אותו הסתיר בורא עולם. הם מדייקים כי לגבי נחלת בית ד' נאמר בתורה⁸¹ "וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ד' אלוֹקֶיךָ ב'". מי הוא אותו מקום גבוה? הם מעיינים בספר יהושע, עליו אומרים חז"ל כי הוא "ערכה של ארץ ישראל", ומדייקים כי לגבי נחלות כל השבטים נאמר "וירד ועלה הגבול", ורק לגבי נחלת שבט בנימין נאמר "ועלה" ולא נאמר "וירד". מכך הם הסיקו כי על המקדש להיבנות בנחלת בנימין. תחילה הם שקלו אולי לבנותו במקום הנקרא "עין עיטם", מקום גבוה בו יש מעיין וממנו סיפקו אח"כ מים למקדש.

⁷⁷ זבחים ק"ב ע"ב למטה

⁷⁸ זבחים ק"ז ע"א

⁷⁹ שמואל א יט, יט.

⁸⁰ זבחים נד ע"ב.

⁸¹ דברים יז, ח.

אולם מהנאמר⁸² "ובין כתפיו שכן" הם הסיקו כי יש לבנותו במקום נמוך יותר. אולם זיהוי זה עדיין לא הספיק להם כדי לאתר במדויק את מקום המקדש עצמו.

לאחר שבע שנות מלכות בחברון עולה דוד וכובש את ירושלים מידי היבوسی. בזהר הקדוש⁸³ מבואר כי יש קשר פנימי עמוק בין חברון לירושלים, וכי דוד מלך תחילה בחברון הנקראת גם 'קרית ארבע' שכן בה התחבר דוד לשלושת האבות, ובכך הפך לחוליה הרביעית בשרשרת הקשר אל מקום מקדשנו. לאחר כיבוש ירושלים דוד מבצר את עירו ובונה את בית המלך.

העלאת ארון הברית לירושלים

אחד מהמבצעים הראשונים של דוד המלך לאחר כיבושה של ירושלים מידי היבوسی הוא העלאת ארון הברית לירושלים.⁸⁴ הארון נשבה על-ידי הפלישתים עוד בתקופת עלי הכהן, סמוך לחורבן שילה. לאחר שבעה חודשים, בהם הארון גרם למגפות בערי הפלישתים, שילחו הפלישתים את הארון חזרה לבני ישראל.⁸⁵ כדי לבדוק אם סיבת המגפה אכן הייתה הארון, את העגלה סחבו שתי פרות מניקות⁸⁶, שלא הורגלו בעבודה⁸⁷, כך שבדרך הטבע הן היו אמורות או לחזור או לעצור בדרך. אולם נאמר בפסוק⁸⁸: "וַיִּשְׁרְכָה הַפְּרוֹת בְּדֶרֶךְ עַל דֶּרֶךְ בֵּית שֶׁמֶשׁ בְּמַסְלָה אַחַת הִלְכוּ וְגַעַו וְלֹא סָרוּ יָמִין וּשְׂמֹאל, וְסִרְנִי פִלְשְׁתִּים הַלְכִים אַחֲרֵיהֶם עַד גְּבוּל בֵּית שֶׁמֶשׁ". דהיינו: הן הלכו הישר לכיוון בית שמש, תוך געיה עקב חסרון בנייה בהיותן מניקות. אנשי בית שמש שמחו לראות את הארון אך נהגו בו מנהג קלות ראש, ולכן ניגפו מהם חמישים אלף מהעם ועוד שבעים זקנים.⁸⁹ הארון הועבר לקרית יערים, לבית אבינדב, שם הוא שהה שם עשרים שנה⁹⁰ עד שדוד העלהו לירושלים.

הנסיון הראשון נכשל⁹¹, שכן נשאו את הארון על גבי עגלה חדשה, במקום על כתפי הלויים. בהגיעם למקום הנקרא 'גורן נכון' נשמט הארון מעל גבי העגלה ועזה שנהג את העגלה ניסה לאחוז בו. הוא ניספה על-ידי ד'

דוד מעלה את ארון הברית לירושלים

במקום. עקב כך דוד משהה את הארון במשך שלושה חודשים בבית עובד אדום הגיתי, ולאחר ששרתה ברכה בבית עובד חוזר ומעלה דוד את הארון לירושלים. בהעלאה זו נושאים הלויים את הארון⁹², וכל שש פסיעות הם זבחו שור ומרי⁹³. דוד עצמו מפזז ומכרכר לפני הארון כשהוא חגור אפוד בד מפשתן⁹⁴. את הארון מניחים באוהל שהכין לו דוד, ובספר דברי הימים מתואר כי דוד התקין משמרת של לויים ששור בבוקר ובין הערביים בסמוך לארון.

⁸² דברים לג, יב

⁸³ חלק א רמח ע"ב.

⁸⁴ כך מבואר במלבי"ם: "א שנים של תקופת שמואל, שנתיים של שאול, שבע שנים שמלך דוד בחברון. מבואר לפיכך שבמשך כשלושים ושבע שנים שוכן הארון בירושלים עד לבניין בית המקדש שכן תקופת נוב וגבעון ארכה חמישים ושבע שנים.

⁸⁵ שמואל א פרק ו.

⁸⁶ שם פס' ז. נקראות בשם "פרות עלות".

⁸⁷ שם נאמר "אשר לא עלה עליהם עול"

⁸⁸ שם, פס' יב.

⁸⁹ פס' יט שם, לפי תרגום יונתן בן עוזיאל וכן ברש"י.

⁹⁰ בפרק פס' ב נאמר שם: "ויהי מיום שבת הארון בקרית יערים וירבו הימים ויהיו עשרים שנה וינהו כל בית ישראל אחרי ד'. אולם

מבחינת סדר הזמנים הדבר קשה, עיין רלב"ג שם.

⁹¹ שמואל ב פרק ו.

⁹² דברי הימים א טו, ב. וכן פס' טו שם.

⁹³ בדברי הימים א טו, כו נאמר שהם הקריבו שבעה פרים ושבעה אילים, ללא איזכור שהם עשו זאת כל שישה צעדים. במצודת דוד שם פירש שהפרים והאילים היו פרט לשור ומרי, והמלבי"ם מפרש בשם חז"ל שכל שש פעמים שהלכו שישה צעדים הם הקריבו ז' פרים וז' אילים.

⁹⁴ שמואל ב ו, יד. ודה"י א טו, כז.

מציאת מקום המזבח על ידי דוד

דוד המלך משתוקק למצוא את מקום בית ד', אולם הדבר מתרחש רק לאחר מגיפה נוראית בה ניספים שבעים אלף איש. המגפה באה כעונש לדוד אותו הסיתו מן השמיים לפקוד את בני ישראל. תמה על כך הרמב"ן⁹⁵ בפר' קורח, וכי מדוע נענש כל העם כולו על חטאו של דוד, ובפרט שגם הוא הוסיף מון השמים? ומבאר הרמב"ן: "ואני אומר בדרך סברה, שהיה עונש על ישראל בהתאחר בנין בית הבחירה, שהיה הארון הולך מאהל אל אהל כגר בארץ ואין השבטים מתעוררים לאמר נדרוש את ה' ונבנה הבית לשמו, כענין שנאמר (דברים יב ה) לשכנו תדרשו ובאת שמה, עד שנתעורר דוד לדבר מימים רבים ולזמן ארוך ... ואילו היו ישראל חפצים בדבר ונתעוררו בו מתחילה היה נעשה בימי אחד מהשופטים או בימי שאול, או גם בימי דוד, כי אם שבטי ישראל היו מתעוררים בדבר לא היה הוא הבונה אבל ישראל הם היו הבונים ... ועל כן נתאחר הבנין כל ימי דוד בפשיעת ישראל, ועל כן היה הקצף עליהם ועל כן היה המקום אשר יבחר ה' לשום שמו שם נודע בענשם ובמגפתם". כך מבואר גם במדרש שוחר טוב: "... כך כל אותם אוכלוסין שנפלו על ידי שלא תבעו את בנין בית המקדש, והלא דברים קל וחומר ומה אלו שלא ראו את בית המקדש כך אנו על אחת כמה וכמה, לכך התקינו נביאים הראשונים שיהיו ישראל מתפללין בכל יום שלשה פעמים אנא השב שכינתך לציון" עד כאן לשונו. הדברים נוקבים ומעוררים את את הצורך לקום ולהתעורר למען בנין בית אלוקינו, בפרט שהרמב"ם מדגיש בדבריו את מחויבותם של כלל ישראל למען איתור מקום בית ד'.

מגילת המקדש

מהיכן ידע שלמה המלך כיצד לבנות את המקדש? מידות המקדש שונות ממידות המשכן (אם כי באותם יחסים⁹⁶), ומהו המקור להן?

בית המקדש הראשון

חז"ל מבארים כי שלמה המלך קיבל מידי דוד מגילה, היא 'מגילת המקדש', ובה תוכנית בנין הבית. דבר זה נלמד מדבריו של דוד המלך לשלמה בנו עת הוא מצווה על בנין הבית: "הכל בכתב מיד ד' עלי השכיל"⁹⁷. אומרים חז"ל על פסוק זה בתלמוד הירושלמי⁹⁸: "מגילה שמסר שמואל לדוד ניתנה להדרש, מאי טעמא? "הכל בכתב" – זו המסורת, "מיד ד'" – זו רוח הקדש, "עלי השכיל" – מכאן שניתנה לידרש". מבאר שם 'קרבן העדה': "שהיה כתוב בה תבנית בית המקדש שמסרה הקב"ה למשה, וממשה ליהושע ויהושע לזקנים ומזקנים לשמואל, ושמואל מסרה לדוד. וכשמסרה דוד לשלמה בנו אמר לו הכל בכתב מיד ד' עלי השכיל". אם כן מגילה זו, אותה קיבל משה בהר סיני, הינה התוכנית על פיה בנה שלמה את המקדש.

ב'מדרש שמואל'⁹⁹ מופיע דבר נוסף:

"רבי בשם רבי שמואל בר יצחק: מגילת בית המקדש שמסר הקב"ה למשה, בעמידה. הדא הוא דכתיב: "ואתה פה עמוד עימדי". עמד משה ומסרה ליהושע בעמידה וכו', עיי"ש. מסתורין של הקב"ה שנמסרו למשה, ואותם מסר אח"כ משה בעמידה ליהושע, הינם תבנית המקדש.

⁹⁵ במדבר טז, כא

⁹⁶ לדוגמא: קדש הקדשים בתקופת המשכן היה עשר על עשר אמות, בעוד שבתקופת הבית הינו עשרים על עשרים אמה

⁹⁷ דברי הימים א כח, יט

⁹⁸ מגילה פרק א הלכה א

⁹⁹ פרק ט"ו

פרט לדברי חז"ל בפרק א' דאבות כי "משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע", דבר נוסף ומיוחד המועבר מדור לדור הינו מגילת המקדש! על ענין מסירתה בעמידה דוקא אומר בעל 'עזרת כהנים'¹⁰⁰ "וטעם מסירתה בעמידה נראה לי לומר שהוא לפי שכל סודות המרכבה העליונה רמוז במלאכת בית המקדש ... וכל הסודות האלו נאמרו במגילה הזאת, ולפיכך מהראוי שיהא מסירתה בעמידה". כמו כן הוא מוסיף מדיוק הפסוקים המופיעים במדרש שמואל כי המגילה נמסרה תמיד סמוך להסתלקותם מן העולם של המוסרים, והסיבה היא: "משום גודל יקרת הסוד הזה הוא סוד מגילת המקדש אשר טמנו אותה בתוכם מבלי לגלותה לעין כל".

דיוק חשוב מדברי חז"ל הוא מאמרם כי המגילה "ניתנה להדרש". משמעות הדבר היא כי ניתן לדורשה בי"ג מידות, כדברי תורה ממש. בעל 'עזרת כהנים' דן בענין זה¹⁰¹ ואומר כי תוקפה של המגילה הינו לפחות כמו הלכה למשה מסיני. בעל 'אור החיים' הקדוש¹⁰² דן אף הוא בענין זה בהקשר למידות הכלים במקדש, ומסיק "הראת לדעת כי כל מה שעשה שלמה בבית היה הלכה למשה מסיני, והכל כתוב בספר גלוי לדורשי תורה ברוח הקדש". דהיינו: לדעתו למגילת המקדש תוקף של הלכה למשה מסיני. מכאן – שמבנה המקדש הבסיסי מחייב, וכך מבוארים דברי הרמב"ם בתחילת הלכות בית הבחירה שאת הבית השני בנו כתבנית בית ראשון, שכן זה מחייב לדורות. לפי הרמב"ם גם מבואר כי מבחינת הציווי החל עלינו את בית שני גם נבנה על-פי תבנית הבית הראשון, עם תוספות מסוימות מנבואת יחזקאל.

רכישת מקום המקדש

דוד המלך, לאחר שזכה לאתר את מקום המקדש, רוכש אותו מידי ארונה היבوسی. זהו אחד משלושת המקומות עליהם אומרים חז"ל שאין אומות העולם יכולים לומר שגזולים הם בידינו. בכך דומה דוד לאברהם אבינו הרוכש בכסף מלא את מקום מערת המכפלה.

בניית יסודות המקדש וקידוש ריצפת העזרה

דוד המלך זוכה לבנות את יסודות המקדש. כך אומרים חז"ל במדרש¹⁰³: "דוד בנה את היסודות שנאמר¹⁰⁴ ויקם דוד המלך על רגליו וגו' ושלמה בנה את העליונות שנאמר (מלכים א' ה') בנה בניתי בית זבול לך". סיפור מעניין מובא בגמרא בהקשר לכריית יסודות המקדש על-ידי דוד המלך כך מסופר שם¹⁰⁵: במהלך החפירה החלו מי התהום לפרוץ, והם איימו להציף תבל ומלואה. לאחר התייעצות עם אחיתופל, יועצו של דוד, כותב דוד המלך את השם המפורש על-גבי חרס, משליכו לתהום, ובכך גורם למים לחזור עמוק למעבה האדמה. אולם כיון שהמים הללו חדרו עמוק מדי למעבה האדמה משורר דוד את חמישה עשר שירי המעלות, וכך עולים המים עד סמוך לקרקע. זהו יסוד שירת הלויים בשמחת בית השואבה המשוררים את חמישה עשר השירים כשהם ניצבים על גבי חמש עשרה המעלות המובילות מעזרת נשים לעזרת ישראל. זהו יסוד חיבורם של המים העליונים לתחתונים המושג בשמחת בית השואבה, שמקורו מעת תקופת בנין בית המקדש בה הגיע העולם לאפשרות של חיבור בין המים העליונים לתחתונים.

כהכנה לבניין הבית דוד המלך מקדש את ריצפת העזרה. העזרה נקראת בתקופת המשכן בשם 'מחנה שכינה', ולדורות היא השטח שמקיף את היכל בית ד' ואת המזבח. לאזור זה יש מהתורה מדרגת קדושה גבוהה יותר מהעולם כולו, שכן טמאי מתים אסורים בכניסה אליו, וכמו כן בו נאכלים קרבנות מסוג קדשי קדשים (כמו חטאת ואשם). במשנה מסכת שבועות¹⁰⁶ ובגמרא שם¹⁰⁷ מתואר אופן קידוש העזרה, הנערך על-

¹⁰⁰ שער דוד, דבור המתחיל "וטעם מסירתה"

¹⁰¹ פרק ד' משנה ז' ב'בני יוסף' (עמ' רמט בדפוס חדש)

¹⁰² שמות כה, ט בביאורו לפסוק "וכן תעשו", בדבור המתחיל "והנה בהשכלה מועטת"

¹⁰³ שיר השירים רבה א, ו. וכן רמז במדבר רבה יג, יא.

¹⁰⁴ דברי הימים א כח

¹⁰⁵ סוכה נג, א.

¹⁰⁶ שבועות יד ע"א

¹⁰⁷ טו ע"ב

ידי המלך, נביא, אורים ותומים והסנהדרין. בטקס הקידוש מסובבים את העזרה עם שני לחמים של קרבן תודה ושרים את מזמור צא בתהילים, "ושב בסתר עליון". הגמרא במס' זבחים¹⁰⁸ אומרת כי דוד הוא שקידש את ריצפת העזרה, וזאת עד לקרקע התהום.

בניית המקדש על ידי שלמה המלך

מדרגת דורו של שלמה

שלמה המלך הוא שזכה להקים את בניין בית מקדשנו. דורו של שלמה הינו הדור הט"ו מאז אברהם אבינו, ובזהר הקדוש¹⁰⁹ נרמז הדבר בבטוי "סיהרא באשלמותא". דהיינו: בזמנו של שלמה הלבנה האירה בשלמות, ללא חיסרון, שהרי¹¹⁰ הדור הט"ו הינו כנגד היום הט"ו בחודש שבו הלבנה מאירה בשלמות ללא חיסרון. העולם מגיע בזמנו לשלמותו הרוחנית, כפי שאמרו חז"ל ששלמה המלך מלך הן בעליונים והן בתחתונים. בזה"ק גם מבואר כי בתקופת שלמה מגיע העולם לשלמות החכמה שנתגלתה בהר סיני. מבאר זאת באופן נפלא בעל ה'מאור ושמש', ואלו דבריו:

"אמנם יש לרמז כי הנה ידוע מאמר הזוהר הקדוש אשר בימי שלמה הוה סיהרא באשלמותא בלי פגימו, ורומז כי עיקר כונת בנין הבית היה שיהיה שכינתו בתחתונים ויתגלה מלכותו יתברך בעולם וידע כל פעול כי השם פעלו, ולכן בימי שלמה שנבנה בית המקדש וארמון על משפטו היה המלכות שמים בהתגלות על העולם... ולכן היו כל האומות נכנעים תחת יד ישראל והיו מודין במלכותו יתברך ואז היו מתגלים החסדים על הכנסת ישראל ויורד להם כל ההשפעות והאומות היו מקבלים רק התמצית.. ומאז שנחרב בית המקדש נסתלקו המוחין (דהחכמה מהמלכות) עד ישקיף וירא ה' שיקים בנו ומלאה הארץ דעה את השם ויבנה בית מקדשינו".

חכמת שלמה המלך

חכמתו המופלאה של שלמה המלך באה לידי ביטוי בבניית בית המקדש. תחילה נתבונן בהכנות לבניין הבית הראשון. מבואר בפסוק כי חכמת שלמה עלתה על חכמת בני קדם וחכמת מצרים. שואל המדרש: מהי חוכמת מצרים? וכך מסופר שם¹¹¹: "את מוצא בשעה שבקש שלמה לבנות בית המקדש שלח אצל פרעה נכה ואמר: שלח לי אומנים בשכרן, שאני רוצה לבנות בית המקדש. מה עשה? כינס כל אסטרוולוגין שלו וצפו וראו בני אדם שהן עתידין למות באותה שנה, ושלחן לו. וכיון שבאו אצל שלמה צפה ברוח הקדש שהם עתידין למות באותה שנה ונתן להם תכריכין ושלחן לו, ואמר לו: אם לא היה לך תכריכין לצורך מתיך אלו הרי הם ותכריכיהו, קום קבור אותם". שלמה המלך פונה כנראה למצרים בשל היותם האומה הנאורה של אותם זמנים, זאת כדי לנצל את הידע שלהם בבניה ואמנות. בעקבות סיפור זה פונה שלמה לחירם מלך צור, וכפי שנבאר בפינות הבאות באמצעותו הוא ניגש לבניין הבית.

חז"ל גם אומרים שם במדרש על הנאמר בפסוק "ויחכם מכל האדם" כי חכמת שלמה היתה למעלה מחכמת אדם הראשון. מבאר שם המדרש כי חכמתו של אדם הראשון באה לידי ביטוי בכך שהוא נתן שמות לכל היצורים, ואפילו את בורא עולם כינה בשמו. כיוון שבבניין בית המקדש יש השלמת הבריאה, שכן זו השכנת השכינה בתחתונים, הרי שחכמת שלמה באה לידי ביטוי במבנה המקדש ובניינו המהווה את תכלית תיקון העולם.

¹⁰⁸ כד ע"א

¹⁰⁹ חלק ב פה ע"א.

¹¹⁰ רמזי פורים ד"ה 'אמנם'.

¹¹¹ בראשית רבה קהלת ז, לב

בניית בית המקדש הראשון

שלמה המלך מתחיל את בניין הבית השני בחודש אייר, ארבע מאות ושמונים שנה לאחר יציאת מצרים¹¹². חודש אייר מופיע בשם "חודש זיו", עליו אומרים חז"ל שבו נולדו זיותני עולם, שהם האבות. מעניין שרק חודש זה, וחדש מרחשון הנקרא חודש בול שבו הסתיימה בניית המקדש, מופיעים בתנ"ך בשם העברי¹¹³. מניין השנים מיציאת מצרים הוא משמעותי, שכן זהו גם מניין השנים מבניין בית ראשון ועד לבניין בית שני. יתכן אולי לומר כי ארבע מאות ושמונים שנה הן ארבעים כפול שנים עשרה, דהיינו: כשם שבני ישראל נענשו ארבעים שנה במדבר, שנה כנגד כל יום של חטא המרגלים, כך במהלך השנים עד לבניין המקדש כביכול כל שבט פורע עונש של ארבעים שנה כתיקון לחטא המרגלים. בסך הכל: ארבע מאות ושמונים שנה. כך גם מוסבר מדוע שלמה המלך ממתין ארבע שנים מאז הכרתו למלך ועד שהוא מתחיל את בניין הבית, שכן חשבון השנים מכוון¹¹⁴. בעל הכלי יקר¹¹⁵ מבאר על דרך הפשט כי הסיבה היא שרק לאחר שלוש שנים, בהן היתה לו חזקה, יכל שלמה המלך להתחיל בבניית בית ד'.

¹¹² מלכים א, תחילת פרק ו.

¹¹³ על הקשר בין החודשים עיין מאור ושמש פר' שמיני ד"ה 'אל'

¹¹⁴ עיין אברבנאל וכלי יקר.

¹¹⁵ מלכים א תחילת פרק ו

הלכות בית הבחירה

פרק א

הקדמה

מצוות העשה של בניין הבית וכליו היא מצווה אחת הכלולה מפרטים רבים. בפרקנו יבאר הרמב"ם את יסודות המצווה וגדריה. בהקדמה לכך עורך הרמב"ם בפרקנו סקירה קצרה של תולדות המקדש ותחנותיו מאז תקופת המשכן במדבר ועד לימי הבית השני. כלי המקדש המופיעים בתורה הם חלק ממבנה הבית ולכן הרמב"ם מבאר את מצוות בנייתם ומיקומם. כיוון שהכלי המרכזי והמעבב במקדש הינו מזבח העולה, הבנוי מאבנים, מפרט הרמב"ם את עקרונות בנייתו. נקודות היסוד של בניין הבית, המזבח והכלים יורחבו להלן ביתר פרקי הלכות בית הבחירה.

הלכה א

[א] מִצְוַת עֲשֵׂה לַעֲשׂוֹת בֵּית לַיְי [ב] מוֹכֵן לְהִיּוֹת מִקְרִיבִים בּוֹ הַקְרָבָנוֹת וְחוֹגְגִין אֵלָיו שְׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה, שְׁנָאֵמַר: "וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ" (שְׁמוֹת כה, ח). [ג] וּכְבֹרֵשׁ נִתְפָּרֵשׁ בַּתּוֹרָה מְשַׁכֵּן שְׁעֵשֶׂה מִשֶּׁה רַבִּינוּ [ד] וְהָיָה לְפִי שְׁעָה, שְׁנָאֵמַר: "כִּי לֹא בָאתֶם עַד עֵתָה" וְגו' (דְּבָרִים יב, ט):

ביאור

מראה בית המקדש בימי בית שני

[א] הרמב"ם מגדיר את מצוות בניין המקדש כמצווה כללית, בה כלולים כל פרטי בניין הבית¹. לפיכך כל פרטי הלכות בניין המקדש והכלים הינם חלק ממצוות עשה זו.

[ב] זו לשון הרמב"ם בספר המצוות: "בו יהיה ההקרבה והבערת אש התמיד, ואליו תהיה ההליכה והעליה לרגל והקבוץ בכל שנה". מבואר מדבריו בשני המקומות כי המקדש מהותו היא הקרבת קרבנות ואליו מתקבצים ישראל ברגלים².

[ג] ציווי בניית המשכן, המבואר בתורה, אף הוא חלק ממצוות העשה של בניית המקדש, אלא שהיה מוגבל לזמנו³.

[ד] המשכן הינו החוליה הראשונה בדרך למקדש, כהמשך הפסוק המובא

¹ בספר המצוות, מצות עשה כ', מונה הרמב"ם את מצוות בנין המקדש כמצוות עשה. לשיטת הרמב"ם שם מצווה זו כוללת בתוכה את כל הפרטים הכלולים בבניית המקדש: המנורה, השולחן, המזבח וכו'. הרמב"ם חולק על הרמב"ם (בהשגות לספר המצוות עשה לג), וסובר כי קיימות שתי מצוות: בניית הבית ובניין הכלים. הוא מונה רק את עשיית הארון והכפורת כמצוות עשה נוספת, ואילו שאר הכלים הינם תשמישי קדושה לקיום מצוות בהם.

² מלשון הרמב"ם מבואר כי מצוות אלו הן מהות עבודת המקדש, ולכן דווקא אותן מצוין הרמב"ם בהלכה זו. יש לציין כי אלו הן שתי המצוות המרכזיות המחייבות כל אדם מישראל בקשורו למקדש.

³ לשיטת הרמב"ם הציווי על בניית משכן ומקדש חד הוא, כדברי חז"ל שמשכן אף הוא נקרא מקדש (ערוכין ב ע"ב). בהלכות מלכים (פרק א הלכה א) הרמב"ם מביא את הפסוק "לשכנו תדרשו ובאת שמה" (דברים יב, ה). מספר תרוצים נאמרו בנדון: הלחם משנה שם מבאר כי הפסוק "ועשו לי מקדש" נאמר על המשכן ואילו "לשכנו תדרשו" על משכן שילה, וכשם שבשניהם זו מצווה לבנות את בית ד' כך גם במקדש. אולם בעל אבן האזל תמה על דבריו שכן נאמר במפורש בדברי הרמב"ם שהפסוק "לשכנו תדרשו" נאמר על בית הבחירה. יש שדייקו בלשון הרמב"ם שבהלכה שלנו כתב "מצות עשה לעשות בית לד'" ואילו בהלכות מלכים כתב "לבנות להם". עשיה עניינה פרטי הבנין והכלים המובאים בהלכות בית הבחירה, ואילו בהלכות מלכים מתייחס הרמב"ם לציווי הקיים בארץ

ישראל לחפש את בית ד', ועל כך נאמר הפסוק בפרשת ראה. הכסף משנה מביא את שיטת הסמ"ג, הלומד את ציווי בניין הבית מהפסוק "והיה המקום אשר יבחר ד' אליכם לשכן שמו שם", ומבאר שלסמ"ג יש חילוק בין הציווי על המשכן ועל המקדש, ואילו לרמב"ם הפסוק שמביא הסמ"ג אינו ציווי אלא תאור דברים בעלמא.

פה: "כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה אשר ד' אלהיך נתן לך" (דברים יב, ט)⁴.

הלכה ב

[ה] פִּינּוֹן שֶׁנִּכְנָסוּ לָאָרֶץ [ו] הָעַמִּידוֹ הַמִּשְׁכָּן בְּגִלְגָל אַרְבַּע עָשָׂר שָׁנָה שִׁכְּבָשׁוּ וְשַׁחֲלָקוּ, [ז] וּמִשָּׁם בָּאוּ לְשִׁילָה וּבָנוּ שָׁם בֵּית שָׁל אֲבָנִים וּפָרְשׁוּ יְרִיעוֹת הַמִּשְׁכָּן עָלָיו, וְלֹא הָיְתָה שָׁם תִּקְרָה, וְשֵׁם ט' שָׁנָה עָמַד מִשְׁכָּן שִׁילָה. [ח] וּכְשִׁמַּת עָלֵי חָרֵב [ט] וּבָאוּ לְנוֹב, וּבָנוּ שָׁם מִקְדָּשׁ. וּכְשִׁמַּת שְׁמוּאֵל חָרֵב [ט*] וּבָאוּ לְגִבְעוֹן, וּבָנוּ שָׁם מִקְדָּשׁ. וּמִגִּבְעוֹן בָּאוּ לְבֵית הָעוֹלָמִים. וַיְמִי נוֹב וּגִבְעוֹן שָׁבַע וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה:

ביאור

[ה] הלכה זו מסכמת את תולדות המשכן בדודיו בארץ ישראל מאז הכניסה אליה ועד לבניית המקדש בירושלים.

[ו] המשכן עמד בגלגל י"ד שנים, שבע שנות כבוש ארץ ישראל ושבע שנות נחלת הארץ.⁵

[ז] בשילה היה בית 'מוצע' – מחד זהו בית אבן, אולם מאידך התקרה עשויה מיריעות המשכן. דבר זה מלמד על ארעיותו של הבית בשילה, שכן המשכן נקרא על שם יריעותיו שהן הנקראות בתורה בשם 'משכן'.⁶

[ח] עיין בספר שמואל א פרק ד על תבוסת ישראל מידי הפלישתים, שביית ארון הברית ומות עלי הכהן.⁷

[ט] בנוב ובגבעון עמד המשכן ללא ארון הברית. עקב כך הותרה הקרבת קרבנות יחיד גם בבמת יחיד, ואילו קרבנות הציבור קרבו בבמת הציבור אשר במשכן.⁸

[ט*] בגמרא זבחים שם מבואר כי המשכן ניצב בנוב 13 שנים, עד לפטירת שמואל הנביא, ומשם הוא מועתק לגבעון וניצב שם 44 שנים זאת עד לתחילת בניין המקדש על ידי שלמה המלך. 480 שנה חולפות מאז יציאת מצרים ועד לתחילת בניין המקדש בירושלים. זאת עד לתחילת בניית המקדש בירושלים. מכאן מבואר שכבר בתחילת בניית המקדש נפסקה הקרבת הקרבנות בגבעון! יש לבאר: היכן הקריבו בתקופת הביניים בין תחילת הבניה לסיומה? על הפסוק⁹ "וַיֵּלֶךְ הַמֶּלֶךְ גִּבְעֹנָה לְזִבְחֵ שָׁם כִּי הָיָה הַבָּמָה הַגְּדוֹלָה אֵלָּה עֹלֹת יַעֲלֶה שְׁלֹמֹה עַל הַמִּזְבֵּחַ הַהוּא" מבאר המלבי"ם כי שלמה המלך עולה לגבעון כדי לסיים את תקופתה ומעלה את המזבח ואת אוהל מועד לירושלים. יש לצרף לכך את הנאמר בספר מלכים לגבי חזרת שלמה לירושלים¹⁰: "וַיֵּקֶץ שְׁלֹמֹה וַהֲרֹהֵ הָלוֹם וַיָּבֹא

⁴ חז"ל דורשים על פסוק זה: "המנוחה – זו שילה, והנחלה – זו ירושלים" (זבחים קט ע"א).

⁵ זבחים קיח ע"ב

⁶ הגמרא בזבחים (ק"ח ע"א) לומדת זאת מכך שפעם אחת נקרא משכן שילה בשם 'בית' (שמואל א א, כד), ואילו בתהילים נאמר "ויטש משכן שילה" (עח, ס).

⁷ בגמרא זבחים קיח ע"ב (וכן בסדר עולם פרק יא) מובא "כשמת עלי הכהן חרבה שילה ובאו לנוב, כשמת שמואל הרמתי חרבה נב ובאו לגבעון".

⁸ עיין כל זה בגמרא זבחים קיח ע"א – קיח ע"ב. בפירוש המשניות לזבחים (פרק י"ד משנה ז) מביא הרמב"ם כי בנב ובגבעון הקימו את המשכן, אולם בלשונו כאן הרמב"ם נוקט לשון 'מקדש'.

⁹ מלכים א ג, ד.

¹⁰ מלכים א ג, טו.

ירושלם ויעמד לפני ארון ברית אדני ויעל עלות ויעש שלמים ויעש משתה לכל עבדיו – מבואר כי שלמה המלך עולה לירושלים ומתחיל להקריב בה קרבנות, מכאן שמשלב זה ואילך מתחילה כנראה הקרבת קרבנות מסודרת רק בירושלים.

יתכן לומר כי את מזבח הנחושת עצמו מציב שלמה במקום המזבח של דוד. דבר זה מבואר אף הוא בדברי המלבי"ם, בהתייחסו לפסוק תמוה המופיע בסיום חנוכת המקדש¹¹: "ביום ההוא קדש המלך את תוך הקציר אשר לפני בית ד' כי עשה שם את העלה ואת המנחה ואת חלבי השלמים כי **מזבח הנחשת** אשר לפני ד' קטן מהכיל את העלה ואת המנחה ואת חלבי השלמים". לדבריו שם תחילה העלו את מזבח הנחושת לירושלים והעמידוהו במקום המזבח, ובעת חנוכת הבית כיוון שהמזבח היה קטן מהכיל את כמות הקרבנות העצומה שהיתה שם קידשו את ריצפת העזרה ובנו בה מזבח אבנים בגודל כ"ח על כ"ח אמה¹². באופן דומה מבאר היעב"ץ¹³ כי מיד עם תחילת בניין הבית נאסרה ההקרבה בגבעון, שכן שלמה המלך הכין מיד את הדברים העיקריים בבית לצורך ההקרבה והמתינו שבע שנים לצורך השלמת הבניין והכנסת הארון לקדש הקדשים¹⁴.

הלכה ג

[י] כיון שזכנה המקדש בירושלים נאסרו כל המקומות כגון לבנות כהן בית לוי ולהקריב בהן קרבן. ואין שם בית לדורי הדורות אלא בירושלים בלבד [יא] ובהר המוריה, שבה נאמר: [יב] "ויאמר דוד זה הוא בית יי האלהים וזה מזבח לעולה לישראל" (דברי הימים א כב, א) ואומר "זאת מנוחתי עדי עד" (תהלים קלב, יד):

ביאור

[י]מאז בניית המקדש בירושלים נאסר לבנות במות, זאת אפילו אם המקדש חרב¹⁵, שכן ירושלים בלבד נקראת בשם 'נחלה'. רק בהר המוריה ניתן לבנות מזבח (כפי שיפרט הרמב"ם בתחילת פרק ב).

[יא] חז"ל דורשים שם זה מלשון 'הוראה', שממנו יצאה הוראה לעולם¹⁶, או שממנו ירדה יראה לעולם. יש הדורשים שמו על שם צמח המור הגדל בו¹⁷. בפי חז"ל הוא נקרא בשם 'הר הבית'¹⁸. השם מוריה מופיע כשמו של ההר רק עוד פעם אחת בתנ"ך¹⁹, וזאת כאשר שלמה המלך מתחיל לבנות את בית ד'. שורש שמו של המקום מתגלה אצל אברהם אבינו, ואילו הגילוי בפועל הינו כאשר בית המקדש מתחיל להתגלות בעולם.

[יב] דוד אומר פסוק זה לאחר מציאת מקום המזבח, בו יש קדושה מאז בריאת העולם.

¹¹ מלכים א ח, סד.

¹² לעומת מזבח משה שהיה ה' על ה' אמות.

¹³ בספרו לחם שמים לזבחים קיח ע"ב.

¹⁴ וכן מבואר בספר יריעות שלמה, הלכות בית הבחירה פרק א הל' ג.

¹⁵ עיין משנה זבחים פרק יד משנה ז, וכן מסכת מגילה פרק א משנה י. לפי פסק הרמב"ם לקדושת המקדש אין הפסק לאחר בניינו (פרק

ו הלכה טז), ולכן גם לאחר החורבן קדושת המקדש עומדת בתוקפה.

¹⁶ שכן שם מקום מושב בית הדין הגדול (מדרש רבה בראשית נה, ז; תענית טז ע"א)

¹⁷ אונקלוס (בראשית כב, יד). הרמב"ן בראשית כב, ב וברבנו בחיי שם. עיין בשל"ה הק' לפ' וירא (אות ד) האומר כי עקדת יצחק היתה

במקום מזבח הקטורת, ולא מזבח העולה, שכן עיקר ריח הניחוח הוא מן הקטורת שהסממן העיקרי שלה הוא המור (זאת שלא כדברי

הרמב"ם בריש פרק ב' לקמן).

¹⁸ לדוגמא: מסכת מידות פרק א משנה א.

¹⁹ דברי הימים ב ג, א.

הלכה ד

[יג] בְּנִין שֶׁבָּנְהָ שְׁלֹמֹה כָּכָר מִפָּרֶשׂ בְּמִלְכִּים, [יד] וְכֵן בְּנִין הָעֵתִיד לְהַכְנוֹת אֶף עַל פִּי שֶׁהוּא כָּתוּב בִּיחְזָקָאֵל [טו] אֵינוֹ מִפָּרֶשׂ וּמִבְאָר, וְאֲנָשֵׁי בֵּית שְׁנֵי כְּשָׁכְנוֹ בִּימֵי עֶזְרָא כְּבָנָיו שְׁלֹמֹה [טז] וּמַעֲיִן דְּבָרִים הַמִּפְרָשִׁים בִּיחְזָקָאֵל:

ביאור

[יג] תאור מקדש שלמה מופיע בספר מלכים א החל מפרק ו. חז"ל מבארים כי שלמה בנה את המקדש על פי 'מגילת המקדש'²⁰, שהינה מגילה שנמסרה למשה רבנו בהר סיני ובה היה תאור של מבנה המקדש.

מראה הבית הראשון

[יד] בספר יחזקאל (פרק מ ואילך) מופיע תאור של בית המקדש לעתיד לבא. נבואה זו נאמרה ליחזקאל עוד לפני בנין הבית השני, אולם עולי בבל בנו את הבית השני לפי תבנית הבית הראשון עם שינויים מסוימים שנלמדים מנבואת יחזקאל.

[טו] נבואת יחזקאל הינה נבואה קשה להבנה. [טז] דוגמאות לשינויים שנבנו בבית שני שנלמדים מנבואת יחזקאל: ארבע לשכות בזווית עזרת הנשים²¹, הגדלת מזבח העולה²², הגדלת אורך האולם באמה נוספת²³, הפשפש הדרומי של שער ההיכל לעולם סגור²⁴.

הלכה ה

[יז] וְאֵלֵּי הֵן הַדְּבָרִים שֶׁהֵן עָקָר כְּבָנָיו הַבֵּית: [יח] עוֹשִׂין בּוֹ קֹדֶשׁ וְקֹדֶשׁ הַקֹּדֶשִׁים [יח*] וְיִהְיֶה לְפָנֵי הַקֹּדֶשׁ מְקוֹם אֶחָד וְהוּא הַנִּקְרָא אוֹלָם [יט] וְשִׁלְשֹׁתָן נִקְרָאִין הֵיכָל. [כ] וְעוֹשִׂין מְחִיצָה אַחֶרֶת סָבִיב לְהֵיכָל רְחוּקָה מִמֶּנּוּ כְּעֵין קִלְעִי הַחֹצֵר שֶׁהִיוּ בַּמִּדְבָּר, [כא] וְכָל הַמִּקְדָּשׁ בְּמִחְצָה זוֹ שֶׁהוּא כְּעֵין חֹצֵר אֶהָל מוֹעֵד הוּא הַנִּקְרָא עֶזְרָה [כב] וְהֵלֵל נִקְרָא מִקְדָּשׁ:

ביאור

[יז] לאחר שהרמב"ם תאר את מהות המקדש ואת תולדותיו הוא מבאר את עקרונות היסוד של מבנה הבית. מבנהו היסודי של המקדש מקביל למבנה המשכן וזאת מתאר הרמב"ם בהלכה זו.

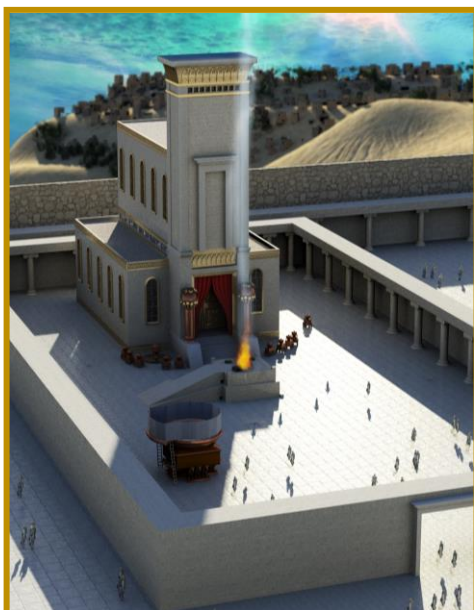
²⁰ העניין מופיע בתלמוד הירושלמי (מגילה פרק א הלכה א), ומבוסס על הפסוק שנאמר על ידי דוד המלך לשלמה בנו בנוגע לבניין המקדש: "הכל בכתב מיד ד' עלי השכיל" (דברי הימים א כח, יט). אילו דברי הירושלמי שם: "מגילה שמסר שמואל לדוד ניתנה להדרש, מאי טעמא? "הכל בכתב" – זו המסורת, "מיד ד'" – זו רוח הקדש, "עלי השכיל" – מכאן שניתנה לידרש". מבאר שם 'קרבן העדה': "שהיה כתוב בה תבנית בית המקדש שמסרה הקב"ה למשה, וממשה ליהושע ויהושע לזקנים ומזקנים לשמואל, ושמואל מסרה לדוד. וכשמסרה דוד לשלמה בנו אמר לו הכל בכתב מיד ד' עלי השכיל".

²¹ עיין מסכת מידות פרק ב משנה ה. הלשכות הללו ניבנו ללא גג שכן הן נלמדות מהנאמר בנבואת יחזקאל: "חצרות קטורות" (מו, כא) דהיינו ללא גג כדי שהעשן (הקיטור) יוכל לעלות מהן.

²² מידות פרק ג משנה א. גודל המזבח בתקופת הבית הראשון היה כ"ח על כ"ח אמה, ובתקופת הבית השני הוא גדל לל"ב על ל"ב אמה. עיין פרק ב הל' ה.

²³ במלכים א' ו, ג נאמר שאורך האולם הינו עשר אמות בעוד שבמסכת מידות (פרק ד משנה ז) נאמר כי אורכו אחד עשרה אמות.

²⁴ מידות פרק ד משנה ג. מקור העניין ביחזקאל מד, ב: "ויאמר אלי ד': השער הזה סגור יהיה לא יפתח ואיש לא יבא בו, כי ד' אלקי ישראל בא בו והיה סגור".

מראה העזרה בבית ראשון, מוקפת בחומה ובמזבחה ההיכל

[יח] כנגד אהל מועד שעמד במרכז המשכן ניצב במרכז המקדש 'ההיכל', הנחלק לשלושה חלקים: קדש הקדשים, קדש ואולם המהווה מעין מבואה להיכל²⁵. עיין להלן פרק ד' לגבי מבנהו המפורט של ההיכל.

[יח*] מלשון הרמב"ם מוכח שקדושת האולם וההיכל אחת היא. נושא זה שנוי במחלוקת בדברי חז"ל²⁶ ומבואר גם מלשון הרמב"ם לקמן²⁷ שזו דעתו.

בספר 'הר המוריה'²⁸ מביא רעיון מעניין בשם הגר"א, לפיו היו ארבע מדרגות קדושה במדבר: שלושת המחנות - ישראל, לוי ושכינה, כאשר מחנה שכינה נחלק לשתיים: א. החצר, ב. אוהל מועד. כנגד ארבע מדרגות אילו קיימות ארבע בחינות מקבילות בארץ ישראל, כשכל אחת מהן נחלקת לשלוש מדרגות קדושה: א. מחנה ישראל - כולל את ארץ ישראל, עיירות מוקפות חומה וירושלים. ב. מחנה לוי - כולל את הר הבית, החיל ועזרת נשים. ג. חצר

מחנה שכינה - כוללת את עזרת ישראל, עזרת כהנים, בין האולם והמזבח. ד. אוהל מועד - האולם, ההיכל וקודש הקדשים. מכאן שגם לשיטת הגר"א האולם וההיכל הינם באותה מדרגת קדושה. [יט] ההיכל בדרך כלל הינו כינוי לקדש, קדש הקדשים והאולם. לעיתים המילה 'היכל' כוונתה לקודש בלבד²⁹.

[כ] חומת העזרה מקיפה את ההיכל וכן את העזרה שבה נמצא גם המזבח. [כא] כל החצר המוקפת בחומה נקראת בשם 'עזרה', והיא מתוארת בפרק ה' להלן. שם זה מקורו בפסוק³⁰ "עזרה בצרות" על-שם כך שבמקום זה שומע ד' את תפילתם של ישראל ועוזר להם³¹. [כב] הכינוי 'מקדש' בדברי הרמב"ם הינו לעיתים להיכל, לעיתים לעזרה³² ולעיתים לירושלים כולה³³.

הלכה ו

[כג] ועושיין במקדש שבעה כלים: [כד] מזבח לעולה ולשאר הקרבנות, וכבש שעולים בו למזבח ומקומו לפני האולם [כד*] משווד לדרום, [כה] וכיור וכנו לקדש ממנו הפהגים ידיהם ורגליהם לעבודה, [כה*] ומקומו בין האולם למזבח משווד לדרום שהוא שמאל הנכנס למקדש. [כו] ומזבח לקטרת ומנורה ושלחן, ושלשתן בתוך הקדש לפני קדש הקדשים:

²⁵ יש לציין כי במשכן לא היה אולם, אך היתה אמה של מפתח הכניסה לאהל מועד, בה עמדו חמישה עמודים שעליהם היתה תלויה פרוכת הנקראת 'מסך פתח האהל'. יתכן שהיא המקבילה למבואה של האולם.

²⁶ זבחים יד ע"ב, יומא מד ע"ב.

²⁷ ראה פרק ז' הל' כא, ובביאורנו שם.

²⁸ פרק א אות י'.

²⁹ עיין לדוגמא הלכות תמידין ומוספין פרק ג' הל' ג, שם פרק ו' הל' א.

³⁰ תהילים מו, ב.

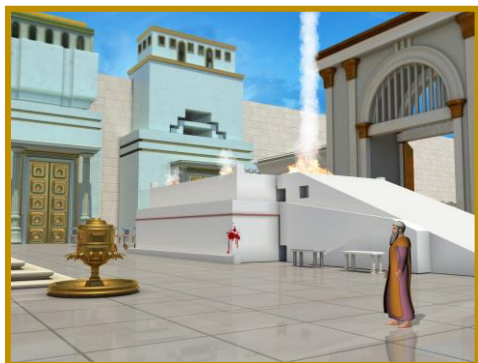
³¹ ספר הערוך.

³² עיין ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה לא: "והמצוה הל"א היא שצונו לשלח הטמאים מן המקדש והוא אמרו יתעלה (נשא ה) "וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש". וזה המחנה הנאמר הנה הוא מחנה שכינה.

³³ ראה פירוש המשנה לרמב"ם ראש השנה ד, א.

[כג] הרמב"ם מונה בהלכה שלפנינו שבעה כלים שהינם למעשה חלק ממבנה הבית³⁴, שכן אילו הם הכלים המופיעים בתורה ככלי המשכן ומהווים חלק ממצוות "ועשו לי מקדש"³⁵. זו הסיבה לכך שהרמב"ם מונה אותם בפרק זה ולא בהלכות כלי המקדש. יש לציין כי הרמב"ם אינו מזכיר את ארון הברית, אולי כיוון שאינו כלי המשמש לעבודה התדירה³⁶.

[כד] מזבח העולה, והכבש שניצב לדורומו, מופיעים ברמב"ם כשני כלי שרת נפרדים. בין שניהם היה רוח כלשהו, זאת על-מנת לאפשר לזרוק באויר את בשר הקרבנות לאש המערכה³⁷. תאור מפורט של מבנה המזבח מופיע לקמן בפרק ב.

מראה המזבח והכיוור בעזרה בתקופת הבית השני

[כד*] יש לעיין אם כוונת הרמב"ם היא שהמזבח ניצב בדרום העזרה³⁸, או שהכבש ניצב דרומית למזבח. כיוון שהרמב"ם פוסק בפירוש³⁹ ששבע אמות מהמזבח היו בצפון העזרה הרי משמע מכך שכוונתו בהלכתנו היא שהכבש ניצב דרומית למזבח⁴⁰.

[כה] הכיוור ניצב בין המזבח לאולם, בצד הדרומי של העזרה. כל כהן חייב לקדש ידיו ורגליו לפני תחילת העבודה. ללא זאת – עבודתו פסולה והוא גם חייב

מיתה בידי שמים⁴¹. בהלכה זו הרמב"ם מזכיר את הכיוור ואת הכן כשני כלים נפרדים. הכן משמש כבסיס לכיוור. יתכן שבמשכן הכן גם שימש לקליטת מי הכיוור כדי שהם לא ישפכו על האדמה.

[כה*] נאמר בתורה⁴²: "וַיִּרְחֹצוּ אֶהָרֶן וּבָנָיו מִמֶּנּוּ אֶת יְדֵיהֶם וְאֶת רַגְלֵיהֶם. בְּבֹאֶם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד וַיִּרְחֹצוּ מִיָּם וְלֹא יָמְתּוּ אוֹ בְּגִשְׁתָּם אֶל הַמִּזְבֵּחַ לְשֵׁרֶת לְהַקְטִיר אֲשֶׁה לַד'". מבואר כי יש לקדש ידים ורגלים בשני מצבים: בבוא הכהנים לאהל מועד, ובגישתם למזבח לשרת. הכניסה לאהל מועד, שהיא הכניסה להיכל בזמן הבית, נעשית אמנם רק לצורך עבודה⁴³ אולם למול העבודה המתבצעת על המזבח הרי שעניינה גילוי מידת החסד⁴⁴. לעומתה העבודה שעל המזבח ענינה גילוי מידת הדין. יש להקדים את הטהרה של הכיוור הן לצורך העבודה בהיכל, והן לצורך עבודת המזבח, ולכן הכיוור נמצא בתווך כמעין ממוצע המחבר בין המזבח להיכל. [כן] הרמב"ם מפרט את שלושת הכלים הניצבים בהיכל בית ד'. מיקומם בהיכל מבואר בהלכה הבאה.

³⁴ יש לציין כי שבעת הכלים האלו הם בנוסף לצ"ג הכלים המופיעים במשנה ככלים שהיו בשימוש יום-יומי במקדש (תמיד פרק ג משנה ד). סך הכל ישנם מאה כלים במקדש, מספר המבטא את שלמות הקדושה. באותו אופן גם מידות ההיכל הן מאה על מאה על מאה אמה (לקמן פרק ד הל"ג).

³⁵ בירושלמי שקלים פרק ד הל"ב נאמר כי השולחן, המנורה, המזבחות והפרוכות מעכבים את הקרבנות, אולם הרמב"ם לא הזכיר עניין זה. יתכן לומר כי לדעת הרמב"ם מקריבים קרבנות על המזבח למרות שהבית אינו בנוי, ולכן במקדש הכלים אינם מעכבים. לפיכך מסתבר כי דברי התלמוד הירושלמי דלעיל נאמרו על המשכן ולא על המקדש, ולכן במשכן הכלים היו חלק ממבנה אהל מועד.

³⁶ המנחת חנוך במצוה צ"ה מקשה על הרמב"ם: מדוע לא מנה את הארון בין יתר כלי המקדש, שהרי יתכן שישבר הארון ואז יש מצווה להחליפו? אולי אפשר לומר כי דין קדושת הארון הינו מדין קדושת קדש הקדשים ולא מדין כלי שרת, שהרי אין לו שימוש. כך מוכח גם בפרשת כי תשא (שמות ל, כו) בה מופיע תורה ציווי משיחת אהל מועד עם ציווי משיחת ארון הברית. (עיין בספר מקדש הקודש סימן י"ב).

³⁷ סוכה מט ע"א. הדבר נדרש שם מהפסוק "ועשית עולותיך הבשר והדם", עליו אומרים חז"ל "מה דם בזריקה אף בשר בזריקה, הא למדת- אויר יש בין כבש למזבח".

³⁸ כך מבין בעל 'ערוך השולחן' בהלכות בית המקדש ב, ו. אולם תימה על דבריו כפי שנבאר לקמן.

³⁹ הל"ב בית הבחירה ה, טו ששבע אמות מן המזבח היו בצפון.

⁴⁰ כך הבין בעל 'הר המוריה' בהלכתנו סי' יג.

⁴¹ הלכות ביאת המקדש פרק ה הל"א.

⁴² שמות ל, יט וכן מ, לא בשינוי לשון.

⁴³ הל"ב ביאת המקדש פרק ב הל"ב.

⁴⁴ שהרי העבודות שנעשו בהיכל הן הקטרת הקטורת, הדלקת המנורה וכו', שאינן עבודות בהמיות כמו אילו שנעשו על מזבח העולה.

הלכה ז

[כז] המנורה בדרום משמאל הנכנס, ושלחן מִימין שְׁעָלֵיו לֶחֶם הפָּנִים. [כז*] וּשְׁנֵיהֶם בְּצַד קֹדֶשׁ הַקְּדָשִׁים מִבְּחוּץ, [כח] וּמִזְבַּח הַקְּטֹרֶת מִשּׁוּף מִבֵּין שְׁנֵיהֶם לְחוּץ. [כט] וְעוֹשֵׂין בְּתוֹךְ הָעֶזְרָה גְּבוּלִין: [כט*] עַד כָּאן לְיִשְׂרָאֵל, עַד כָּאן לַכֹּהֲנִים. [ל] וּבִנְיָם בֵּה בְתִים לְשָׂאֵר צָרְכֵי הַמִּקְדָּשׁ, כָּל בֵּית מְקֹם נִקְרָא לְשָׂכָה:

ביאור

[כז] מנורה בדרום – "הרוצה להחכים – ידרים", שולחן בצפון – "הרוצה להעשיר – יצפין"⁴⁵. המנורה עניינה בחינת החכמה ואילו השולחן עניינו הברכה הגשמית של העולם.

מראה הכלים בהיכל בתקופת הבית השני

[כז*] בגמרא יומא⁴⁶ מבואר כי הן המנורה והן השולחן עמדו במרחק של שתיים וחצי אמות מן הכותל. הרמב"ם לא מזכיר זאת בהלכתנו שכן אין עניינו לבאר פה את מיקומם המדויק של הכלים. עם זאת יש לציין כי הרמב"ם כלל לא מזכיר עניין זה, וייתכן שלדעתו אין זה מעכב⁴⁷.

[כח] מזבח הקטורת, הנקרא גם בשם מזבח הזהב, עומד באמצע בין המנורה לשולחן. אולם כדי שלא יחצוץ ביניהם הוא מוסט מזרחה.

יש דעה שהוא עמד במרכז ההיכל⁴⁸. מזבח הזהב מבטא את השילוב בין הגשמיות לרוחניות, בבחינת ממוצע⁴⁹, ולכן הוא ניצב באמצע.

[כט] במסכת כלים⁵⁰ מנויות עשר מדרגות קדושה בארץ ישראל. שמונה מהן הינן בהר הבית, והן מגדירות את תחומי הכניסה המותרים. בתוך העזרה עצמה ישנן כמה מדרגות של קדושה, שהמרכזיות ביניהן הן 'עזרת ישראל' ו'עזרת כהנים'⁵¹. לעזרת ישראל רשאים להכנס ישראלים טהורים, בעוד שלעזרת כהנים נכנסים הכהנים. הישראלים נכנסים אליה רק לצורך עבודה, כגון סמיכה או שחיטת הקרבן.

[כט*] במשנה מידות⁵² מבואר כי שני החלקים הראשונים בעזרה, ממזרח למערב, הם 'עזרת ישראל' ו'עזרת כהנים'. במשנה שם מובאת מחלוקת בין חכמים לרבי אליעזר בן יעקב לגבי המעבר ביניהן. לדעת חכמים פסיפסין, שהינם סימונים מיוחדים, הם שהבדילו בין עזרת ישראל לעזרת כהנים. לדעת רבי אליעזר בן יעקב היו ארבע מדרגות ביניהן: אחת בגובה אמה ועוד שלוש בגובה חצי אמה כל אחת, סך הכל שתיים וחצי אמות. הרמב"ם לקמן⁵³ פוסק כרבי אליעזר בן יעקב, ואי לכך יש להבין את לשונו בהלכתנו בה הוא מציין כי היו גבולים בתוך העזרה, משמע: ציון על-ידי פסיפסין! הכסף משנה אכן נוקט כדעה זו, בהזכירו לגבי דברי הרמב"ם את נושא הפסיפסין. לכאורה יש לבאר:

⁴⁵ בבא בתרא כה ע"ב.

⁴⁶ לג ע"ב.

⁴⁷ ראה הר המוריה בהלכתנו סימן טו שנשאר בתימה על עניין זה.

⁴⁸ ברייתא דמלאכת המשכן פרק ד. אולם בגמרא יומא לג ע"ב נאמר שמזבח הזהב עמד מזרחית למנורה ולשולחן, באמצע רוחב ההיכל, זאת ללא ציון מיקומו המדויק.

⁴⁹ "מזבח ממוצע ועומד באמצע העזרה" (זבחים נח ע"ב).

⁵⁰ פרק א משנה ו.

⁵¹ מסכת מידות פרק ב משנה ו. בפרק ה הל' יב לקמן מפרט הרמב"ם את מידותיהם.

⁵² פרק ב משנה ו.

⁵³ פרק ו הלכה ג.

הרי זו מחלוקת במשנה, ומדוע אם אכן לדעת הרמב"ם היו הן עלייה בין עזרה לעזרה והן פסיפסין הוא אינו מזכיר זאת בפרק ו? בשאלה זו עסקו כמה מהאחרונים. לדעת ספר 'בית המידות'⁵⁴ אנו אכן מוצאים שבין כל שתי מדרגות של קדושה קיים סימון (כמו חומת העזרה, הסורג ועוד) אם כן מסתבר לומר שגם בעזרה צריך סימון. בפרט – שישראלים רשאים להכנס לעזרת כהנים לצורך עבודה ועלולים מתוך כך להתיר לעצמם בטעות להכנס גם שלא לצורך. הרמב"ם לא מזכיר את נושא הפסיפסין בפרק ו', שכן שם הוא עוסק במבנה העזרה.

אולם הפלא הגדול הינו המשך דברי הרמב"ם כי היה קיים סימון גם לכהנים. יש לבאר: היכן ולשם מה? המחבר שם סובר כי זה נועד כסימון לישראלים הנכנסים לעזרה לצורך עבודה, שכן אמנם קיימת מדרגה בין עזרת ישראל לעזרת כהנים, אולם מתוך עזרת כהנים היא אינה בולטת ולכן כדי שלא ישארו הישראלים בטעות מעבר לצורך עבודתם קיים סימן המזכיר להם זאת.

נראה לי כי אפשר לומר בפשטות כי הסימון לכהנים מיועד לאילו מביניהם שנכנסו לעזרה שלא לצורך עבודה, אולי גם ללא בגדי כהונה, ולכן סימון זה נועד עבורם.

[ל] שמונה לשכות היו בעזרת ישראל⁵⁵, בנוסף לכך היו לשכות נוספות שפירוטן לא מופיע בדברי הרמב"ם במרוכז: בית המוקד, בית הניצוץ ובית אבטינס⁵⁶.

מדברי חז"ל במקומות שונים מבואר שהיו עוד לשכות רבות שמיקומן לא ידוע ומשמע שהן נמצאו בהר הבית. בעל 'שלטי גבורים'⁵⁷ מבאר שהיו שלושים לשכות כאילו, כמניין הלשכות המופיעות בנבואת יחזקאל⁵⁸, ועוד ט"ו לשכות שנבנו עבור חמישה עשר הממונים שהיו במקדש⁵⁹. לדברי בעל ה'תפארת ישראל'⁶⁰ רובן היו בדרום הר הבית שכן ירושלים ממוקמת דרומית להר הבית ומשם הגיעו רוב העולים למקדש⁶¹.

עם זאת יש לציין את דברי בעל 'ערוך השולחן העתיד'⁶² הסובר שאין להוסיף בניינים על אילו המנויים במשנה, שכן כל זה הינו בגדר של "הכל בכתב מיד ד' עלי השכיל", אלא שמסייג דבריו אילו רק לגבי העזרה ולא לגבי מתחם הר הבית.

הלכה ח

[לא] קָשְׁבוּנִין הֵיכַל וְהַעֲזָרָה בּוֹנִין [לא*] בְּאֶבְנִים גְּדוֹלוֹת. [לב] וְאֵם לֹא מְצָאוּ אֶבְנִים - בּוֹנִין בְּלֶבְנִים. [לג] וְאֵין מְפַצְלִין אֶת אֶבְנֵי הַבֵּינָן בְּהַר הַבַּיִת אֶלָּא מְפַצְלִין אוֹתָן וּמְסַתְּמִין אוֹתָן מִבַּחוּץ וְאַחֲרֵי כֵן מְכַנְּסִין אוֹתָן לַבֵּינָן, שְׁנֵאָמַר: "אֶבְנִים גְּדוֹלוֹת [לג*] אֶבְנִים יְקָרוֹת לְיֶסֶד הַבַּיִת אֶבְנֵי גְזִית" (מְלָכִים א ה, לא), [לד] וְאוֹמַר: "וּמִקְבּוֹת וְהַגְרָזוֹן כָּל כְּלֵי בְרָזָל לֹא נִשְׁמַע בַּבַּיִת בְּהִבָּנוֹתוֹ" (שם ו, ז):

ביאור

[לא]. שלמה המלך בנה את היכל הבית הראשון מאבנים מסותות⁶³ הנקראות בשם 'אבני גזית', מלשון 'גזיזה', כמבואר בפסוק שמצטט הרמב"ם לקמן.

⁵⁴ בביאורו למשנה ב, ו.

⁵⁵ עיין פירוטן לקמן פרק ה הל' יז.

⁵⁶ לגבי בית המוקד, שהיה בתחום עזרת כהנים, עיין בפרק ה הל' י. בית אבטינס ובית הניצוץ היו עליות, והן מזכורות בפרק ח הל' ה. מעניין לציין שרק בשלושת הלשכות הללו היתה שמירה של כהנים, שכן לשיטת הרמב"ם הן היחידות שהיו ממוקמות בעזרת כהנים ולא בעזרת ישראל.

⁵⁷ פרק ב וכן פרק כה. ראה גם דברי התוספות יו"ט פרק ב' משנה א ד"ה 'מקום שהיה רוב מידתו'.

⁵⁸ מ, יז.

⁵⁹ תחילת פרק ה של מסכת שקלים.

⁶⁰ מידות פרק ב' משנה א אות ו.

⁶¹ כך סובר גם הר"מ קזיס בבאורו למידות פרק א (עמ' 4).

⁶² הלכות בית המקדש ב, ט.

[לא*] הכינוי 'אבנים גדולות' מופיע בלשון הפסוק המובא לקמן בדברי הרמב"ם. כך מבאר שם הרד"ק: "ציוה לחוצבים בהר שיחצבו ויסיעו מן ההר אבנים גדולות ליסד הבית, ואותם הם שאומר עליהם אבני עשר אמות ואבני שמנה אמות. ולשאר הבניינים יחצבו אבנים קטנות, והם הנקראים 'אבני גזית'. וכן אומר בסמוך מלמעלה 'אבנים יקרות' - במידות גזית ... ופירושו 'אבנים גדולות' ליסוד הבית ו'אבני גזית' לשאר הבנין מלמעלה. ואבן גזית היא ידוע ביניהם מידתה, כמו שאומר בסמוך במידות גזית, כמו שהיה ידוע בימי חכמי המשנה מדות הגזית חמישה טפחים, אבל של שלמה היו יותר גדולות אבל מידה ידועה היה להם". דהיינו: לדברי הרד"ק היו שני סוגי אבנים ששולבו בבניין הבית הראשון: אבנים גדולות ואבני גזית. הרד"ק מבסס פירושו על סמך הנאמר לקמן בבניין בית המלך⁶⁴: "וּמִיִּסְדֵּי אֲבָנִים יְקָרוֹת אֲבָנִים גְּדוֹלוֹת אֲבָנִי עֶשֶׂר אַמּוֹת וְאַבְנֵי שְׁמֹנֶה אַמּוֹת. וּמִלְמַעְלָה אֲבָנִים יְקָרוֹת כְּמִדּוֹת גְּזִית וְאֶרֶץ". האבנים הגדולות, וכן האבנים היקרות, הן אבנים בגודל של עשר ושמנה אמות. אבנים אילו שימשו כיסוד לבניין. לעומתן אבני הגזית הן אבנים קטנות יותר, והן נמצאות בחלקו העליון של המבנה. גודלן של אבני הגזית אינו ידוע, אולם לדבריו היה ידוע לכל בתקופת הבית הראשון.

יש להדגיש כי בהלכתנו מבואר שהמבנה של המקדש בנוי מאבנים גדולות, בעוד שבהלכה י לקמן מבואר שהריצוף הינו מ'אבנים יקרות'⁶⁵.

[לב] הבדל נוסף בין אבני הבית לאבני המזבח הינו בכך שאת ההיכל ניתן לבנות גם מלבנים⁶⁶ שמיוצרות על-ידי אדם.

הולכת אבני המקדש החצובות

[לג] הרמב"ם מבאר את אופן עיבוד האבנים כפי המתואר בבניית מקדש שלמה המלך. את האבנים סיתתו מחוץ להר הבית, והביאום אל ההר כאבנים מסותתות. זאת – כדי שלא לסתת אותן באמצעות ברזל בהר הבית⁶⁷.

[לג*] לגבי מהותן של 'אבנים יקרות' ראה בבאורנו לקמן אות לז*.

[לד] לכאורה קיימת סתירה בין שני הפסוקים שמביא הרמב"ם. לפי הראשון – בנו באבני גזית מסותתות,

אולם לפי הפסוק השני לא סיתתו את האבנים בהר הבית. לפי המבואר בהלכה זו מתבאר כי הסיתות נעשה מחוץ למתחם הר הבית, ואם כן אין כל סתירה בין הפסוקים.

[לד*] מקובות – הם פטישים.

הלכה ט

[לה] וְאִין בּוֹנִין בּוֹ עֵץ בּוֹלֵט כְּלָל, אֶלָּא אוֹ בְּאֲבָנִים אוֹ בְּלִבָּנִים וְסִיד. [לו] וְאִין עוֹשִׂין אֶכְסָרוֹת שֶׁל עֵץ בְּכָל הָעֲזָרָה, אֶלָּא שֶׁל אֲבָנִים אוֹ לִבָּנִים.

⁶³ כמבואר במלכים א ה, לא.

⁶⁴ ז, י.

⁶⁵ ראה באורנו לקמן אות לז*.

⁶⁶ בכסף משנה מבאר כי מקורו של הרמב"ם לדין זה הינו מדברי המכילתא האומרת לגבי אבני המזבח "רצה של אבנים – עושה, רצה של לבנים – עושה", ואומר הכסף משנה כי מדין זה לומדים גם לגבי אבני ההיכל. אולם יש לעיין בדבר שכן הרמב"ם פוסק בהל' יג לקמן כי את המזבח בונים מאבנים בלבד ולא מלבנים.

⁶⁷ עניין זה מופיע במכילתא בפרשת מזבח האדמה (סוף פרשת יתרו) וכן בסוטה מח ע"ב. הרמב"ם פוסק לפי שיטתו של רבי נחמיה שם. עיין באור העניין בכסף משנה על אתר המבאר מדוע פסק הרמב"ם כרבי נחמיה, ובמשנה למלך הדין באריכות בדבריו.

[השגת הראב"ד - ואין בונין עץ בולט כלל - אמר אברהם: [לו*] וקלא לשכת פהו גדול של עץ הימה, ובשמת בית השואבה מקיפין כל העזרה גזוזטרא. אלא לא אסרה תורה כל עץ אלא אצל מזבח ה', והיא עזרת פהנים משער ניקנור ולפנים, אבל בעזרת נשים ובהר הבית מתר]:

ביאור

[לה] נאמר בתורה⁶⁸: "לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ד' אלהיך אשר תעשה לך". חז"ל⁶⁹ הרחיבו איסור זה לכל סוג של עץ, לא רק נטיעה אלא גם בנין של עץ.

לשכת העצים

מלשון הרמב"ם מבואר כי האיסור הינו רק על עץ בולט, ולא על עץ שהינו מחופה או בתוך הבניין. יש המבארים כי מקור האיסור הינו בכך שהאשרה שימשה כסיכון לעובדי עבודה זרה, ולכן היא נאסרה במקדש בשימוש המאפשר סיכון. לפיכך עץ במקומות אחרים, כשאינו משמש לסיכון, אין בו איסור. בזה מתורצת קושיית הראב"ד לקמן⁷⁰.

[לו] 'אכסדרא' הינה מבנה הפתוח מרוח אחת בלבד. מבנה כזה מעץ אסור לשימוש בעזרה.

[לו*] הראב"ד תמה על הרמב"ם שהרי היתה במקדש 'לשכת העץ', היא לשכתו של הכהן הגדול שהיתה מרוהטת בעץ. הראב"ד מתרץ כי איסור חז"ל חל רק על העזרה עצמה, ולא על הר הבית ועזרת נשים, ולשכת העץ היתה חלק מהר הבית⁷¹.

הלכה י

[לז] ומרצפין את כל העזרה [לז*] באבנים יקרות. [לח] ואם נעקרה אבן, אף על פי שהיא עומדת במקומה - הואיל ונתקלקלה פסילה, [לט] ואסור לפנהו העובד לעמוד עליה בשעת העבודה עד שתקבע בארץ.

[השגת הראב"ד - עד שתקבע בארץ אמר אברהם: עוד אמרו - [מ] שאם נעקרה האבן ועמד הפנהו ועמד במקומה בגומא אין דרך שרות בקד]:

ביאור

[לז] בדברי חז"ל⁷² מבואר כי העזרה היתה מרוצפת באבנים⁷³. 'אבנים יקרות' – אבנים כבדות⁷⁴, או אבני שיש⁷⁵.

⁶⁸ דברים טז, כא

⁶⁹ תמיד כח ע"ב. עיין גם הל' עבודה זרה פרק ו הל' י.

⁷⁰ ראה באורנו לקמן אות לו* ובהערה שם.

⁷¹ עיין בכסף משנה התמה על הראב"ד שכן היו כלונסאות של ארז לייצוב מבנה האולם, והרי זה בתוך ההיכל עצמו! הוא מתרץ כי דברים שאינם קבועים במבנה אינם אסורים, וכך הוא מבאר גם לגבי לשכת העץ שלא היתה קבועה בבנין או שנקראה על שם עצים שהונחו בה (עיין בדבריו). התוספות י"ט (מידות ה, ד) משיג על דברי הכסף משנה, שכן משמע מלשון המשנה שהיתה זו לשכה קבועה. הוא מבאר כי יתכן שמקור העניין הוא כדי שהעץ יזכיר לכהן הגדול שלא תזוח דעתו עליו, ולכן היא עצמה בנויה מאבן ורק נקראת בשם 'לשכת העץ'. דבר זה נועד כדי להבדילה מלשכת האבן אליה הפרישו את הכהן שבעת ימים לפני שריפת הפרה האדומה. הסבר נוסף שהוא מביא: לשכת העץ היתה פתוחה להר הבית, ולשכות הפתוחות לחול דין כחול, לכן דינה כחול ולא כקודש ומשום כך אפשר לבנותה או לצפותה בעץ. ה'תפארת ישראל' (אות ד בבעז שם) מבאר שלשכת העץ היתה חציה בחול וחציה בקודש ואת חציה שבחול בנו מעץ כדי להזכיר לכהן הגדול שאם לא ייטיב במעשיו יהיה כעץ רקוב.

אולם עדיין יש להקשות בנושא גבולות האיסור מדברי חז"ל בספרי (תחילת פרשת שופטים) המבארים כי האיסור הינו בכל הר הבית. עיין במה"ר קורקוס הדין באריכות בעניין. הכסף משנה מתרץ לבסוף את קושיית הראב"ד מלשון הרמב"ם, המדגיש כי האיסור הינו בעזרה, ואם כן משמע לכאורה כדעת הראב"ד שאיסור בנין העץ הבולט הינו בתחום העזרה בלבד ולא בהר הבית או בעזרת נשים. מובא במפרשים שיתכן לומר כי לשיטת הרמב"ם האיסור הינו על עץ בולט בלבד, דהיינו: עץ המשמש לסיכון (כפי שהבאנו בבאור לעיל).

⁷² יומא נד ע"א, זבחים כד ע"א, שקלים תחילת פרק ו ועוד.

[לז*] בהלכה ח לעיל מבואר שהבניין הינו מ'אבנים גדולות', בעוד שלדברי הרמב"ם בהלכתנו הריצוף הינו מ'אבנים יקרות'. בפסוק נאמר⁷⁶ "אֲבָנִים גְּדוֹלוֹת אֲבָנִים יְקָרוֹת לְיִסֹד הַבַּיִת אֲבָנֵי גִזִּית", לפי הפשט 'אבנים יקרות' הינן 'אבנים גדולות' המבוארות בפסוק שם⁷⁷ (אולי בגודל מעט שונה⁷⁸). אולם לפי דברי התרגום יונתן שם 'אבנים יקרות' הינן כפירושן, כך מבאר זאת הרד"ק שם: "כי היה מחצב האבנים בהר ידוע, שהיו אבניו טובות ויפות מהמחצבים האחרים, לפיכך היו יקרות כי לא היו נמצאות אלא באותו ההר וכל דבר שאינו נמצא יקרא יקר".

בעל 'ערוך השולחן' מתקשה מהיכן למד הרמב"ם דין זה שאבני הריצפה הינן 'אבנים יקרות', ומבאר כי יתכן ש'אבנים יקרות' קטנות מ'אבנים גדולות' זאת כיוון שקל יותר לרצף עם אבנים יותר קטנות. בנוסף לכך מבואר בגמרא⁷⁹ כי יתכן שאבן בריצפה תידלדל, ודבר זה יתכן רק אם מדובר באבנים קטנות יותר.

[לח] אבן שאינה מחוברת לקרקע אלא מתנדנדת – פסולה. כל זמן שהאבן קבועה במקומה הינה חלק מהריצפה המחוברת לקרקע, אולם עם הינתקה היא מהווה חציצה בין רגלי הכהן לקרקע. [לט] אם הכהן עבד על האבן המידלדלת – פוסק הרמב"ם כי בדיעבד עבודתו כשרה, שכן בכל זאת האבן עומדת במקומה⁸⁰.

[מ] הרמב"ם לא מזכיר בהלכה שלנו מהו הדין אם שלפו את האבן המתנדנדת ממקומה ועבדו על גבי קרקע העזרה. הראב"ד רוצה לדייק מלשון הגמרא⁸¹ כי עבודה כזו אינה 'דרך שרות' – אין זו עבודה כתיקנה ולכן היא פסולה. אולם בכסף משנה מבאר כי הרמב"ם חולק עליו⁸² ולדעתו עבודתו כשרה.

הלכה יא

[מא] ומצוה מן המבחר לסזק את הבנין ולהגביהו כפי פס הציבור, שנאמר: "לְרוֹמֵם אֶת בֵּית אֱלֹהֵינוּ" (עזרא ט, ט). [מב] ומפאָרין אותו ומיפין כפי פוחן. [מג] אם יכולין לטוֹס אותו בְּזָהָב וּלְהַגְדִּיל בְּמַעֲשֵׂיו הָרִי זוּ מְצוּה:

⁷³ יתכן שמקור העניין הוא בדברי חז"ל (מגילה כב ע"ב) כי אסור להשתחוות על אבן משכית בארץ ישראל, אולם במקדש משתחוויים על ריצפת אבנים. אולם הריצוף אינו מעכב (עיין בפירוש 'הר המוריה' על אתר).

⁷⁴ כדברי חלק מהמפרשים במלכים א' ה, לא.

⁷⁵ רש"י שבת יט ע"ב.

⁷⁶ מלכים א ה, לא.

⁷⁷ ראה ביאורנו לעיל אות לא*.

⁷⁸ ראה אות לא* לעיל.

⁷⁹ זבחים כד ע"א.

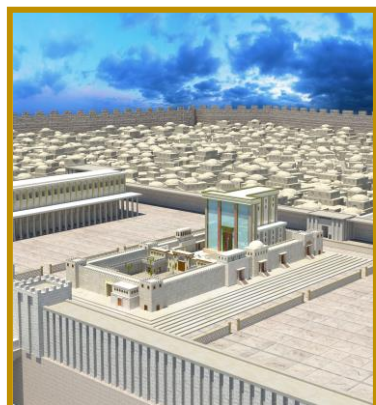
⁸⁰ הלכות ביאת המקדש פרק ה הל' יט. עיין בכסף משנה שם התמה מדוע לא הביא הרמב"ם, לא בהלכה שלנו ולא שם, את החילוק שעשו חז"ל (זבחים כד ע"א) בין מצב שבו בדעת הכהן לחבר את האבן חזרה למקומה או לא. ומבאר הכסף משנה שם כי כיוון שהגמרא לא הכריעה בנדון פוסק הרמב"ם לחומרא, שלכתחילה יש בכל מצב להזהר ורק בדיעבד עבודתו כשרה.

⁸¹ זבחים כד ע"א.

⁸² בהלכות ביאת המקדש פרק ה הל' יט (בסוף דבריו) מבאר בעל הכסף משנה כי כיוון שעניין זה הינו ספק של האמורא רבה זוטי בלבד, הרי שדעת חכמים הינה לכאורה ש"דרך שירות בכך" ולכן עבודתו בגומא כשרה.

ביאור

[מא] הרמב"ם לומד מפסוק בספר עזרא כי יש חשיבות להגביה את בית ד', שיהא מתנשא ובולט. חז"ל⁸³ לומדים מפסוק זה שיש להגביה את בית הכנסת מעל גובה בתי העיר⁸⁴, אולם לא מבואר בדבריהם מקור ישיר להגבהת בית המקדש. כנראה שהרמב"ם למד קל וחומר מבית כנסת לבית המקדש⁸⁵. הרמב"ם מוסיף שיש גם 'לחזק' את הבניין, דהיינו: לבנותו באופן יציב ואיתן. כך משמע במשנה מידות⁸⁶, בה מבואר כי "כלונסאות של ארז היו קבועין מכתלו של היכל לכתלו של אולם כדי שלא יבעט".

המקדש בפארו בסוף ימי בית שני

[מב] על הפסוק⁸⁷ "זֶה אֵלַי וְאֶנְהוּ" אומרים חז"ל⁸⁸ "התנאה לפניו במצוות". נווה הינו גם כינוי למקדש, ולכן אומרים חז"ל⁸⁹ "אעשה לפניו מקדש נאה".

[מג] שלמה המלך ציפה את פנים ההיכל כולו בזהב⁹⁰, וכן בניין הורדוס נבנה בפאר רב⁹¹. חז"ל מתארים שם כי הורדוס רצה לצפות את מבנה המקדש בזהב אולם חכמים יעצו לו שלא לעשות זאת כיוון שצבע השיש של ההיכל יצר מראה של גלי ים למתבונן מרחוק.

הלכה יב

[מד] אין בונין את המקדש בלילה, שנאמר: "וּבַיּוֹם הַקָּדִים אֶת הַמִּשְׁכָּן" (במדבר ט, טו) - ביום מקימין לא בלילה. [מה] ועוסקין בבנין מעלות השחר עד צאת הכוכבים. [מו] והכל חייבין לבנות ולסעד בעצמן ובקמונם, אנשים ונשים כמקדש המדבר. [מז] ואין מבטלין תינוקות של בית רבן לבנין, [מח] ואין בנין בית המקדש דוקה יום טוב:

ביאור

[מד] את המקדש בונים בשעות היום בלבד, ולא בשעות הלילה. דבר זה נלמד בגמרא⁹² מלשון הפסוק "וּבַיּוֹם הַקָּדִים" (המובא בלשון הרמב"ם). אפשר לומר כי הלכה זו הינה ביטוי לכך שהמקדש הינו אורו של עולם. לדעת בעל 'ערוך השולחן'⁹³ עניין זה הינו כנגד בחינת הקרבנות שקרבים ביום ולא בלילה.

[מה] דבר זה נלמד מלשון הפסוק בספר נחמיה⁹⁴ המתאר לגבי בניין חומות ירושלים⁹⁵ בימי הבית השני: "וַאֲנִינָהוּ עֲשִׂים בְּמִלְאָכָה וְחֻצִּים מְחֻזְקִים בְּרִמְחִים מַעְלֹת הַשָּׁחַר עַד צֵאת הַכּוֹכָבִים". הכסף

⁸³ שבת יא ע"א. לפי הפשט משמעות פסוק זה היא הרשיון שנתן כורש לבנות את בית המקדש.

⁸⁴ לשונם שם: "כל עיר שגגותיה גבוהים מבית הכנסת לסוף חרבה".

⁸⁵ ראה ערוך השולחן הלכות בית המקדש סי' ג, טו המבאר באופן דומה.

⁸⁶ פרק ג משנה ח.

⁸⁷ שמות טו, ב.

⁸⁸ שבת קלג ע"ב.

⁸⁹ מכילתא פרשת השירה פרשה ג'.

⁹⁰ מלכים א פרק ו. וכן במשנה תמיד תחילת פרק ד.

⁹¹ בבא בתרא ד ע"א

⁹² שבועות טו ע"ב.

⁹³ הל' בית המקדש סי' ג, יז.

⁹⁴ ד, טו.

⁹⁵ וקל וחומר לגבי בניין המקדש (הר המוריה) בהלכתנו אות כז).

משנה מוסיף כי ההתמסרות לבניין הבית באה לידי ביטוי בכך שבדרך כלל אנשים יוצאים למלאכתם בזמן הנץ החמה, בעוד שלבניין הבית מקדימים את הזמן לעלות השחר. מלשון הרמב"ם האומר כי "עוסקין בבנין" משמע כי לא רק הבניה, אלא גם כל ההכנות הנצרכות לצורך ההקמה מתבצעות בשעות היום בלבד.⁹⁶

[מו] במדבר נרתמו כל ישראל לבניית המשכן. האנשים והנשים⁹⁷ עזרו במלאכה עצמה כנאמר שם⁹⁸: "וַיָּבֹאוּ הָאֲנָשִׁים עַל הַנָּשִׁים ... וְכָל אִשָּׁה חֲכָמָה לֵב בִּידֶיהָ טָווּ". [מז] היחידים הפטורים מלצאת ולסייע לבניין המקדש הינם ילדים הלומדים תורה, שכן בהבל פיהם העולם מתקיים⁹⁹, כדברי חז"ל¹⁰⁰: "אינו דומה הבל שיש בו חטא להבל שאין בו חטא". [מח] מהנאמר בפסוק¹⁰¹ "אֶת שִׁבְתִּי תִשְׁמְרוּ וּמִקְדָּשִׁי תִירְאוּ אֲנִי ד'" לומדים חז"ל¹⁰² שהן בני ישראל והן המקדש חייבים בכבוד ד' שהזהיר על השבת, ולכן אין לבנות את המקדש בשבת. יום טוב נקרא אף הוא בשם 'שבת'¹⁰³.

הלכה יג

[מט] המִזְבֵּחַ אין עוֹשִׂין אוֹתוֹ אֶלָּא בְּנֵי אֲבָנִים. וְזֶה שֶׁנֶּאֱמַר בַּתּוֹרָה "מִזְבֵּחַ אֲדָמָה תַעֲשֶׂה לִּי" (שְׁמוֹת כ, כד) שִׁיָּהִי מִחֶבֶר בְּאֲדָמָה [מט*] שֶׁלֹּא יִבְנוּהוּ לֹא עַל גִּבִּי כִּפִּין וְלֹא עַל גִּבִּי מִחִלָּת. וְזֶה שֶׁנֶּאֱמַר "וְאִם מִזְבֵּחַ אֲבָנִים" (שְׁמוֹת כ, כב) מִפִּי הַשְּׁמוּעָה לְמַדוּ [נ] שֶׁאֵינוֹ רְשׁוּת אֶלָּא חֻקָּה:

ביאור

[מט] מהלכה זו ועד סוף הפרק עוסק הרמב"ם בדיני בניית המזבח וכלי המקדש.

בניית מזבח האבנים במקום המקדש

נאמר בתורה¹⁰⁴: "מִזְבֵּחַ אֲדָמָה תַעֲשֶׂה לִּי וְזָבַחְתָּ עָלָיו אֶת עֹלֹתֶיךָ וְאֶת שְׁלֵמֶיךָ אֶת צֹאנְךָ וְאֶת בְּקָרְךָ בְּכָל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶזְכִּיר אֶת שְׁמִי אֲבֹא אֵלֶיךָ וּבִרְכֵתִי: וְאִם מִזְבֵּחַ אֲבָנִים תַעֲשֶׂה לִּי לֹא תִבְנֶה אֹתוֹן גָּזִית כִּי חֲרָבָה הַנִּפְתָּ עָלֶיךָ וְתַחֲלִלָה". בפסוק הראשון נזכר 'מזבח אדמה' ואילו בשני 'מזבח אבנים'. התורה מצווה עלינו לבנות במקדש מזבח אבנים¹⁰⁵. מהו, אם כן, צווי התורה על בניית 'מזבח אדמה'? מבואר

⁹⁶ ב'הר המוריה' (אות כח) לא סובר כך, אלא לדעתו הכנות שאינן קשורות לבניה בפועל מותרות גם בלילה. וכן מבואר ב'ערוך השולחן העתיד' הל' בית המקדש ג, יט, אלא שמוסיף שאת מזבח העולה לא בונים בלילה שכן הוא מחובר לקרקע.

⁹⁷ בספר 'הר המוריה' שם מבואר כי הנשים עוזרות בלבד ולא עוסקות במלאכה עצמה, שכן הבניה הינה מצוות עשה שהזמן גרמא שהרי היא נעשית ביום בלבד.

⁹⁸ שמות לה, כב; לו, ח; לה, כה.

⁹⁹ עיין הלכות תלמוד תורה פרק ב הל' א.

¹⁰⁰ שבת קט ע"ב

¹⁰¹ ויקרא יט, ל.

¹⁰² יבמות ו ע"א. הגמרא שם דנה לגבי בניין המקדש ביום השבת. לגבי יום טוב דנה הגמרא במסכת שבועות טו ע"ב.

¹⁰³ רש"י בשבועות שם. יש להעיר שהרמב"ם לא התייחס בדבריו ליום השבת אלא ליום טוב בלבד, כיוון שהדבר הינו בגדר קל וחומר: אם ביום טוב המלאכה אסורה, קל וחומר בשבת. עיין מנחת חנוך מצוה קג אות א.

¹⁰⁴ שמות כ כא-כב.

¹⁰⁵ בפסוק [ואם מִזְבֵּחַ אֲבָנִים תַעֲשֶׂה לִּי לֹא תִבְנֶה אֹתוֹן גָּזִית] לומדים חז"ל שהמילה 'אם' משמעותה 'כאשר' (רש"י במקום). דהיינו: בנחלת הקבע של המקדש יש לבנות את המזבח מאבנים. מפסוק זה לומדים חז"ל גם את איסור הנפת הברזל על אבני המזבח.

בגמרא¹⁰⁶, כדברי הרמב"ם, כי הכוונה היא שהמזבח חייב להיות מחובר לאדמה ולא ארעי כפי שהיה במשכן¹⁰⁷.

מעניין באורו של הספורנו לפסוק דלעיל, המבאר את פשטות עניינו של המזבח: "מזבח אדמה תעשה לי - וגם כן לא תצטרך לעשות היכלות של כסף וזהב ואבנים יקרות למען אקרב אליכם, אבל יספיק מזבח אדמה ... לא תצטרך למשוך הנהגתי אליך באמצעיים של כסף וזהב וזולתם כי אמנם אני אבא אליך וברכתיך". יש לציין כי מפרשים נוספים¹⁰⁸ מדגישים כי המזבח בנוי כך שאי אפשר יהא לפסל בו או לצייר עליו צורות של אלילים.

[מט*] כיוון שהמזבח חייב להיות מחובר לקרקע אסור שיהא תחתיו חלל, ולכן 'כפין' - כיפות חלולות, או 'מחילות' - מערות, אסור שיהיו תחת המזבח. זאת בשונה משאר הר הבית שהיה בנוי על גבי חלל¹⁰⁹.

[נ] המילה 'אם' בפסוק זה מובנה 'כאשר'¹¹⁰. דהיינו: כאשר תבנו מזבח קבוע במקדש יש לבנותו מאבנים.

הלכה יד

[נא] כָּל אֶבֶן שֶׁנִּפְגְּמָה [נא*] כְּדִי שֶׁתִּתְּחַר בָּהּ הַצֶּפֶרֶן כְּסָפִין שֶׁל שְׁחִיטָה - הָרִי זֶה פְּסוּלָה לְכַבֵּשׁ וּלְמַזְבֵּחַ, שֶׁנֶּאֱמָר: "אֲבָנִים שֶׁלֹּמֹת תִּבְנֶנָּה אֶת מִזְבֵּחַ יְיָ" (דְּבָרִים כז, ו). [נב] וּמֵהֵיכָן הָיָה מְבִיאִין אֲבָנֵי מִזְבֵּחַ? [נב*] מִן בְּתוּלַת הַשָּׁרָקַע. חוֹפְרִין עַד שֶׁמִּגִּיעֵין לְמָקוֹם הַנֶּכֶר שֶׁאֵינוֹ מָקוֹם עֲבוֹדָה וּבְנִין, וּמוֹצִיאִין מִמֶּנּוּ הָאֲבָנִים [נג] אוֹ מִן הַיָּם הַגָּדוֹל, וּבוֹנִין מִהֶן. [נד] וְכֵן אֲבָנֵי הַהֵיכָל וְהַעֲזָרוֹת שֶׁלֹּמֹת הָיוּ:

ביאור

[נא] בהלכתנו דן הרמב"ם באבנים הכשרות למזבח לפני בנייתו. מלשון הרמב"ם בהלכה זו משמע כי הפגימה באבן משמעותה כי לאחר שהאבן נחצבה מהאדמה נתהווה בה פגם, שכן הוא אומר בלשונו 'אבן שנפגמה' - ולא שהיה בה פגם לפני כן. לא ברור מלשון הרמב"ם אם על האבנים להיות שלמות מטבע בריאתן וללא פגם אולם הן לא חייבות להיות חלקות¹¹¹, או שעל אבנים אילו להיות חלקות לגמרי¹¹² (ראה שיטות המפרשים בהערות). [נא*] 'חגירת צפורן' - כשמעבירים את הצפורן על גבי האבן אין היא ניתקלת בפגימה. רש"י מבאר שהמילה 'חגירה' הינה מלשון 'חגורה'.

¹⁰⁶ זבחים נח ע"א.

¹⁰⁷ מבואר מכאן כי צווי התורה על 'מזבח אדמה' שונה מהמשכן למקדש: במשכן בנו מזבח מלא באדמה, כנאמר במכילתא דרבי ישמעאל (יתרו פרשה יא ד"ה "מזבח אדמה"): "איסי בן עקיבא אומר: מזבח נחשת מלא אדמה תעשה לי". אולם לדורות יש לבנות במקדש מזבח המחובר בחיבור קבוע לאדמה (עיין זבחים נח ע"א "מזבח אדמה תעשה לי" - שיהא מחובר מאדמה [בשיטה מקובצת הגירסא היא 'באדמה'], שלא יבנו לא על גבי מחילות ולא על גבי כיפין).

¹⁰⁸ אבן עזרא, רשב"ם, חזקוני.

¹⁰⁹ עיין תחילת פרק ה לקמן בו מבאר הרמב"ם שהר הבית היה בנוי "כפין על גבי כפין" כדי למנוע מעבר טומאת תהום.

¹¹⁰ ראה רש"י לשמות כ, כב ובגור אריה שם.

¹¹¹ כמו כן - אם האבנים הכשרות למזבח הינן אבנים חלקות מטבע בריאתן, היה על הרמב"ם לומר במפורש שיש למצוא אבנים חלקות ובלתי פגומות. וכן מבואר ברש"י (מידות פרק ג משנה ד), וכן באבן עזרא בפרשת יתרו האומר כי אבנים שלמות הן "כמו שהן נבראות", וכן ברוקח על התורה פרשת כי תבא ובהגהות היעב"ץ על הרמב"ם על אתר.

¹¹² מלשון בעלי התוספות (חולין יח ע"א) משמע שעל האבן להיות חלקה לגמרי, והכסף משנה על אתר מביא את לשונו. עיין במהר"י קורקוס על אתר הסובר כי את אבני המזבח וההיכל בנו גם עם אבנים שאינן חלקות. וברמב"ן (שמות כ, כב) משמע שאבנים שהינן שלמות מטבע בריאתן ניתן לסתת שלא בברזל כדי להחליקן. בספר 'מקדש הקודש' מביא סברה מעניינת שיש לחלק בין אבנים שלמות מטבע בריאתן (שאז הן עשויות להיות פגומות), לבין אבנים שלמות - חלקות. למזבח - זקוקים לאבן שלמה מטבע בריאתה, בעוד שלהיכל זקוקים לאבן שהינה חלקה תודות לעיבוד.

[נב] יש לציין כי גם בהלכה זו, וגם בהלכה הבאה, הרמב"ם מביא את דין המזבח והכבש יחדיו. זאת למרות שבתורה מופיע איסור הנפת הברזל לגבי המזבח בלבד. אולם מלשון המשנה במידות, ממנה למד לקמן הרמב"ם, מוכח שדינם שווה. נאמר שם במשנה "אחד אבני הכבש ואחד אבני המזבח"¹¹³.

[נב*] זו לשון המשנה במסכת מדות¹¹⁴: "אחד אבני הכבש ואחד אבני המזבח מבקעת בית הכרם. וחופרין למטה מהבתולה, ומביאים משם אבנים שלמות, שלא הונף עליהם ברזל, שהברזל פוסל בנגיעה ובפגימה לכל דבר". דהיינו: חצבו את אבני המזבח במקום מיוחד, מתחת לפני הקרקע, מתוך ידיעה שבמקום זה לא נגע ברזל¹¹⁵.

[נג] אבנים המובאות מן הים, או מן הנחלים, נקראות בפי חז"ל בשם 'אבנים מפולמות'¹¹⁶ ואף הן כשרות למזבח.

[נד] כוונת הרמב"ם לומר כי כשם שאבני המזבח היו שלמות כך גם האבנים מהן בנו את ההיכל. בתוספתא¹¹⁷ מבואר כי העניין נלמד ממקדש שלמה, לגביו נאמר¹¹⁸ "וְהַבֵּית בְּהִבְנָתוֹ אֶבֶן שְׁלֵמָה מִסֵּעַ נִבְנָה".

הלכה טו

[נה] אבני היכל ועזרות [נו] שנגממו או שנגממו פסולין ואין להן פדיון אלא נגנזים. [נז] כל אבן שנגע בה הברזל אף על פי שלא נפגמה פסולה לבנין המזבח ובנין הכֶּכֶל, שֶׁנֶּאֱמַר: "כִּי סִרְבָּה הַנֶּפֶת עָלֶיהָ וְתַחֲלֶלְהָ" (שמות כ, כב). [נח] והבונה אבן שנגע בה ברזל במזבח או בכֶּכֶל לוקה, שֶׁנֶּאֱמַר: "לֹא תִבְנֶה אֶתְהֶן גִּזִּית" (שם). והבונה אבן פגום עובר בעֲשָׂה:

ביאור

[נה] בשתי ההלכות שלפנינו מבאר הרמב"ם את אופן פסילת האבנים הקיימות בבנין, הן אבני ההיכל והן אבני המזבח. ההבדל היסודי ביניהן הוא שאבני המזבח נפסלות הן בנגיעת ברזל והן כשהן נפגמות, בעוד שאבני ההיכל נפסלות רק עקב פגימתן ולא בנגיעת ברזל¹¹⁹. תחילה מבאר הרמב"ם את דין אבני ההיכל שנפגמו.

יש לדייק כי בהלכה הקודמת השמיענו הרמב"ם את דין האבנים בהן משתמשים לצורך בניית ההיכל, ואילו בהלכתנו את שיעור הפגם בו נפסלת האבן הבנויה כבר בהיכל או בעזרה. מלשון הרמב"ם לא מבואר מהו שיעור פגימת אבן ההיכל, האם הוא כשיעור פגימת אבן המזבח (כחגירת הצפורן) או לא. המהר"י קורקוס¹²⁰ מבאר כי בשונה מאבני המזבח בהן פוסלת חגירת צפורן הרי שאבני ההיכל נפסלות רק כשהפגם ניכר. הוא מסתפק אם הפגם הינו כלשהוא או טפח¹²¹.

[נו] 'פגם' הינו חור שנעשה באבן, בעוד ש'גמימה' הינה חסרון של חלק מהאבן. האבנים הללו פסולות וגם אינן נפדות כיוון ששימשו בקודש¹²².

¹¹³ עיין בכסף משנה לקמן הל' טו.

¹¹⁴ פרק ג משנה ד.

¹¹⁵ ברטנורא, ר"ש.

¹¹⁶ זבחים נד ע"א.

¹¹⁷ מגילה פרק ב, י. וכן במכילתא סוף פרשת יתרו.

¹¹⁸ מלכים א ו, ז.

¹¹⁹ כך מבואר בכסף משנה וברדב"ז.

¹²⁰ בהלכה יד. בעל 'ערוך השולחן' (ד, ה) מסתפק בעניין וסובר שהשיעור הוא כחגירת הצפורן.

¹²¹ פסול אבני ההיכל הינו מדרבנן.

¹²² עיין משנה למלך המבאר כי דין זה שלא ניתן לפדות את האבנים נלמד מהגמרא במסכת עבודה זרה (נב ע"ב), המבארת כי החשמונאים גזזו את אבני המזבח ששיקצו היוונים. זאת כיוון שאבנים ששימשו לקודש לא ניתן לעשות בהן שימוש של חול.

[נז] מלשון הרמב"ם בהלכתנו משמע כי נגיעת ברזל פוסלת בזמן החציבה וגם לפני¹²³. עצם נגיעת הברזל באבן פוסלת אותה מלשמש במזבח, זאת גם ללא גרימת נזק לאבן עצמה. [נח] הבדל מהותי קיים בין הבונה מזבח באבן שנגע בה ברזל לבין הבונה מזבח מאבן פגומה, וזאת במהות האיסור. הבונה מאבן שנגע בה ברזל עובר על מצוות לא תעשה, שהרי בפסוק נאמר "לא תבנה אתהן גזית", והעובר על מצוות לא תעשה חייב מלקות. אולם אדם שמשמש באבן פגומה לבניין המזבח עובר על מצוות עשה, שכן בתורה נאמר¹²⁴ "אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת תִּבְנֶנּוּ אֶת מִזְבֵּחַ ד' אֱלֹהֶיךָ", ואי לכך אינו חייב מלקות על כך.

הלכה טז

[נט] אֲבָן שֶׁנִּפְגְּמָה או שֶׁנִּגְעָה בָּהּ בְּרָזֶל אֶחָד שֶׁנִּבְנֶנָּה בְּמִזְבֵּחַ או בְּכֶכֶּשׁ, אוֹתָהּ הָאָבֶן פְּסוּלָה וְהִשְׁאָר קְשֻׁרוֹת. [ס] וּמִלִּבְנֵי אֶת הַמִּזְבֵּחַ פְּעָמִים בְּשָׁנָה, בְּפֶסַח וּבַחֲגֵי, [סא] וְכִשְׁמִלְכֵּנִי אוֹתוֹ מִלִּבְנֵי בְּמִפָּה אֶכֶּל לֹא בְּכַפִּים שֶׁל בְּרָזֶל שֶׁמָּא יִגַּע בָּאָבֶן וְיִפְסֹל. [השגת הראב"ד - וּמִלִּבְנֵי אֶת הַמִּזְבֵּחַ וכו'] אָמַר אַבְרָהָם: וְכִשְׁסָדִין אוֹתוֹ לֹא הָיוּ סָדִין אוֹתוֹ [סא*] אֲלֹא בְּכַפִּים שֶׁל עֵץ, וְכֵן מִכָּל הָעֲזָרוֹת וּמִכָּל הַלְשָׁכוֹת שֶׁהֵן קֹדֶשׁ:

ביאור

[נט] בשתי ההלכות הקודמות עסק הרמב"ם בדין של אבנים המיועדות למזבח, ואילו בהלכה זו דן הרמב"ם באבן מאבני המזבח שנפסלה.

בגמרא¹²⁵ מובאות שתי דעות לגבי גודלו של חור שפוגם את המזבח: בגודל טפח¹²⁶ או בגודל כזית¹²⁷. אולם מקשה הגמרא שהרי כבר למדנו שפסול אבני המזבח הינו בחגירת הצפורן? הגמרא מבארת שפגם בסיד המצפה את המזבח הינו בגודל של טפח (או כזית), בעוד שפגם באבני המזבח עצמן הינו בחגירת הצפורן. מפסק הרמב"ם בריש הלכתנו מבואר כי פגם של 'חגירת צפורן' פוסל רק את האבן עצמה ובמקרה שכזה יש להחליפה, בעוד שלקמן הוא פוסק¹²⁸ כי פגם של טפח בבניין¹²⁹ (דהיינו: בסיד המצפה את המזבח) פוסל לשימוש את המזבח כולו¹³⁰.

מראהו הלבן של מזבח העולה

[ס] המזבח, עליו זורקים את דם הקרבנות, הינו לבן. דבר זה מבטא את הטהרה והכפרה של המזבח.

לצורך כך היו 'מלבנים' (צובעים) את המזבח בלבן. עניין זה מובא במשנה¹³¹, וזו לשונה: "ומלבנים אותו פעמיים בשנה, אחת בפסח ואחת בחג (בסוכות). והיכל, פעם אחת בפסח.

¹²³ המשנה למלך מדייק כי זו המשמעות של המילה 'גזית' – חציבת האבנים אסור שתיעשה בברזל.

¹²⁴ דברים כז, ו.

¹²⁵ חולין יח ע"א.

¹²⁶ דעת רשב"י.

¹²⁷ דעת רבי אליעזר בן יעקב.

¹²⁸ פרק ב הל' יח.

¹²⁹ לפי דברי הרמב"ם שם פגם של פחות מטפח כשר בתנאי שאין אף אבן פגומה בין אבני המזבח.

¹³⁰ כך משמע במשנה מדות פרק ג משנה ד, וכן מבואר ברש"י שם. עיין בכסף משנה שם המבאר כי הרמב"ם פסק לפי דעת רשב"י, ולא לפי רבי אליעזר בן יעקב שמשנתו קב ונקי, שכן רשב"י היו 'מאריה דתלמודא' וכן יתכן שמה שנאמר לגביהו הינו במשנה אולם לא לגבי הברייתא. ראה גם דברי המשנה למלך במקום.

¹³¹ מידות פרק ג משנה ד.

רבי אומר: כל ערב שבת מלבנים אותן במפה (מעין מגבת) מפני הדמים. לא היו סדין אותן בכפיים של ברזל, שמא יגע ויפסול, שהברזל נברא לקצר ימיו של אדם, והמזבח נברא להאריך ימיו של אדם, אינו בדין שיונף המקצר על המאריך". מלשון המשנה משמע שקיימת מחלוקת האם צביעת המזבח הינה פעמיים בשנה (דעת חכמים), או מדי ערב שבת (שיטת רבי). הרמב"ם פסק כדעת חכמים, שצביעת המזבח הינה פעמיים בשנה – לפני פסח ולפני סוכות¹³².

[סא] כפי המבואר במשנה, אותה הבאנו לעיל, רבי סובר אגב דבריו כי צביעת המזבח נעשית באמצעות 'מפה' (מגבת, סדין). למרות שהרמב"ם פוסק כדעת חכמים לגבי זמן הצביעה (פעמיים בשנה), הוא סובר כדעת רבי שהצביעה נעשית באמצעות מפה, שהרי 'כפיים' של ברזל (כלי להחלקת הכותל¹³³) עשוי לפגום את אבני המזבח בנגיעתו.

[סא*] הראב"ד סובר כי היו משתמשים בכפיים העשוי מעץ ולא מברזל, למרות שהדבר לא מבואר במפורש במשנתנו. הדבר מובן מאליו לגבי המזבח, בו נגיעת ברזל פוסלת, אולם החידוש בדבריו הוא שגם בסיוד אבני ההיכל משתמשים בכפיים מעץ¹³⁴. ה'כסף משנה' תמה על דבריו, שכן לא מצינו שנגיעת ברזל פוסלת באבני ההיכל¹³⁵.

הלכה יז

[סב] אין עושין מדרגות למזבח שְׁנָאֵמַר: "לא תַעֲלֶה בְּמַעֲלֵת עַל מִזְבְּחִי" (שְׁמוֹת כ, כג), [סג] אֵלָּא בּוֹנִין כְּמוֹ תֵּל בְּדְרוֹמוֹ שֶׁל מִזְבֵּחַ מִתְמַעֵט וְיוֹרֵד מֵרָאשׁ הַמִּזְבֵּחַ עַד הָאָרֶץ, וְהוּא הַנִּקְרָא כָּבֵשׁ. [סד] וְהַעֲוִלָּה בְּמַעֲלוֹת עַל הַמִּזְבֵּחַ לֹקָה, [סה] וְכֵן נוֹתֵן אֶכָּן אֶחָת מִן הַמִּזְבֵּחַ אוֹ מִכָּל הַהֵיכָל אוֹ מִכֵּין הָאוֹיֵלָם וְלַמִּזְבֵּחַ [סה*] דֶּרֶךְ הַשְׁחָתָה – לֹקָה, שְׁנָאֵמַר: "וְנִמְצָאתֶם אֶת מִזְבְּחוֹתֶם וְגו' לֹא תַעֲשׂוּן כֵּן לִי אֱלֹהֵיכֶם" (דְּבָרִים יב ג-ד):

ביאור

מראה הכבש והמזבח

[סב] בהלכה זו אנו לומדים את דינו של הכבש, שהינו המעלה באמצעותו מעפילים אל ראש המזבח. מטעמי צניעות אסרה התורה לעלות אל המזבח במדרגות, כנאמר: "אֲנָשׁ לֹא תַעֲלֶה עֲרוֹתְךָ עָלָיו"¹³⁶.

[סג] אופן בניית הכבש מפורט בפרק ב הלכה יג. בהלכה שלנו מבאר הרמב"ם את מבנהו של הכבש, הבנוי כמתלול לדרומו של המזבח¹³⁷.

[סד] עליה לראש המזבח במדרגות הינה מצוות לא תעשה, שכן נאמר "וְלֹא תַעֲלֶה בְּמַעֲלֵת עַל מִזְבְּחִי", ולכן לוקים עליה.

[סה] איסור נוסף הקשור לאבני המזבח הינו השחתתן. מלשון הפסוקים, המובאים ברמב"ם, מבואר כי חז"ל למדו איסור זה מסמיכות הציווי על ניתוח מזבחות הגויים לאיסור של "לא תַעֲשׂוּן כֵּן לִי"

¹³² אולם הרע"ב והראב"ד הבינו כי רבי אינו חולק על דעת חכמים אלא מוסיף שפרט לצביעת המזבח לפני הרגלים היו מקנחים אותו (מנקים) מדי ערב שבת.

¹³³ הרמב"ם בפירוש המשנה.

¹³⁴ כנראה שהראב"ד למד שמכלל לאו אתה שומע הן: אם לדעת חכמים אסור השימוש בכפיים של ברזל משמע שקיים כפיים שהשימוש בו מותר, והוא כפיים מעץ. ראה גם ב'הר המוריה' אות מד.

¹³⁵ בעל 'ערוך השולחן' (הל' בית המקדש ד, יג) סובר שקיים חיסרון בדברי הרמב"ם והראב"ד, וכי דברי הראב"ד הינם בדרך של הגה"ה ולא השגה.

¹³⁶ המשנה למלך תמה מדוע הרמב"ם אינו מזכיר את דברי המכילתא והירושלמי לפיהם יש להלך על גבי הכבש עקב בצד אגודל. עם זאת – בספר המצוות (לא תעשה פ') פוסק הרמב"ם כי "מי שפסע פסיעה גסה על המזבח עד שתגלה ערוותו עליו – לוקה".

¹³⁷ מקור העניין מובא במסכת מידות (ג, ג) וכן בזבחים סב ע"ב.

אֱלֹהֵיכֶם" מבאן שהשחתת המזבח הינה מצוות לא תעשה. מלשון הפסוקים משמע כי האיסור הינו על ניתוח אבני המזבח דווקא, אולם חז"ל מוסיפים גם את ניתוח אבני העזרה¹³⁸, שכן האיסור הינו על המקדש כולו. [סה*] ה'כסף משנה' מדייק מלשון הרמב"ם כי האיסור הינו דווקא 'דרך השחתה', אולם הנותן כדי לתקן מותר.

הלכה יח

[סו] הַמְנוּרָה וְהַשְּׁלֶחָן וְכֻלֵּי וּמִזְבַּח הַקְטָרֶת [סו*] וְכָל כְּלֵי הַשְּׁרֵת [סז] אֵין עוֹשִׂין אוֹתָן אֶלָּא מִן הַמִּתְכַּת בְּלֶבֶד. וְאִם עָשׂוּ אוֹתָם שֶׁל עֵץ אוֹ עֶצֶם אוֹ אֶבֶן אוֹ שֶׁל זָכוּכִית - פְּסוּלִין:

ביאור

[סו] כפי שכבר ראינו לעיל, בהלכות ו-ז, הכלים המרכזיים הינם חלק ממבנה הבית. בשלושת ההלכות החותמות את הפרק הראשון של הלכות בית הבחירה מתייחס הרמב"ם לאופן עשייתם של הכלים, שהרי הכנתם הינה חלק ממצוות העשה של בנין הבית (כפי שבארנו בתחילת הפרק). לכל אחד מכלי השרת המרכזיים במקדש קיימים כלים נלווים, בהם נעזרים לצורך העבודה המתבצעת בו. לגבי המנורה¹³⁹ – אילו הם מלקחיה ומחתותיה, בהם משתמשים לצורך הטבת נרות המנורה (החלפת הפתילות והשמן) והכוז שהינו מעין דוד המשמש לדישון המנורה. לגבי השולחן – קניה וקשוותיה, הם סניפי השולחן המשמשים לצורך העמדת לחם הפנים ובזיכי הלבונה העומדים על השולחן. לגבי מזבח הזהב – בזיך הקטורת, והטני המשמש לצורך דישון המזבח. [סו*] כוונת הרמב"ם לכלי שרת כמו מזרקים, מחתות ועוד¹⁴⁰.

מנורת הזהב ומזבח הזהב

[סז] הרמב"ם פוסק כדעת רבי בגמרא¹⁴¹, כי כלי השרת במקדש עשויים ממתכת ולא מחומרים אחרים¹⁴² (כמו עץ וכד'). אולם יש לעיין בדבריו שהרי בפרשת תרומה נאמר כי השולחן ומזבח הזהב עשויים מעצי שיטים? אולי יש לומר כי כוונת הרמב"ם היא שגם כלים אלו, לגביהם קיים ציווי מפורש בתורה על דרך עשייתם, יש לצפות במתכת ואינם נשארים כעץ חשוף ללא ציפוי. המנחת חנוך¹⁴³ דן בדברי הרמב"ם ומסיק שאכן לכתחילה יש לבנות את הכלים כמבואר בתורה אולם אם עשאו ממתכת בלבד הרי שהם כשרים¹⁴⁴.

¹³⁸ עניין זה מבואר בספרי פרשת ראה. מקורה של הלכה זו הינו בהלכות יסודי התורה פרק ו הל"ז. הכסף משנה מדייק כי הרמב"ם מזכיר שני מקומות במקדש בלבד: את ההיכל ובין האולם והמזבח, ולא את שאר עזרות המקדש. אולם בהלכות יסודי התורה שם מבאר הרמב"ם כי איסור זה חל על כל אבני העזרה.

¹³⁹ מנחות כח ע"א.

¹⁴⁰ ראה הלכות כלי המקדש פרק א, יג.

¹⁴¹ מנחות כח ע"ב.

¹⁴² זו דעתו של רבי בברייתא המובאת בגמרא שם, והלכה כרבי מחברו.

¹⁴³ מצוה צז.

¹⁴⁴ ה'אור החיים' הק' (שמות כ"ח, ט) מבאר כי יש ייחוד במזבח הזהב, ולכן עניינו נאמר בפרשת תצוה בנפרד מהצווים על שאר הכלים. לדעתו מזבח הזהב במקדש שונה מזו שבמשכן בכך שהמזבח בבית המקדש עשוי כולו זהב. בהמשך לדברי הרמב"ם בהלכתנו דבריו מבוארים.

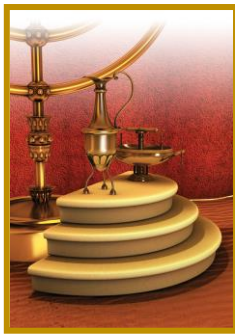
הלכה יט

[סח] הוּ הַקֶּהֱל עֲנִיִּים עוֹשִׂין אוֹתָן [סט] אָפְלוּ שֶׁל בְּדִיל וְאִם הֶעֱשִׂירוּ עוֹשִׂין אוֹתָן זָהָב. [ע] אָפְלוּ הַמְזַרְקוֹת וְהַשְׁפוּדִין וְהַמְגִרְפוֹת שֶׁל מִזְבַּח הָעוֹלָה, וְהַמְדוֹת, אִם יֵשׁ כֹּחַ בַּצָּבוּר עוֹשִׂין אוֹתָן שֶׁל זָהָב. [עא] אָפְלוּ שְׁעָרֵי הָעִיר מִחֲפִין אוֹתָן זָהָב אִם מִצָּאָה יָדָם:

ביאור

[סח] כפי שבאר הרמב"ם בהלכה הקודמת ניתן לעשות את כלי השרת מכל סוג מתכת. דבר זה נלמד בגמרא¹⁴⁵, הדורשת את הפסוק¹⁴⁶ "וְעָשִׂיתָ מִזֶּבֶחַ זָהָב טָהוֹר מִקְשָׁה תִּיעָשֶׂה הַמִּנְוָה". מפסוק זה משמע לכאורה כי את מנורת הזהב יש לעשות מזהב בלבד. אולם רבי יהודה הנשיא דורש פסוק זה בדרך של 'כלל ופרט וכללי'¹⁴⁷ כך: "ועשית מנורת" – כלל (יש לעשות מנורה ללא תנאים מסויימים), "זהב" – פרט (התורה מצמצמת ומגדירה את חומר הגלם של המנורה כזהב בלבד), "מקשה תעשה המנורה" – כלל (שוב מדובר על מנורה כללית). על-פי המידות שהתורה נדרשת בהן לומדים ש'כלל ופרט וכללי' הוא: 'אין בכלל אלא בעין מה שבפרט', וכיוון שהפרט עשוי ממתכת כך כל כלי שרת במקדש כשר מכל מתכת. אמנם – לכתחילה יש להדר ולבנות כלי מזהב. כפי שיפרט הרמב"ם לקמן¹⁴⁸ קיים הבדל בבניית המנורה בין מנורת זהב למנורת מתכת.

[סט] את מנורת החשמונאים בנו מברזל וציפו אותה בבעץ – בדיל. לאחר שהעשירו עשו מנורת כסף ואח"כ מנורת זהב¹⁴⁹.

כלי המנורה העשויים מתכת

[ע] יש עניין גדול להדר ולפאר את כלי המקדש, ולכן משתדלים ככל האפשר להרבות בכלי זהב. מסופר בגמרא¹⁵⁰ כי מונבז המלך עשה אפילו את ידות הכלים המשמשים ביום הכפורים מזהב.

[עא] אפילו לגבי שערי העזרה יש להדר בנושא הזהב. זאת כמתואר במשנה¹⁵¹ לגבי שערי העזרה שנעשו בתחילת ימי בית שני באופן פשוט, וכשהעשירו ציפו אותם בזהב. יש לזכור כי לגבי המקדש חל הכלל¹⁵² "אין עניות במקום עשירות".

הלכה כ

[עב] אין עוֹשִׂין כָּל הַכֵּלִים מִתְחַלְתָּן אֶלָּא לְשֵׁם הַקֹּדֶשׁ. [עב*] וְאִם נֶעֱשׂוּ מִתְחַלְתָּן לְהִדְיוֹט - אֵין עוֹשִׂין אוֹתָן לְגִבּוֹהַּ. [עג] וְכָלִי גִבּוֹהַּ עַד שֶׁלֹּא נִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהֶן גִּבּוֹהַּ, רִשְׁאִי לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהֶן הִדְיוֹט, וּמִשְׁנִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהֶן גִּבּוֹהַּ - אֲסוּרִין לְהִדְיוֹט. [עד] אֲבָנִים וְקוֹרוֹת שֶׁחֲצָבָן מִתְחַלְתָּן לְבֵית הַכֹּהֲנִים אֵין בּוֹנִין אוֹתָן לְהַר הַבָּיִת:

¹⁴⁵ מנחות כח ע"ב. מחלוקת בגמרא שם האם ללמוד זאת בדרך של כלל ופרט וכללי או בדרך של ריבוי ומיעוט.

¹⁴⁶ שמות כה, לא.

¹⁴⁷ אחת מ"ג המידות בהן נדרשת תורתנו הקדושה. בגמרא שם מובאת גם דעתו של רבי יוסי ברבי יהודה שדורש פסוק זה בשיטת ריבוי ומיעוט, ולכן הוא מכשיר גם מנורת עץ.

¹⁴⁸ פרק ג הל' ד.

¹⁴⁹ כדברי הגמרא דלעיל.

¹⁵⁰ יומא לו ע"א.

¹⁵¹ מדות פרק ב משנה ג.

¹⁵² זבחים פח ע"א.

[עב] כלי השרת במקדש הינם כלים מיוחדים השונים במהותם מכלי חולין. ייחודם אינו רק באופן שימושם, אלא גם באופן עשייתם. בהלכה זו מבאר הרמב"ם כי כבר בתחילת עשיית כלי השרת יש לכוון כי מטרת ייצורם היא כדי לשמש בקודש¹⁵³. אמנם אין זו עדיין הקדשתם לשם שימושם בקודש. עקב כך – אם כלים אילו יוצרו לשמש ככלי חולין – לא ניתן להסב אותם לכלי שרת¹⁵⁴. [עב*] בעל 'ערוך השולחן'¹⁵⁵ מבאר כי למרות שלפי ההלכה 'הזמנה לאו מילתא היא', כלומר: ייצורם ככלי להדיוט אין ביכולתו לתת להם הגדרה שלכלי חולין, אולם כיוון שאילו הם כלי קודש הרי שלבי קדושה אכן הזמנה מועילה. פרט לכך: זהו גנאי להכניס כלי הדיוט לעבודה במקדש. [עג] זו הלכה כללית המגדירה את מדרגת קדושתם של כלים שונים ואופן השימוש בהם¹⁵⁶. כלי שהגדירו אותו בעשייתו ככלי שרת – כל עוד שלא השמישו אותו לתפקידו יכולים להשתמש בו גם לדברים אחרים. אולם מרגע שהחלו להשתמש בו ככלי שרת – הגדירו את מדרגת קדושתו. [עד] משמע מדברי הרמב"ם כי גם בקדושה יש מדרגות, וכי קדושת בית כנסת לגבי קדושת הר הבית הינה בחינת חולין¹⁵⁷.

¹⁵³ מקור הדברים הינו בתוספתא מגילה, פרק ב הלכה י, וכן בתוספתא מנחות סוף פרק ט.

¹⁵⁴ זאת למרות שעדיין לא השתמשו בהם (תוספתא מכות פרק ב).

¹⁵⁵ הל' כלי המקדש ד, כג.

¹⁵⁶ מקור העניין הינו בגמרא סנהדרין מז ע"ב. הדיון שם הינו לגבי קדושת תפילין, ש'הזמנתם' לקדושה תלויה באופן השימוש בהם. הכסף משנה מבאר כי מהדיון לגבי התפילין למד הרמב"ם גם לגבי כלי המקדש.

¹⁵⁷ עיין בכסף משנה התמה שכן בתוספתא מגילה (פרק ב הל' י) מדובר על אבנים וקורות שעשאו לשם 'הדיוט', ולא הוזכר שם נושא בית הכנסת.

לקט ביאורים

הלכה א

מהות בניין המקדש

בניין בית לשם יתברך, ועשותינו בה תפילות וקרבות אליו, **הכל להכין הלבבות לעבודתו יתעלה**. לא מהיותו צריך לשבת בין אנשים ולבוא בצל קורותם, ואם ארצי לבנון יבנוהו או ברותים, כי השמים ושמי השמים לא יכללוהו, וברוחו יעמוד, אף כי הבית אשר בנו בני האדם צריך כבודו חלילה. הלא ידועים הדברים וברורים שהכל להכשר גופותינו, כי הגופות יוכשרו על ידי הפעולות, וברבות הפעולות הטובות ורוב התמדתן מחשבות הלב מטהרות מתלבנות מזדקקות. והשם חפץ בטובתן של בריות כמו שאמרנו, ועל כן ציוונו לקבוע מקום שיהיה טהור ונקי בתכלית הנקיות, לטהר שם מחשבות בני איש ולתקן לבבם אליו בו. והוא ברוך הוא בחר אותו המקום והכינו אל הטובה לבני אדם, אולי מהיותו אמצעות העולם בכיוון, והאמצעות נבחר מן הקצוות, או מן הטעם שיהיה ברוך הוא היודע. ומתוך הכשר המעשה וטהרת המחשבה שיהיה לנו שם יעלה שכלינו אל הדבקות עם השכל העליוני, ועל דרך הפשט על הצד הזה נפרש שריית השכינה במקום ההוא.

ואף על פי שהאמת כי אמרו זכרונם לברכה [מגילה כ"ה ע"א] "קדושתן עליהם אפילו כשהן שוממין", שמשמע בזה שאין כל סיבת שריית השכינה שם מצד העובדים, אפשר לומר כי אותו המקום בחרו האל לברך בני האדם אשר ברא ממנו, כמו שאמרנו. וכמו שהיה חפצו לשלוח לבני אדם נביא להורותם דרך ילכו בה ויזכו לקיום נפשותם, כמו כן חפץ בחסדיו הגדולים לקבוע להם מקום בארץ שיהיה נכון אל טובת הבריות וזכותם, וכל זה מחסדיו על בריותיו. **ומכל מקום לעולם תתרבה שם הברכה והקדושה לפי הפעולות הטובות שיעשו שם בני אדם, ואז עם הפעולות הטובות יפתחו מעיינות הטוב כנגדו, כי באמת אינו דומה קדושת המקום בחורבנו לקדושתו בישובו.**

(ספר החינוך, מצוה צ"ה)

"ועשו לי מקדש" – מקורו ותוקפו

במקורות חז"ל, וכן המפרשים, מצאנו דעות חלוקות אם ציווי התורה "ועשו לי מקדש" הינו לגבי המשכן בלבד, או גם חל לגבי המקדש. יש לומר כי לדעת הרמב"ם, הלומד מהפסוק "ועשו לי מקדש" את הציווי לדורות, הכוונה היא שיהיה בית בנוי מיוחד לקרבות ולחוג שם (כדבריו) ומתנאי המצוה היה שכל זמן שהיו במדבר היה רק משכן ואוהל שהועתקו ממקום למקום, אולם בזמן שנמצאים בארץ ישראל הציווי הוא לבנות בית מאבנים. בבריתא (כתובות סב ע"ב, וכן בהלכות מלכים פרק א הלכה א) מבואר ששלוש מצוות נצטוו ישראל בכניסתם לארץ: למנות להם מלך, למחות שם עמלק ולבנות להם בית הבחירה - לפי סדר זה. מבואר שבניין בית הבחירה הוא לאחר שני המעשים הקודמים, ולפי כן פטורים מלבנותו. ובתלמוד הירושלמי מסכת מעשר שני (פרק ה) מבואר שבית המקדש עתיד לחזור קודם מלכות בית דוד, ויש לומר שאין הכוונה לבנותו בשלמות אלא מיד שישובו לאדמתם מחיילים לבנות מזבח ולהקריב קרבות. אבל לבנות בית הבחירה כראוי יבנו רק כשיחזור המלוכה וינוחו מאיביהם.

(הר המוריה)

הלכה ד

מבנה מקדש שלמה – הלכה למשה מסיני

כי יש לדעת, כי כל בנין הבית והכלים לא עשאו שלמה, כפי אשר נראה בעין שכלו לפאר, אלא על פי נביא. וגם הנביא הגיד כי לא דברי נבואתו הגיד, אלא דברי קבלתו דכתיב בדברי הימים (א כח יא) "ויתן דוד לשלמה בנו תבנית האולם וגו' ותבנית כל אשר היה ברוח עמו וגו' הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל כל מלאכות התבנית" וגו', וכתוב עוד (רש"י שם) "אשר היה ברוח עמו כאשר הראהו שמואל הרואה", ואמרו ז"ל באגדת שמואל (מדרש שמואל פרק טו ג) "רבי ירמיה בשם ר"ש כו', בית המקדש מסרה הקב"ה בעמידה למשה ומשה מסרה ליהושע בעמידה וכו', יהושע מסרה לזקנים בעמידה דכתיב ויאסוף יהושע וגו' וייתיבו וגו', וזקנים מסרה לנביאים בעמידה, ונביאים מסרה לדוד בעמידה וכו' דוד לשלמה וכו', ואומר הכל בכתב" וגו' מלמד שנתנה לידרש, "מיד ה'" - מלמד שנתנה במסורה, "עלי השכיל" - מלמד שנתנה ברוח הקודש. **על כן הראת לדעת כי כל מה שעשה שלמה בבית היה הלכה למשה מסיני, והכל כתוב בספר גלוי לדורשי תורה ברוח הקודש**, וכן תמצא שכתב רש"י בפירוש דברי הימים (שם פסוק יט) וז"ל "והכל דרש שמואל מן התורה ברוח הקודש כמו ששינוי הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה דרש אורך החצר מאה באמה ורוחב חמשים בחמשים וגו' יהיה חמש מאות על חמש מאות" ע"כ. ומן הסתם יהיה כל המעשה נרמז בתורה למבינים ברוח הקודש, ולפי זה מה שאמר הכתוב "וכן תעשו לדורות", הם על דברים שלא בא עליהם ההפכיות בתורה, כמושכל למביני מדע ברוח הקודש, בזה יתנהגו על פי מעשה האמור במשכן מדבר, אבל דברים שנאמרו בתורה במשפט מקדש עולמים, לא תהיה להם סתירה מפסוק "וכן תעשו", כיון שיש לו מקום לעמוד בו בשאר הפרטים שלא באה עליהם ההלכה, והבן".

(אור החיים הקדוש, שמות כה, ט)

הלכה ו

האם מזבח העולה נדון ככלי?

דברי הרמב"ם, המונה את המזבח כאחד הכלים, הינם שלא כדברי הגמרא (זבחים כז ע"ב) המבארת כי מזבח העולה היה בניין ולא כלי. אולם כיוון שבמשכן מזבח העולה נדון ככלי לכן מנאו הרמב"ם בכלל הכלים. בתורת כהנים (ויקרא פרק ה') מבואר שאש של מעלה לא הסתלקה מהמזבח שעשה משה רבינו, עד שנבנה מזבח שלמה. מכאן יתכן שגם בשילה, נב וגבעון השתמשו במזבח הנחושת. אולם יתכן שלא השתמשו בשילה, נב וגבעון במזבח משה, אולם כיוון שהוא היה שם חלק מהבניין לא יכלו להעבירו למקדש שלמה. מכאן מבואר שבחנכות מקדש שלמה נאמר שמזבח הנחושת (של משה) היה קטן מהכיל, שכן כיוון שהוא היה כלי מיטלטל הניחו אותו בעזרת המקדש, וממנו עברה אש של מעלה למזבח האבנים.

(הר המוריה)

הלכה ח

שלימות אבני המקדש

הרמב"ם פוסק שאין מפצלים את אבני הבניין בהר הבית באמצעות ברזל. מקור העניין הינו פלוגתא בגמרא (סוטה מח ע"ב): לדעת רבי יהודה יש לסתת את אבני ההיכל בשמיר, כדי שלא לפוגמן, בעוד שלדעת רבי נחמיה סיתתו את אבני ההיכל מחוץ להר הבית גם באמצעות ברזל. לדעת רבי, שם, נראין דברי רבי יהודה. אולם הרמב"ם בהלכתנו פוסק כרבי נחמיה, ועיין בכסף משנה ובמשנה למלך שהאריכו בבאור העניין.

בנוסף לכך אבני ההיכל והעזרה חייבות להיות אבנים שלמות, וגם חגירת צפורן פוסלת כמו באבני המזבח (כך פוסק הרמב"ם בהלכה י"ד לקמן). יש לומר שזהו מקור הפסק של הרמב"ם כרבי נחמיה, ולא כרבי יהודה, שכן היתה קשה לו קושיית בעלי התוספות (סוכה מט ע"א ד"ה 'ובמה') שהיקשו: הם הוכיחו ששמיר אינו יכול לעשות את האבן חלקה ללא כל פגימה. אם כן – כיצד בנו לדעת רבי יהודה את המקדש על-ידי השמיר, הרי צריך אבנים שלמות? מכאן, לדעת הרמב"ם, שההלכה כרבי נחמיה, שכן יש להחליק את האבנים דווקא בברזל (מחוץ להר הבית) שהופכן לחלקות לגמרי. וניתן עוד לומר שלשיטת הרמב"ם בחורבן בית ראשון בטל השמיר, ואם כן כיצד בנו את הבית השני? על כן הוא פוסק כרבי נחמיה.

(מנחת חנוך, מצוה צ"ה, ד"ה 'והאבנים והלבנים')

הלכה י

אבנים יקרות

כוונת הרמב"ם לאבני שיש, ובאופן דומה נאמר "אבנים יקרות לייסד הבית". גם בספר מלכים א (פרק ו) מבואר שעשו לבית ריצפה, אותה ציפו בצלעות ברושים שאותן ציפו בזהב. מכאן מבואר כי הפסוק בדברי הימים ב (ג, ו) "ויצף את הבית אבן יקרה" עוסק בקרקע הבית. את עניינה של ריצפת האבן לומדים מהנאמר "אבן משכית לא תיתנו בארצכם להשתחוות עליה", ומבואר במסכת מגילה (כג ע"ב): "עליה אי אתה משתחוה, אבל אתה משתחוה על אבנים שבבית המקדש". מבואר מכך שזהו עשה הבא מכלל לאו. (הר המוריה)

הלכה יג

האם היו כיפין תחת המזבח?

הקשה המשנה למלך שבמסכת פרה פרק ג' מבואר שהר הבית והעזרות שתחתיו היו חלולים מפני קבר התהום. מכאן משמע שכל בניין הבית היה חלול, וכלל גם את מקום המזבח. אולם קשה על הרמב"ם הפוסק שאת המזבח לא בנו על גבי כיפין (שהם חללים). ומתרץ בדבריו שהאיסור הוא שהמזבח עצמו לא יהיה עשוי מכיפין, אולם אם הוא מחובר לאדמה אזי גם אם יש מתחתיו כיפין ומחילות אין זה מעכב. אולם הוא דוחה סברא זו מדברי הגמרא בזבחים בה נאמר בפירוש שלא בונים את המזבח על כיפין או מחילות. והמלבי"ם רוצה לתרץ קושייתו שהאיסור הוא רק אם המחילה פתוחה למזבח, שאז המזבח אינו מחובר לאדמה, אולם אם כל המזבח מחובר לאדמה ותחתיו יש

מחילה שאינה פתוחה למזבח הוא עדיין נקרא 'מזבח אדמה'. מקור הסברא הינו בהבדל בין 'ארץ'
'לאדמה', שכן האדמה מציינת את האדמה שלמעלה ולא בעומק הקרקע.
(מלבי"ם, התורה והמצוה מכילתא פרשת יתרו)

הלכה כ

דין 'לשמה' בבניין המקדש

נאמר בתורה "את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וכן תעשו", משמע שעשיית הכלים הינה כמו עשיית המשכן שעשייתו הינה לשם הקודש מתחילת עשייתו. דבר זה מבואר מהנאמר בתורה "ועשו לי מקדש" – שתחילת עשייתו תהא לשם הקודש. אולם יש לעיין שאת עצם הדין של 'לשמה' בבניית המקדש הרמב"ם כלל לא הביא. ויש לומר שכיוון שהרמב"ם כבר כתב בספר המצוות שבניית כלי המקדש הינה מצוה אחת עם בניית המקדש, מכאן שגם בבניית המקדש עצמו נדרשת עשיה לשמה.
(קריית ספר)

פרק ב

הקדמה

הפרק השני עוסק בנושא מזבח העולה, המכונה גם בשם 'המזבח החיצוני'. המזבח, שעמד במרכז העזרה, מהווה את 'ליבו' של המקדש שכן בו וסביבו מתבצעת עבודת הקרבנות. בפרקנו מבאר הרמב"ם באופן יסודי ושיטתי את מבנה המזבח, זאת לאחר הקדמה בה הוא מבאר כי שורש מיקומו וצורתו של המזבח נעוץ בבריאת האדם. הרמב"ם מדגיש כי הקשר אל המזבח התקיים במהלך כל הדורות, שכן הוא מהווה את אבן היסוד של המקדש כולו.

הלכה א

[א] המִזְבֵּחַ מְקוֹמוֹ מְכֻנֶּה בְּיוֹתֵר וְאֵין מְשַׁנֵּין אוֹתוֹ מִמְּקוֹמוֹ לְעוֹלָם, שְׁנָאֵמַר: "וְזֶה מִזְבֵּחַ לְעֹלָה לְיִשְׂרָאֵל" (דְּבָרֵי הַיָּמִים א כב, א). [ב] וּבְמִקְדָּשׁ נֶעְקֵד יִצְחָק אָבִינוּ, שְׁנָאֵמַר: "וְלֹךְ-לֹךְ אֶל אֶרֶץ הַמּוֹרִיָּה" (בְּרֵאשִׁית כב, ב). וְנֶאֱמַר בְּדְבָרֵי הַיָּמִים: "וַיַּחֲלֵל שְׁלֹמֹה לְבָנוֹת אֶת בֵּית יְיָ בִּירוּשָׁלַם בְּהַר הַמּוֹרִיָּה אֲשֶׁר נִרְאָה לְדָוִיד אָבִיהוּ אֲשֶׁר הָכִין בְּמָקוֹם דָּוִיד בְּגֶרֶן אֲרֶנָּן הַיְּבוֹסִי" (דְּבָרֵי הַיָּמִים ב ג, א):

ביאור

[א] כפי שיבאר הרמב"ם בהלכה ב' לקמן מיקום המזבח הינו במקום בו נברא אדם הראשון, ולכן מקומו מכון ביותר¹. הביטוי 'מכון ביותר' לפי פשוטו מורה על כך שמקום המזבח מדויק ומוגדר, אולם ניתן גם לדרוש כי מקום זה מכון כנגד המזבח בעולמות העליונים².

עקדת יצחק על הר המוריה

[ב] המקום נזכר בשם 'המוריה' רק פעמיים בתנ"ך, והרמב"ם מזכיר את שני המקורות: המקום נזכר לראשונה בתורה בשם "ארץ המוריה" כאשר אברהם מצטווה לעקוד שם את יצחק בנו³. הפעם השנייה בה המקום מופיע במפורש בכתובים הינה כאשר שלמה המלך מתחיל לבנות את בית ד'.

הלכה ב

[ג] וּמִסֻּרֶת בְּיַד הַכָּל שֶׁהַמָּקוֹם שְׁפָנָה בּוֹ דָּוִד וּשְׁלֹמֹה הַמִּזְבֵּחַ בְּגֶרֶן אֲרֹנָה [ד] הוּא הַמָּקוֹם שְׁפָנָה בּוֹ אַבְרָהָם הַמִּזְבֵּחַ וְעָקֵד עָלָיו יִצְחָק. [ה] וְהוּא הַמָּקוֹם שְׁפָנָה בּוֹ נֹחַ כְּשִׁינֵּא מִן הַתֵּבָה, [ו] וְהוּא הַמִּזְבֵּחַ שֶׁהִקְרִיב עָלָיו קִין וְהָבֶל. [ז] וְבוֹ הִקְרִיב אָדָם הָרִאשׁוֹן קֶרְבֵּן כְּשֶׁנִּבְרָא, וּמִשָּׁם נִבְרָא. אֲמָרוּ חֲכָמִים: "אָדָם מִמָּקוֹם כְּפָרְתוֹ נִבְרָא":

¹ עיין הערותינו גם בהלכה הבאה.

² ראה בגמרא מנחות ק"א: "אמר רבי גידל אמר רב: זה מזבח בניו ומיכאל שר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן".

³ בהלכה הבאה הרמב"ם מתאר את תולדות המקדש, ומזכיר שם עוד הפעם את העקדה. איזכור העקדה בהלכה א' עניינו לצטט את הכתובים בהם מאזכר המקום באופן מפורש בתנ"ך, שכן רק במעמד העקדה ובבניין מקדש שלמה נזכר השם 'מוריה'.

[ג] בהלכה זו מתאר הרמב"ם את תולדות המקדש. הרמב"ם מתחיל מהסוף להתחלה: מתקופת דוד ושלמה, בה נמצא המקום ולאחר מכן בבנה המקדש, וחוזר לאחור עד לזמנו של אדם הראשון. כיוון שזיהוי מקום המקדש מבואר בדברי חז"ל (כאשר בהלכה הקודמת הביא הרמב"ם את שני האזכורים של המקום 'מוריה' בתנ"ך), מדגיש הרמב"ם כי קיימת מסורת מוצקה לגבי זיהוי המקום מדורי דורות.

אדם הראשון מקריב קרבן בהר המוריה

[ד] זאת כנזכר בהלכה הקודמת. יש להוסיף כי אברהם אבינו קורא למקום בשם "ד" יִרְאֶה אֲשֶׁר יֹאמַר הַיּוֹם בְּהָר ד' יִרְאֶה"⁴, שכן בחזונו הוא כבר רואה את בית ד' עומד במקומו בהר המוריה. [ה] דבר זה מוזכר פעם אחת בדברי חז"ל⁵. ניתן לומר שיסוד העניין הוא בכך שאצל נח נזכרת בפעם הראשונה בתורה המילה 'מזבח'. מכיוון שמקום המזבח בהר המוריה יש לו ערך סגולי מיוחד, כמבואר בהלכה זו, נראה לומר כי גם נח הקריב את קרבנו על המזבח במקום זה. [ו] חז"ל במדרש⁶ הביאו מספר דעות לגבי מהות מחלוקתם של קין והבל. לדעה אחת שם הם נחלקו בחלקו של מי יפול מקום המקדש. כך נאמר שם במדרש: "ועל מה היו מדיינין? אלא זה אומר בתחומי בית המקדש נבנה וזה אומר בתחומי בית המקדש נבנה, שנאמר⁷: 'יִהְיֶה בְּהִיוֹתָם בְּשָׂדֶה' ואין שדה אלא בית המקדש"⁸. [ז] אדם הראשון נברא ממקום המזבח, שהוא נקודת היסוד של המקדש, כדברי חז"ל⁹: "אדם ממקום כפרתו נברא". לאחר חטאו הקריב אדם הראשון קרבן במקום המזבח¹⁰, וזהו הקרבן הראשון עלי אדמות המבטא את העובדה שהקרבנות קרבן לד' הינה דבר הנטוע ביסוד הבריאה.

הלכה ג

[ח] מִדּוֹת הַמִּזְבֵּחַ מְכֻנָּנוֹת הָרֶבֶה [ח*] וְצוּרָתוֹ יְדוּעָה אִישׁ מְאִישׁ. [ח**] וּמִזְבֵּחַ שֶׁבָנוּ כְּנִי הַגּוֹלָה כְּעֵין מִזְבֵּחַ שֶׁעָתִיד לְהִבְנוֹת עָשׂוּהוּ, וְאֵין לְהוֹסִיף עַל מִדָּתוֹ וְלֹא לְגָרוֹעַ מִמֶּנָּה:

⁴ בראשית כב, יד.

⁵ פרקי דרבי אליעזר פרק לא וכן עיין ברמב"ן בראשית כב, ב.

⁶ בראשית רבה כב, ז.

⁷ בראשית ד, ח.

⁸ אילו דברי המהר"ל מפראג בבאורו 'גור אריה' (בראשית ד, י): "... כי בית המקדש באמת הוא כלול משני כחות של הבל וקין, וראיה לזה כי הותר צמר ופשתן בבית המקדש [שכן בבגדי הכהנים היה שעטנז - מ.מ.], ומפני זה היה כל אחד ואחד חפץ בבית המקדש. כלומר: שהיו חולקים במקום שהוא משותף לשניהם, ומפני שהיו מחולקים והיו משתתפים בזה - היה נכנס המחלוקת ביניהם. כי בודאי ראוי היה להם המחלוקת בבית המקדש, לפי שהוא באמצע העולם (תנחומא קדושים י), כי האמצעי משותף לשני הקצוות שהם הפכים, ולפיכך קין והבל שהם הקצוות - כל אחד היה רוצה בבית המקדש המשותף לשני הקצוות, כלול מהכל".

⁹ בראשית רבה יד, ח וכן ירושלמי נזיר פרק ז הל' ב.

¹⁰ במדבר רבה פרשה ד. קרבן זה היה מסוג מיוחד, שכן חז"ל דורשים עליו את הפסוק "וְתִטֵּב לְד' מִשּׁוֹר פֶּךְ מִקֶּרֶן מִפְּרִיס" (תהילים סט, לב) ללמדנו שהוא נברא בקומה מלאה כך שקרנותיו קדמו לפרסותיו (שכן הוא יצא מן האדמה כשראשו קודם לרגליו). בדרך רמז ניתן לומר כי ראשו קדם לרגליו שכן היה בו גילוי של מוחין שלא קיים כיום בבהמות, כשם שהנחש היה ערום מכל חיית השדה. יש לציין כי בדברי המדרש שם נאמר כי אדם הראשון לבש בגדי כהן גדול בעת שהקריב את קרבנו, כך שיסוד עבודת המקדש נעוץ כבר אצל אדם הראשון.

ביאור

[ח] כשם שמיקום המזבח ידוע ומדויק, כך גם מידותיו וצורתו. בהלכות הבאות יפרט זאת הרמב"ם, כאשר הלכה זו משמשת כהקדמה לאופן בניינו של המזבח. מידות המזבח שבמשכן היו קטנות ממידותיו בתקופת הבית הראשון, והוא הוגדל פעם נוספת בעת בניין הבית השני.

[ח*] יש לבאר את לשון הרמב"ם 'איש מאיש', שכן צורת המזבח וחלקיו מבוארים בתורה ומדוע על הרמב"ם לבאר שצורתו עברה בעל-פה מדור לדור¹¹? יש אולי לבאר כי חלקי המזבח אמנם מבוארים בתורה, אולם לא צורתם המדויקת והדברים המעכבים בהם¹². אמנם במשכן צורת מזבח האדמה מבוארת, אולם לא אופן בניין מזבח האבנים הקיים במקדש.

[ח*] לדברי הרמב"ם להלכה אנו מצווים לבנות מזבח במתכונת המזבח שניבנה בתקופת הבית השני, שאת מידותיו לומדים חז"ל¹³ מהנאמר בבבואת יחזקאל על המזבח העתידי לבא. עם זאת יש לציין כי גודלו של המזבח הינו לכתחילה, אולם בדיעבד **גודלו** של המזבח אינו מעכב¹⁴ זאת בתנאי שצורתו הינה על-פי התנאים שמפרט הרמב"ם לקמן¹⁵.

הלכה ד

[ט] וּשְׁלֹשָׁה נְבִיאִים עָלוּ עִמָּהֶם מִן הַגּוֹלָה. אֶחָד הָעִיד לָהֶן עַל מְקוֹם הַמִּזְבֵּחַ, וְאֶחָד הָעִיד לָהֶן עַל מִדּוֹתָיו, וְאֶחָד הָעִיד לָהֶן שְׁמִקְרִיבִין עַל הַמִּזְבֵּחַ הַזֶּה כָּל הַקְּרָבָנוֹת אֲף עַל פִּי שְׂאִין שֵׁם כְּבִית:

ביאור

[ט] כפי שראינו בהלכות הקודמות מיקומו, צורתו ומידותיו של המזבח ידועים וקבועים. דבר זה בא לידי ביטוי בתחילת ימי הבית השני. לדברי חז"ל¹⁶ השתמרה מסורת הזיהוי תודות לעדותם¹⁷ של הנביאים¹⁸ חגי, זכריה ומלאכי שהעידו על שלושת ההלכות היסודיות הקשורות למהותו ותיפקודו של המזבח: **א.** מיקומו, **ב.** גודלו, **ג.** ניתן לחדש את עבודת המזבח למרות שההיכל עצמו חרב¹⁹.

¹¹ בלשונו של הרמב"ם הכוונה למסירת הלכות התורה שבעל-פה מדור לדור. ראה לשונו בהקדמה לספר היד החזקה. לגבי מספר מצוות הרמב"ם מזכיר בלשונו ביד החזקה שהן מצוות שעברו איש מפי איש: כתיבת סת"ם (הלכות תפילין ומזוזה פרק ז הל' ח-י), קידוש החודש (הלכות קידוש החודש פרק יח הל' ח), יובל (הלכות שמיטה ויובל פרק י הל' ה) והמזבח בהלכתנו.

¹² כמו הדברים המבוארים לקמן בהלכה יח לקמן: ריבוע, יסוד, קרנות וכבש וכן הגודל.

¹³ עיין לקמן בהלכה ה, ובבאורנו שם אות יב.

¹⁴ כך פוסק הרמב"ם לקמן בהלכה יז: "אבל מידת ארכו ומידת רוחבו ומידת קומתו אינן מעכבין" (עיין בבאור הר המוריה בנדון).

¹⁵ ראה הלכה ה' לקמן ובבאורנו שם.

¹⁶ זבחים סב ע"א.

¹⁷ הן בגמרא שם, והן בדברי הרמב"ם בהלכה זו, מודגש כי הנביאים העידו ולא התנבאו. בברכי יוסף (אורח חיים סימן לב ס"ק ד) מבאר שזו עדות שכן ספק במציאות לא מבררים על-פי נביא. וראה גם ביריעות שלמה כאן.

¹⁸ אילו הם שלושת הנביאים האחרונים שקמו לעם ישראל לפני תום תקופת הנבואה.

¹⁹ לקמן בפרק ו הל' טו פוסק הרמב"ם כמובא בהלכה שלנו, ובסוף ההלכה הוא מבאר: "שקדושה הראשונה קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבא", דהיינו: קדושת המקדש לא ניסתלקה עם חורבנו ולכן הדבר תקף לגבי חידוש העבודה בו.

הלכה ה

[י] מִזְבֵּחַ שֶׁעָשָׂה מִשֶּׁה וְשֶׁעָשָׂה שְׁלֹמֹה, וְשֶׁעָשׂוּ בְנֵי הַגּוֹלָה, וְשֶׁעָתִיד לְהַעֲשׂוֹת - כָּלֵן עֶשֶׂר אַמּוֹת גִּבָּה כָּל אֶחָד מֵהֶן. [יא] וְזֶה הַכְּתוּב בַּתּוֹרָה "וְשָׁלֹשׁ אַמּוֹת קוֹמָתוֹ" (שְׁמוֹת כז, א) - מְקוֹם הַמַּעֲרָכָה בְּלִבָּד. [יב] וּמִזְבֵּחַ שֶׁעָשׂוּ בְנֵי הַגּוֹלָה, וְכֵן הָעָתִיד לְהַכְנִיחַ, מֵדַת אֲרָכּוֹ וְרָחְבוֹ ל"ב אַמּוֹת עַל ל"ב אַמּוֹת:

ביאור

[י] בהלכה זו מבאר הרמב"ם את מידות המזבח: גובה, אורך ורוחב. כפי שכבר בארנו לעיל²⁰ קיים שוני בין מבנה המזבח במשכן לצורתו בתקופת בית ראשון, וזה שונה מהמזבח בתקופת הבית השני. המשותף ביניהם הוא גובהם, שהינו להלכה עשר אמות.

מראה מזבח העולה ממזרח ומערב

[יא] רבי יוסי ורבי יהודה נחלקו בגמרא²¹ לגבי גובהו של המזבח הנאמר בתורה. לדברי רבי יהודה גובה המזבח הינו שלש אמות, כמבואר בתורה, אולם לפי רבי יוסי הגובה הינו עשר אמות²². הלכה כרבי יוסי מרבי יהודה²³, ולכן הרמב"ם פוסק כי גובה המזבח הינו עשר אמות, הן במשכן והן לדורות. הרמב"ם מסביר מדוע לפי שיטת רבי יוסי התורה כתבה "שלש אמות קומתו", בעוד שהגובה האמיתי הינו עשר אמות – שכן זהו גובה חלקו העליון של המזבח, הנקרא בשם 'מקום המערכה', כפי שמבואר בהלכה הבאה.

[יב] בתקופת המשכן היו מידות המזבח חמש על חמש אמות²⁴, במשנה²⁵ מבואר כי בתקופת בית ראשון גודלו היה כ"ח על כ"ח אמה ובבית השני הגדילוהו ל"ב על ל"ב אמה. המשנה שם מבארת כי גודל המזבח בתקופת הבית השני הינו אחד מהדברים שנלמדו מנבואת יחזקאל²⁶ ונוספו בעת בניין הבית השני²⁷.

הלכה ו'

[יג] 'י אַמּוֹת שֶׁל גִּבָּה הַמִּזְבֵּחַ מֵהֶן בְּאַמָּה בֵּת ה' טְפָחִים וּמֵהֶן בְּאַמָּה בֵּת שְׁשֵׁה טְפָחִים, וְשֶׁאֵר כָּל אַמּוֹת הַבִּנְיָן בְּאַמָּה בֵּת שְׁשֵׁה טְפָחִים. [יד] וְגִבָּה כָּל הַמִּזְבֵּחַ נ"ח טְפָחִים:

²⁰ בהלכה ג, עיין אות ח בבאורנו.

²¹ זבחים נט ע"ב.

²² רבי יוסי לומד זאת ממבנה המזבח הפנימי: כשם שגובהו כפול מאורכו – כך גם במזבח החיצון.

²³ ערוכין מז ע"ב.

²⁴ שְׁמוֹת כז, א.

²⁵ משנה מידות פרק ג משנה א, בשם רבי יוסי.

²⁶ המשנה שם לומדת מהפסוק "וְהָאֵרֶאֶל שְׁתֵּים עָשָׂר אֶרֶץ בְּשֵׁתִים עָשָׂר רֹחַב רְבֹעַ אֶל אַרְבַּעַת רִבְעִי" (יחזקאל מג, טז) כי מדדו ממרכז גג המזבח י"ב אמה לכל צד – סך הכל כ"ד אמות שהן אורך 'מקום המערכה'. על כך יש להוסיף ד' אמות לכל צד: מקום הילוך הכהנים, קרנות, סובב ויסוד, סך הכל ל"ב אמה. הגמרא (זבחים סא ע"ב) מבארת כי הגדלת המזבח בבית שני נועדה עבור בורות השיתין, המיועדים לנסכים. בורות אילו היו בבית ראשון מחוץ לתחום המזבח, ובבית שני למדו כי קיים מושג של 'אכילה כשתיה' – כשם שהקרבת נאכלים על המזבח כך יש לנסך את יין הנסכים בתוך תחום המזבח.

²⁷ דברים נוספים שהשתנו מבית ראשון לבית שני: הלשכות בעזרת נשים, אורך האולם ועוד. ראה לעיל פרק א הלכה ד ובביאורנו אות טו.

[יג] בשלושת ההלכות הבאות מבאר הרמב"ם את מבנהו של המזבח מבחינת גובהו, אורכו ורוחבו וכן חלקיו השונים. בהלכה זו מבאר הרמב"ם כי קיים דבר ייחודי במזבח בכך שחלקיו השונים נמדדים לא לפי אותה אמה. דהיינו: קיימת אמה בת שישה טפחים, הנקראת בשם 'אמה בינונית'²⁸, והיא האמה הרגילה. בנוסף לה שימשה במקדש גם אמה בת חמישה טפחים, הנקראת גם בשם 'אמה קטנה'²⁹.

כפי שיבאר הרמב"ם בהלכה הבאה חלקי המזבח בהם קיימת אמה בת חמישה טפחים הינם: היסוד, הסובב והקרנות. דהיינו: דווקא חלקי המזבח שבולטים מגופו הינם הנמדדים באמה קטנה, בעוד שגוף המזבח עצמו נמדד באמה בת שישה טפחים³⁰. מקור העניין הינו בגמרא מסכת מנחות³¹ הדנה באריכות בבאור פסוק בספר יחזקאל³² המתאר את מבנה המזבח: "וְאֵלֶּה מִדּוֹת הַמִּזְבֵּחַ בָּאֲמֹת אָמָה וְטַפַּח וְחֵיק הָאָמָה וְאָמָה רֹחַב וְגִבּוּלָה אֶל שְׂפָתָהּ סָבִיב זֵרֶת הָאֶחָד וְזֶה גִבּ הַמִּזְבֵּחַ". הגמרא מבארת כי 'חיק המזבח' הינו היסוד, 'אמה רוחב' – הסובב, 'וגבולה אל שפתה סביב זרת האחד' – אילו הקרנות. כל אילו נמדדים באמה קטנה, ולא באמה וטופח שהינה אמה בת שישה טפחים. הגמרא דנה באריכות באפשרויות שונות לבאר את מבנה המזבח ולקמן בהלכה הבאה נבאר את שיטת הרמב"ם בנדון. נקדים ונאמר כי לשיטת הרמב"ם הן הגובה והן הרוחב של היסוד נמדדים באמה קטנה, רוחב הסובב נמדד אף הוא באמה קטנה אולם לגבי הקרנות: גובהן נמדד באמה קטנה אולם רוחבן באמה בינונית. לשיטת רש"י³³ יש להחליף בין היסוד והקרן: היסוד גובהו נמדד באמה קטנה ורוחבו באמה בינונית, ואילו הקרן נמדדת לגובה ולרוחב באמה קטנה.

[יד] בהלכה הבאה יבאר הרמב"ם את מבנה המזבח המפורט. פרוט גובהו: היסוד והקרנות נמדדים באמות בנות חמישה טפחים, סך הכל גובה היסוד והקרן הינו עשרה טפחים. שאר שמונה האמות של המזבח נמדדות באמה בת שישה טפחים, סך הכל עוד ארבעים ושמונה טפחים. מבואר אם כן כי גובה המזבח הינו חמישים ושמונה טפחים.

הלכה ז

[טו] וְכָךְ הָיְתָה מִדָּתוֹ וְצוּרְתוֹ: עֲלֶה חֲמִשָּׁה טַפָּחִים וְכֻנֵּס חֲמִשָּׁה טַפָּחִים, זֶהוּ יְסוֹד. [טז] נִמְצָא רֹחַב שְׁלֹשִׁים אָמָה וּשְׁנַיִ טַפָּחִים עַל רֹחַב שְׁלֹשִׁים אָמָה וּשְׁנַיִ טַפָּחִים. [יז] עֲלֶה שְׁלֹשִׁים טַפָּחִים וְכֻנֵּס חֲמִשָּׁה טַפָּחִים - זֶהוּ סוּבָב. [יח] עֲלֶה י"ח טַפָּחִים זֶהוּ מְקוֹם הַמַּעֲרָכָה. [יט] נִמְצָא רֹחַבּוֹ שְׁמוֹנֶה וְעֶשְׂרִים אָמָה וְאַרְבָּעָה טַפָּחִים עַל כ"ח אָמָה וְד' טַפָּחִים. [כ] [עֲלֶה י"ח טַפָּחִים וְכֻנֵּס לְקֶרֶן זֵוִית שֶׁל ה'י"ח בְּנִין חָלוּל מְרֻבָּע לְכָל אַרְבַּע קְרָנוֹת] [כא] וּמְקוֹם הַקְּרָנוֹת אָמָה מְזָה וְאָמָה מְזָה סָבִיב, [כב] וְכֵן מְקוֹם רִגְלֵי הַכֹּהֲנִים אָמָה סָבִיב. [כג] נִמְצָא מְקוֹם הַמַּעֲרָכָה רֹחַבּוֹ עֶשְׂרִים וְאַרְבַּע אֲמוֹת וְאַרְבָּעָה טַפָּחִים עַל

²⁸ אמה זו נקראת גם בשם 'אמת משה', שכן על-פי מידתה בנה משה רבנו את המשכן וכליו (כלים פרק ז משנה י).

²⁹ עניינה מבואר במשנה כלים פרק ז משנה י: "רבי מאיר אומר: כל אמות היו בינוניות חוץ ממזבח הזהב, והקרן והסובב והיסוד". דהיינו: במזבח הזהב, הקרן והסובב של מזבח העולה קיים שימוש באמה בת חמישה טפחים. מקור העניין מבוסס על נבואת יחזקאל (פרק מג, יג) בה קיימת הבחנה בין אמה לאמה וטופח לגבי חלקי המזבח שנמדדים באמה קטנה בת חמישה טפחים.

³⁰ על דרך פנימיות התורה ניתן לרמז כי גוף המזבח הינו כנגד המספר שש, שאילו הן ששת המידות של ההנהגה, בעוד שבליטות המזבח רומזות אל המלכות שנרמזת באות ה'.

³¹ צז ע"א – צח ע"א.

³² מג, יג.

³³ בגמרא מנחות שם.

עֲשָׂרִים וָאַרְבַּע אַמּוֹת וָאַרְבַּעַת טַפָּחִים. [כד] [הַשָּׁנָה הָרִאשׁוֹנָה] - רוּחְבוֹ עֲשָׂרִים וָאַרְבַּע אַמּוֹת וְכוּ' אָמַר אַבְרָהָם: אוּלַי אֵינוֹ כֵּן, כִּי הָאַרְבַּעַת טַפָּחִים הֵם כְּנִיסַת הַקְּרָנוֹת מִדִּפְנֵי הַמִּזְבֵּחַ]:

ביאור

[טו] לשם הבנה של הלכה זו על בוריה נא להעזר בתרשים הנלווה.

בליטות המזבח הן: יסוד, סובב וקרנות. היסוד הינו המדרגה התחתונה של המזבח וגודלו אמה על אמה, באמות בנות חמישה טפחים. בהלכה י' לקמן יבאר הרמב"ם כי היסוד מקיף את המזבח רק משני צדדים.

[טז] רוחבו של המזבח מצד לצד הינו ל"ב אמה. רוחב היסוד הינו חמישה טפחים מכל צד³⁴ – יחד עשרה טפחים. מבואר שרוחב המזבח מצד לצד, ללא בליטת היסוד, הינו שלושים אמה ושני טפחים.³⁵

[יז] קיר המזבח גובהו חמש אמות (שהם שלושים טפחים) עד הגיעו לסובב, שנכנס אמה פנימה. הגובה מריצפת העזרה ועד לסובב הינו שש אמות.

[יח] ממדרגת הסובב עד לגג המזבח יש גובה של שלוש אמות (שהם שמונה עשר טפחים). לכאורה

משמע מדברי הרמב"ם שגג המזבח הינו שטוח ללא בליטות. (בגירסת פרנקל מושמט משפט זה). [יט] רוחב הסובב, מצד לצד של המזבח, הינו שלושים אמה ושני טפחים. כשנוריד אמה מכל צד נשארות עשרים ושמונה אמות וארבעה טפחים, שהינם רוחב גג המזבח.

[כ] המפרשים התקשו בהבנת תוספת זו הקיימת בכתבי היד. ההבנה הפשוטה היא שהרמב"ם מבאר את עליית קיר המזבח החל משפת הסובב ועד לראש המזבח, שהרי לגירסא המתקנת זהו 'מקום המערכה'. (הדבר מוכח גם מלשון הרמב"ם בהלכה הבאה, עיין שם). סך הכל גובה המזבח מריצפת העזרה ועד גג המזבח ט' אמות.

[כא] ארבעת הקרנות ניצבות בארבעת צידי המזבח, כל קרן אמה על אמה (באמות בני חמישה טפחים). בהלכה ח' לקמן מבאר הרמב"ם את מבנה הקרן.

[כב] האמה הראשונה שעל גג המזבח מחברת בין הקרנות. האמה שפנימית לקרנות היא מקום הילוך הכהנים, והיא מעין שביל שעליו צועדים הכהנים כשהם מסובבים את המזבח.

[כג] החלק הפנימי של המזבח משמש כ'מקום המערכה', שכן בו בונים את שלוש אישות המערכה.³⁶ חשבון הרמב"ם הינו כדלהלן: רוחב המזבח הכולל הינו ל"ב אמה. כדי לחשב את רוחב 'מקום המערכה' יש להפחית מרוחב זה, משני הצדדים, את: רוחב היסוד (אמה, אולם בת חמישה טפחים), רוחב הסובב (אמה בת חמישה טפחים) רוחב הקרן (אמה), רוחב 'מקום הילוך הכהנים' (אמה). אם כן סך כל הרוחב אותו יש להפחית הינו שלוש אמות וארבעה טפחים מכל צד, וכשנכפיל

³⁴ משנה כלים פרק יז משנה י': "רבי מאיר אומר: כל האמות היו בינוניות, חוץ ממזבח הזהב והקרן והסובב והיסוד" – שהינם באמות בנות חמישה טפחים. עיין באורנו לקמן אות כה.

³⁵ כל אמה הינה בת שישה טפחים, ולכן כשמחסירים מל"ב אמה שלמות אמה וארבעה טפחים נשארים שלושים אמות ושני טפחים.

³⁶ כפי שיפורט בהלכות תמידין ומוספין פרק ב הל"ד.

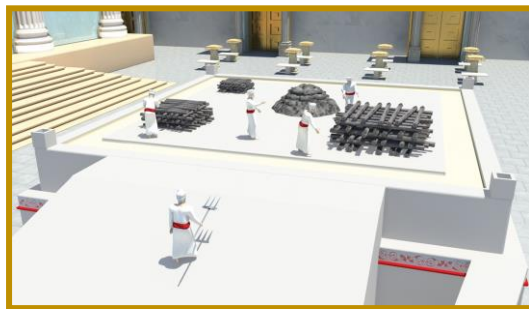
זאת נקבל שהאורך הכולל אותו יש להפחית הינו שבע אמות ושני טפחים. אם כן – נותרו עשרים וארבע אמות וארבעה טפחים שהינם 'מקום המערכה'.
 [כד] לפי הסבר הרמב"ם מבואר לעיל כי 'מקום המערכה' גודלו כ"ד אמה וארבעה טפחים על כ"ד אמה וארבעה טפחים. אולם במשנה³⁷ נאמר שגודל מקום המערכה הינו כ"ד אמה על כ"ד אמה! לכן אומר הראב"ד כי יתכן שהקרנות אינן צמודות לדופן המזבח, אלא נמצאות במרחק של ארבעה טפחים מקצה המזבח, ואז גודל המערכה הינו כ"ד על כ"ד אמה³⁸.

הלכה ח'

[כה] גובה כל קרן וקרן חמשה טפחים, ורביע כל קרן אמה על אמה [כו] וארבע הקרנות חלולות היו מתוכן. [כז] וגובה מקום המערכה י"ח טפחים, [כח] נמצא חצי גובה המזבח בששה טפחים מסוף הסוכב ולמטה. [כט] [השגת הראב"ד - וגובה מקום המערכה אמר אברהם: לא ידעתי מהו 'גובה המערכה'. אם אומר על התפוח שבאמצע המזבח, והלא הוא שאומר למטה שהתפוח ההוא אינו אלא הדשן המנח שם, ועוד התפוח אינו מקום המערכה. אבל הנסחא המדקת "ורחב מקום המערכה שמנה עשר טפחים", ושני הטפחים הם שפחתו משתי הקרנות ברוחבן. ואולי יש לומר שאותן שני טפחים היו פגימה שהקרנות היו פנויים מדפן המזבח שני טפחים, ז' טפחים מכאן וז' טפחים מכאן. אחר כל זה התבוננתי מדבריו שהוא קורא מן הסוכב ולמעלה מקום מערכה, וזהו שכתב "וגבה מקום מערכה שמנה עשר טפחים" שהם שלש אמות ולמעלה במזבח של משה, כתב כמו כן בזה הלשון כי בלשון אחרת ידבר אל העם הזה, ומשנה לשון חכמינו]:

ביאור

[כה] כפי שבארנו בהלכה הקודמת כל קרן הינה ריבוע של אמה על אמה (בת שישה טפחים), ובהלכתנו מבאר הרמב"ם כי גובהה של הקרן הינו באמה בת חמישה טפחים. במסכת כלים³⁹ נאמר: "רבי מאיר אומר: "כל האמות היו בינוניות, חוץ ממזבח הזהב והקרן והסוכב והיסוד" – שהיו באמות

מראה קרנות מזבח העולה

בנות חמישה טפחים. מבואר הרמב"ם משמע כי היסוד הן רוחבו והן גובהו הינם באמה בת ה' טפחים, אולם הקרן רק גובהה הינו באמה בת חמישה טפחים ואילו רוחבה באמה בת ו' טפחים (כמבואר בהלכה הקודמת).

[כו] בגמרא⁴⁰ מבואר כי קרנות המזבח היו חלולות. מסביר שם רש"י כי הדבר נועד עבור הדם של קרבנות החטאת, ולצורך כך היו נקבים בקרנות

המזבח⁴¹. יתכן לדייק בלשון הרמב"ם הכותב כי הקרנות היו "חלולות מתוכן", כלומר: לא היה להן פתח חלול מלמעלה אלא תוכן היה ריק ויתכן שבצידי הקרן היו נקבים. אולם ניתן גם להבין בדעתו

³⁷ מידות פרק ג משנה א.

³⁸ כיוון שאין לכך סימוכין בדברי חז"ל כותב הראב"ד את הערתו בלשון "אולי אינו כן". הכסף משנה במקום כותב על דבריו "טענת אולי אינה טענה". עיין במשנה למלך המבאר את דברי הראב"ד.

³⁹ פרק יז משנה י.

⁴⁰ זבחים נד ע"ב.

⁴¹ בגמרא שם משמע שזויות המזבח הינן כמזרקים, כנאמר בפסוק "ומלאו כמזרק כזויות מזבח" (זכריה ט, טו). מכך לומד רש"י שיש לקרנות בית קיבול כמו למזרק, כלומר: הקרנות פתוחות מגן. בעלי התוספות במקום, ד"ה "ומלאו", תמהו על דבריו, שכן על הנקבים

שפנים הקרנות היה חלול, זאת ללא הגג⁴². יש לציין כי לקמן בהלכה ט"ז, העוסקת בבניין המזבח, הרמב"ם מבאר כי בונים 'קרנות חלולין' – ללא באור היכן הפתח לחלל של הקרן. [כז] כפי שבארנו לעיל באות כ' כשם שבמשכן 'מקום המערכה' היה בגובה ג' אמות (ח"י טפחים) – כך גם במקדש. דהיינו: מהסובב עד לגג המזבח הגובה הוא שלוש אמות. [כח] זהו החשבון שמבאר הרמב"ם: גובה המזבח (עד קצה הקרנות) הינו נ"ח טפחים. מכאן שאמצע גובה המזבח (בו נמצא חוט הסיקרא – כמבואר ברמב"ם בהלכה הבאה) הינו כ"ט טפחים. הסובב גובהו ה' טפחים של היסוד ועוד חמש אמות, שהם ל' טפחים, סך הכל ל"ה טפחים. מכאן שהפרש הגובה בין הסובב לבין אמצע המזבח הינו שישה טפחים⁴³. (במהדורת פרנקל סיומת זו לא מופיעה). [כט] הראב"ד מסתפק למה כוונת הרמב"ם בכינוי 'מקום המערכה'. תחילה הוא מביא שתי סברות, אותן הוא דוחה: א. מקום ה'תפוח' – הדשן הצבור על גג המזבח. ב. רוחב 'מקום המערכה' – רוחב החלק הפנימי, אותו הוא מצמצם מהרוחב שכתב הרמב"ם לעיל בהלכה ז'. לבסוף הוא מבאר כי כוונת הרמב"ם היא לחלקו העליון של המזבח, מהסובב ועד לגג המזבח, כפי שהיה במשכן. הכסף משנה במקום תמה על אריכות לשון הראב"ד וסברותיו.

הלכה ט'

[ל] וְחוּט שֶׁל סִקְרָא הָיָה חוּגֵר בְּאַמְצַע הַמִּזְבֵּחַ, [לא] כְּשֶׁשָּׁה טַפְחִים מִסּוֹף הַסּוֹבֵב וְלִמְטָה, לְהַבְדִּיל בֵּין דָּמִים הַעֲלִיּוֹנִים לְדָמִים הַתַּחְתּוֹנִים. [לב] וְנִמְצָא גְבֹהוּ מִן הָאָרֶץ עַד מְקוֹם הַמַּעֲרָכָה תִּשְׁעַ אֲמוֹת פָּחוֹת טַפַּח:

ביאור

חוט הסקרא באמצע גובה המזבח

[ל] בין הקרבנות יש כאלו שמזים את דמם בחלקו העליון של המזבח (כמו קרבן חטאת), וכאלו שמזים את דמם בחלק התחתון של המזבח (כמו קרבן עולה). בין שני החלקים הללו הבדיל 'חוט הסיקרא', שהינו חוט אדום אותו ציירו בין שני חלקי המזבח⁴⁴. [לא] עיין באור העניין בהערה כ"ח לעיל. [לב] זהו חשבון גובה המזבח:

היסוד – אמה (פחות טפח, שכן זו אמה בת חמישה טפחים), עד הסובב – חמש אמות, עד לגג המזבח (מקום המערכה) – 3 אמות. סך הכל: תשע אמות פחות טפח, כמבואר ברמב"ם.

להיות בצידי הקרן שכן את דם הקרבן מזים כנגד חודה של הקרן מצידה ולא מגבה. לדעתם הכתוב "כזויות מזבח" כוונתו לשני הנקבים שהיו בקרן הדרומית-מערבית של יסוד המזבח. אילו הם ה'שיתין', שאליהם היו שופכים את שיירי דם הקרבנות.⁴² כך מבואר בדברי הכסף משנה על אתר, המבין כי שיטת הרמב"ם הינה כשיטת רש"י (ראה בהערה הקודמת).⁴³ הרמב"ם משמיענו חשבון זה כיוון שחלק מגובה המזבח הינו באמות בנות חמישה טפחים, ולכן עליו לבאר את מידות הגובה המדוייקות בטפחים. יש לציין כי יש דפוסים בהם היה שיבוש לגבי המרחק של הסובב מאמצע המזבח.⁴⁴ מקור העניין הינו במשנה מידות פרק ג משנה א. בגמרא זבחים (נג ע"א) נילמד הדבר מהפסוק "והיתה הרשת עד חצי המזבח" (שמות כז, ה). לדעת ה'תפארת ישראל' שם (אות יז) מעל לקו האדום היו ציורים וכיורים (בליטות) של ציצים ופרחים כפי שהיה בכרכוב המזבח במשכן. כמו כן לדעתו הקו היה מעט רחב.

הלכה י'

[לג] יסוד המזבח לא היה מקיף מארבע רוחותיו כמו הסוכב, אלא היה היסוד משוך כנגד כל רוח צפון ומערבי [לד] ואוכל בדרום אמה אחת ובמזרח אמה אחת. וקרן דרומית מזרחית לא היה לה יסוד

ביאור

היסוד "אוכל" אמה בפניה הדרומית – מערבית של המזבח

[לג] כפי שכבר בארנו לעיל יסוד המזבח הינו המדרגה התחתונה החוגרת את המזבח. בנושא היסוד עוסק הרמב"ם בהלכה זו ובשתי ההלכות שאחריה. בהלכה זו מבהיר הרמב"ם כי היסוד לא הקיף את המזבח מכל ארבעת צידיו, אלא רק משני צדדים בלבד: הצד הצפוני והצד המערבי⁴⁵.

[לד] בצד הדרומי והמזרחי של המזבח לא היה יסוד, אולם היתה אמה אחת כ'זכר ליסוד'. שתי אפשרויות קיימות לגבי אותה אמה: או שהיא נכנסת לצד הדרומי והמזרחי, או שהיא ממשיכה עוד אמה אחת במזרח ובדרום (כמופיע בציור). רק הקרן הדרומית – מזרחית היתה ללא יסוד כלל.

הלכה י"א

[לה] וקרן מערבית דרומית היו שני נקבים כמין שני חוטמין דקין, [לו] והן הנקראין שיתין, [לז] שהדמים יורדין בהן ומתערבין באותה הקרן באמה ויוצאין לנחל קדרון:

ביאור

[לה] הלכה זו הינה המשך להלכה הקודמת, בה השמיענו הרמב"ם את מבנה היסוד. בפניה הדרומית – מערבית של היסוד, שהינה למעשה קצהו הדרומי של היסוד החוגר את המזבח מצד מערב (ראה תמונה), היו שני נקבים. בנקבים הללו שפכו את שיירי דם הקרבנות, והם היו מפולשים עד לאמת המים שעברה בעזרה⁴⁶. הנקב המערבי מיועד לדם קרבנות מסוג חטאת פנימית, שכן את דמם מזים על מזבח הזהב שבהיכל, ובצאת הכהן מהיכל הוא ניצב מערבית למזבח⁴⁷. את דם יתר מרבית הקרבנות שופכים לנקב הדרומי, הסמוך לקרן הדרומית-מערבית של המזבח בה (עולה, חטאת חיצונית, אשם ושלמים. את דם קרבנות הפסח, מעשר ובכור שופכים ממילא על היסוד).

⁴⁵ מקור העניין במשנה מידות פרק ג משנה א. סיבת הדבר מבוארת בגמרא זבחים (נג ע"ב): המזבח נבנה כולו בחלקו של בנימין, עליו נאמר "בנימין זאב יטרוף" (בראשית מט, כז). אולם רצועה יצאה מחלקו של שבט יהודה לתוך נחלת בנימין, ועברה במקום בו אמורים היו להיות היסוד הדרומי והמזרחי של המזבח.

⁴⁶ לשונו של הרמב"ם מבוססת על המשנה במידות פרק ג משנה ב, אולם בה לא נאמר שחוטמין אלו נקראו בשם 'שיתין'. קשה על לשונו של הרמב"ם, שכן בפרושו למשנה ג' שם הוא מבאר כי השיתין הינם הנקבים הנמצאים בקרן הדרומית – מערבית של ג המזבח ודרכם שרתו הנסכים אל מתחת למזבח. ניתן לתרץ כי הנקבים של הנסכים והדם היו באותו חלל אלא במיקום שונה.

⁴⁷ ראה ב'תפארת ישראל' שם אות כ"ד הסובר שעל גבי היסוד היתה 'מזחילה' (תעלה) שהובילה את הדם ממקום שפיכתו על-ידי הכהן (באמצע רוחב היסוד) אל עבר הנקב המערבי שבפניה הדרום-מערבית של היסוד. הר"מ קזיס בבאורו למשנה שם מבאר באופן דומה, אלא שלדעתו הנקבים עצמם שעל היסוד היו בצורת משפך זאת כיוון שהם 'חוטמין דקים' וממילא הדם הנשפך לתוכם עלול להשפך על ריצפת העזרה ולא על היסוד.

[לו] 'שית' הינו מלשון 'יסוד', ויש המבארים שאליו שתתו הדמים. השיתין הללו היו צנורות דרכם התנקזו שיירי הדם לאמת המים שעברה בעזרה⁴⁸.

הרמב"ם בהלכות מעשה הקרבנות⁴⁹ כותב: "היין והסולת שמביאין עם הקרבן הם נקראין נסכים ... ואין נותנין אותו על האש אלא מגביה ידו ויוצק על היסוד והוא יורד לשיתין". הרדב"ז משיג על דבריו, שכן לפי המבואר במסכת סוכה את היין היו יוצקים לתוך ספל הנמצא בקרן הדרומית-מערבית של המזבח. הרדב"ז במקום מתרץ כי לדברי הרמב"ם הכוונה לפינה הדרומית מערבית שמעל היסוד, שעיקרו בקרן הדרומית-מערבית.

[לז] הדמים נשפכו אל אמת המים, ממנה הם נישטפו אל מחוץ לירושלים לנחל קידרון⁵⁰.

הלכה י"ב

[לח] וְלִמְטָה בְּרִצְפָּה בְּאוֹתוֹ הֶקְרַן הָיָה מְקוֹם אֲמָה עַל אֲמָה, וְטַבָּלָא שֶׁל שֵׁשׁ וְטַבַּעַת קְבוּעָה בָּהּ, [לט] שְׁבוּ יוֹרְדֵינִי לְשִׁיתָ וּמִנְקִין אוֹתוֹ:

ביאור

הטבלה בצידי הפינה הדרומית – מערבית של המזבח

[לח] הלכה זו הינה המשך להלכות המבארות את נושא היסוד. בריצפת העזרה, בסמוך לקרן הדרומית – מערבית של המזבח בה נמצאים שני נקבי היסוד (המבוארים בהלכה הקודמת), היתה ממוקמת 'טבלת שיש' אותה ניתן היה להרים באמצעות הטבעת שעליה.

[לט] טבלת השיש הינה כיסוי שיש על פתח שהיה

מוביל אל ה'שית' – בור שהיה ממוקם מתחת

ליסוד המזבח⁵¹ והמשמש לצורך ניקוי צנורות הדם. זאת להבדיל מה'שיתין' אותם הזכיר הרמב"ם בהלכה הקודמת, שהינם צנורות הניקוז של הדמים.

לדעת הברטנורא השית הינו חלל שהיה תחת המזבח עבור הנסכים. ה'תפארת ישראל'⁵² מבאר שהיה שית המשמש לצורך ניקוי הדמים, ולול נוסף הממוקם בין הכבש למזבח בו ירדו אחת לשבעים שנה לשם הוצאת יין קרוש שהצטבר שם.

הלכה י"ג

[מ] וְכֶבֶשׂ הָיָה בְּנוֹי לְדְרוֹמוֹ שֶׁל מִזְבֵּחַ, [מא] אָרְכוֹ שְׁלֹשִׁים וּשְׁתַּיִם אֲמָה עַל רֹחַב ט"ז אֲמָה [מב] וְהָיָה אוֹכַל בְּאַרְץ שְׁלֹשִׁים אֲמָה מִצַּד הַמִּזְבֵּחַ [מג] וּפְוֵרֶחַ מִמֶּנָּה אֲמָה עַל הַיִּסּוּד וְאֲמָה עַל הַסּוּכָה. [מד] וְאוֹיֵר מֵעֵט הָיָה מִפְּסִיק בֵּין הַכֶּבֶשׂ לַמִּזְבֵּחַ, [מה] כְּדֵי לִתֵּן הָאֵיבָרִים לַמִּזְבֵּחַ בְּזְרִיקָה. [מו] וְגֹבֶה הַכֶּבֶשׂ תִּשַּׁע אַמּוֹת פְּחוֹת שְׁתּוֹת עַד כְּנֶגֶד הַמַּעֲרָכָה:

⁴⁸ מחלוקת המפרשים לגבי מיקומה של אמת המים שעברה בעזרה, כמתואר במידות פרק ג משנה ב. בבאור הר"מ קזיס למשנה סובר כי האמה עברה לרוחב העזרה, מצפון לדרום.

⁴⁹ פרק ב הל"א.

⁵⁰ כך מבואר במשנה מידות פרק ג משנה ב.

⁵¹ כפשט לשון המשנה דלעיל, וכן בתוספתא סוכה פרק ג נאמר ש"השית היה נקוב לתהום".

⁵² בועז שם אות ב'.

ביאור

[מ] הרמב"ם באר את עניינו של הכבש לעיל, בפרק א הלכה י"ז. בהלכה שלנו מבאר הרמב"ם את מידות הכבש ומבנהו. בעל חנוכת הבית⁵³ מבאר כי שמו של הכבש הינו מלשון "ונכבשה הארץ", שכן צועדים עליו כדי לעלות אל גג המזבח. מיקומו דרומית למזבח נלמד בגמרא⁵⁴ מלשון הפסוק "וְשָׁחַט אֹתוֹ עַל יָרֵךְ הַמִּזְבֵּחַ צִפְנָה לִפְנֵי ד'"⁵⁵ – "שיהא ירך בצפון ופניו של המזבח לדרום". דהיינו: מיקום הכבש והמזבח דומה לאדם השוכב ארצה כאשר רגליו לצפון ופניו לדרום, לכוון הכבש⁵⁶.

[מא] במשנה מידות⁵⁷ נאמר לגבי מידות הכבש: "שלושים ושתיים על רוחב שש עשרה". הפירוש הוא כי אורכו של שיפוע הכבש מראש המזבח עד לריצפה הינו ל"ב אמה.

[מב] הרמב"ם פוסק כדברי הגמרא (ראה באות הבאה) כי אורכו של הכבש על הריצפה היה ל' אמות⁵⁸.

[מג] דבר זה מבואר בגמרא זבחים⁵⁹, המבארת כי שתי האמות העליונות של הכבש עוברות מעל מקום היסוד והסובב. במקום בו היו אמורים לעבור היסוד והסובב יש חלל, ולכן הכבש במקום זה "מרחף".

החלל בין הכבש למזבח

[מד] בין המזבח לכבש קיים רווח כלשהו, שכן הם שני גופים נפרדים. סיבת הדבר מבוארת בהערה הבאה.

[מה] הגמרא⁶⁰ לומדת את סיבת הדבר מהפסוק "וְעִשִּׂיתָ עֲלֵיתִי הַבֶּשֶׂר וְהָדָם עַל מִזְבֵּחַ ד' אֱלֹהֶיךָ"⁶¹ – "מה דם בזריקה אף בשר בזריקה". מבואר אם כן כי איברי הקרבנות נזרקים מהכבש אל גג המזבח. [מו] גובה זה הינו כמבואר בהלכה ט' לעיל⁶². גובה המזבח עד לגגו הינו תשע אמות פחות טפח.

הלכה י"ד

[מז] וּשְׁנֵי כִבְשִׁים קֹטְנִים יוֹצְאִים מִמֶּנּוּ, [מח] שְׁפָהֶם פּוֹנִים לְיִסּוּד וְלִסּוּב [מט] וּמוֹכְדֵלִין מִן הַמִּזְבֵּחַ כְּמֵלֶא נִימָא. [נ] וְחִלּוֹן הֵיטָה כְּמַעְרְבוֹ שֶׁל כִּבְשׁ אִמָּה עַל אִמָּה [נא] וְרִבּוּכָה הֵיטָה נִקְרָאת, [נב] שְׁפָה

⁵³ סימן ע.

⁵⁴ זבחים סב ע"ב.

⁵⁵ ויקרא א, יא.

⁵⁶ ראה קרית ספר על הלכתנו.

⁵⁷ פרק ג משנה ג.

⁵⁸ בספר 'ברכת הזבח' (לזבחים סג ע"א) מקשה כי לפי החישוב של אלכסון באורך ל"ב אמות על ט' אמות, על הכבש להיות ארוך יותר. ב'חתם סופר' (לתמיד כח ע"ב) מחשב כי אורך הכבש הינו שלושים ואחד אמות ושלוש שמיניות. בספר 'פנים מאירות' תרץ כי חלקו העליון של הכבש הינו ישר, כך ששיפוע הכבש הינו ל"ב אמה.

⁵⁹ זבחים סב ע"ב. הגמרא שם מקשה מהנאמר במידות (פרק ה משנה ב) כי אורכם של הכבש והמזבח יחדיו היה שישים ושתיים אמות, אולם אורכם אמור להיות שישים וארבע אמות! הגמרא מבארת כי שתי האמות של הכבש הסמוכות למזבח ריחפו מעל לאמת הסובב ולאמת היסוד. עקב כך חלקו האחרון של הכבש היה מישורי, ושתי אמות אילו היו כבר חלק מגודלו של המזבח. מכאן שאורך הכבש והמזבח הינו שישים ושתיים אמות בלבד.

⁶⁰ זבחים סב ע"ב.

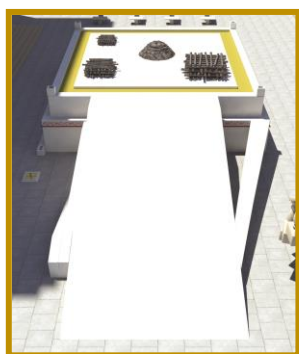
⁶¹ דברים יב, כז.

⁶² ראה באורנו שם באות ל"ב.

נותנין פסולי חטאת העוף עד שתעבר צורתה ותצא לבית השרפה. [השגת הראב"ד - ורבובקה היתה נקראת אמר אברהם: [נג] לא כי אלא החלון לבד והרבובקה לבד וקך היא שנויה במסכת מדות]:

ביאור

מז] לצידי הכבש הגדול נמצאים שני כבשים קטנים היוצאים ממנו, אחד במזרח והשני במערב. זו לשון הגמרא במסכת זבחים⁶³: "אמר רב יהודה: שני כבשים קטנים יוצאין מן הכבש, שבהן פונים ליסוד ולסובב ומובדלין מן המזבח מלא נימא". מבאר רש"י במקום: "אותו שפונין בו לסובב יצא במזרחו של כבש לימין ויוצא ומתחיל בשפולו של כבש ונמשך ועולה באלכסון עד שמגיע לסובב, והפונה ליסוד יוצא למערבו להוליך בו שירים של חטאת שיורד מן המזבח פונה לשמאלו ליסוד דרומי ומתחיל לצאת בשיפולו של כבש רחוק מן המזבח כדי שיהא נוח לשפע ולירד ליסוד". דהיינו: לשיטת רש"י הכבש הקטן המזרחי יוצא מן הכבש הגדול באלכסון אל הסובב, ומשמע שהוא מגיע עד לפינה

מראה שני הכבשים הקטנים

הצפון-מזרחית של הסובב. לעומתו הכבש הקטן המערבי יוצא מן הכבש הגדול אל היסוד, ולא מן הסובב. בעלי התוספות⁶⁴ מקשים על דברי רש"י, שכן כשהכהן מזה את דם החטאת הוא מגיע לקרן הדרומית-מערבית, וממנה עליו לירד מן הסובב לעבר היסוד כדי לשפוך את שיירי הדם. ללא כבש קטן, שיוליך מן הסובב אל המזבח, הכהן יצטרך לחזור לאחוריו ולהקיף את הסובב כדי לחזור באמצעות הכבש המזרחי לעבר המזבח. אי לכך לדעת בעלי התוספות היה כבש קטן נוסף, שהוליך מן הסובב לעבר הכבש הגדול ומשם ירד הכהן באמצעות כבש קטן נוסף אל עבר יסוד המזבח לשם שפיכת שיירי הדם.

מלשון הרמב"ם לא מבואר כיצד היתה צורתם המדויקת של הכבשים הקטנים, שכן הוא אינו מזכיר שעל הכבש המזרחי לנוע באלכסון לעבר הסובב. כמו כן לא מבואר אם דעתו כדעת רש"י או בעלי התוספות⁶⁵.

[מח] הכבש הקטן המערבי מגיע עד לסובב כדי שבאמצעותו יוכל הכהן לרדת מן הסובב לשם שפיכת שיירי דם קרבן החטאת (אותו היזו בחלקו העליון של המזבח) אל הנקב שנמצא בצידו הדרומי-מערבי של יסוד המזבח. הכבש הקטן המערבי מגיע עד ליסוד, כדי שהכהן יוכל להגיע באמצעותו לעבר הנקבים שביסוד לשם שפיכת שיירי דם הקרבן מהמזרק שבידו⁶⁶. הכבש הקטן המזרחי הגיע עד לסובב⁶⁷, ובאמצעותו עלה הכהן על הסובב.

[מט] כשם שראינו בהלכה י"ג לעיל כי קיים רווח בין הכבש למזבח כך הדבר גם לגבי הכבשים הקטנים⁶⁸. הדבר נלמד מהפסוק⁶⁹ "וַיִּזְרְקוּ אֶת הַדָּם עַל הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב אֲשֶׁר פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד", ממנו לומדים חז"ל⁷⁰ שצריכה להיות אפשרות לסבב את המזבח אפילו בחוט, ולכן נדרש רווח כלשהו בינו לבין הכבשים הקטנים.

⁶³ סב ע"ב.

⁶⁴ סד ע"א.

⁶⁵ ראה בספר 'מבואי הקדשים' (עמ' ר"ד) סכום השיטות השונות בנדון.

⁶⁶ עיין משנה למלך המבאר כי עניין זה שנוי במחלוקת בין רש"י ובעלי התוספות. בבאור התוי"ט מתווכ בין דעותיהם.

⁶⁷ עלייתו לסובב הינה לשם הזיית דם חטאת הבהמה המתבצעת בחלקו העליון של המזבח, או לשם הזיית דם עולת העוף.

⁶⁸ לגבי הכבשים הקטנים דרוש לימוד נפרד שהם אינם מחוברים למזבח. לגבי הכבש הגדול לומדים שיש איסור בזריקת הדם ולכן גם אסור להשען עליו, אולם יתכן היה לומר כי בכבשים הקטנים אין איסור לחברם למזבח. יש המדייקים כי שיעור הרווח שבין הכבשים הקטנים למזבח קטן יותר מזה של הכבש הגדול, שכן לגביהם נזכר שיעור 'כמלא הנימה', שהינו השיעור הקטן ביותר.

⁶⁹ ויקרא א, ה.

⁷⁰ זבחים סב ע"ב.

[נ] זו לשון המשנה במסכת מידות⁷¹: "ורבובה היתה לו במערבו (של הכבש)". 'רבובה' הינה חלל⁷², אולם לא מבואר מלשון המשנה האם הרבובה נמצאת מערבית לכבש מחוץ לו על הריצפה⁷³, או שהיא ממוקמת בכבש עצמו על הדופן. מלשון הרמב"ם המתאר את הרבובה כ'חלון' משמע לכאורה שהינה חלל בדופן המערבי של המזבח⁷⁴. (ראה ציור)

[נא] הברטנורא⁷⁵ דורשה מלשון 'רבובה', ואילו בתוספתא⁷⁶ היא מופיעה בשם 'רכובה'. [נב] את דמה של חטאת העוף מזים בחלקו התחתון של המזבח, בקרן הדרומית-מערבית. כשהיא ניפסלת "יש לעבר את צורתה" – להביאה שתהפך ל'נותר' (יעבור זמן הקרבתה המותר) ואז יוציאוה לבית השרפה. בעל ה'תפארת ישראל' מסביר כי כיוון שהיו חטאות רבות מן העוף (שכן הן קרבות על-ידי יולדות), חששו שהן עלולות להתערב עם החטאת הפסולה, ולכן היקצו לה מקום מיוחד לשם עיבור צורתה.

[נג] הראב"ד מבדיל בין 'חלון' ל'רבובה'⁷⁷. אולם הכסף משנה תמה על דבריו שהרי במסכת מידות היא נקראת בשם 'רבובה' בלבד, והרמב"ם בפירושו ציטט את דברי התוספתא המזכירה את ה'רבובה' כ'חלון'.

הלכה ט"ו

[נד] וּשְׁנֵי שְׁלֻחָנוֹת הָיוּ בְּמַעֲרֵב הַכֶּבֶשׂ, [נה] אֶחָד שֶׁל שֵׁשׁ שְׁנוֹתָנִין עָלָיו אֶת הָאֵיבָרִים [נו] וְאֶחָד שֶׁל כֶּסֶף שְׁנוֹתָנִין עָלָיו כְּלֵי הַשָּׁרֵת:

ביאור

[נד] מערבית לכבש, באזור שבין האולם והמזבח, עמדו שני שולחנות: האחד עשוי שיש והשני כסף⁷⁸.

שני השולחנות הממוקמים מערבית למזבח

[נה] שולחן השיש נקרא בשם 'שולחן החלבים'⁷⁹, שכן עליו נתנו את איברי הקרבנות⁸⁰. הוא עשוי משיש שכן השיש אינו מתחמם, כך שאיברי הקרבנות לא יתחממו ויתעפשו⁸¹. [נו] שולחן הכסף מיועד לכל כלי השרת שהוציאו מלשכת הכלים⁸², זאת כדי שהם לא יונחו על ריצפת העזרה באופן לא מכובד.

⁷¹ פרק ג משנה ג.

⁷² בגמרא (סוכה מט ע"א) היא מוגדרת כ'לול קטן'.

⁷³ זו דעתו של רש"י בפסחים עז ע"א.

⁷⁴ לדעת ה'תפארת ישראל' (אות לב שם) הרבובה היתה ממוקמת על-גבי גג הדבש, סמוך לגג המזבח. ראה דיון נרחב בנדון בדברי 'בועז' שם (אות ג).

⁷⁵ מידות פרק ג משנה ג.

⁷⁶ זבחים פרק ז הל' ב.

⁷⁷ יתכן שזה עקב העובדה שבדברי חז"ל מופיעה לעיתים הרבובה בשם 'לול', שהוא סוג של פתח, (לדוגמא: פסחים עז ע"א), ואם כן היא אינה חלון.

⁷⁸ שקלים פרק ו משנה ד.

⁷⁹ תמיד פרק ז משנה ג.

⁸⁰ עיין פירוש הרא"ש שם המבאר כי על שולחן החלבים הניחו את איברי עולת היחיד, שכן את איברי תמידין ומוספין העלו הכהנים מיד לאחר השחיטה לחציו התחתון של הכבש.

⁸¹ עיין פירוש הרמב"ם למשנה בתמיד פרק ג משנה ה.

⁸² פירוש הרא"ש שם.

הלכה ט"ז

[נז] כְּשֶׁבִּוּנֵין הַמְּזַבֵּחַ בּוֹנִין אוֹתוֹ כְּלוּ אָטוּם כְּמִין עֲמוּד, [נח] וְאֵין עוֹשִׂין בּוֹ חֶלֶל כָּלֵל, [נט] אֲלֵא מִבִּיא אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת גְּדוּלוֹת וְקִטְנוֹת [ס] וּמִבִּיא סִיד וְזָפֶת וְקוֹנִיָּא [סא] וּמִמָּחָה וְשׁוֹפֵף לְתוֹךְ מִלְּבָן גְּדוּל כְּמִדָּתוֹ [סב] וּבֹוֹנָה וְעוֹלָה. [סג] וְנוֹתֵן בְּתוֹךְ הַבִּנְיָן גּוֹף שֶׁל עֵץ אוֹ אֶבֶן בְּקֶרֶן דְּרוֹמִית מְזַרְחִית כְּמִדָּת הַיִּסּוּד, [סד] וְכֵן נוֹתֵן בְּתוֹךְ כָּל קֶרֶן וְקֶרֶן עַד שִׁישְׁלִים הַבִּנְיָן וְיִסֵּיר הַגּוֹפִים שֶׁבְּתוֹךְ הַבִּנְיָן כְּדִי שֶׁתִּשָּׂאֵר קֶרֶן דְּרוֹמִית מְזַרְחִית בְּלֹא יִסּוּד, [סה] וְיִשָּׂאֵרוּ הַקִּרְנוֹת חֲלוּלִין:

ביאור

[נז] בהלכה זו מבאר הרמב"ם את אופן בניית המזבח, כמתואר במסכת זבחים⁸³. המזבח לאחר היבנותו חייב להיות מבנה אטום, ללא חללים⁸⁴.
[נח] זו לשון הרמב"ם בפירושו למשנה⁸⁵: "שהמזבח הבנוי לא היה לו חלל כמו אותו שעשה משה, אלא הוא כולו אטום".
[נט] הגמרא בזבחים דלעיל אומרת כי היו מביאים "חלוקי אבנים מפולמות" – אבני ים או נהרות, חלקן גדולות וחלקן קטנות. לגבי האבנים השלמות עיין לעיל פרק א הלכה יד ובבאורנו שם.
[ס] מבואר בגמרא שם כי שלושת החומרים הללו הינם חומרים שנועדו לשם מילוי החללים שקיימים בין האבנים. הקוניא היא עופרת מותכת.
[סא] את הסייד, הזפת והקוניא היו מערבבים יחד ובוללים אותם במים. בשלב ראשון בונים את יסוד המזבח. לצורך כך בנו מלבן מעץ שמידתו הינה ל"ב על ל"ב אמה בגובה אמה, ובתוכו הניחו את האבנים. את התערובת הבלולה שופכים לתוך מלבן זה כדי לדבקן זה לזה.
[סב] בגמרא מבואר כי מעל המלבן המיועד ליסוד בנו מלבן נוסף בגודל של שלושים אמה על שלושים אמה בגובה חמש אמות. מלבן זה הניחו על יציקת היסוד, הניחו בתוכו אבנים כשם שעשו בהכנת יסוד המזבח, ולאחר מכן יצקו לתוכו את בלילת הסייד, הזפת והקוניא. באותו אופן בנו את חלקו העליון של המזבח עם מלבן בגודל של עשרים ושמונה על עשרים ושמונה אמות שהונח על הסובב. לבסוף עשו יציקה בגודל של אמה על אמה עבור הקרנות בכל אחת מזויות המזבח.
[סג] כיוון שהיסוד לא הקיף את המזבח מכל צידו הכינו תבנית עץ או אבן מרובעת כגודל היסוד אותו יש להשמיט. בתוך תבנית עץ זו לא הניחו אבנים וגם לא יצקו אליה את בלילת היציקה דלעיל. לאחר היציקה הסירו את התבנית הזו, וממילא שטח זה נשאר ריק.
[סד] כפי שעשו לגבי היסוד כך נהגו גם לגבי קרן המזבח – הניחו בתוכו תבניות אטומות, כך שבזמן היציקה נשאר חלל בתוך כל אחת מקרנות המזבח.
[סה] בתום תהליך היציקה ובניית המזבח היו מסירים את התבניות שנועדו לשם הסרת חלק מהיסוד וכן קרנות המזבח החלולות.

הלכה י"ז

[סו] אַרְבַּע קִרְנוֹת שֶׁל מְזַבֵּחַ וְיִסּוּדוֹ וְרִבּוּעוֹ מְעַכְבִּין, [סז] וְכָל מְזַבֵּחַ שֶׁאֵין לוֹ קֶרֶן יִסּוּד וְכֶבֶשׂ וְרִבּוּעַ הָרִי הוּא פָּסוּל - שֶׁאַרְבַּעֲתָן מְעַכְבִּין. [סח] אֲבָל מִדַּת אֶרְכּוֹ וּמִדַּת רָחְבּוֹ וּמִדַּת קוֹמָתוֹ אֵינָן מְעַכְבִּין, [סט] וְהוּא שֶׁלֹּא יִפְחוֹת מֵאֲמָה עַל אֲמָה בְּרוּם שְׁלֹשׁ אֲמוֹת כְּשִׁיעוֹר מְקוֹם הַמַּעֲרָכָה שֶׁל מְזַבֵּחַ מְדֻבָּר:

⁸³ נד ע"א.

⁸⁴ זאת פרק לקרנות, חללי הנקבים ביסוד וכן הנקבים עבור ניסוך היין והמים.

⁸⁵ מידות תחילת פרק ג.

ביאור

[סו] בהלכה ה' לעיל באר הרמב"ם כי לכתחילה יש לבנות מזבח בגודל ל"ב על ל"ב אמה. אולם בדיעבד ניתן לבנות גם מזבח קטן יותר, ובלבד שיהיו לו קרנות, יסוד וריבוע. [סז] דבר זה לומדים חז"ל⁸⁶ מכך שלגבי חלקי מזבח אלו נאמרה בתורה המילה 'המזבח'⁸⁷, ואומרת על כך הגמרא שם: "כל מקום שנאמר 'המזבח' – לעכב". [סח] מידות המזבח אינן מעכבות, ולקמן יבאר הרמב"ם כי יש לו שיעור מינימלי. בעלי התוספות מעירים במקום⁸⁸ כי ניתן להגדיל את המזבח עד שישים אמה. [סט] הגמרא בזבחים שם דנה לגבי גודלו המינימלי של המזבח. מבאורו של רש"י לגמרא שם משמע כי הגודל המינימלי הינו חמש על חמש אמות, כגודלו של המזבח במשכן. אולם מדברי הרמב"ם משמע כי הוא הבין מלשון הגמרא כי הגודל המינימלי הינו כ'מקום המערכה' – אמה על אמה⁸⁹.

הלכה י"ח

[ע] מִזְבֵּחַ שְׁנֵפָגִם מִבְּנֵינּוּ, [עא] אִם נִפְגַּם מִבְּנֵינּוּ טָפַח - פָּסוּל. [עב] פָּחוֹת מִטָּפַח - כָּשֵׁר, וְהוּא שְׁלֵא יִהְיֶה בְּנִשְׁאָר אֶכָּן פְּגוּמָה

ביאור

[ע] את עניין פגמו של המזבח באר הרמב"ם לעיל בפרק א הל' ט"ז. בהלכה שלנו מבאר הרמב"ם את דינו של המזבח ש"נפגם מבניינו", דהיינו מהסיד המצפה את אבני המזבח שחוברו יחדיו למבנה אחד⁹⁰. [עא] אבן ניפסלת בחגירת צפורן, ואילו פגם במבנה המזבח הינו חור בגודל של טפח⁹¹. [עב] פגם של פחות מטפח במבנה המזבח אינו פוסל את המזבח, אולם זאת בתנאי שאף אחת מאבני המזבח לא נפגמה.

⁸⁶ זבחים סב ע"א.

⁸⁷ לגבי הקרנות נאמר "קרנות המזבח" (שמות כט, יב). לגבי הכבש נאמר "אל פני המזבח" (ויקרא ו, ז). לגבי היסוד נאמר "יסוד המזבח" (שמות כז, א), ולגבי ריבוע המזבח נאמר "ריבוע יהיה המזבח".

⁸⁸ ד"ה "מדת אורכו".

⁸⁹ הכסף משנה בבאורו ציטט את דברי רש"י. יתכן שהוא הבין בדעת הרמב"ם כשיטת רש"י שהמינימום הינו חמש על חמש אמות.

⁹⁰ חולין יז ע"א, ועיין בכסף משנה.

⁹¹ עיין בכסף משנה המבאר כי הרמב"ם פסק כדעת רשב"י בגמרא שם, ולא כרבי אליעזר בן יעקב שלדעתו פגימת המזבח הינה בכזית. משנתו של רבי אליעזר הינה קב ונקי, ובמשנה ההלכה כמותו, ומסביר הכסף משנה כי יתכן ובבריתא פוסקים כרשב"י שהוא "מאריה דתלמודא". עיין גם במשנה למלך על אתר.

לקט ביאורים

הלכה א

מעלת מקום המזבח

אמרה תורה: "והיה המקום אשר יבחר וגו' (שהוא "בית הבחירה בירושלים") שמה תביאו וגו' עולותיכם וזבחיכם גו'". מהלשון "אשר יבחר ד'" – משמע שמעלתו של המקום הוא רק בחירתו של הקב"ה במקום זה. אבל לפני בחירת הקב"ה – היה אפשר לבחור במקום אחר, שמקום זה לא היתה בו שום מעלה מיוחדת לגבי מקומות אחרים.

אבל הרמב"ם כתב בהלכות בית הבחירה: "המזבח מקומו מכוון ביותר ואין משני ממקומו לעולם, שנאמר: "זה מזבח לעולה לישראל", וחשיב לאחר זה כמה וכמה מעלות של מקום זה קודם שנבחר – שבפשטות הכוונה בזה היא שזה ש"מקומו מכוון ביותר ואין משני אותו ממקומו לעולם" הוא מפני שהוא המקום שבו הקריבו אברהם, נח וכו' את קרבנותיהם (שכל זה היה מקודם, לפני בחירת הקב"ה).

וצריך להבין: מהפסוק "המקום אשר יבחר ד' וגו' שמה תביאו" משמע שמעלת מקום זה הוא מחמת "יבחר ד'" – בחירת הקב"ה במקום זה. ומדברי הרמב"ם משמע שמעלתו של המקום הוא מפני מעלה שהיתה מימות אדם הראשון, ולכן "מקומו מכוון ביותר ואין משני אותו"?

אבל כד דייקת שפיר מוכח שגם הרמב"ם בהל' בית הבחירה סובר שזה ש"מקומו מכוון ביותר" אינו מחמת שהקריבו שם קרבנות לפני זה, אלא הוא רק מחמת בחירת הקב"ה: שהרי בהלכה א', בה הרמב"ם אומר כי "המזבח מקומו מכוון ביותר, ואין משני אותו ממקומו לעולם", הוא מביא את הפסוק "זה מזבח לעולה לישראל" – שנאמר לאחר בחירת המקום, ואין זה מחמת המעלות שהוא עתיד למנות בהלכה שלאחר זה?

יש לומר הבאור בזה: זה שאדם הראשון וכו' הביאו קרבנות במקום זה דווקא, הוא מפני שידעו **בנבואה** שזהו "המקום אשר יבחר ד'" (בעתיד). בסגנון אחר: לא שבחירת הקב"ה במקום זה היא מסובב מזה שכבר הקריבו שם קרבנות קודם לזה, אלא להיפך: זה שהקריבו קרבנות במקום זה דווקא הוא מחמת זה שהם ידעו בנבואה שהקב"ה יבחר במקום זה.

ויש לומר שבזה שהרמב"ם מביא גם את המעלות של מקום המזבח מתורץ למה "ואין משני אותו ממקומו לעולם" – הן אמת שזהו "המקום אשר יבחר ד'", אבל הרי עדיין אין זה ראייה גמורה שעל ידי זה נשללה האפשרות לשנות למקום אחר? מטעם זה מביא הרמב"ם ראייה שבנדון זה הבחירה היא באופן שהיא שללה מקומות אחרים, שלכן אדם הראשון וכו' בנו מזבחותיהם דווקא במקום זה: שכן אם בחירת הקב"ה לא שללה מקומות אחרים, למה דייקו כולם להביא קרבנותיהם רק במקום זה? משמע מזה, שמחמת בחירת הקב"ה **נשללו** מקומות אחרים, ולכן כשבאים להקריב קרבן במקום מסויים הרי זה רק ב"מקומו מכוון ביותר" – בהר המוריה עצמו.

(ליקו"ש חלק י"ט, שיחה ב לפר' ראה)

הלכה ה

פנימיות מידות המזבח

המזבח, שהוא מקום הקרבן ותכלית הבית, מורה על דבר עליון. ולכן אומר כי היה מרמז על דעת חכמי האמת חכמי הקבלה. ודבר זה ידוע כי המקובלים כתבו שהמזבח היה מורה על מידת המלכות, שהיא כלולה מל"ב פלאות החכמה (כמו שרמז עליו הרמב"ן), ולכן היה מידת אורכו ורוחבו ל"ב אמה. והיה גובהו עשר אמות, להורות כי הוא מכלל י' ספירות. והיה (חלק ממידותיו) באמה בת חמישה טפחים, הרומזת על ה' אחרונה של שם הוי', וחלק מגובהו באמות בנות ו' טפחים שכן עיקר האילן הם ד"ו פרצופין הנרמזים באות ו' [כוונתו לכך שמידות הלב כלולות משש בחינות: חסד, גבורה, תפארת, נצח, הוד ויסוד והן רמוזות באות ו' של שם הוי'].
הקרנות היו ארבע להורות על ארבע חיות שבמרכבה העליונה, הפונות לארבע רוחות השמים. ובאמצעו היה גג המזבח בגודל כ"ו על כ"ו אמה, שהוא מניין ארבע אותיות שם הוי'.
(הרמ"א בספרו תורת העולה, חלק ב' פרק י"ג)

הלכה יא

השיתין – מקום בריאת האדם הראשון

בשיתין אילו נפלה מחלוקת אם נבראו מששת ימי בראשית אי לא. דהנה רבה בר חנה בשם רבי יוחנן במסכת סוכה (מט ע"א) סובר שמששת ימי בראשית נבראו, ור' יוסי סובר שלא נבראו מששת ימי בראשית אלא דוד המלך ע"ה כרה אותן. והזהר הקדוש בפרשת בראשית (ל ע"א) הסכים לדעת האומרים דמששת ימי בראשית נבראו, ואילו בפרשת בלק (קצח ע"ב) מבואר שדוד הוא שכרה את השיתין. ואולי צריך לומר שהזהר הקדוש סובר שנתמלאו עפר ומשום כך הוצרך לכתוב. ולדעת האומרים שהשיתין מששת ימי בראשית נבראו היה אפשר לומר שזה היה מקום יצירת אדם הראשון, שכן חז"ל אמרו (בראשית רבה פרק י"ד פ"קא ח) שממקום המזבח נברא אדם הראשון. ובסנהדרין (לח ע"ב) אמרו שם "אדם הראשון נברא ראשו מארץ ישראל וגופו מבבל", וכן נוכל לומר כאן במקום השיתין שחלולין שנראה שמשם נברא ראשו. וזהו שאמרו במדרש שם שאדם הראשון נברא ממקום המזבח, הכוונה על ראשו שהוא עיקר באדם, שנברא ממקום השיתין. ואפשר שעל זה אמרו חז"ל (זבחים סב ע"א) שהגיעו אנשי כנסת הגדולה בדין המזבח עד סוף תכונותיו, כלומר: שהבינו שמקום השיתין הוא מקום המזבח, שכן משם נברא האדם. משום כך הגדילו בתחילת ימי הבית השני את מקום המזבח, כדי לקלוט את השיתין אל מתחת למזבח. דבר זה, של בריאת אדם הראשון במקום השיתין, לא התגלה לשלמה המלך כי אם לאנשי בית שני שלכן הגיעו 'עד סוף תכונותיו' של המזבח. (עזרת כהנים, פרק ג משנה ג, 'בני יוסף' ד"ה לשית, א)

הלכה טז

הפלא של בניית יסוד המזבח

כך מעשה בניית המזבח: מביא דפוס [תבנית] מרובע מד' קרשים, שיהיה אורך ורוחב הדפוס ל"ב על ל"ב אמה (באמות של שישה טפחים), וגובה דפנות הדפוס ה' טפחים. ומעמיד הדפוס במקום שרוצה לבנות המזבח. ומביא עוד שתי קורות, שאורך כל קורה ל"א אמה וטפח, ומחבר אלו ב' הקורות יחד

במקצוע, כמין ד', ומניחין כך בתוך הדפוס הנ"ל במקצוע מזרחית-דרומית, כדי שכשישפוך אח"כ סיד הממוחה לתוך הדפוס (כדלקמן) יעכבו ב' הקורות הללו שלא יבא הסיד הממוחה במקומן. וזה כדי שלא יהא במקום הקורות יסוד. ואח"כ מניח תוך הדפוס הנ"ל אבנים גדולות וקטנות, שלימות וחלקות (כדברי הרמב"ם בפרק ב' הל' טז) בלי שום פגימה בהן כחגירת צפורן. ואח"כ ממחה יחד סיד וזפת וקוניא [היא עופרת מהותך שעושין ממנו גלאזור על כלי חרס, ובלי ספק היו יודעין להפליא במלאכתן באופן שנשכח מדורנו האחרון איך יתערבו ג' מינין אילו יחד להתקשות יחד כאבן. ואיך לא חששו שכשיניחו אח"כ אש על המזבח יותכו חלקי העופרת והזפת ויתהווה המזבח פגום? אולם סוד ד' ליראיו ובריתו להודיעם, איך יערבו ג' מינין הנ"ל באופן שלא יהיו שם חששות. ואפשר נמי שהיה בנס שלא יותך העופרת המעורב. והרי בלא זה כתב בשלטי גבורים (פרק כ"ז) שהיה נס גדול במזבח החיצון יותר ממזבח הזהב, שעל מזבח החיצון היו ג' מערכות גדולות ועצומות, ואש תמיד תוקד עליו, והכהנים גורפין עליהם במגרפות וצינורות יומם ולילה, ואיך לא יפגמו האבנים על ידי זה ויפסלו? אלא שהיה בנס, כך גם שלא יותך העופרת היה בנס]. ומערבין ג' מינין אלו יחד יפה יפה, ושופכן על האבנים שבתוך הדפוס עד שיתמלא הדפוס. וכשנתיבשו היטב מסיר הדפוס עם הקורות הנ"ל שהניח במקצוע. ונמצא שנשאר בנוי כולו מקשה אחת, שארכו בצפון ובמערב ל"ב אמה, ואורך מזרח ודרום רק ל' אמה וב' טפחים. וגובה כל הבניין ה' טפחים. (תפארת ישראל, בפתיחה לפרק ג' ממסכת מידות)

הלכה יז

בהלכה ג' לעיל כתב הרמב"ם כי מידת המזבח היא ל"ב על ל"ב אמה, אולם בהלכה י"ז פסק שמידת אורכו ורוחבו אינם מעכבים בתנאי שלא יפחות ממזבח המדבר. אולם בדברי חז"ל מבואר שעד שישיש אמה ניתן להוסיף על המזבח, זאת שכן גודל המזבח הוקש לגודל ההיכל. אולם יש לתמוה כיצד כתב הרמב"ם מצד אחד שגודלו של המזבח ידוע, אולם מאידך לגודלו אין הגבלה? בספר הר המוריה תרץ שיש קפיידא על גודל המזבח, שהרי נצרכו לנביא שיעיד בתחילת ימי הבית השני על גודל המזבח. אם כן – רק על-פי הדיבור ניתן להוסיף על גודל המזבח. אולם דבריו צריכים עיון, שהרי אם אין מידות המזבח מעכבות מדוע זקוקים לנביא שיעיד על מידותיו? אולם בעל קרית ספר באר שרשאים להגדיל את המזבח עד שישיש, שכן זה נכלל בגדר של מבנה הבית עליו חל הכלל "הכל בכתב מיד ד' עלי השכיל". אולם פלא הוא שהרמב"ם וכן הגמרא סתמו בעניין זה של שישיש האמה. ניתן לתרץ שהנה מצינו שיש במזבח שתי בחינות: א. דין של כלי שרת, כשולחן ומנורה. ב. מקום הקרבה, שלא מדין כלי שרת (כמבואר ברמב"ן וברז"ה מסכת עבודה זרה דף נ"ב). הדברים המעכבים במזבח, שהם קרנות, יסוד, סובב וריבוע, אינם מהלכות המזבח כמקום הקרבה אלא הלכות בדין המזבח ככלי שרת. הגדלת המזבח עד לגודל של שישיש אמה הינה מדין המזבח כמקום הקרבה, שכן מעבר לשטח זה אין זה מוגדר כ'מקום המזבח', אולם אין זה פוסל את המזבח מדין כלי שרת. מכך מבואר גם כיצד העיד נביא בתחילת ימי הבית השני על גודל המזבח, שכן אין זה מדין כלי שרת אלא עדות על שיעור מקום המזבח כמקום הקרבה. (מקדש הקודש לרב יצחק גולדשטוף, סימן לב)

פרק ג

הקדמה

לדברי הרמב"ם (פרק א הל' ו) היו במקדש שבעה כלים מרכזיים. במזבח ובכבש עסק הרמב"ם בפרק הקודם, ואילו בפרקנו מבאר הרמב"ם את מבנה חמשת הכלים הנוספים: המנורה וכליה, שולחן לחם הפנים, מזבח הזהב וכיור הנחושת.

הלכה א

[א] המנורה מְפֻרָשֶׁת צוֹרֶתָהּ בְּתוֹרָהּ, [ב] וְאַרְבָּעָה גְבִיעִים וְשְׁנֵי כְּפֻתוֹרִים וְשְׁנֵי פָּרָחִים הָיוּ בְּקִנְיָהּ הַמְּנוֹרָה, שְׁנָאָמַר: "וּבִמְנוֹרָה אֲרָבָעָה גְבִיעִים מְשֻׁקָּדִים כְּפֻתְרִיָּה וּפָרָחֶיהָ" (שְׁמוֹת כה, לד). [ג] וְעוֹד פָּרַח שְׁלִישִׁי הָיָה סְמוּךְ לִירְכָה שֶׁל מְנוֹרָה, שְׁנָאָמַר: "עַד יִרְכָּה עַד פָּרָחֶיהָ" (בְּמִדְבָּר ח, ד):

ביאור

[א] בפרשת תרומה מתואר מבנה המנורה¹. ייתכן שדווקא לגבי המנורה מדגיש הרמב"ם שצורתה מבוארת בתורה, שכן צורת המנורה הינה המורכבת מבין הכלים. חז"ל אומרים² כי משה רבנו התקשה בעשיית המנורה, ולבסוף הראה לו הקב"ה את המנורה. אומר על כך הרמב"ם³: "חכמת המנורה בגביעיה וכפתוריה ופרחיה מאין תמצא, ונעלמה מאד". החזקוני, לעומתו, מסביר שהקושי היה לגבי גובה המנורה. לכן מדגיש הרמב"ם שצורת המנורה מפורשת בתורה.

[ב] המנורה מורכבת מקנה מרכזי, ממנו יוצאים שישה קנים נוספים. הקנה המרכזי עצמו נקרא בשם 'מנורה'⁴, ואת הסבר מבנה המנורה מתחיל הרמב"ם מביאור מבנה הקנה הזה⁵.

לפי המבואר בתורה לאורך הקנה המרכזי נמצאים קישוטי המנורה, אותם יבאר אחר כך הרמב"ם

מראה מנורת הזהב. שתי שיטות לגבי צורת קני המנורה

אחד לאחד⁶. קישוטים אילו אינם כוללים את שלושת הכפתורים מהם יוצאים קני המנורה, אותם מבאר הרמב"ם בהלכה הבאה. פרט להם נמצאים על הקנה שני "ריכוזים" של קישוטים⁷: א. שלושה גביעים, כפתור ופרח בחלקו העליון של הקנה המרכזי. ב. גביע, כפתור ופרח בחלקו התחתון של הקנה המרכזי (ראה ציור). בנוסף לכך קיים פרח הצמוד לירך המנורה. אם כן בסך הכל ישנם בקנה המרכזי ארבעה גביעים, שני כפתורים ושני פרחים וכן פרח הצמוד לירך המנורה.

[ג] פרח זה היה צמוד לרגלי המנורה. כפי שיבאר הרמב"ם⁸ לקמן רגלי המנורה והפרח הזה נמצאו בשלושת הטפחים הראשונים של המנורה.

¹ שמות כה לא – מ.

² מנחות כט ע"א. עיין רש"י לשמות כו, מ.

³ שמות כה, ל.

⁴ כפי שמבואר מלשון הפסוק אותו מבאר הרמב"ם: "ובמנורה ארבעה גביעים", וכן בפסוק הקודם לו "לששת הקנים היוצאים מן המנורה".

⁵ בתורה מופיע תחילה תאור המבנה הכללי ותאור ששת הקנים, עיין שם.

⁶ בהלכה ט לקמן.

⁷ אחד מהם מבואר בהלכה הבאה.

⁸ בהלכה י.

הלכה ב

[ד] וְשֵׁלֶשׁ רִגְלִים הָיוּ לָהּ. [ה] וְשֵׁלֶשֶׁה כַּפְתּוּרִים אַחֲרֵיהֶם הָיוּ בְּקִנְיַת הַמְּנוּרָה, שְׁמֵהּ יוֹצְאִים שֵׁשֶׁת הַקְּנִים: שְׁלֹשָׁה מֵצֵד זֶה וְשֵׁלֶשֶׁה מֵצֵד זֶה, [ו] וּבְכָל קִנְיָה וְקִנְיָה מִהֵן שְׁלֹשָׁה גְבִיעִים וְכַפְתּוּר וּפְרָח. [ז] וְהַכֹּל מִשְׁקָדִים כְּמוֹ שִׁקְדִים בְּעֶשְׂרֵתָן:

ביאור

מראה כפתור משוקד

[ד] בתורה לא נאמר שלמנורה היו ג' רגליים, וגם לא בגמרא מנחות⁹ (העוסקת בדיני המנורה). אולם הדבר נזכר בדברי רש"י לתורה¹⁰, ובדברי הרמב"ם בפרוש המשנה למנחות¹¹. עיין בספר 'הר המוריה', על אתר, האומר כי יתכן שלחפץ עגול דרושות לא פחות מג' רגליים כדי לעמוד יציב. ככלל- לייצב גוף גדול דרושות לפחות שלש רגליים.

[ה] נאמר בתורה¹²: "וְשֵׁשֶׁה קְנִים יוֹצְאִים מִצְדֵּיהָ שְׁלֹשָׁה קְנֵי מְנֶרֶת מִצְדֵּה הָאֶחָד וְשֵׁלֶשֶׁה קְנֵי מְנֶרֶת מִצְדֵּה הַשֵּׁנִי".

אלו הם ששת הקנים היוצאים מן הקנה המרכזי. מקום יציאתם הינו משלושת הכפתורים שנמצאים על הקנה המרכזי, והמיועדים לשם יציאת הקנים. זאת כנאמר שם: ¹³ "וְכַפְתּוּר תַּחַת שְׁנֵי הַקְּנִים מִמֶּנָּה וְכַפְתּוּר תַּחַת שְׁנֵי הַקְּנִים מִמֶּנָּה לְשֵׁשֶׁת הַקְּנִים הַיּוֹצְאִים מִן הַמְּנֶרֶת". לדעת בעל 'מעשה חושב'¹⁴ הקנים יוצאים למעלה מן הכפתורים, שכן נאמר בתורה¹⁵ "וּכַפְתּוּר תַּחַת שְׁנֵי הַקְּנִים". אולם לדברי בעל שלטי גבורים הקנים יצאו מאמצע הכפתור, כדמשמע גם מדברי הרמב"ם. הקנים נמשכו ועלו עד כנגד גובה המנורה, שהינו גובה הקנה האמצעי.

[ו] גם זה מבואר בתורה שם¹⁶: "וְכַפְתּוּר תַּחַת שְׁנֵי הַקְּנִים מִמֶּנָּה וְכַפְתּוּר תַּחַת שְׁנֵי הַקְּנִים מִמֶּנָּה וְכַפְתּוּר תַּחַת שְׁנֵי הַקְּנִים מִמֶּנָּה לְשֵׁשֶׁת הַקְּנִים הַיּוֹצְאִים מִן הַמְּנֶרֶת". דהיינו: על כל קנה וקנה מששת קני המנורה (היוצאים מן הקנה המרכזי) היו שלשה גביעים, כפתור ופרח. לפי המבואר בהמשך¹⁷ שלושתם היו ממוקמים בשלושת הטפחים העליונים של ששת קני המנורה.

[ז] לפי פסק הרמב"ם כל הגביעים, הכפתורים והפרחים במנורה הינם משוקדים, דהיינו: יש על גביהם צורות של שקדים. מהיכן למד זאת הרמב"ם? בתורה נאמר לגבי צורת השקדים בקישוטי הקנה המרכזי¹⁸: "וּבְמֶנְרֶה אֲרָבָעָה גְבִיעִים מְשֻׁקָּדִים כַּפְתּוּרֶיהָ וּפְרָחֶיהָ". הסתפקו חז"ל בגמרא¹⁹ האם המילה 'משוקדים' מתייחסת לגביעים או לכפתורים ולפרחים, שהרי היא מופיעה בתווך ביניהם, ולא הכריעו. הכסף משנה²⁰ מבאר כי הרמב"ם פסק לחומרא כיוון שאין הכרעה בדברי חז"ל, שכן אין בכך כל הפסד²¹.

⁹ כח ע"ב – כט ע"א.

¹⁰ שמות כה, לא ד"ה "ירכה".

¹¹ פרק ג משנה ז.

¹² שמות כה, לב.

¹³ פסוק לה.

¹⁴ פרק ז אות ח. וכן מבואר במלבי"ם (שמות כה, לה).

¹⁵ שמות כה, לה.

¹⁶ פסוק לג.

¹⁷ הלכה י.

¹⁸ שמות כה, לד.

¹⁹ יומא נב ע"א.

²⁰ בשם מהר"י קורקוס.

²¹ עיין במשנה למלך המקשה שהרי לגבי הקנים ברור בתורה שהשקדים הינם על גבי הגביעים בלבד שנאמר בפסוק "שלש גביעים משוקדים בקנה האחד כפתור ופרח" (שמות כה, לג), ומדוע לא חילק הרמב"ם בין הקנה המרכזי לששת הקנים היוצאים ממנו? אולם בעלי התוס' (יומא נב ע"ב ד"ה "שאת משוקדים") סוברים כי אין להפריד בין ששת הקנים לקנה המרכזי, ולכן קיים הספק. עיין באור העניין בספר 'הר המוריה'.

הלכה ג

[ח] נמצאת כל הגביעים שנים ועשרים, והפרחים תשעה, והכפתורים אחד עשר. [ט] וכלן מעפכין זה את זה, ואפלו (חסר) אחד מן השנים וארבעים מעפכ את כלן:

ביאור

[ח] הרמב"ם מסכם את מניין קישוטי המנורה: עשרים ושנים גביעים - ארבעה בקנה המרכזי, שמונה עשר בששת הקנים הצדדיים. תשעה פרחים - שלושה בקנה המרכזי ועוד שישה בששת הקנים הצדדיים. אחד עשר כפתורים - חמישה בקנה המרכזי ועוד שישה בששת הקנים. [ט] מקור הלכה זו הינו בגמרא מנחות²².

הלכה ד

[י] במה דברים אמורים? בשעשאנה זהב, [יא] אבל שאר מיני מתכות אין עושין בה גביעים כפתורים ופרחים. [יב] וכן מנורה הבאה זהב תהיה כלה כפר [יג] עם נרותיה, [יד] ותהיה כלה מקשה [טו] מן העשתות. [טז] ושל שאר מיני מתכות אין מקפידין על משקלה, [יז] ואם היתה חלולה - כשרה:

ביאור

[י] בהלכה הקודמת למדנו את מניין קישוטי המנורה. הרמב"ם כבר באר²³ כי את כל השרת, והמנורה בכללם, ניתן לעשות מכל מתכת. בהלכה זו מלמדנו הרמב"ם כי לגבי המנורה קיימת משמעות נוספת לעניין זה, והיא שאת קישוטי המנורה חובה לעשות רק במנורת זהב. דבר זה נלמד בגמרא מסכת מנחות²⁴ מהפסוק²⁵ "כפתריהם וקנתם ממנה יהיו כלה מקשה אחת זהב טהור", ומדייקת הגמרא: "באה [המנורה] מזהב - גביעים, כפתורים ופרחים. [כאשר] אינה באה זהב - אין גביעים, כפתורים ופרחים".

[יא] מלשון הרמב"ם משמע כי בשאר מיני מתכות אסור לעשות את קישוטי המנורה הקיימים במנורת הזהב. רש"י, בבאורו לגמרא מנחות, מבאר כי בשאר מיני המתכות ניתן לעשות קישוטים אלא שבמנורת הזהב זו חובה²⁶.

[יב] דבר נוסף המעבב במנורת הזהב הינו היותה עשויה מכיכר זהב, כנאמר בתורה²⁷: "כפר זהב טהור יעשה אתה את כל הכלים האלה". רש"י מבאר שם כי משקלה צריך להיות בדיוק כיכר, ומבאר את משקל הכיכר²⁸. יש לציין כי המנורה הינה הכלי היחיד מבין כלי המקדש שמשקלו מוגדר בתורה. [יג] מהפסוק הנזכר בהערה הקודמת מבואר כי כלי המנורה נעשים מאותו כיכר זהב. באלו כלים מדובר? אומרים חז"ל²⁹: "מנורה ונרותיה - באות מן הכיכר [דהיינו: גם הנרות מאותו כיכר זהב] ואין

²² כח ע"ב וכן בתוספתא מנחות פרק ו הל' ו.

²³ פרק א הל' יח.

²⁴ כח ע"א.

²⁵ שמות כה, לו.

²⁶ המשנה למלך מבאר את דעת הרמב"ם כי כיוון שכתוב בתורה 'מנורת זהב', ולא מנורה בלבד, הרי שדווקא בה יש לעשות את קישוטי הזהב.

²⁷ שמות כה, לט.

²⁸ כיכר של חול משקלה 60 מנה ואילו של קודש משקלה 120 מנה. במידות זמננו משקלה לשיטת הרמב"ם הינו 42.5 ק"ג (בבית שני

שקל 51 ק"ג). עיין ספר מדות ושיעורי תורה לרב בניש (עמ' תמד).

²⁹ מנחות פח ע"ב.

מלקחיה ומחתותיה מן הכיכר [כלי דיִשון המנורה אינם מאותו כיכר זהב]³⁰. נרות המנורה, כפי שיבואר לקמן, הינם כלי הקיבול של השמן והפתילות.

[יד] כפי המבואר בתורה על מנורת הזהב להעשות מקשה אחת, כנאמר³¹: "מִקְשָׁה תַּיְעָשֶׂה הַמִּנְוָה". מבאר רש"י במקום: "שלא יעשנה חוליות, ולא יעשה קניה איברים איברים ואחר כך ידביקם כדרך הצורפים ... אלא כולה באה מחתיכה אחת. ומקיש בקורנס וחותר בכלי האומנות ומפריד הקנים אילך ואילך... ולשון מקשה – מכת קורנס". הרס"ג מבאר³²: "מוצקים שאינם חלולים", ואילו בספרי³³ מופיע שהמילה הינה מלשון 'מין קשה'.

[טו] בגמרא מנחות³⁴ נאמר: "מנורה היתה באה מן העשת". באר רש"י: "חתיכה שלמה, ומכה בקורנס עד שיצאו ממנה כל כליה".

[טז] כפי שמבאר הרמב"ם לקמן³⁵ במנורה שאינה עשויה מזהב מעבבים רק קניה ונרותיה, אולם לא משקלה.

[יז] הכסף משנה הבין בדעת הרמב"ם שמדובר במנורת מתכת שקניה חלולים כיוון שאינה נעשית מקשה אחת, ובדיעבד היא כשרה³⁶. אולם בין המפרשים נחלקו הדעות האם מדובר רק במנורת מתכת או שגם מנורת זהב שקניה חלולים – כשרה³⁷.

הלכה ה

[יח] וְאֵין עוֹשִׂין אוֹתָהּ לְעוֹלָם מִן הַגְּרוּטָאוֹת, בֵּין שֶׁהִיָּתָה שֶׁל זָהָב בֵּין שֶׁהִיָּתָה שֶׁל שָׁאֵר מִיָּנִי מִתְּכֹת:

ביאור

[יח] גרוטאות הן שברים. אומרת הגמרא³⁸: "מנורה היתה באה מן העשת, עשאה מן הגרוטאות – פסולה". מרש"י שם משמע שאי אפשר לעשות מנורת זהב מגרוטאות, אולם משאר מתכות אפשר. אולם הרמב"ם בהלכתנו כתב בפרוש שגם בשאר מיני מתכות אין עושים מנורה מגרוטאות. המשנה למלך רוצה לדייק כי לכתחילה אין עושים את המנורה מגרוטאות, אולם בדיעבד – המנורה כשרה³⁹.

הלכה ו

[יט] הַמְּלַקְחִים וְהַמְּחַתּוֹת [כ] וְכָלִי הַשָּׁמֶן [כא] אֵינָן מְכַלֵּל הַכֶּפֶר, [כב] שֶׁהָרִי נֶאֱמַר בַּמִּנְוָה: "זָהָב טָהוֹר", וְחֹזֵר וְנֶאֱמַר "וּמִלְקָחֶיהָ וּמִחַתֹּתֶיהָ זָהָב טָהוֹר" (שְׁמוֹת כה, לח). [כג] וְלֹא נֶאֱמַר גְּרוּטָתָהּ זָהָב טָהוֹר, [כד] מִפְּנֵי שֶׁהַגְּרוּטָה קְבוּעִין בַּמִּנְוָה וְהֵם מְכַלֵּל הַכֶּפֶר:

³⁰ בגמרא שם מובאת גם דעת רבי נחמיה שהנרות אינן באות מן הכיכר, אלא רק המנורה עצמה. עיין אריכות דברי הרמב"ם בבאורו לתורה על אתר.

³¹ שמות כה, לא.

³² שמות כה, יח.

³³ בהעלותך פיסקה סא. עיין תורה שלמה לפר' תרומה אות קצד.

³⁴ כח ע"א.

³⁵ בהלכה ז

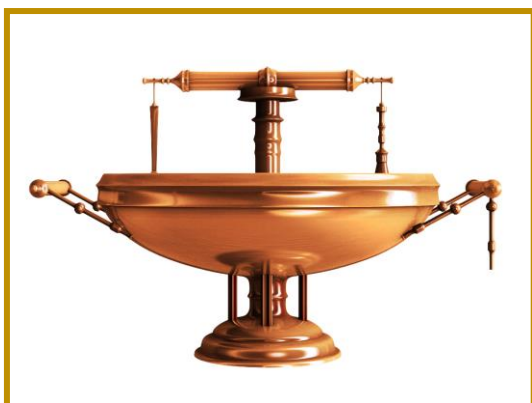
³⁶ כך הבין הלחם משנה את דברי הכסף משנה.

³⁷ עיין באבן עזרא על התורה שפירש שקני המנורה היו חלולים. ובהר המוריה (אות יג) הסתפק בעניין.

³⁸ מנחות כח ע"א.

³⁹ אולי כוונתו רק לשאר מתכות, ולא לזהב. עיין ב'הר המוריה' הדין בדבריו.

ביאור

כלי השרת של המנורה

[יט] כך נאמר בתורה לגבי כלי השרת של המנורה⁴⁰: "וּמִלְקָחֶיהָ וּמִחֲתָתֶיהָ זָהָב טָהוֹר". מבאר רש"י: "ומלקחיה - הם הצבתים העשויין ליקח בהם הפתילה מתוך השמן לישבן ולמושכן בפי הנרות. ועל שם שלוקחים בהם קרויים מלקחים. ומחתתיה - הם כמין בזיכין קטנים שחותה בהן את האפר שבנר בבקר בבקר, כשהוא מטיב את הנרות מאפר הפתילות שדלקו הלילה וכבו". לרמב"ן שיטה שונה בנדון, לדעתו המלקחים הינם המכסים של נרות המנורה, והמחתות הינן ספלים הנמצאים תחת הנרות כדי שניצוצי אש לא ינתזו מנרות המנורה.

[כ] כלי השמן הינו פך השמן שבתוכו השמן המיועד ליציקה בנרות המנורה. [כא] בהלכה ד' לעיל למדנו כי נרות המנורה עשויים מכיכר הזהב של המנורה, ואילו בהלכה שלנו משמיענו הרמב"ם כי שאר כלי המנורה אינם עשויים מכיכר זה. כפי שבארנו לעיל⁴¹ בפסוק נאמר שגם כלי המנורה עשויים מאותו כיכר זהב, אלא שהרמב"ם פסק על-פי דברי חז"ל כי האמור הינו רק לגבי נרות המנורה⁴². רש"י על התורה שם⁴³ סובר כי המנורה, עם כל כליה (ולא רק הנרות) היה משקלם כיכר. בבריתא דמלאכת המשכן פרק ט' נאמר כי גם המלקחיים והמחתות מכלל אותו הכיכר. הרמב"ן שם דן בעניין באריכות, ומסיק כי רק גוף המנורה בא מכיכר הזהב ולא כליה⁴⁴. [כב] מסביר הרמב"ם כי כיוון שלגבי המנורה נאמר בתורה שהיא עשויה זהב טהור, ובנפרד נאמר לגבי מלקחיה ומחתותיה שהם עשויים זהב טהור – מכאן שזה אינו אותו הזהב⁴⁵. [כג] כפי שהבהרנו לעיל נרות המנורה עשויים, לדעת הרמב"ם, מאותו כיכר זהב. לכן לא נאמר לגבי הנרות בנפרד שהם עשויים זהב טהור שכן הם חלק מאותו כיכר זהב של המנורה. [כד] הרמב"ם מבאר שהנרות עשויים מכיכר הזהב של המנורה, שכן הינם חלק מן המנורה והם נמצאים בה באופן קבוע⁴⁶.

הלכה ז

[כה] שִׁבְעַת קִנֵּי הַמְּנוֹרָה מְעַכְבִּין זֶה אֶת זֶה, [כו] וְשִׁבְעַת נְרוֹתֶיהָ מְעַכְבִּין זֶה אֶת זֶה, [כז] בֵּין שְׁהִיְתָה שֶׁל זָהָב בֵּין שְׁהִיְתָה שֶׁל שָׁאֵר מִיְּנֵי מִתְכוֹת. [כח] וְכָל הַנְּרוֹת קְבוּעִים בְּקִנֵּים:

ביאור

[כה] כך נאמר במשנה⁴⁷: "שבעה קני המנורה מעכבין זה את זה. שבעה נרותיה מעכבין זה את זה". דהיינו: הקנים והנרות הכרחיים בבניית המנורה, ומספרם חייב להיות שבעה בין במנורת זהב ובין במנורת מתכת שאם לא כן המנורה פסולה. [כו] מבאר רש"י⁴⁸: "בראש כל קנה וקנה היה נר אחד כעין בזך, ושם נותנין השמן והפתילות".

⁴⁰ שמות כה, לח.

⁴¹ אות י"ג.

⁴² עיין העניין באריכות בספר 'הר המוריה', אות ט"ו, התמה על דעת הרמב"ם.

⁴³ פסוק לט.

⁴⁴ לדעת הרמב"ן המלקחים והמחתות הינם חלק מהמנורה, בעוד שכלי השרת כמו הצבתים אינם חלק מכיכר המנורה.

⁴⁵ עיין בכסף משנה המבאר כי הרמב"ם פסק כמסקנת האמוראים בגמרא.

⁴⁶ לשיטת הרמב"ם במילה 'קבועים' הכוונה היא שהנרות אינם חלק מיציקת המנורה אלא הם נפרדים ממנה, אולם הם נמצאים בה באופן קבוע.

⁴⁷ מנחות כח ע"א.

⁴⁸ בביאורו למשנה שם ד"ה "שבעה נרותיה".

[כז] מלשון המשנה (המובאת לעיל בהערה כ"ה) משמע כי במנורה מכל מתכת הן קני המנורה והן הנרות מעבבים. אולם בבניית מנורת זהב מעבבים גם מקשה, כיכר וקישוטי המנורה. [כח] עיין באור החיים הקדוש⁴⁹ המדייק עניין זה מכך שבפסוקי התורה יש הפרדה בין הנרות ליתר חלקי המנורה. אילו דבריו: "הרי זה מראה באצבע שחלוקים הם מן המנורה [דהיינו: שהנרות נפרדים מן המנורה]". בפרשו לספר במדבר⁵⁰ הוא מביא מספר ראיות לעניין, ובקשר למחלוקת בדברי חז"ל אם הנרות קבועים⁵¹ במנורה או לא הוא אומר: "ואני אומר, אילו הייתי שם הייתי מוכיח ודן לפניכם מהכתובים דלא קביעי נרות⁵²".

הלכה ח

[כט] שש הנרות הקבועים בששת הקנים היוצאים מן המנורה, כלן פניהם לנר האמצעי שעל קני המנורה. [ל] וזה הנר האמצעי פניו כנגד קדש הקדשים, [לא] והוא הנקרא נר מערבי:

ביאור

[כט] נאמר בתורה⁵³: "ידבר אל אהרן ואמר אליו בהעלתך את הנרות אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות". מבאר רש"י⁵⁴: "אל מול נר אמצעי, שאינו בקנים אלא בגוף של מנורה – יאירו שבעת הנרות" שעל ששת הקנים, שלשה המזרחיים פונים למול האמצעי הפתילות שבהן, וכן שלשה המערביים ראשי הפתילות למול האמצעי. ולמה? כדי שלא יאמרו: לאורה הוא הוא צריך".

מיקום הנר המערבי לפי שיטת הרמב"ם

[ל] הרמב"ם פוסק לקמן⁵⁵ כי המנורה עומדת בהיכל מצפון לדרום, ואם כן פתילת ה'נר המערבי' פונה לכיוון מערב. [לא] לשיטת הרמב"ם נקרא הנר האמצעי בשם 'נר המערבי' שכן הפתילה שלו פונה לכיוון מערב. נאמר בגמרא⁵⁶: "נר מערבי כלפי שכינה". לשיטות אחרות⁵⁷, לפיהן המנורה עומדת ממזרח למערב, הנר המערבי הינו הנר שמיקומו מערבי⁵⁸.

⁴⁹ שמות כה, לו.

⁵⁰ פרק ח, ב.

⁵¹ יכפי שהערנו לעיל (הערה 46) המושג 'קבועים' בדברי הרמב"ם משמעותו היא שהנרות מונחים בקביעות במנורה. אולם במחלוקת בדברי חז"ל, אותה מבאר 'האור החיים', כוונת המושג 'קבועים' היא שהנרות הינם חלק מתבנית המנורה.

⁵² אלו ראיות האור החיים הקדוש שם: "הראשון ממה שמצינו כשהזכיר כל פרטי מעשה המנורה, לא הזכיר פרט זה שעשה 'למול פני המנורה יאירו', שאם הנרות קבועים כשהזכיר המעשה חל זכרון הדבר. ועוד ראינו אחרת ממה שאמר הכתוב בפרשת במדבר (לעיל ד ט) 'ולקחו בגד תכלת וכיסו את מנורת המאור ואת נרותיה ואת מלקחיה ואת מחתותיה ואת כל כלי שמנה', הרי זה מראה באצבע שאין הנרות קבועים, שאם לא כן הרי הנרות בכלל המנורה הם, ולא היה צריך לפורטם, אלא ודאי שאינם קבועים, ולזה הוצרך לפורטם כמלקחיה וכמחתותיה שהם בפני עצמם. שוב ראיתי כזה בדברי הימים (ב ד כ) 'ואת המנורות ונרותיהם', הרי זה מגיד כי בזכרון מנורות לא יכללו נרותיהם, וגם ראיתי לרש"י ז"ל שם שכתב וזה לשונו: 'להוציא מלב המפרשים נרות היו עשויים מגופה של מנורה ואדוקים בה שהרי כתיב מנורות ונרותיהם' וכו' עד כאן לשונו. יעויין שם דבריו באורך.

⁵³ במדבר ח, ב.

⁵⁴ מקור דבריו מופיע בגמרא מנחות צח ע"ב.

⁵⁵ הלכה יב.

⁵⁶ מגילה כא ע"ב.

⁵⁷ עיין מנחות צז ע"א-ע"ב.

⁵⁸ עיין רמב"ן (שמות כז, כ) המבאר כי לשיטה זו זהו הנר השני ממזרח למערב, שכן זהו הנר המערבי הראשון אותו פוגשים מבין נרות המנורה כשנכנסים להיכל. אולם לשיטת הרמב"ם בפירוש המשנה (תמיד, פרק ג משנה ט) זהו הנר המערבי ביותר מבין נרות המנורה. עיין באור השיטות השונות בנדון ב'אורו של מקדש' חלק א', פרק 'הטבת נרות המנורה'.

הלכה ט

[לב] הגביעים דומין לכוסות אלקסנדריה, שפיהן רחב ושוליהן קצר. [לג] והפפתורים כמין תפוחים פרותיים, שהן ארפין מעט כביצה [לד] ששני ראשיה פדין. [לה] והפרחים כמו פרחי העמודים, שהן כמין קערה ושפתה כפולה לחוץ:

ביאור

מראה קישוטי המנורה
לפי שיטת הרמב"ם

[לב] בהלכה זו משמיענו הרמב"ם את מבנה קישוטי המנורה: הגביעים, הכפתורים והפרחים. מקור הדברים הינו בברייתא במסכת מנחות⁵⁹. הגביעים נעשין בצורת גביע שהיו עושים באלכסנדריה, ומרחיב הרמב"ם בפרושו למשנה⁶⁰: "והגביע הוא כתבנית כוס אטום אלא שהשוליים שלו צרים, ואם תרצה אמור כחידוד ה"אסטואנה" שנחתך מלמעלה מעט כנגד הכן". אולם רש"י מבאר שהם היו ארוכים וצרים⁶¹. [לג] התפוחים עשויים בצורת תפוחים מכרתיים⁶². בפירוש המשנה אומר הרמב"ם: "הכפתור הוא תבנית כדור, שאין עיגולו מדויק אלא מאורך מעט קרוב לתבנית ביצת העוף". [לד] בסיסה וחלקה העליון הינם בצורה פחוטה (מלשון 'כד'). [לה] הפרחים הינם בצורת ציורים שהיו מציירים על גבי עמודים. כותב הרמב"ם בפירושו למשנה: "ופרח כתבנית נץ השושן".

הלכה י

[לו] גבה המנורה היה שמונה עשר טפח: [לז] הרגלים והפרח שלשה טפחים, ושני טפחים חלק. [לח] וטפח שבו גביע כפתור ופרח, וטפחים חלק. [לט] וטפח כפתור ושני קנים יוצאין ממנו אחד הילך ואחד הילך, [מ] ונמשכים ועולין כנגד גבה המנורה וטפח חלק. [מא] וטפח כפתור ושני קנים יוצאים ממנו אחד הילך ואחד הילך, ונמשכין ועולין כנגד גבה המנורה וטפח חלק. [מב] וטפח כפתור ושני קנים יוצאים ממנו אחד הילך ואחד הילך, ונמשכין ועולין כנגד גבה המנורה וטפחים חלק. [מג] נשתירו שלשה טפחים, שבהן שלשה גביעים כפתור ופרח:

ביאור

[לו] גם זו ברייתא במנחות שם⁶³ (עיין בתרשים הנלווה לביאורנו). גובה הכללי של המנורה הינו ח"י טפחים, כפי שמתבאר בפירוט לקמן. רמזים שונים נאמרו לגבי גובהה: המהרי"ק⁶⁴ מביא בשם התוס' כי הדבר נרמז במה שכתוב "וזה מעשה המנורה". 'וזה' בגימטריה י"ח. בעלי התוספות⁶⁵ כתבו בשם רבנו תם ש"ח הטפחים הם כנגד גובה הטפחים של השולחן⁶⁶.

⁵⁹ מנחות כח ע"ב.

⁶⁰ מנחות פרק ג משנה ז.

⁶¹ שיטתו שונה משיטת הרמב"ם, שכן לדעתו הגביעים הינם בעובי אחד.

⁶² יש גורסים 'תפוחי ברותיים'.

⁶³ כח ע"ב.

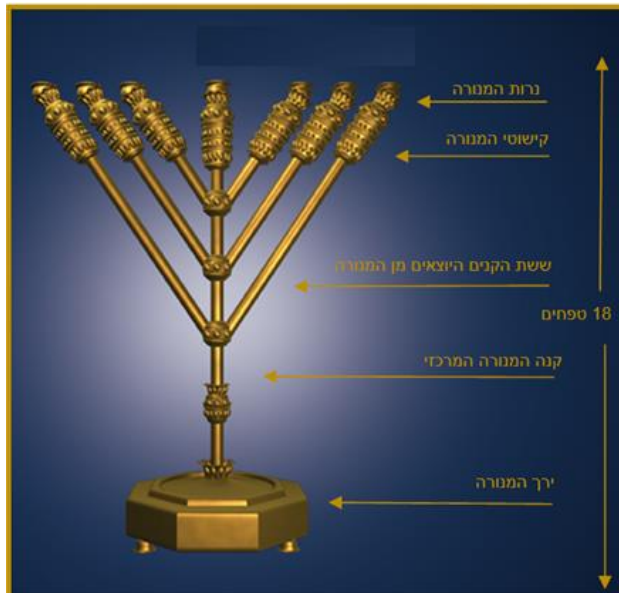
⁶⁴ שרש ע"ה, וכן במאירי סוכה דף ה.

⁶⁵ מנחות כח ע"ב.

⁶⁶ בתוספות שם מובא שתמהו על כך, שכן לאור המחלוקת שקיימת לגבי אמת השולחן גובה הסניפים הינו בין כ"א טפחים (לרבי מאיר) לכ"ב ומחצה (לרבי יהודה).

[לז] הרמב"ם סוקר את מבנה המנורה ממטה למעלה, כפי שמופיע בדברי חז"ל. החלק הראשון הינו בגודל שלושה טפחים ובו נמצאים רגלי המנורה וכן הפרח הראשון של המנורה שצמוד לירך⁶⁷. מעל לפרח שני טפחים הינם 'חלקים' - ללא קישוט.

[לח] החלק השני הינו בגודל טפח, ובתוכו נמצאים גביע, כפתור ופרח. בעלי התוספות⁶⁸ תמהים מדוע חלק זה שונה מהחלק העליון בו היו ג' טפחים לג' גביעים, כפתור ופרח. רש"י במקום⁶⁹ מבאר כי שלושת הקישוטים יצאו מאותו הטפח: גביע לצד אחד, כפתור לצד שני ופרח לצד שלישי⁷⁰.

לשיטת הרמב"ם יש לומר כי כל אחד מהקישוטים קטן יותר כדי ששלושתם יכנסו יחדיו לאותו הטפח.

[לט] החלק השלישי הינו הכפתור ממנו יוצא זוג קני המנורה. מלשון הרמב"ם מדויק ששני הקנים יוצאים מן הכפתור עצמו. אולם מפרשים אחרים מסבירים כי הכפתור היה תחת שני הקנים, זאת כנאמר בתורה⁷¹: "וכפתור תחת שני הקנים"⁷².

[מ] זוג קני המנורה הנמשך מן הכפתור עולה עד לגובה הקנה האמצעי של המנורה.

לשון 'נמשכים ועולים' היא לשון הגמרא⁷³ ויש שרצו לדייק מכך שהקנים היו עולים, "כמעט בעיגול"⁷⁴. אולם מלשון של

רש"י⁷⁵ נראה לכאורה כי הקנים היו ישרים, שכן הוא כתב שהקנים 'יוצאים באלכסון'⁷⁶. גם בתרשים המנורה בכתב ידו של הרמב"ם בפירושו למסכת מנחות⁷⁷ מופיעה מנורה עם קנים ישרים, ומכך למד הרבי מלובאוויטש שזו היתה צורת המנורה במקדש, זאת לאפוקי מצירי מנורות עגולות שנמצאו מהעבר⁷⁸. אולם יש לצטט את לשון הרמב"ם שם: "ואני מצייר עכשיו הצורה הזאת שהגביעים צורת דבר משולש והכפתור עגולה והפרח חצי עגולה כדי שיהיה קל להצטייר, שאין הכוונה בצורה הזאת להודיע בה צורת הגביע על אמתתו לפי שכבר בארתי אותו לך, אבל הכוונה להודיע בה מספר הגביעים וכפתורים והפרחים ומקומותם והשיעור הנשאר מעמוד המנורה שאין בו שום דבר. והמקומות שהיו בהן הפרחים והכפתורים וכולה איך היתה וזו היא צורת כל זה". דהיינו: אין בכוונת הרמב"ם לדייק בציור זה לגבי מבנה המנורה. אולם הרבי מלובאוויטש מאריך לבאר שאכן זו דעת הרמב"ם, שכן בנו רבנו אברהם בן הרמב"ם מביא בדעת אביו שזו היתה צורת המנורה. [מא] החלק הרביעי גם הוא כפתור ממנו יוצא זוג הקנים השני. טפח מבדיל בינו לבין הכפתור שמעליו.

⁶⁷ יתכן שפרח זה היה קטן יותר מיתר הפרחים שבמנורה, שכן בתוך שלושה טפחים נמצאים גם רגלי המנורה וגם ירכה. ראוי להעיר שהרמב"ם אינו מזכיר את ירך המנורה אלא רק את רגליה, למרות שבציורו בפירוש המשנה מופיע הירך.

⁶⁸ מנחות כח ע"ב ד"ה "וטפח".

⁶⁹ ד"ה "וטפח שבו".

⁷⁰ עיין ב'הר המוריה' ה'הלמד מכך כי לשיטת רש"י גם בחלק העליון של הקנים (בו ממוקמים קישוטי המנורה) הכפתור, הגביע והפרח יצאו מאותו טפח וזאת מעל לשני גביעים שגובה כל אחד היה טפח.

⁷¹ שמות כה, לה.

⁷² בגמרא מנחות כט ע"א מובאת דעת רב כי גובה המנורה משפת הקנים הינו תשעה טפחים, וכשמחשבים משמע כי לשיטתו הקנים מתחילים מעל גובה הכפתור.

⁷³ מנחות כח ע"א. וכן בברייתא דמלאכת המשכן, בה נאמר: "ומשך הימנה שני קנים".

⁷⁴ בעל 'חכמת המשכן' דף ד סוף ע"ב.

⁷⁵ שמות כה, לב.

⁷⁶ אם כי יש האומרים שהמילה 'אלכסון' משמעותה גם קו עקום, ולא דווקא קו ישר העולה בשיפוע.

⁷⁷ פרק ג משנה ז.

⁷⁸ כדוגמת שער טיטוס ברומי, בו מופיע תבליט של מנורה עגולה, וכן בבית קתרוס בעיר העתיקה בירושלים.

[מב] החלק החמישי הוא הכפתור השלישי, ממנו יוצא זוג הקנים השלישי. המרחק מהכפתור השלישי עד לשלושת הגביעים שמעליו הינו שני טפחים.
[מג] החלק השישי - בשלושת הטפחים העליונים של המנורה נמצאים שלשה גביעים, כפתור ופרח. הבהרנו לעיל⁷⁹ כי לשיטת רש"י היו שני גביעים ומעליהם באותו הטפח גביע, כפתור ופרח המקיפים את אותו הטפח. לשיטת הרמב"ם יש לומר כי שלושת הגביעים היו מונחים זה בתוך זה, כך שבתוך ג' טפחים נכנסים חמישה קישוטים שגובה כל אחד מהם הוא טפח.

הלכה יא

[מד] וְאָבֵן הָיְתָה לְפָנֵי הַמְנוּרָה, [מה] וְכָה שְׁלֹשׁ מַעֲלֹת שֶׁעֲלֶיהָ כֹּהֵן עֹמֵד [מו] וּמִטֵּיב אֶת הַנְּרוֹת. [מז] וּמִנִּיחַ עָלֶיהָ כָּלִי שֶׁמֶנֶה וּמִלְקָחֶיהָ וּמִחֲתוּתֶיהָ בְּשַׁעַת הַטָּבָה:

ביאור

[מד] לשון הרמב"ם מבוססת על משנה במסכת תמיד⁸⁰. מסביר שם הרמב"ם כי סיבת הדבר היא כיוון שהמנורה גבוהה, ובעומדו על המעלות יוכל הכהן להטיב את הנרות בנקל. בספר פנים יפות⁸¹ מביא טעם נוסף והוא האיסור שקיים על הכהן הגדול להרים ידיו מעל הציץ⁸², כך שבעומדו על גרם המעלות לא יצטרך להרים את ידיו מעל ראשו כדי להטיב את הנרות⁸³.
[מה] הברטנורא⁸⁴ מבאר ששלושת המדרגות הינן כנגד ג' פעמים שנזכר עניין 'העלאת הנרות' בתורה⁸⁵.

[מו] הטבת נרות המנורה הינה חלק מעבודת התמיד⁸⁶. אומר רש"י⁸⁷: "בהיטיבו – לשון ניקוי הבזיכין של המנורה, מדשן הפתילות שנשרפו בלילה, והיה מטיבן בכל בוקר ובוקר". לשיטתו ההטבה הינה החלפת השמן ופתילות המנורה. לשיטת הרמב"ם⁸⁸ "הדלקת הנרות היא הטבתם", והיא משלימה את דישון נרות המנורה. לשיטת רש"י ההטבה נעשית בבוקר והדלקת הנרות בין הערביים, בעוד שלשיטת הרמב"ם הן ההטבה והן ההדלקה נעשות בבוקר ובין הערביים⁸⁹.

כהן מטיב את נרות המנורה

[מז] במשנה תמיד⁹⁰ נאמר "והניח את הכוז על מעלה שניה – ויצא". מבאר הרמב"ם משנה זאת בהלכות תמידין ומוספין⁹¹: "וכיצד סדר ההטבה? זה שזכה בדישון המנורה נכנס וכלי בידו, וכוז שמו, ושל זהב היה דומה לקיתון גדול. מדשן בו את הפתילות שכבו ואת השמן הנשאר בנר, והטיב חמשה נרות. ומניח הכוז שם לפני המנורה על מעלה שנייה משלש מעלות שלפניה ויוצא. ואחר כך נכנס ומטיב

⁷⁹ אות ל"ח.

⁸⁰ ל"ע"ב, בסופה. עיין גם מנחות כט ע"א.

⁸¹ פרשת בהעלותך ד"ה "והנה".

⁸² עיין בדבריו שם המבאר כי בתורה כתוב "בעלותך את הנרות" – בזמן ההדלקה, ואילו חז"ל דרשו מכך כי מעלה היתה לפני המנורה שבה הכהן "עומד ומטיב את הנרות". כהן הדיוט יכל להדליק את המנורה ללא צורך במעלות, ורק לצורך ההטבה שדורשת עיון היטב היה צריך לעלות על המעלות. אולם אהרן הכהן היה צריך לעלות על המעלות גם בזמן ההטבה וגם בזמן ההדלקה, זאת כדי שלא ירים ידיו למעלה מן הציץ. לכן בתורה נאמר "בעלותך את הנרות", שכן הכהן הגדול היה צריך לעלות על המעלות גם בזמן ההדלקה.

⁸³ סוטה לח ע"א.

⁸⁴ תמיד פרק ג משנה ט.

⁸⁵ ג' הפעמים הן: א. "בעלותך את הנרות" (במדבר ח, ב). ב. "העלה את נרותיה" (שם פסוק ג). ג. "להעלות נר תמיד" (שמות כז, כ).

⁸⁶ תמיד פרק ג משנה ט.

⁸⁷ שמות ל, ז – ח.

⁸⁸ הלכות תמידין ומוספין פרק ג הל' יב.

⁸⁹ שם הלכה י.

⁹⁰ פרק ג משנה ט.

⁹¹ פרק ג הל' יז.

שני הנרות, ונטול הכוז בידו ומשתחוה ויוצא". מלשון הרמב"ם בהלכה שלנו ניתן לדייק כי את את כלי ההטבה הניחו על המעלה העליונה של המדרגות ⁹².

הלכה יב

[מח] השלחן היה אֶרְכוֹ שְׁנַיִם עָשָׂר טַפָּח וְרָחְבוֹ שֵׁשָׁה טַפָּחִים, [מט] וְהָיָה מִנְּחָ אֶרְכוֹ לְאַרְבֵּי הַבֵּית וְרָחְבוֹ לְרָחֵב הַבֵּית. [נ] וְכֵן שָׁאָר כָּל הַכֵּלִים שֶׁבְּמִקְדָּשׁ אֶרְכָּן לְאַרְכוֹ שֶׁל בֵּית וְרָחְבוֹ לְרָחֵב הַבֵּית, [נא] חוּץ מִן הָאֲרוֹן שֶׁהָיָה אֶרְכוֹ לְרָחֵב הַבֵּית. [נב] וְכֵן נֵרוֹת הַמְּנוֹרָה כְּנֶגֶד רָחֵב הַבֵּית בֵּין הַצָּפוֹן וּבֵין הַדָּרוֹם. [השְׁנֵית הָרֵאשִׁית ד' - רָחֵב הַבֵּית בֵּין הַצָּפוֹן וְכו' אָמַר אַבְרָהָם: [נג] זֶהוּ מַחְלָקֶת הַתְּנָאִים וְסֵדֶר הַתְּמִיד אֵינּוּ כֵן, שֶׁהָרִי שְׁנֵינּוּ: "מִצָּא שְׁתֵּי נֵרוֹת מְזֻרְחִיּוֹת דּוֹלָקִים" (תְּמִיד פָּרָק ג מִשְׁנָה ט וְרֵאשׁ פָּרָק ו) - וְזֶהוּ לְעֵנֶן מְזֻרַח וּמְעָרֵב מְנַחִים]:

ביאור

מראה שולחן לחם הפנים

[מח] שלושת ההלכות הבאות עוסקות במבנה השולחן. נאמר בתורה ⁹³ על גודל השולחן: "אֲמַתִּים אֶרְכוֹ וְאַמָּה רָחְבוֹ וְאַמָּה וְחִצִּי קִמְתּוֹ". במשנה ⁹⁴ קיימת מחלוקת לגבי גודל האמה בה השתמשו לכלי המשכן: דעת רבי מאיר - באמה בת שישה טפחים, ואילו לדעת רבי יהודה - באמה בת חמישה טפחים. הגמרא ⁹⁵ דנה במבנה השולחן לפי שתי השיטות. הרמב"ם פוסק בהלכה שלנו כרבי מאיר, ולכן גודל השולחן הינו שנים עשר טפחים על שישה טפחים ⁹⁶. [מט] עניין זה מבואר במשנה ⁹⁷. השולחן ניצב ממזרח למערב בצידו הצפוני של ההיכל, בסמוך לפרוכת המפרידה בין הקדש לקדש הקדשים.

[נ] גם זה מבואר במשנה שם. אולם בגמרא ⁹⁸ נחלקו רבי ורבי אלעזר ברבי שמעון לגבי אופן כיוון עמידת הכלים במקדש. לשיטת רבי הכלים עמדו ממזרח למערב, בעוד שלשיטת רבי אלעזר ברבי שמעון הכלים היו מונחים מצפון לדרום - אורכם לרוחב ההיכל ⁹⁹.

[נא] כך אומרים חז"ל במשנה שם ¹⁰⁰: "כל הכלים שבמקדש אורכן לארכו של בית, חוץ מארון שארכו לרחבו של בית, וכך היה מונח וכך היו בדיו מונחין". דהיינו: בדי הארון, שהינם מוטות הנשיאה שלו, היו מונחים משני צידי אורכו של הארון. הגמרא ¹⁰¹ מסבירה תחילה שבדי הארון הוצאו מבעד לפרוכת שהפרידה בין הקודש לקדש הקדשים ¹⁰². הסבר נוסף הוא שכדי שארבעת נושאי הארון יוכלו לשאתו

⁹² כך מדייק בעל 'תפארת ישראל' במשנה שם אות פב.

⁹³ שמות כה, כג.

⁹⁴ כלים פרק יז משנה י.

⁹⁵ מנחות צז ע"א.

⁹⁶ הכסף משנה תמה מדוע פסק הרמב"ם כרבי מאיר, ומתיר כי נאמר במשנה שאבא שאול סובר כמותו ומכאן שהלכה כמותו.

⁹⁷ מנחות צז ע"א.

⁹⁸ מנחות צח ע"ב.

⁹⁹ מבואר שם בגמרא כי מקור מחלוקתם הוא האם לומדים מהמנורה, שעמדה ממזרח למערב, או מהארון שעמד מצפון לדרום. הלחם משנה בהלכות תמידין ומוספין (פרק ה' ה"ד) מקשה על הרמב"ם שהרי בהלכתנו פסק כרבי שהכלים עומדים לאורך הבית, ומאידך פסק כרבי אלעזר ברבי שמעון שהמנורה מונחת מצפון לדרום (שלא כרבי הסובר שהמנורה מונחת ממזרח למערב). מכיוון שרבי למד שהכלים עומדים לאורך הבית מהמנורה שלשיטתו עומדת לאורך הבית, אם כן קשה על הרמב"ם איך פסק כאן כרבי ושם כרבי אלעזר ברבי שמעון. הלחם משנה נשאר בצריך עיון.

¹⁰⁰ מנחות צז ע"א.

¹⁰¹ מנחות צח ע"ב.

¹⁰² אולם אין מכך עדיין ראיה חותכת לגבי עמידת הארון שהרי יתכן והבדים מונחים בצד הצר של הארון.

בנקל, על מוטות הנשיאה להיות מונחים על צידי רוחב הארון זאת כדי שנושאי הארון ישאוהו לאורכו של הארון¹⁰³.

[נב] גם לגבי כוון עמידת המנורה קיימת מחלוקת בין רבי אלעזר ברבי שמעון. לשיטת רבי המנורה עומדת ממזרח למערב, ואילו לשיטת רבי אלעזר ברבי שמעון היא מונחת מצפון לדרום. לדעת רבי הדבר נלמד מכך שלגבי הנר המערבי של נרות המנורה כתוב¹⁰⁴ "בְּאֵהָל מוֹעֵד יַעֲרֹף אֹתוֹ" – מכאן שרק נר אחד מנרות המנורה נקרא 'מערבי' יחסית ליתר הנרות¹⁰⁵, ומכאן שהמנורה עומדת ממזרח למערב שכן אילו עמדה המנורה מצפון לדרום היו כל נרותיה במערב. לדעת רבי אלעזר ברבי שמעון עמידת המנורה מצפון לדרום נילמדת מעמידת הארון. לשיטתו ה'נר המערבי' הינו הנר האמצעי של המנורה. הדבר נלמד מהפסוק¹⁰⁶ "אֶל מוֹל פְּנֵי הַמִּנְוָה יֵאִירוּ נִשְׁבָּעַת הַנְּרוֹת" – מכאן שאת כל הנרות מכוונים אל הנר האמצעי, ופתילת הנר האמצעי היא הפונה לכיוון מערב – ולכן הוא הנקרא 'נר מערבי'. הכסף משנה מקשה מדוע פסק הרמב"ם כרבי אלעזר ברבי שמעון, ולא כרבי, שהרי "הלכה כרבי מחברו"? ומתרץ שהרמב"ם פסק כך כיוון שלשון התורה מסייעת לדעת רבי אלעזר ברבי שמעון, וזאת מהפסוק "אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות". [נג] הראב"ד חולק על הרמב"ם וסובר שהמנורה עומדת ממזרח למערב, כדעת רבי. הוא מוכיח דבריו מהמשנה במסכת תמיד בה מבואר כי בכניסתו של הכהן המטיב את הנרות להיכל הוא נתקל תחילה בנרות המזרחיים, ומכאן שהמנורה עומדת ממזרח למערב¹⁰⁷.

הלכה יג

[נד] אַרְבָּעָה סְנִיפִין שֶׁל זָהָב הָיוּ לְשִׁלְחָן, [נה] מִפְּצָלִין מְרִאשִׁיָּהוּ, [נו] שֶׁהָיוּ סוּמְכִין בִּהְיוֹן שְׁתֵּי הַמַּעֲרָכוֹת שֶׁל לֶחֶם הַפָּנִים שְׁנַיִם מְסָדֵר זֶה וְשְׁנַיִם מְסָדֵר זֶה. [נז] וְהֵם הַנְּאָמְרִים בַּתּוֹרָה: "וּקְשׁוּתֵיהֶם:"

ביאור

[נד] נאמר בתורה בפסוקים המתארים את מבנה שולחן לחם הפנים¹⁰⁸: "וְעֲשִׂיתָ קַעֲרֹתָיו וְכַפֹּתָיו וּקְשׁוּתָיו וּמִנְקִיָּתָיו אֲשֶׁר יִסֹּף בָּהֶן זָהָב טָהוֹר תַּעֲשֶׂה אֹתָם". נאמר בגמרא¹⁰⁹ לגבי באור המושגים המופיעים בפסוק זה: "קַעֲרֹתָיו – אלו דפוסין, כַּפֹּתָיו – אלו בזיכין, קְשׁוּתָיו – אלו סניפין, מִנְקִיָּתָיו – אלו קנים". מבאר רש"י: "קְשׁוּתָיו – שמקשה הלחם ומחזקו". בבאורו לתורה הוא מרחיב את הבאור¹¹⁰: "הן סניפים כמין יתדות זהב עומדין בארץ וגבוהים עד למעלה מן השולחן הרבה כנגד גובה מערכת הלחם ומפוצלים ששה פצולים זה למעלה מזה, וראשי הקנים שבין לחם ללחם סמוכין על אותן פצולין כדי שלא יכבד משא הלחם העליונים על התחתונים וישברו". גם הרמב"ם בהלכתנו מבין כך את המושג 'קְשׁוּתָיו': ארבעה עמודים הניצבים לצידי השולחן, כל זוג עמודים משמש מערכה של שש חלות. בין העמודים מונחים חצאי קנים עליהם נשענות החלות. [נה] כפי שבארנו בהלכה הקודמת על גבי הסניפים, שהם העמודים הניצבים לצד השולחן, היו חורים (או משענות) שיועזו לקנים שעליהם

מראה סניפי שולחן לחם הפנים

¹⁰³ עיין בכסף משנה שמביא את הסבר הגמרא.

¹⁰⁴ ויקרא כד, ג.

¹⁰⁵ עיין אות ל"א לעיל.

¹⁰⁶ במדבר ח, ב.

¹⁰⁷ עיין בברטנורא שמבאר כי משנה זו היא כדעת הסובר שהמנורה מונחת ממזרח למערב. וב'תפארת ישראל' שם (אות ע"ה) מבאר כי לשיטת הרמב"ם הגירסא במשנה היא "מצא שני נרות דולקים" (ללא מילת 'מזרחיות').

¹⁰⁸ שמות כה, כט.

¹⁰⁹ מנחות צז ע"א.

¹¹⁰ רש"י שם דורש זאת על המילה 'מנקיותו', שכן כך הוא לומד זאת מתרגום אונקלוס המתרגם 'מכילתיה'. אולם בסוף דבריו הוא מביא את דברי חז"ל שהקשוות הם הסניפים. יש לציין כי לדעת רבי יוסי (מנחות צז ע"א) לשולחן לא היו סניפים, שכן החלות נשענו על מסגרת השולחן.

תונחנה חלות לחם הפנים. כך אומר הברטנורא¹¹¹: "לתת ראשי הקנים באותן פיצולין. וכמניין הקנים כך מניין הפיצולים". המילה 'מראשיהן', המופיעה בלשון הרמב"ם, קשת הבנה. מבאר על כך בעל ה'תפארת ישראל'¹¹² שכיוון שהסניפים היו משני צידי השולחן, הרי שה'פיצולים' היו באותו חלק של הסניפים שנמצא מעל גובה השולחן.

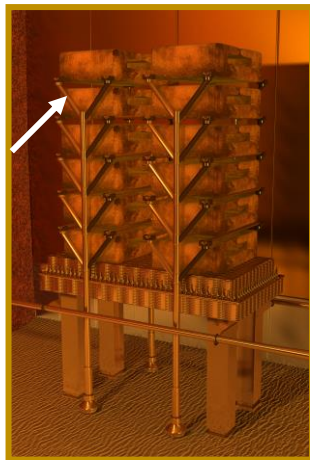
[נו] בכל מערכה שש חלות, כמבואר בתורה¹¹³: "וְשָׂמַתְּ אוֹתָם שְׁתֵּים מֵעֲרֻכּוֹת שֵׁשׁ הַמַּעֲרֻכֶּת עַל הַשֻּׁלְחָן הַטֹּהֵר לִפְנֵי ד'". החלות היו מונחות זו מעל זו על גבי הקנים, כל זוג עמודים תמך מערכה אחת של חלות. [נז] עיין באורנו לעיל באות נ"ד לגבי באור המושג 'קשותיו'.

הלכה יד

[נח] וכ"ח קנים של זהב, כל אחד מהן כחצי קנה חלול היו לו. [נט] ארבעה עשר לסדר זה וארבעה עשר לסדר זה, [ס] והם הנקראים "מנקיתיו". [סא] ושני הבזיכין שמניחין בהן הלבונה על השלחן בצד המערכות הן הנקראין "כפותיו", [סב] והדפוסין שעושין בהם לחם הפנים הם הנקראים "קערותיו":

ביאור

[נח] עיין באורנו לעיל באות נ"ד בו הבאנו את באורם של חז"ל לפסוק "וְעָשִׂיתָ קְעָרֹתָיו וְכַפֹּתָיו וְקִשּׁוֹתָיו וּמִנְקִיֹּתָיו אֲשֶׁר יִסֹּף בָּהֶן זָהָב טָהוֹר תַּעֲשֶׂה אֹתָם". לדרשת חז"ל שם 'מנקיותיו' הם הקנים שהונחו בין העמודים שלצד השולחן. כך אומרים חז"ל במשנה¹¹⁴: "ועשרים ושמונה קנים, כחצי קנה חלול, ארבעה עשר לסדר זה וארבעה עשר לסדר זה".

מראה הקנים שתחת החלות

[נט] לגבי סדר הקנים עיין בהלכה הבאה.

[ס] מבאר רש"י בגמרא מנחות¹¹⁵: "שמנקין הלחם מעיפוש". הקנים יוצרים רווח בין החלות, דבר המאפשר זרימת אויר ביניהן. לשיטת הרמב"ם (בהלכה ט"ו לקמן) לא היה רווח בין החלות, והן היו מונחות זו על גבי זו.

[סא] כך נאמר בתורה¹¹⁶: "וְנָתַתָּ עַל הַמַּעֲרֻכֶּת לְבֹנָה זָכָה וְהִיְתָה לְלֶחֶם לְאֻזְכָּרָה אִשָּׁה לְד'". מבאר החזקוני במקום¹¹⁷: "אצל כל מערכת בטפח חלק שיש בין שתי המערכות, על טהרו של שולחן. כמו: "ועליו מטה מנשה". דהיינו: לשיטת רבי מאיר¹¹⁸ השולחן אורכו י"ב טפחים. כל מערכת חלות אורכה על השולחן חמישה טפחים, כך שנשאר רווח של שני טפחים בין שתי המערכות. ברווח זה שמו את שני בזיכי הלבונה.

את הלבונה הקטירו ביום השבת על גבי המזבח, ולכן היא נקראת בפסוק דלעיל בשם 'אזכרה' שכן היא זכרון ללחם הפנים שאינו מוקטר

על גבי המזבח¹¹⁹. [סב] כך אומר הרמב"ם לגבי ה'קערות'¹²⁰: "ושלשה דפוסין של זהב היו להם: אחד שנותנין בו החלה והיא בצק, והשני שאופין אותה בו, והשלישי שנותנין אותה בו כשרודה אותה

¹¹¹ מנחות פרק יא משנה ו.

¹¹² אות ל"ד שם.

¹¹³ ויקרא כד, ו.

¹¹⁴ מנחות פרק יא משנה ו.

¹¹⁵ צז ע"א.

¹¹⁶ ויקרא כד, ז.

¹¹⁷ על פי התורת כהנים פרק יח, ה.

¹¹⁸ ראה לעיל אות מ"ח.

¹¹⁹ עיין רש"י במקום.

¹²⁰ הלכות תמידין ומוספין פרק ה הל"ח. מקור דבריו בגמרא מנחות צד ע"א.

מן התנור כדי שלא תתקלקל". רש"י¹²¹ מבאר כי היו שני דפוסים: אחד מברזל – משמש לאפיית הלחם, והשני מזהב – בו מונח הלחם עד ששמים אותו על גבי השולחן¹²².

הלכה טו

[סג] אלו הארבעה עשר קנים נותן החלה הראשונה על עצמו של שלחן, [סד] ונותן בין ראשונה ושנייה שלשה קנים, [סה] וכן בין כל חלה וחלה שלשה קנים. [סו] ובין ששית וחמישית שני קנים בלבד, לפי שאין על הששית אחרת. [סז] נמצאו ארבעה עשר בכל מערכה ומערכה:

ביאור

החלפת חלות לחם הפנים ביום שבת קודש

[סג] זהו סדר הקנים: שתי החלות הראשונות מונחות על השולחן עצמו, ולכן אינן זקוקות לקנים. [סד] זוג החלות השני מונח על גבי שלשה קנים. לשיטת רש"י (עיין אות ס' לעיל) בין כל זוג חלות קיים רווח לשם מעבר של אויר. לשיטת הרמב"ם משמע בהלכתנו כי החלות צמודות, והקנים משמשים רק כמפרידים ביניהן. ראה גם לשון הרמב"ם בהלכות תמידין ומוספין¹²³: "ועורבין אותו שני סדרים שש חלות בכל סדר, חלה על גבי חלה". [סה] הזוג השלישי והרביעי מונחים אף הם על שלושה קנים, כמו הזוג השני. [סו] זוג החלות האחרון מונח על גבי שני קנים בלבד, זאת כיוון שאין חלות נוספות שמכבידות עליהן. [סז] זהו מניין הקנים בכל מערכה: שלשה קנים בחלות השניה עד החמישית, שני קנים עבור החלה השישית. סך הכל ארבעה עשר קנים לכל מערכה, עשרים ושמנה קנים לשתי המערכות.

הלכה טז

[סח] ושני שלחנות היו באולם מבפנים על פתח הבית. [סט] אחד של שיש נותנין עליו לחם הפנים בכניסתו, [ע] ואחד של זהב נותנין עליו לחם ביציאתו, [עא] שמעלין בקדש ולא מורידין:

ביאור

[סח] דברי הרמב"ם מבוססים על דברי המשנה במנחות¹²⁴. שני השולחנות הנזכרים היו מונחים באולם, שהינו 'מבואת הכניסה' להיכל בית ד'. השולחנות היו מיועדים לחלות לחם הפנים, כפי שיבואר לקמן. [סט] מבואר בדברי הגמרא¹²⁵ כי החלות הונחו על שולחן השיש ביום שיש, זאת לאחר אפייתן ולפני הנחתן על שולחן לחם הפנים ביום השבת. השיש היה מצנן את החלות כדי שלא יתעפשו. אולם במסכת תמיד¹²⁶ הגירסא היא שהיה שולחן של כסף, ולא של שיש. רש"י שם כתב ליישב שאכן השולחן היה של שיש אולם כיוון שהשיש לבן הוא נראה ככסף. המאירי, הרא"ש והראב"ד סוברים

¹²¹ שמות כה, כט.

¹²² עיין בתוס' יו"ט על המשנה מנחות (פרק יא משנה א) המקשה על דברי הגמרא, וסובר כדעת רש"י שהיו רק שני דפוסים, ובתנור עצמו היה דפוס נוסף.

¹²³ פרק ה הל"ב.

¹²⁴ פרק יא משנה ז.

¹²⁵ תמיד לא ע"ב, וכן בתוס' יו"ט וב'תפארת ישראל' אות מ"ד.

¹²⁶ לא ע"ב. וכן הגירסא בשקלים פרק ו משנה ד.

שהגירסא היא 'של כסף', שלא כדעת הרמב"ם. לדעת הראב"ד¹²⁷ השולחן עצמו היה מכסף ורגליו משיש.

[ע] ביום השבת, לאחר שהחליפו את חלות לחם הפנים, הניחו את החלות הישנות על גבי שולחן הזהב. מבואר במשנה במנחות שם כי לאחר שהיו מקטירים את בזיכי הלבונה על גבי המזבח היו מחלקים חלות אלו לכהנים – למשמר הנכנס והיוצא¹²⁸.

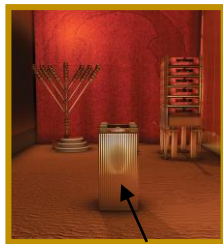
[עא] כך מבוארת במשנה הסיבה שהחלות הונחו על שולחן זהב, ולא שולחן אחר, זאת עקב המעלה שקנו כשהיו מונחות על שולחן לחם הפנים¹²⁹.

הלכה יז

[עב] מזבח הקטרת היה מרבע אמה על אמה, [עג] והוא נתון בהיכל מכוון בין הצפון לדרום, משונה בין השלחן והמנורה לחוץ. [עד] ושלשתן היו מנחין משלש ההיכל ולפנים, כנגד הפרכת המבדיל בין הקדש ובין קדש הקדשים:

ביאור

[עב] מזבח הקטרת הינו המזבח הפנימי הנמצא בהיכל. הוא נקרא בשם 'מזבח הקטרת', שכן עליו מקטירים את קטורת הסמים. יש להבדיל בינו לבין מזבח העולה הנמצא בעזרה עליו מקטירים את הקרבנות ומזים את דמם. גודלו המבואר בתורה¹³⁰ הינו אמה על אמה בגובה שתי אמות¹³¹.

מזבח הזהב בהיכל

הרמב"ם לא באר מה היה גובה מזבח הזהב, ובעל ה'מנחת חנוך'¹³² רוצה לדייק מכך שמידת אורכו, רוחבו וקומתו של מזבח הזהב אינם מעכבים זאת כמו במזבח החיצון.

[עג] מזבח הזהב נמצא בהיכל, בין המנורה לשולחן אולם מוסט מזרחה כדי שלא לחצוץ ביניהם¹³³.

[עד] שלושת כלי ההיכל עמדו בסמוך לפרוכת המבדילה בין הקודש לקדש הקדשים. הגמרא¹³⁴ מבארת כי הם הונחו לפני קדש הקדשים: אורך הבית כולו היה שישים אמה, וקדש הקדשים אורכו עשרים אמה, והכלים נמצאים מזרחית לעשרים האמות של קדש הקדשים¹³⁵. לדברי הגמרא שם השולחן והמנורה עמדו במרחק של שתיים וחצי אמות מהקיר (הצפוני או הדרומי). בברייתא דמלאכת המשכן¹³⁶ מבואר כי המזבח עמד באמצע ההיכל.

¹²⁷ במסכת תמיד שם.

¹²⁸ החלפת לחם הפנים הינה זמן החלפת משמרות הכהנים. ראה הלכות תמידין ומוספין פרק ד הל' ט.

¹²⁹ עיין ירושלמי שקלים פרק ו הל' ג.

¹³⁰ שמות ל, ב.

¹³¹ במשנה כלים (פרק יז משנה י) נאמר שאמת מזבח הזהב הינה בת חמישה טפחים. כך מבואר גם בגמרא מנחות צז ע"א. אלא שלא מבואר אם המזבח כולו נמדד באמות בנות ה' טפחים או רק חלק ממידותיו. לכאורה מכך שהרמב"ם לא מציין זאת משמע שהאמות הינן בנות שישה טפחים, וראה בכסף משנה התמה מדוע לא פסק הרמב"ם שאמות מזבח הזהב היו בנות חמישה טפחים. בעל 'הר המוריה' מבאר שיתכן שהרמב"ם הסתפק אם האמות בנות ה' טפחים הינן אמות האורך והרוחב, או אמת הגובה. ה'מנחת חנוך' (מצוה ק"ג) סובר שלדעת הרמב"ם אמות האורך והרוחב הינן בנות ה' טפחים, ואילו מידת הגובה הינה בת ו' טפחים. לדעת הר"מ קזיס (מידות פרק ג, עמ' 31) גובה מזבח הזהב היה עשרה טפחים.

¹³² מצוה ק"ג.

¹³³ עיין יומא לג ע"ב.

¹³⁴ מנחות צח ע"ב.

¹³⁵ עיין במנחת חינוך מצוה צז (אות ז) התמה על לשון הרמב"ם, שכן למסקנת הגמרא הכלים הונחו בחצי ההיכל ולפנים.

¹³⁶ פרק ד.

הלכה יח

[עה] הכיור היו לו שנים עשר דד, [עו] כדי שיהיו כל הכהנים העוסקים בתמיד מקדשים ממונו כְּאֶחָד. [עז] ומוכני עשו לו שיהיו בה המים תמיד, והיא חול, כדי שלא יהיו המים שבה נפסלין בלינה. שהכיור מפלי הקדש ומקדש, וכל דבר שיתקדש בכלי קדש אם לן נפסל. [השגת הראב"ד - ומוכני עשו לו אמר אברהם: דברים זרים אני רואה בכאן. [עח] ואנו מקבלים שהמוכני אינו מקבל מים, והוא גלגל שהיו קושרים בו את הכיור בחבל, ומשקעין אותו הוא ומימיו בבור העזרה בערב, כדי שיהיו מימיו מוקברים ולא יפסלו בלינה. ומפרש כל זה ביומא ובזבחים]:

ביאור

[עה] נאמר במשנה במסכת יומא¹³⁷: "בן קטין עשה י"ב דד לכיור, שלא היו לו אלא שניים". בגמרא שם מתואר כי לפני חידושו של בן קטין היה ברז אחד למעלה ואחד למטה. בברז העליון השתמשו בבוקר, ובתחתון בין הערביים¹³⁸.

[עו] כל כהן חייב לקדש ידיו ורגליו לפני תחילת העבודה, שכן אם לא כן עבודתו פסולה והוא חייב מיתה בידי שמיים¹³⁹. הגמרא במסכת יומא (שם) מסבירה כי תוספת הברזים בכיור נועדה לאפשר לכל הכהנים העוסקים בעבודת התמיד לקדש ידיהם ורגליהם בבת אחת מן הכיור¹⁴⁰.

[עז] במשנה ביומא שם¹³⁶ נאמר כי בן קטין בנה גם מוכני לכיור. בגמרא שם נאמר כי זהו גלגל בו היו משקעים את הכיור. הרמב"ם בהלכות ביאת המקדש¹⁴¹ מבאר כי מים הנמצאים בכלי שרת בלילה נפסלים בלינה¹⁴². כך אומר שם הרמב"ם: "היו משקעין אותו במי מקוה או במי מעין, ולמחר מעלין אותו, או ממלאין אותו בכל יום בבוקר". אולם בהלכה שלנו נאמר כי המוכני הינו כלי חול, כך שהמים שבתוכו אינם נפסלים בלינה בלילה. בפירוש המשנה ביומא¹⁴³ מבאר הרמב"ם כך: "זוה עשה כלי סביב לכיור, והיו בו המים תמיד והיו שותתין מאותו כלי לכיור כדי הצורך ראשון ראשון, ואותו כלי היה נקרא מוכני". מבואר כבאורו של הרמב"ם בהלכתנו. הכסף משנה רוצה לתרץ בדעת הרמב"ם כי אלו שני פרושים. בדרך אפשר ניתן אולי לומר כי בפרוש אחד מתאר הרמב"ם את אופן הפתרון ההלכתי, בעוד שבפרוש השני מתאר הרמב"ם את המוכני שנעשה בפועל בימי הבית השני.

[עח] כפי שבארנו באות הקודמת מדברי הרמב"ם בהלכתנו משמע שהמוכני הינו כלי חול שהמים בו אינם מתקדשים. הראב"ד מביא את המתואר בגמרא כי המוכני הינו גלגל באמצעותה משקעים את הכיור (כפי פירושו השני של הרמב"ם דלעיל). הכסף משנה תמה על דבריו, שכן ישנם פירושים נוספים, וכמו כן הרמב"ם מביא הרי גם את פירושו של הראב"ד.

הכיור והמוכני בבית שני

¹³⁷ לז ע"א.

¹³⁸ עיין בספר עזרת כהנים (מידות פרק ג משנה ו) המבאר כי בכיור של בן קטין היו שנים עשר ברזים למעלה ושנים עשר למטה.

¹³⁹ הל' ביאת המקדש פרק ה הל' א.

¹⁴⁰ למעשה עסקו בעבודת התמיד שלושה עשר כהנים, אולם השוחט לא חייב להיות כהן ולכן אינו חייב בקידוש ידיים ורגלים (עיין

במשנה יומא כה ע"א ובפירוש המשנה לרמב"ם שם).

¹⁴¹ פרק ה הל' יד.

¹⁴² עיין סוכה נ ע"א.

¹⁴³ פרק ג.

לקט ביאורים

הלכה א

רמזי המנורה

(לא) ועשית מנורת זהב טהור – על דרך הפשט היה ענין המנורה במשכן ובמקדש כדי לקבוע בנפש מעלת הבית ויראתו וכדי שתהיה יראת המקום ההוא קבועה בלבבות רשומות במחשבות, ובענין שכתוב (ויקרא יט) "ומקדשי תיראו". ומזה הוצרכה להיות מחוץ לפרוכת, ולא לפני מן הפרוכת, שכן כתיב (ויקרא כד) "מחוץ לפרכת העדות באהל מועד יערוך" וגו' כדי שיהיה הענין נראה מפורסם לכל יוצא ובא ויראו רבים וייראו, ועוד כדי להורות שאינו צריך לאורה שלנו. ולפיכך היתה של זהב, שהיא מעולה שבכל המתכות, והיו הנרות שבעה שהוא חשבון בינוני בהיותו היקף אמצעי:

וידוע כי הנשמה נהנית בהדלקת הנרות והיא מתהלכת בעדוני ההוד והשמחה, ומתפשטת ומתרחבת מתוך הנאת האורה מפני שהיא חתיכת אור חצובה באור השכל, ומן הטעם הזה נמשכת אחר האור שהוא מינה אע"פ שהוא אור גופני והנשמה אור רוחני זך ופשוט, ועל כן המשילה שלמה ע"ה לנר הוא שאמר (משלי כ) "נר ה' נשמת אדם":

ועל דרך המדרש המנורה בשבעת הנרות כנגד שבעה כוכבים שמשוטטים בכל הארץ, כך דרשו בתנחומא. ובאור זה כי שבעה כוכבי לכת הם נרות ברקיעים ופועלים בשפלים ומנהיגים את העולם השפל הזה תמיד ביום ובלילה, וכן שבעה הנרות היו דולקות ביום ובלילה לפני ה' תמיד. והנר האמצעי כנגד גלגל חמה שהוא תדיר באורה והוא אמצעי לשבעה כוכבי לכת ועל דרך שצ"ם חנכ"ל, וכן היום הרביעי הוא אמצעי בשבעת הימים ועל כן נבראה החמה ביום הרביעי:

ועל דרך השכל המנורה בשבעה נרותיה תרמוז לתורה הנקראת אור שנאמר (משלי ו) "כי נר מצוה ותורה אור", והיא כוללת שבע חכמות ועל כן היו נרותיה שבעה. וששה קנים יוצאים מצדיה כנגד ששה קצוות של עולם התלויים בתורה שנתנה בששה בסיון שהעולם מתקיים בשבילה, שנאמר (ירמיה לג) "אם לא בריתי יומם ולילה". שלשה גביעים משוקדים בקנה האחד, בכל קנה היו ג' גביעים, וא"כ הרי הם י"ח גביעים לששה הקנים ובמנורה ד' גביעים אחרים הרי כ"ב גביעים והם כנגד כ"ב אותיות התורה וכנגד כ"ב חלקים שבעולם, ואלו הן: רוח ומים, אש, שבעה כוכבי לכת, י"ב מזלות. וכנגד כ"ב חלקים שבגוף האדם, הראש, הלב, הכליות, ז' נקבים שבראש, י"ב אברים. ומצינו במנורה ג' דברים והם, כפתור, גביע, ופרח. כפתור תפוח עגול בולט ויוצא סביב הקנה האמצעי מן המנורה, הכפתור כנגד עולם המלאכים שהם מתענגים מזיו השכינה בתענוג שאין לו סוף ותכלית וזהו כפתור שהוא עגול כי העגול אין לו ראש וסוף. ועל תענוג הזה רמזו רז"ל חכמי האמת במדרשם עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים לעתיד לבא וכבודו ביניהם, כי המחול הוא עגול ואין לו ראש וסוף ולכך המשיל תענוג הנפשות שאין לו סוף למחול שאין לו סוף. הגביע הוא כלי שיש לו בית קבול והוא משקה ומרוה כנגד עולם הגלגלים שהם מקבלים כחות העליונים ומשפיעים כח בעולם השפל. הפרח הוא כנגד העולם השפל הזה ששם כל גדולי הארץ צמחים ופרחים וציצים, ובא זה לרמוז כי מתוך כ"ב אותיות התורה אדם משיג שלשה חלקי המציאות.

(רבינו בחיי שמות כה, לא)

הלכה ז

הורדת נרות המנורה

בגמרא מנחות (פח ע"ב) קיימת מחלוקת לגבי נרות המנורה, לדעה אחת הנרות היו קבועים במנורה ולא היו מורידים אותם ממנה בשעת הטבת הנרות. לדעה שניה הנרות לא היו קבועים במנורה, ובשעת הטבתם היו מורידים אותם מן המנורה.

יש לעיין: לשיטת האומרים שהיו מורידים את הנרות בשעת ההטבה אותה שעה המנורה פסולה, זאת כיוון ששבעת נרות המנורה מעכבים זה את זה (כמבואר בהלכתנו)! פרט לכך קיימת דעה (בסוף פרק ג' של מסכת חגיגה) שגם במנורה נדרש העניין של 'תמיד', כפי שקיים לגבי שולחן לחם הפנים ממנו אין מסלקים את הלחם. מכאן מבואר ששבעת נרות המנורה מעכבים זה את זה רק אם אבד אחד מהם, שאז ניפסלת המנורה, אולם כשהם קיימים למרות שאינם במנורה הרי הם שייכים אליה והיא אינה ניפסלת עקב כך.

ניתן לדייק זאת מאופן הדלקת המנורה המובא במסכת שבת (כב ע"ב), שם מבואר לגבי הדלקת המנורה מהנר המערבי. מוכח מלשון רש"י שם שלדעה שנרות המנורה נשלפים ממנה מוציאים את הנר המערבי ממקומו ומדליקים בו את שאר נרות המנורה. זאת – למרות שהנר המערבי חייב לדלוק באופן תמידי. מוכח מכך כי גם כשמוציאים את הנר המערבי ממקומו לצורך הדלקה, ואז אינו ניצב לפני ד' במערב, למרות זאת כיוון שהוא שייך באופן קבוע למערבה של המנורה הרי גם כשמסלקו לצורך עבודה הרי זה נחשב שהוא כמו במקומו. (מקדש דוד סימן ב', ד')

הלכה י

מבנה קני המנורה לשיטת הרמב"ם

בציור המנורה שבגוף כתב יד קדשו של הרמב"ם (בפירושו למשניות), ישנו עוד פרט השונה מבציורים הרגילים של המנורה – ששת קני המנורה נמשכים למעלה באלכסון, דלא כבציורי המנורה הרגילים, שהם נמשכים בחצאי קשת.

ואעפ"י שבנוגע לפרט זה, אולי היה מקום לומר בדוחק הכי גדול, שהרמב"ם צייר "להקל על הציור" – אבל מפורש בפירוש רבנו אברהם בן הרמב"ם: "ששת הקנים ... נמשכים מגופה של המנורה לצד ראשה **ביושר** כמו שצייר אותה אבא מרי ז"ל, לא בעיגול כמו שצייר אותה זולתו". כך איתא גם בפירוש רש"י על התורה שששת הקנים "באלכסון נמשכים ועולים".

בעל משנת חסידים בספרו "מעשה חושב" כותב בפשטות שששת הקנים "נמשכים בעיגול", ומדייק זאת מדברי הרמב"ם שכתב "נמשכים ועולים". וכן מביא מבעל "חכמת המשכן" שכתב "נראה ... שהיו עולים הקנים כמעט בעיגול". אולם מאחר שב"מעשה חושב" מפרש ש"נמשכין בעיגול" מסתימת לשון הרמב"ם שלא הזכיר בחיבורו "אלכסון", הרי לאחר שנתגלה גוף כתב יד קודשו של הרמב"ם בציור המנורה, ועדותו של בן הרמב"ם בזה – בטל היסוד ובטל הבנין. ובמחילת כבוד תורתם, ולפי עניות דעתי נראה ברור, שאם היו המעשה חושב ובעל חכמת המשכן רואים את ציורו של הרמב"ם ופירושו של ר' אברהם בן הרמב"ם, היו גם הם כותבים שאין כל מחלוקת בזה ולכולי עלמא היו הקנים "ביושר".

ואם כנים הדברים, מהנכון להחזיר עטרה ליושנה – שכל העושים ציורים מהמנורה יציירו את קני המנורה באלכסון כדעת רש"י והרמב"ם.

עוד עניין בזה: הציור הרגיל של המנורה שששת הקנים הם כחצאי קשת הוא עפ"י השערה חיקוי מציור המנורה אשר **לא יהודים** ציירו **ברומי**, ועל "שער הנצחון" של טיטוס ימ"ש! שנוסף לזה שציור המנורה שעל שער טיטוס אינו מדויק כלל – הרי זה נעשה, כמובן, כדי להראות ולבטא את השליטה

והממשלה של רומי על היהודים ר"ל, עד שחקקו שם בכמה מקומות את התיבות "יודעא קאפטא ("יהודה שבויים"). והיו זמנים שבהם היו מכריחים יהודים לבא להשער, שיראו את הכתוב ורשום שם בכדי להשפילם. נמצא, שציור קני המנורה כחצאי קשת צריך להביא לזעקת שבר - נוסף על זה וגם זה עיקר שזהו היפך רש"י והרמב"ם – גם מפני שזה נותן הסכם מסוים ר"ל להציור שעל שער טיטוס, שנעשה כדי לצער יהודים ולהשפילם! (ליקו"ש חלק כ"א, שיחה ג לפר' תרומה)

הלכה יב

רמזי מבנה שולחן לחם הפנים

והנה היה השולחן גם כן מעצי שיטים כדי שיהיה נקל לשאת אותו. והיה אמתיים אורכו, כאילו יאכל עליו אדם אחד בלבד, כי רוחב האדם הוא אמה. ונשאר חצי האמה מזה וחצי האמה מזה לשתי מערכות הלחם אחד בקצה האחד וישאר מקום פנוי לאכול שמה. והיו כל אחד משתי המערכות שש חלות לחם, כנגד ששת הימים שהיה המן יורד לישראל שצריך לחם אחד בבוקר לכל אחד מהם ולחם אחד בערב, והיו י"ב לחם בששת ימים. אך ביום השבת יערכנו הכהן לפני ד', מפני שלא היה יורד בו לחם מן השמיים. והיה השולחן אמה רוחבו, כדי שיהיה המקום הנשאר פנוי לפני האוכל אמה על אמה.

ואמר "ועשית לו מסגרת", להגיד שבעליון השולחן, מצד חוץ, יעשה זר אחד סביבו. ולפנים מן הזר יעשה המסגרת מעצי שיטים, ורוחב טפח מכל צד. ועוד יעשה זר אחד סביב למסגרת [שלא כשיטת רש"י שהיה זר אחד בלבד – מ.מ.]. ואין ספק שהיה גם כן מצופה בזהב, והיה החיצון כדי שהמסגרת אשר עליו יהיה קיום במקומו, ולא יזוז ולא יפול. והיה המסגרת והזר הפנימי שאחריו כדי שלא יזוז לחם הפנים מהמערכת, ולא יפול לכאן ולכאן. (האברבנאל לפרשת תרומה)

פרק ד

הקדמה

פרק זה עוסק במבנה הבית. הרמב"ם פותח את הפרק בנושא קדש הקדשים (הלכה א) והכותל המפריד בין הקדש לקדש הקדשים (הלכה ב). לאחר מכן הוא סוקר את מבנה הבית לגובהו (הלכה ג), אורכו ממערב למזרח¹ (הלכה ד) ורוחבו מצפון לדרום (הלכה ה). בהלכות הבאות עוסק הרמב"ם במבנה האולם, ההיכל והתאים.

שיטתו של הרמב"ם בהבנת מבנה הבית הינה ייחודית, שכן לדעתו הבית הינו מעין 'קוביה' של מאה על מאה על מאה. אי לכך הרמב"ם מסביר באופן שונה ממפרשים אחרים את מבנה התאים והיציעים, כפי שמבואר בבאור ובתרשימים הנלווים.

הלכה א

[א] אָבֵן הַיְתָה בְּקֹדֶשׁ הַקֹּדֶשִׁים [ב] בְּמַעְרְבוֹ, [ג] שֶׁעֲלֶיהָ הָיָה הָאָרוֹן מְנַח, [ד] וּלְפָנָיו צִנְצֻנֵּת הַפֶּתַח וּמִטָּה אֲהֶרֶן. [ה] וּבָעֵת שֶׁבָּנָה שְׁלֹמֹה אֶת הַבַּיִת וַיִּדַּע שֶׁסּוּפוֹ לִיְחָרֵב, בָּנָה בּוֹ מְקוֹם לְגִנּוּזֵי בּוֹ הָאָרוֹן לְמִטָּה בְּמִטְמוֹנִיּוֹת עֲמֻקּוֹת וְעַקְלָקְלוֹת. [ו] וַיֹּאשִׁיחֵהוּ הַמֶּלֶךְ צִוָּה וַיִּגְנְזוּ בַּמְּקוֹם שֶׁבָּנָה שְׁלֹמֹה, שְׁנָאָמֶר: [ז] "וַיֹּאמֶר לְלוֹיִם הַמְּכִינִים לְכָל יִשְׂרָאֵל הַקְּדוֹשִׁים לֵי, תָנוּ אֶת אָרוֹן הַקֹּדֶשׁ בְּבֵית אֲשֶׁר בָּנָה שְׁלֹמֹה בֶּן דָּוִיד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, [ח] אֵין לָכֶם מִשָּׂא בְּכַתֵּף עֲתָה עֲבַדוּ אֶת יְיָ אֱלֹהֵיכֶם" וְגו' (דְּבָרֵי הַיָּמִים ב לה, ג). [ט] וַיִּגְנְזוּ עִמּוֹ מִטָּה אֲהֶרֶן, וְהַצִּנְצֻנֵּת וְשִׁמֹן הַמִּשְׁחָה, [י] וְכָל אֵלוֹ לֹא חָזְרוּ בְּבֵית שָׁנִי. [יא] וְאַף אוֹרִים וְתַמִּים שֶׁהָיוּ בְּבֵית שָׁנִי לֹא הָיוּ מְשִׁיבִין בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ וְלֹא הָיוּ נִשְׁאָלִין בָּהֶן, שְׁנָאָמֶר: "עַד עַמֵּד כֹּהֵן לְאוֹרִים וְתַמִּים" (עֲזָרָא ב, סג). [יב] וְלֹא הָיוּ עוֹשִׂין אוֹתָן אֶלָּא לְהַשְׁלִים שְׁמוֹנָה בְּגָדִים לְכֹהֵן גָּדוֹל כְּדִי שֶׁלֹּא יִהְיֶה מְחָסֵר בְּגָדִים. [הַשְּׁנֵית הָרִאשׁוֹנָה ד - "לֹא הָיוּ מְשִׁיבִין" אָמַר אַבְרָהָם: [יג] וְהֵלֵא אוֹרִים וְתַמִּים וְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שָׁנִי דְּבָרִים הֵם מִן הַחֲמִשָּׁה שֶׁחָסְרוּ בְּבֵית שָׁנִי, וְלְדַבְּרֵי אֵינוֹ אֶלָּא אֶחָד. [יד] וְחָסְרוּ בְּגָדִים שְׁנָאָמֶר אֵינוֹ כָּלוּם, שְׁאֵינוֹ מִחֲשָׁבוֹן הַבְּגָדִים]:

ביאור

[א] כך אומרת המשנה במסכת יומא²: "אבן היתה שם מימות נביאים ראשונים ושתיה היתה נקראת, גבוהה מן הארץ שלש אצבעות". 'שתיה' משמעה יסוד, ומבאר על כך הברטנורא³: "על שם שממנה נשתת העולם, שבה יסד הקב"ה את עולמו". במדרש תנחומא נאמר⁴: "כשם שהטבור נתון באמצע האיש, כך ארץ ישראל נתונה באמצע העולם ... ובית המקדש באמצע ירושלים, והארון באמצע ההיכל, ואבן השתיה לפני הארון שממנה נשתת העולם".

מבאר רש"י כי הנביאים הראשונים הם דוד ושמואל⁵, ומסביר בעל התפארת ישראל כי הם אלו שגילו את האבן ולא שהם הניחוה שם. בילקוט שמעוני⁶ נאמר על הפסוק⁷ שנזכר לאחר חלומו של יעקב

¹ מודגש היסוד של ההתחלה מקדש הקדשים, כשם שבפרק א הלכה ה' הרמב"ם פותח בקדש הקדשים, וכן בהלכה ד' לקמן.

² נג ע"ב.

³ לפי המבואר בגמרא שם יומא נד ע"ב. וכן בתוספתא שם פרק ב, יב.

⁴ פרשת קדושים, פרק י.

⁵ עיין סוטה מח ע"ב.

⁶ בראשית פרק כח רמז קכ.

⁷ בראשית כח, יח.

הַקְדוּשִׁים לַד' תָּנוּ אֶת אֲרוֹן הַקֹּדֶשׁ בְּבֵית אֲשֶׁר בָּנָה שְׁלֹמֹה בֶן דָּוִיד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֵין לָכֶם מִשָּׂא בַכֶּתֶף עֲתָה עֲבֹדוּ אֶת ד' אֱלֹהֵיכֶם וְאֵת עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל".

[ו] יאשיהו המלך חי לפני סוף תקופת הבית הראשון. משחר נעוריו הוא היה צדיק. בשנת שמונה עשרה למלכו הוא פקד לאסוף כסף כדי לחזק את בדיק הבית ומצא ספר תורה קדום שהיה גלול לפסוק הפורענות " וְלֹא ד' אֶתְּךָ וְאֶת מִלְכְּךָ אֲשֶׁר תִּקְיָם עָלֶיךָ"²⁴. עקב כך הוא החליט לגנוז את ארון הברית. במשנה קיימת דעה כי הארון גלה לבבל²⁵.

[ז] הרמב"ם מבין מהפסוק כי יאשיהו גנז את הארון במקום שהכין לו שלמה המלך במחילות הר הבית.

[ח] לפי הבנת הגמרא אומר יאשיהו כי ללווים יותר תפקיד של נשיאת הארון בכתף, שכן הארון נגנז²⁶.

[ט] ראה הערה ה' לעיל. הרמב"ם אינו מזכיר בדבריו את הארון ששיגרו הפלישתים לאלוקי ישראל²⁷. [י] ארון הברית, וכל הדברים שניצבו לצידו, נשארו במקום גניזתם כל מהלך ימי בית שני. בגמרא יומא²⁸ מסופר: "וחכמים אומרים ארון בלשכת דיר העצים היה גנוז. אמר רב נחמן בר יצחק: אף אנן נמי תנינא מעשה בכהן אחד שהיה מתעסק וראה רצפה משונה מחברותיה, ובא והודיע את חבריו. ולא הספיק לגמור את הדבר עד שיצתה נשמתו, וידעו ביחוד ששם ארון גנוז".

[יא] הגמרא ביומא²⁹ מונה חמישה דברים שחסרו בבית שני לעומת הבית הראשון, ביניהם גם האורים והתומים. בפסוק נאמר³⁰: "וְנִתְּנָה אֶל חֹשֶׁן הַמִּשְׁפָּט אֶת הָאֹרִים וְאֶת הַתְּמִים וְהָיוּ עַל לֵב אֶהְרֹן בְּבֹאוֹ לִפְנֵי ד'". מבאר הרמב"ם³¹: "אורים – שמאירין את דבריהם, תומים – שמשלימים את דבריהם". רש"י מפרש לגבי 'אורים ותומים' כי זהו כתב שם ד' המפורש שהיה נתון בין כפלי החושן, המונח על לוח ליבו של הכהן הגדול. מדברי הרמב"ם משמע כי דעתו היא שהאורים והתומים הינם אבני החושן עצמם³².

[יב] כיוון שלדעת הרמב"ם האורים והתומים הינם החושן עצמו מבאר הרמב"ם כי בבית שני עשו אותם כאחד מבגדי הכהן הגדול, אולם לא היתה להם את מדרגת רוח הקודש שהיתה להם בבית ראשון.

[יג] הכסף משנה מתרץ את שיטת הרמב"ם: בגמרא³³ מבואר כי חמישה דברים חסרו בבית שני לעומת הבית הראשון. הדברים שהגמרא שם מונה הם: ארון, כפורת, כרובים, אש, ושכינה, ורוח הקודש ואורים ותומים. שיטת רש"י שם היא כי ארון, כפורת וכרובים נימנים כדבר אחד וממילא רוח הקודש והאורים והתומים נימנים כשני דברים נפרדים. אולם לשיטת הרמב"ם שכינה ורוח הקודש ואורים ותומים נחשבים כאחד. תרוץ נוסף הוא ש'רוח הקודש' כוונתה לנבואה שניסתלקה מהנביאים בתחילת ימי הבית השני (וזה היה חיסרון כללי בעם ישראל), ופרט לכך חסרו גם את תשובת האורים והתומים.

[יד] לדעת הראב"ד חיסרון האורים והתומים אינו חסרון בגד, שכן הוא סובר כדעת רש"י שזה היה קלף שהונח בין כפלי החושן.

²⁴ עיין מלכים ב פרק כב וכן דברי הימים פרק לד ובאברבנאל ומצודות שם.

²⁵ יומא נג ע"ב.

²⁶ מבין כל כלי המקדש היחיד שנשארו לו בדים, ושיש ציווי לשאתו לדורות בכתף, הינו ארון הברית.

²⁷ בעל ה'שיח יצחק' על הגמרא שם אומר כי את הארגז חיברו הפלישתים לארון הברית. בגמרא בבא בתרא (יד ע"א) נאמר כי על הארגז היה מונח ספר התורה שכתב משה רבינו.

²⁸ נד ע"א.

²⁹ כא ע"ב.

³⁰ שמות כח, ל.

³¹ יומא עג ע"ב.

³² כך מבין הכסף משנה בדעת הרמב"ם. יש לציין כי בהלכות כלי המקדש פרק י הל' י"א בהן הרמב"ם מבאר את דיני החושן, הוא אינו מזכיר כלל את עניין האורים והתומים.

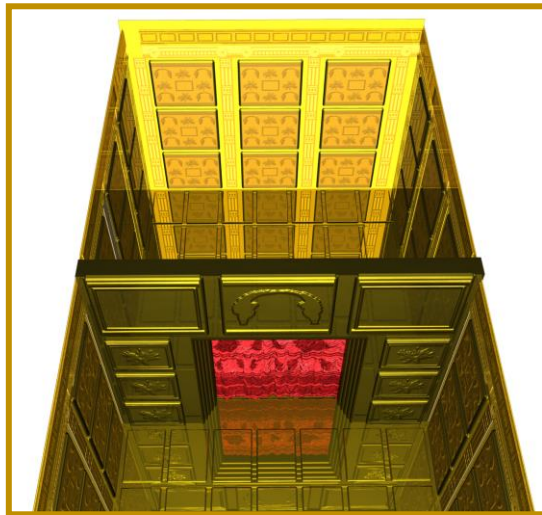
³³ יומא כא ע"ב.

הלכה ב

[טו] בבית ראשון היה כֹּתֶל מִבְדִּיל בֵּין הַקֹּדֶשׁ וּבֵין קֹדֶשׁ הַקֹּדָשִׁים עֲבִי אִמָּה. [טז] וְכִינּוּן שֶׁבָנוּ בֵּית שְׁנֵי נִסְתַּפֵּק לָהֶם אִם עֲבִי הַכֹּתֶל הָיָה מִמִּדַּת הַקֹּדֶשׁ אוֹ מִמִּדַּת קֹדֶשׁ הַקֹּדָשִׁים, [יז] לְפִיכָךְ עָשׂוּ קֹדֶשׁ הַקֹּדָשִׁים עֲבִי עֲשָׂרִים אִמָּה תְּמִימוֹת, וְעָשׂוּ הַקֹּדֶשׁ אֲרָבָעִים אִמָּה תְּמִימוֹת, [יח] וְהִנִּיחוּ אִמָּה יְתִירָה בֵּין הַקֹּדֶשׁ וּבֵין קֹדֶשׁ הַקֹּדָשִׁים. [יט] וְלֹא בָנוּ כֹּתֶל בְּבֵית שְׁנֵי, אֲלָא עָשׂוּ שְׁתֵּי פְּרוּכּוֹת אַחַת מִצַּד קֹדֶשׁ הַקֹּדָשִׁים וְאַחַת מִצַּד הַקֹּדֶשׁ וּבִינֵיהֶן אִמָּה, כְּנֶגֶד עֲבִי הַכֹּתֶל שֶׁהָיָה בְּרֹאשׁוֹן. [כ] אֲכָל בְּמִקְדָּשׁ רֹאשׁוֹן לֹא הָיְתָה שָׁם אֲלָא פְּרֻכַּת אַחַת בְּלֶבֶד, שֶׁנֶּאֱמָר: "וְהַבְדִּילָהּ הַפְּרֻכַּת לָכֶם" (שְׁמוֹת כו, לג) וְגו':

ביאור

[טו] בגמרא³⁴ מבאר כי בתקופת הבית הראשון עמד כותל בעובי אמה שהפריד בין הקודש לקדש הקדשים. שמו של הכותל הינו 'אמה טרקסין'³⁵. [טז] כותל זה לא ניבנה בתקופת הבית השני. לדעה אחת לא יכלו לבנות כותל בעובי אמה ובגובה ארבעים אמות, שלא כמו בבית ראשון בו הגובה היה שלוששים אמות. הרמב"ם בהלכתנו סובר כדעה שניה, שהיה לחכמים ספק לגבי קדושת כותל זה אם הוא עמד בתחום הקודש או קדש הקדשים ולכן לא בנו אותו.

מראה הכותל המבדיל בין הקודש לקודש הקדשים בבית ראשון

[יז] לגבי מידות האורך והרוחב של ההיכל חל הציווי³⁶ "הֲכֵל בִּבְתֵּב מִיַּד ד' עָלִי הַשְּׁכִיל כָּל מִלְּאָכּוֹת הַתִּבְנִי" – מידות ההיכל נמסרו להם מפי ד'³⁷. לכן נשמרו מידות האורך כפי שהיו בבית ראשון: קדש הקדשים – עשרים אמה, הקדש – ארבעים אמה. [יח] לדברי הרמב"ם השאירו אמה רוחו בין הקדש לקדש הקדשים עקב הספק לגבי מדרגת קדושת האמה הזו. יש לדייק מלשונו 'אמה יתרה' כי אמה זו נוספה בבית שני, שלא בבית ראשון בו היא נכללה או בקודש או בקדש הקדשים³⁸. מכך משמע כי לשיטת הרמב"ם אורך פנים ההיכל בבית שני היה שישים ואחת אמה. [יט] רש"י³⁹ מבאר כי עקב הספק לגבי קדושת הכותל לא ידעו היכן לתלות את הפרוכת, לכן תלו שתי פרוכות⁴⁰. יש לציין כי לדעת רבי יוסי במשנה בפתח קדש הקדשים היתה תלויה פרוכת אחת בלבד. [כ] הכסף משנה מבאר כי הרמב"ם מתכוון למשכן, בו היתה תלויה פרוכת בין הקודש לקדש הקדשים. אולם יש לעיין, שהרי גם בבית ראשון היתה תלויה פרוכת אחת על הכותל שכן חז"ל מבארים⁴¹ שבדי הארון הציצו בבית ראשון מבעד לפרוכת⁴².

³⁴ בבא בתרא ג ע"א, יומא נא ע"ב.

³⁵ מילה זו מורכבת משתי מילים: 'טרק' – בפנים, ו'סין' – בחוץ (רש"י יומא נב ע"א ד"ה טרקסין). בעלי התוספות (בבא בתרא ג ע"א ד"ה טרקסין) בארו שחכמים הסתפקו לגבי קדושת הכותל האם היא כקדושת קדש הקדשים או כקדושת הקודש. במקום אחר הם בארו (יומא נב ע"ב ד"ה טרקסין) כי המילה 'טרק' רומזת לסגור ואילו המילה 'סין' להר סיני, שכן כותל זה סגר על לוחות הברית שניתנו בהר סיני והיו מונחים בארון שבקדש הקדשים.

³⁶ דברי הימים א כח, יט.

³⁷ מה שאין כן הגובה, לגביו נאמר בנבואת חגי (ב, ט): "גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון". עיין לעיל פרק א הל' יא שיש מצוה לרומם את בית אלוֹקֵינוּ.

³⁸ יש מפרשים שאמה זו לא נוספה בבית שני, אלא היתה חלק מהקודש או קדש הקדשים.

³⁹ יומא נא ע"ב ד"ה 'אמה טרקסין'.

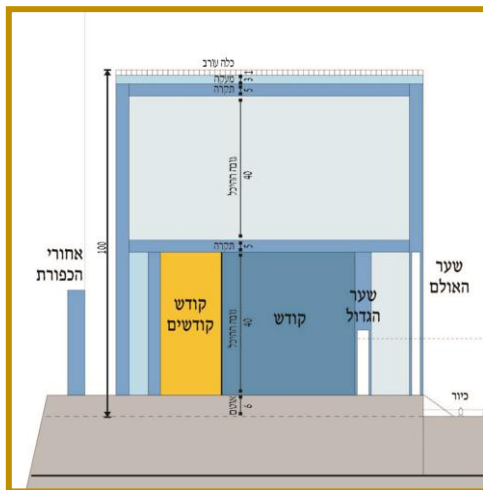
⁴⁰ בעלי התוס' שם מקשים מדוע לא עשו פרוכת בעובי אמה. עיין תרומם שם.

⁴¹ יומא נד ע"א.

הלכה ג

[כא] ההיכל שִׁבְנוּ בְּנֵי גֹלָה [כב] הָיָה מֵאָה אַמָּה עַל מֵאָה אַמָּה עַל רוּם מֵאָה. וְכָךְ הָיְתָה מִדַּת [כג] רִוְמוֹ: [כד] בָּנוּ גִבָּה שֵׁשׁ אַמּוֹת אֲטוּם סָתוּם כְּמוֹ יְסוֹד לוֹ. [כה] וְרוּם כְּתָלֵי הַבֵּית - אַרְבָּעִים אַמָּה, [כו] וְרוּם הַכִּיּוֹר שֶׁבִּתְקֵרָה - אַמָּה, [כז] וְעַל גִּבּוֹ גִּבּוֹ שְׁתֵּי אַמּוֹת פָּנוּי שִׁיכָנֵס בּוֹ הַדֶּלֶף, וְהוּא הַנִּקְרָא בֵּית דִּילְפָּא. [כח] וְעַבִּי הַתְּקֵרָה שֶׁעַל גִּבֵּי בֵּית דִּילְפָּא - אַמָּה, [כט] וּמַעְזִיבָהּ - גִּבָּה אַמָּה. [ל] וְעַלֶּיהָ בְּנוּיָה עַל גִּבּוֹ, [לא] גִּבָּה כְּתָלֶיהָ אַרְבָּעִים אַמָּה. [לב] וּבִגְגָהּ גִּבָּה אַמָּה כִּיּוֹר, וְאַמְתִּים גִּבָּה בֵּית דִּילְפָּא, וְאַמָּה תְּקֵרָה, וְאַמָּה מַעְזִיבָהּ. [לג] וּגִבָּה הַמַּעֲקָה שֶׁלֹּשׁ אַמּוֹת, [לד] וְטָס שֶׁל בְּרָזָל כְּמוֹ סִיף גִּבָּהוּ אַמָּה עַל גִּבֵּי הַמַּעֲקָה סָבִיב כְּדִי שְׁלֹא יִנּוּחוּ עָלָיו הָעוֹפּוֹת, [לה] וְהוּא הַנִּקְרָא 'כְּלָה עוֹרֵב' - [לו] הָרִי הַכֹּל מֵאָה אַמָּה. [הלשגת הראב"ד - "ורום הכיור" אמר אברהם: לא האיר ולא הצהיר, [לז] ולא היה כיור בתקרה אלא טוח בכתל חזק מִכְּפָנִים בְּסִיד וְכִיּוֹר, כְּדִי שְׁלֹא יִכָּנסוּ מִיָּם שֶׁפִּגְגּוֹת הַתְּאִים בְּכְתָלֵי הַהֵיכָל. וְאַמְתִּים בֵּית דִּילְפָּא כְּמוֹ מַרְצֻחוֹת קְבוּעוֹת בְּכְתָלִים, וּבּוֹלְטוֹת לְקַבֵּל דֶּלֶף הַתְּקֵרָה וּלְשׁוּפְכוֹ לַחוּץ. וְאִידֵּךְ אֶפְשָׁר לִהְיוֹת מֵה שֶׁכָּתַב וְעִדֵּן לֹא הִגִּיעַ לַתְּקֵרָה]:

ביאור

חתך ההיכל ממזרח למערב בבית שני

[כא] הרמב"ם מתאר בהלכות שלפנינו את מבנה הבית השני, שנבנה בראשיתו על-ידי עולי גולת בבל. הלכות אלו מבוססות על המשניות בפרק ד של מסכת מידות.

[כב] הלכה זו מקורה במשנה מידות⁴³, והיא מתארת את מבנה גובה הבית מהיסוד ועד לגג. גובהו של ההיכל הינו מאה על מאה אמה בגובה מאה אמות. להלן⁴⁴ מבאר הרמב"ם כי המבנה הינו בצורת קוביה, זאת להבדיל משיטות אחרות⁴⁵. יש לציין כי לגבי הבית הראשון לא נאמר בתנ"ך גובהו, אלא גובה האולם בלבד – מאה ועשרים אמה⁴⁶.

[כג] להלן פירוט מידות גובהו של הבית.

[כד] ה'אוטם' הינו יסוד הבניין, ונקרא על שם כך שהוא אטום⁴⁷. מבחוץ הוא לא נראה שכן הוא היה מכוסה⁴⁸.

[כה] גובהו הפנימי של ההיכל הינו ארבעים אמה⁴⁹.

[כו] התקרה, המבדילה בין קומת ההיכל לקומת העליה שעל גביה, גובהה חמש אמות: כיור – אמה, בית דילפא – שתי אמות, תקרה – אמה, מעזיבה – אמה. להלן מפרט הרמב"ם את השכבות.

⁴² עיין בספר 'עזרת כהנים' למידות (פרק ד משנה ז עמ' רנד) המתרחץ כי לדעת הכסף משנה הפרוכת במשכן שימשה בתור מחיצה, וכך גם הפרוכת בבית שני, בעוד שבבית ראשון הכותל הוא ששימש בתור מחיצה (למרות שהיתה תלויה עליו פרוכת לשם כיסוי). וכן ראה בלקט באורים, ובפירושו הר"י פערלא לספר המצוות לרס"ג חלק ג' עמ' רכ"א.

⁴³ פרק ד משנה ו.

⁴⁴ בהלכה ה.

⁴⁵ ראה לקמן בבאורנו אות נז.

⁴⁶ דברי הימים ב ג, ד.

⁴⁷ ברטנורא.

⁴⁸ עיין בתוספות יו"ט המבאר שמכל הצדדים האוטם היה מוסתר, ממזרח היו מדרגות ובשאר הצדדים היו תאים.

⁴⁹ עיין במשנה בבא בתרא פרק ו משנה ד' בה מבארים חז"ל כי בונים בית לפי מבנה ההיכל, בו הגובה הינו חצי סכום האורך והרוחב.

לדוגמא: בבית שני אורך הבית 60 אמה ורוחבו 20, סך הכל 80 אמה. גובהו הינו 40 אמה – חצי סכום האורך והרוחב. עיין בבאור הגר"א שם המסביר כך את הבדל הגובה בין בית ראשון לשני.

הראשונה (ממטה למעלה) נקראת בשם 'כיוור'. הברטנורא מפרש: "הקורה התחתונה של תקרה היתה עוביה אמה, ולפי שהיתה טוחה בזהב ומצויירת ציורים נאים נקראת כיוור".

[כז] מבאר הרמב"ם בפירושו למשנה: "ודלף, שם טיף המים מן הקירוי. והיה נוהג אצלם בבניינים לעשות לבית שני קירויים, קירוי למעלה מחבירו, ונותנים בין שניהם מעט הרחקה וקורים אותו החלל בית הדילפה על שם הדלף, כדי שאם יטיף הקירוי העליון יעמדו מים באותו החלל". דהיינו: לשיטת הרמב"ם רווח זה בין שתי שכבות התיקרה עניינו ניקוז נוזלים. הברטנורא מפרש באופן שונה, ואילו דבריו: "הקורות העליונות הנשענות על הקורה התחתונה היו עוביין שתי אמות, והן קרויין בית דלפה, לפי שהנסרים של תקרה מחוברין על ידן. תרגום 'במחברת' - בבית לופי". דהיינו: לשיטתו אילו הן הקורות המרכזיות המחזיקות את התקרה⁵⁰.

[כח] לשיטת הרמב"ם, בפירוש המשנה, קורות אילו של התקרה בעובי אמה הן המעמידות את המבנה. לשיטת הברטנורא אילו הם נסרים שחיפו את הקורות.

[כט] ה'מעזיבה' הינה החלק העליון של התיקרה. כך מבאר הרמב"ם בפירושו למשנה: "ומעזיבה - היא הסיד והאבנים שנותנין על הקירוי". באופן דומה מבאר גם הברטנורא. על גבי המעזיבה הניחו את ריצפת העליה, שהינה הקומה השניה של ההיכל.

[ל] הקומה השניה של ההיכל הינה 'העליה', שהיתה ריקה פרט לשתי הפרוכות שהונחו מעל לפרוכות ה'אמה טרקסין'⁵¹.

[לא] גובהה הפנימי של העליה הינו ארבעים אמה, כגובה כתליה של קומת ההיכל התחתונה.

[לב] תיקרת העליה זהה לתיקרת הקומה הראשונה של ההיכל (עיין בבאורנו לעיל אותיות כ"ו - כ"ט).

[לג] מבאר בעל ה'תפארת ישראל'⁵²: "כמין דופן היה בשפת הגג סביב, גבוה ג' אמות".

[לד] על גבי המעקה היה מונח טס ברזל חד שמטרתו למנוע עופות מלהגיע לגג ההיכל. ה'תפארת ישראל'⁵³ מבאר שאילו הם ברזלים מחוודים, מעין סכינים רבים הבולטים מן המעקה. לשיטתו שם ברזלים אילו היו מונחים לא רק על המעקה, אלא היו פזורים על פני הגג כולו.

[לה] 'כלה עורב' - "שמבלה העורבים משם" (הברטנורא).

[לו] סך כל גובה המבנה הינו מאה אמה, לפי הפירוט הבא: שש אמות - אוטם, ארבעים אמות - גובה ההיכל, חמש אמות - תקרה, ארבעים אמות - העליה, חמש אמות - תיקרת העליה, שלש אמות - מעקה, אמה - כלל עורב.

[לז] לדעת הראב"ד ה'כיוור' וכן 'בית הדילפא' לא היו חלק מן התקרה אלא שהכיוור היה בכותל והיווה איטום לגגות התאים. 'בית הדילפא' לדעתו הם מרזבים שהיו צמודים לכותל לשם ניקוז מי הגשמים כשמעליהם נמצאת התקרה.

הלכה ד

[לח] מן המערב למזרח מאה אמה, וזהו חשבונן: [לט] ארבעה כתלים זה לפנים מזה, וביניהן שלושה מקומות פנויים. [מ] בין הכתל המערבי ובין הכתל שלפנים ממונו חמש אמות, [מא] ובין כתל שני ושלישי שש אמות, [מב] ובין כתל שלישי ורביעי שש אמות. [מג] ואלו המדות הן של עצי הכתל עם המקום הפנוי שבין שני כתלים. [מד] וארבע קדש הקדשים עשרים אמה. [מה] ובין שתי הפרוכות המבדילות בינו ובין הקדש אמה. [מו] וארבע הקדש ארבעים אמה. [מז] ועצי הכתל המזרחי שבו

⁵⁰ בספר 'תבנית היכל' מאריך בבאור העניין שקורות אילו, בעובי שתי אמות, היו החלק המעמיד של המבנה כולו. וכן מבאר ב'תפארת ישראל' אות נ"ה.

⁵¹ שהבדילה בין הקדש לקדש הקדשים. יומא נד ע"א.

⁵² אות נח.

⁵³ אות נט.

[מז] נאמר במשנה: "כותל ההיכל השש". מבאר הרמב"ם שהכוונה היא לכותל הכניסה להיכל (ראה תרשים). בכותל זה קיים חלל עבור שני זוגי דלתות: א. בכניסה מהאולם לחלל שקיים בכותל זה, ב. בכניסה מהחלל שבכותל לתוך ההיכל. יש לדייק מלשון הרמב"ם כי המילה 'עוביו' כוונתה היא לקיר עצמו שעוביו שש אמות⁶⁰.

[מח] האולם הינו מבואת הכניסה להיכל בית ד', בו עמדו שני שולחנות⁶¹. אורכו הפנימי של האולם בתקופת הבית השני היה אחד עשרה אמות, לעומת עשר אמות בתקופת הבית הראשון⁶².

[מט] קיר זה הינו הקיר המזרחי **החיצון** של ההיכל. גם לגבי קיר זה אומר הרמב"ם 'עוביו' (עיין אות מ"ז לעיל), ויש לדייק כי זהו עובי הקיר עצמו ללא חלל.

[נ] אורך ההיכל ממזרח למערב הינו מאה אמה, זאת כולל הכתלים והחללים הפנימיים, כפי שפירט הרמב"ם בהלכתנו.

הלכה ה

[נא] מן הצפון לדרום מאה אמה. [נב] עבי כותל האולם - חמש אמות, [נג] ומכפתל אולם עד כפתל הקדש - עשר אמות. [נד] וכתלי הקדש ששה כתלים, זה לפנים מזו, וביניהן חמשה מקומות פנויים: [נה] בין כותל חיצון ובין השני חמש אמות, ובין שני ושלישי שלש אמות, וחמש בין שלישי ורביעי, ובין רביעי וחמישי שש, ובין חמישי וכותל הפנימי שש. [נו] נמצא הכל ארבעים אמה מצד זה וארבעים אמה מצד שפנגדו. ורחב הבית מבפנים עשרים, הרי מאה אמה.

[השגת הראב"ד - "מאה אמה עבי כותל האולם" אמר אברהם: כל זה הכל ורעיון רות. [נז] שלא היה שם כותל לאולם כלל, וטענות גדולה היא זו שלא היה לאולם אלא כותל המזרח שלפני ההיכל. ועל כן אמרו "ההיכל צר מאחוריו ורחב מלפניו", ורחב האולם נמנה ברחב ההיכל]:

ביאור

[נא] כפי שבארנו בהלכה הקודמת רוחב הבית הכולל הינו מאה אמה⁶³, כולל הכתלים והרווחים שביניהם. שיטתו הייחודית של הרמב"ם בנושא מבנה הבית באה לידי ביטוי בעיקר בהלכה זו: הן באופן הבנת מבנה הכתלים (שכבר הוזכר בהלכה הקודמת), והן בהבנת צורת הבית שהינו ריבוע של מאה על מאה אמה.

בהלכה זו מפרט הרמב"ם את המבנה הפנימי של ההיכל מצפון לדרום. מבנה זה זהה בצידו הדרומי והצפוני של ההיכל.

דברי הרמב"ם דורשים באור לאור דברי המשנה, בה נאמר: "מן הצפון לדרום שבעים אמה ... האולם עודף עליו חמש עשרה אמה מן הצפון, וחמש עשרה אמה מן הדרום, והוא היה נקרא בית החליפות, ששם גונזים את הסכינים". דהיינו: לדברי המשנה גודל הבית מצפון לדרום הינו שבעים אמה (דהיינו: רוחב הבית), ורק גודל האולם הינו מאה אמה. כך הבינו יתר המפרשים את מבנה הבית⁶⁴. הסברו של הרמב"ם הוא כי רוחבו החיצוני של ההיכל כולו הינו מאה אמה, ודברי המשנה מתארים את הרוחב הפנימי של ההיכל. האולם יותר רחב מיתר ההיכל, ותוספת זו של האולם נמשכת לכל אורך הבית. משום כך רוחבו הכללי של המבנה הינו מאה אמה (כמבואר בתרשים).

⁵⁹ פירוש המשנה לרמב"ם מידות פרק ד משנה ז.

⁶⁰ גם בקיר זה יש חלל, כך שזה למעשה תואם את הגדרתו של הרמב"ם דלעיל (ראה אות ל"ט).

⁶¹ לעיל פרק ג הל' טז.

⁶² מלכים א' ו, ג.

⁶³ מידות פרק ד משנה ז.

⁶⁴ ראה לקמן אות נ"ז בביאורנו.

[נב] כפי שבארנו בהלכה הקודמת (אות מ"ט) כותל זה, הנקרא 'כותל האולם', הינו הכותל החיצון בצד הצפוני והדרומי של ההיכל. לגבי כותל זה משתמש הרמב"ם במילה 'עובי', ומשמע כי זהו העובי של הקיר עצמו ללא חלל.

[נג] המרחק מכותל האולם (שהינו למעשה הכותל החיצון של מבנה ההיכל כולו) ועד לכותל הראשון בין ששת הכתלים שמקיפים את הקודש הינו עשר אמות (ראה בתרשים). בתרשימו של הרמב"ם בפירוש המשנה⁶⁵ כתוב כי חלל זה הוא הנקרא 'בית החליפות', והוא החלק העודף של האולם על ההיכל. עובי כותל האולם וחלל בית החליפות תופסים יחדיו חמש עשרה אמות מכל צד של ההיכל.

[נד] הכתלים המקיפים את הקודש עצמו (זאת פרט לכתלי האולם) הינם שישה במספר – הן בצפון והן בדרום, כפי שמפרט והולך הרמב"ם. בין ששת הכתלים נמצאים חמישה חללים בהם נעשה שימוש כפי שיפרט הרמב"ם לקמן (בהלכה י"ב).

[נה] אלו הרווחים בין ששת הכתלים המקיפים את ההיכל לשיטת הרמב"ם⁶⁶ – מהחוץ אל הפנים: חמש אמות, שלש אמות, חמש אמות, שש אמות, שש אמות.

[נו] סיכום עובי הכתלים בצד הצפוני הינו ארבעים אמה, זאת מכותל האולם (שהינו הכותל החיצון של מבנה ההיכל) ועד לכותל הפנימי של ההיכל. רוחב ההיכל הפנימי הינו עשרים אמה – בסך הכל מאה אמה.

[נז] דעת הראב"ד הינה כדעת פרשנים נוספים⁶⁷, הסבורים כי מבנה ההיכל הינו כדלהלן: רוחב מאה אמות בחזית לאורך האולם, ורוחב של שבעים אמות בקודש ובקודש הקדשים (כפי שלכאורה משמע מלשון המשנה במידות⁶⁸).

הלכה ו

[נח] הפֶּשֶׁשׁ, והוא שַׁעַר הַקֶּטָן. [נט] וּשְׁנֵי פִישְׁפְּשִׁין הָיוּ לַהֵיכָל מִצְדֵי [ס] הַשַּׁעַר הַגָּדוֹל שֶׁבְּאַמְצָע - [סא] אֶחָד בְּצָפוֹן וְאֶחָד בְּדָרוֹם. [סב] שֶׁבְּדָרוֹם - לֹא נִכְנָס בּוֹ אָדָם מֵעוֹלָם, וְעָלָיו הוּא מִפְּרָשׁ עַל יָדֵי יִחְזַקְאֵל: "הַשַּׁעַר הַזֶּה סָגוּר יִהְיֶה לֹא יִפְתָּח" (יִחְזַקְאֵל מִד, ב). [סג] וְשֶׁבְּצָפוֹן - בּוֹ נִכְנָסִין, וּמִהֶלֶךְ בֵּין שְׁנֵי הַפִּתְּלִים עַד שְׁמִנִּיעַ [סד] לְמָקוֹם פְּתוּחַ לְקֹדֶשׁ מִשְׁמָאלוֹ, [סה] וְנִכְנָס לְתוֹךְ הַהֵיכָל וּמִהֶלֶךְ עַד שַׁעַר הַגָּדוֹל וּפְתָחוֹ:

ביאור

מראה הפשפשים בצידי שער ההיכל

[נח] משנה במסכת מידות⁶⁹. במקדש היו פישפשין, שהם פתחים קטנים⁷⁰, הן בכניסה להיכל והן לצידי שער ניקנור המוביל מעזרת נשים לעזרת ישראל.

[נט] במשנה שם מבואר עניינם של שני הפתחים, שאת השימוש בצפוני שבהם יבאר

⁶⁵ מידות פרק ד משנה ב.

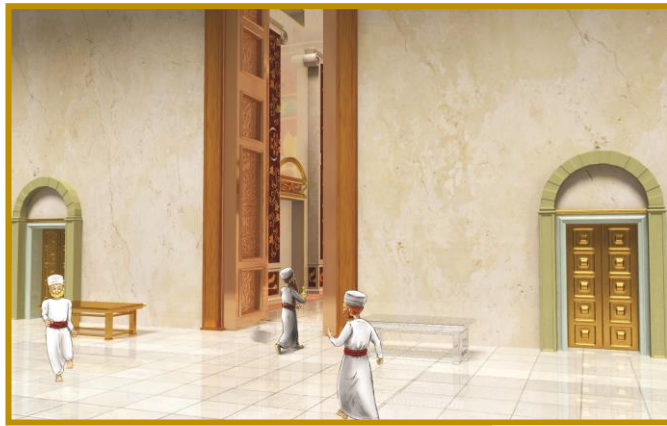
⁶⁶ כל מרווח כולל גם את עובי הכותל הצמוד לו. הרמב"ם לא מפרט מהו עוביים של הכתלים (ראה הערה 57 לעיל).

⁶⁷ התוספות י"ט וכן בעל ה'תפארת ישראל'.

⁶⁸ באופן זה מבואר מה שנאמר במשנה שם שלמבנה ההיכל היתה צורת ארי: רחב מלפניו וצר מאחוריו.

⁶⁹ פרק ד משנה ב.

⁷⁰ ברטנורא ו'תפארת ישראל'. יש לציין כי הרמב"ם בפירוש המשנה שקלים פרק ו משנה ג אומר: "פשפשין- דלתות קטנות שעושין בבתי הגדולים, בעצם דלתות השערים הגדולים, כדי שיהיו נוחין לפתוח בכל עת שירצו". אולם מבאורו בהלכתנו, וכן בהמשך, משמע שהפשפשים היו פתחים קטנים. יתכן לומר שקיימים שני סוגים של פשפשים.

מראה שער ההיכל

הרמב"ם לקמן.
[ס] שער ההיכל נקרא במשנה שם בשם 'שער הגדול'. יש אומרים⁷¹: על שם קדושתו, שכן דרכו הכניסה להיכל, ויש אומרים⁷²: כדי להבדילו מהשערים הקטנים שלצידו, שהם הפשפשים.

[סא] הפשפש הצפוני – מימין לשער ההיכל. הפשפש הדרומי – משמאל לשער ההיכל.

[סב] הפסוק השלם ביחזקאל הינו: "וַיֹּאמֶר אֵלַי ד' הַשָּׁעַר הַזֶּה סָגוּר וְהָיָה לֹא יִפְתָּח וְאִישׁ לֹא יָבֹא בּוֹ כִּי ד' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בָּא בּוֹ וְהָיָה סָגוּר". רש"י מבאר על הנאמר בפסוק "בא בו" – "לעתיד לבא". אולם בעל ה'תפארת ישראל'⁷³ מבאר כי שער זה מלמדנו כי הקב"ה אינו צריך לשער, ולכן הוא סגור. גם המהרש"א מבאר על המשנה: "כי השער הזה קדוש, שד' אלוקי ישראל בא בו במקדש שני. גם אם יהיה סגור יהיה ביאת השכינה דרך שם".

[סג] הפשפש הצפוני שימש לצורך פתיחת שערי ההיכל בבוקר. כך נאמר במשנה⁷⁴: "נטל את המפתח ופתח את הפשפש, ונכנס להתא, ומהתא להיכל. רבי יהודה אומר, בתוך עביו של כותל היה מהלך, עד שנמצא עומד בין שני השערים, ופתח את החיצונות מבפנים ואת הפנימיות מבחוץ". הרמב"ם בהלכתנו מבאר כדעת חכמים במשנה: דלת הפשפש מובילה אל התא שהיה בצד הצפוני – מזרחי של ההיכל⁷⁵, וממנו היה מעבר להיכל.

[סד] משמע מדברי הרמב"ם כי מהתא להיכל קיים פתח ללא דלתות. ה'תפארת ישראל'⁷⁶ מבין, על פי דברי המשנה בתמיד⁷⁷, כי מהתא הייתה דלת להיכל. [סה] במסכת תמיד⁷⁸ נאמר: "נטל את המפתח ופתח את הפשפש. נכנס לתא, ומן התא אל ההיכל, עד שהוא מגיע לשער הגדול. הגיע לשער הגדול - העביר את הנגר ואת הפותחות ופתחו. לא היה שוחט השוחט, עד ששומע קול שער הגדול שנפתח". דהיינו: את שער ההיכל פתח הכהן בבוקר מתוך ההיכל, זאת לפני שחיטת קרבן התמיד.

הלכה ז

[סו] הַשָּׁעַר הַגָּדוֹל הָיָה רָחֲבוֹ עֶשְׂרֵי אַמּוֹת וְגִבְהוֹ עֶשְׂרִים אַמָּה. [סז] וְאַרְבַּע דְּלָתוֹת הָיוּ לוֹ: שְׁתֵּים בְּפָנִים וְשְׁתֵּים בְּחוּץ. [סח] הַחִיצוֹנוֹת נִפְתָּחוֹת לְתוֹךְ הַפֶּתַח לְכִסּוֹת עֶבְיוֹ שֶׁל כֹּתֶל, [סט] וְהַפְּנִימִיּוֹת נִפְתָּחוֹת לְתוֹךְ הַבֵּית לְכִסּוֹת אַחֲרֵי הַדְּלָתוֹת:

⁷¹ תוס'פ'ות יו"ט בשם ראב"ה.

⁷² עיין ב'מלאכת שלמה'.

⁷³ אות יז.

⁷⁴ מידות פרק ד משנה ב.

⁷⁵ עיין לקמן הלכה י"א לגבי מיקומו של תא זה.

⁷⁶ אות י"ט.

⁷⁷ פרק ג משנה ו.

⁷⁸ פרק ג משנה ז.

ביאור

[סו] אומרת המשנה⁷⁹: "כל הפתחים והשערים שהיו שם (במקדש), גובהן עשרים אמה, ורוחבן עשר אמות, חוץ משל אולם". משנה נוספת⁸⁰ חוזרת על כך שגם שער ההיכל היה בגודל זה. אולי אפשר לומר כי ייתור זה בא להדגיש את ההבדל בין גודל פתח האולם לפתח ההיכל הסמוך לו⁸¹. [סז] במשנה⁸² קיימת מחלוקת בין חכמים לרבי יהודה⁸³ בנוגע למבנה הדלתות במעבר שבין האולם לקודש. הרמב"ם פוסק כדעת חכמים לפיה הקיר המפריד בין האולם להיכל היה בעובי שש אמות, ומשני צידי הפתח קיים זוג דלתות: אחד בצד הפונה לאולם והשני בצד הפונה להיכל (עיין בתרשים). [סח] כיוון שהפתח רוחבו עשר אמות הרי שכל דלת רוחבה חמש אמות. הדלתות החיצוניות (אילו שפונות לאולם) נפתחות כלפי פנים ומכסות את עובי הקיר המבדיל בין הקודש לקודש. זוג הדלתות השני (הפונות להיכל) נפתח כלפי פנים, אל ההיכל, והן מכסות את כל רוחב הקיר עד קצהו (כמבואר באות הבאה).

[סט] במשנה שם נאמר: "והפנימיות נפתחות לתוך הבית לכסות אחר הדלתות, שכל הבית טוח בזהב, חוץ מאחר הדלתות". דהיינו: הכותל המזרחי של ההיכל, עד לגובה של עשרים אמות⁸⁴, אינו מצופה בזהב כיוון שדלתות הזהב מכסות אותו כשהן פתוחות בזמן העבודה. אומר המדרש⁸⁵: "רפידתו זהב - תני שכל הבית היה טוח בזהב, חוץ מאחורי הדלתות. אמר רבי איבו: מתניתין בבנין שני, אבל בבנין ראשון אפילו אחרי הדלתות". בעל התפארת ישראל⁸⁶ מבאר כי התורה חסה בתקופת הבית השני על ממונם של ישראל, שהרי את הזהב לא רואים כשהדלתות פתוחות⁸⁷. פלא שהרמב"ם כלל לא מזכיר עניין זה של ציפוי פנים ההיכל בזהב⁸⁸.

הלכה ח

[ע] פתחו של אולם הָיָה גְבוּהָ אַרְבָּעִים אַמָּה וְרוֹחְבָּהּ עֶשְׂרִים, [עא] וְלֹא הָיָה לוֹ שְׁעָרִים. [עב] וְחֻמָּשׁ מִלְּתֵרִיּוֹת שֶׁל מִילָא הָיוּ עַל גְּבִי פֶתְחוֹ מִלְמַעְלָה; [עג] הַתְּחִתוֹנָה עוֹדֶפֶת עַל הַפֶּתַח אַמָּה מְזָה וְאַמָּה מְזָה, [עד] וְכָל אַחַת מִחֻמָּשָׁתָן עוֹדֶפֶת עַל שְׁלֹמֶטָה מְמִנָּה אַמָּה מְזָה וְאַמָּה מְזָה, נִמְצְאָת הָעֲלִיוֹנָה שְׁלוּשִׁים אַמָּה. [עה] וְנִדְבָקָה שֶׁל אֲבָנִים הָיָה בֵּין כָּל אַחַת וְאַחַת:

ביאור

[ע] משנה במסכת מידות⁸⁹. פתח האולם היה הגדול בפתחי המקדש⁹⁰. מכאן מבואר מאמר חז"ל "אמר רבי יוחנן: ליבן של ראשונים כפתחו של אולם, ושל אחרונים כפתחו של היכל, ואנו כמלא נקב מחט סדקית".

⁷⁹ מידות פרק ב משנה ג.

⁸⁰ מידות פרק ד משנה א.

⁸¹ עיין 'תפארת ישראל' אות א'.

⁸² מידות פרק ד משנה א.

⁸³ דעת רבי יהודה: "בתוך הפתח היו עומדות, וכמין אצטרמיטה היו ונקפלות לאחוריהן. אלו שתי אמות ומחצה, ואלו שתי אמות ומחצה,

חצי אמה מזוה מכאן, וחצי אמה מזוה מכאן, שנאמר: "ושתיים דלתות לדלתות שתיים מוסבות דלתות שתיים לדלת אחת ושתי דלתות

לאחרת". דהיינו: לשיטת רבי יהודה ארבעת הדלתות מתקפלות בתוך עובי הקיר המבדיל בין הקודש לאולם.

⁸⁴ שהוא מחצית מגובה ההיכל.

⁸⁵ במדבר רבה, פרשה יב פיסקה ד.

⁸⁶ אות ה.

⁸⁷ עיין ב'עזרת כהנים' על המשנה שתמה מדוע בתקופת בית שני לא ציפו את אחורי הדלתות בזהב, שהרי הורדוס רצה לצפות את ההיכל

גם מבחוץ וזו ראייה שהיה להם ממון רב.

⁸⁸ יתכן שלדעת רמב"ם ציפוי כתלי ההיכל אינו בגדר של חיוב הלכתי.

⁸⁹ פרק ג משנה ז.

⁹⁰ עיין לעיל אות ס"ו, גודל השערים הרגילים היה עשר על עשרים אמות.

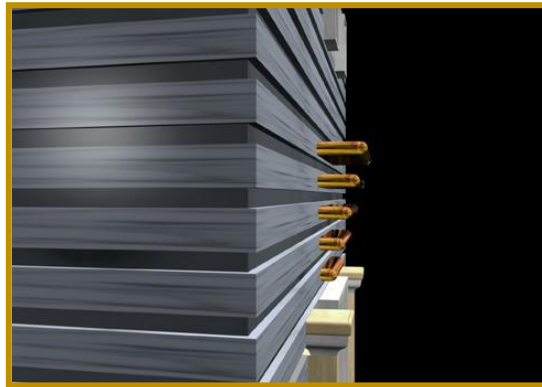
פתח האולם והמלתראות שעל גביו

[עא] לפתח האולם לא היו דלתות, כנאמר במשנה⁹¹: "כל הפתחים שהיו שם היו להן דלתות, חוץ משל אולם". אולם פרוכת היתה תלויה בפתחו של האולם⁹².

[עב] מסביר הרמב"ם בבאורו למשנה⁹³: "מלתרא היא הקורה המצוירת אשר בה חורטין צורות ותבניות ... וחכמים קוראין אותה אמלתרא, והרבו בלשון המשנה מלתריות". חמש קורות אלו הן קורות עץ⁹⁴. המפרשים שואלים: הרי אסור לבנות עץ בולט בעזרה⁹⁵? יש המבארים⁹⁶ כי ציפו את העץ בזהב, ואז ממילא העץ אינו בולט⁹⁷.

[עג] המלתרא התחתונה, הסמוכה לפתח האולם, אורכה עשרים ושתיים אמות. דהיינו: בכל צד של רוחב פתח האולם קיימת אמה אחת יתרה של המלתרא.

[עד] המלתראות מונחות זו על גב זו, עם רווח ביניהן (כפי שיבואר לקמן בהלכה זו). אורך כל מלתרא הינו אמה יותר, לכל צד, מאשר המלתרא שתחתיו. כך שהמלתרא השניה אורכה עשרים וארבע אמות והשלישית עשרים ושש אמות. לפי חשבון זה המלתרא החמישית, העליונה, אורכה שלושים אמות.

מראה המלתראות מכיוון דרום

מוסיף הרמב"ם בפירושו למשנה⁹⁸: "ואף על פי שכל אחת עודפת באורך כמו שנצייר עתה, הרי גם היתה כל אחת בולטת על השניה ולא היו כולם בשטח אחד, כדי שיהיו על פתח האולם כעין כיפה בולטת כפי שאנו רואים בבנינים הגדולים". דהיינו: המלתראות יצרו סיכון מעל פתח האולם (ראה בתרשים הנלווה).

[עה] מסביר בעל ה'תפארת ישראל'⁹⁹: "שורה של אבנים מרובעות היה בין אמלתרא לאמלתרא שעליה, לנוי". לשיטת בעל 'תבנית היכל' תפקיד האמלתראות הינו לייצב את הבניין, והוא מוסיף: "וכל הקורות האלה מפותחים מעשה פרח שושן, ובין אשה לחברתה נתונה שם נדבך של אבנים חמישה טפחים בקומתו".

הלכה ט

[עו] ההיכל הָיָה בְּנֵינּוּ רָחֵב מִלְּפָנָיו וְצָר מֵאַחֲרָיו כְּמוֹ אָרִי. [עז] וַיִּצְעִים הָיוּ מִקִּיפִין לְפִית כָּלוּ מִסָּבִיב חוּץ לְכֶתֶל הַמִּסְבָּה. [עח] וַיִּצְעַת הַתְּחִתוֹנָה חֲמֵשׁ וָרֶבֶד עַל גְּבֵה שֵׁשׁ, [עט] וַיִּצְעַת אֲמָצְעִית שֵׁשׁ וָרֶבֶד עַל גְּבֵה ז', [פ] וְהָעֲלִיּוֹנָה ז', שְׁנָאֲמַר: "הַיִּצְעֵת הַתְּחִתוֹנָה" (מְלָכִים א ו, ו) וְגו'. [פא] וְכֵן הָיוּ הַשְּׁלֹשׁ יִצְעִים מִקִּיפִים לְפִית מְשֻׁלוֹשָׁה רֹחוּתָיו. [פב] וְכֵן סָבִיב לְכֶתֶלִי הָאוֹלָם מִלְּמִטָּה עַד לְמַעְלָה, כֶּךָ הָיוּ: [פג] אֲמָה אֶחָד חֶלֶק וָרֶבֶד שְׁלֹשׁ אֲמוֹת, וְאֲמָה חֶלֶק וָרֶבֶד שְׁלֹשׁ אֲמוֹת עַד לְמַעְלָה. וְנִמְצְאוּ הָרוֹבְדִין מוֹקְפִין

⁹¹ מידות פרק ב משנה ג.

⁹² הלכות כלי המקדש פרק ז הל' יז.

⁹³ פרק ג משנה ז.

⁹⁴ 'תפארת ישראל' אות ס"ו.

⁹⁵ הלכות בית הבחירה פרק א הל' ט.

⁹⁶ עזרת כהנים.

⁹⁷ ראה לעיל פרק א הל' ט.

⁹⁸ דבר זה לא נזכר בהלכות בית הבחירה.

⁹⁹ אות ע"א.

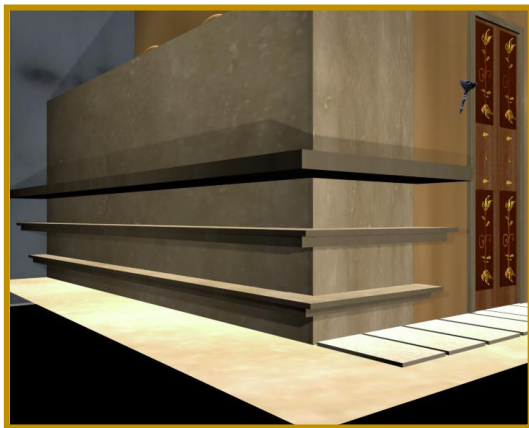
לְפֶתֶלִים: [פד] רֹחַב כָּל רֶכֶד שְׁלֹשׁ אַמּוֹת עַד לְמַעְלָה, וּבֵין כָּל רֶכֶד וְרֶכֶד אַמָּה, וְרֶכֶד הָעֲלִיּוֹן הָיָה רֹחַבּוֹ אַרְבַּע אַמּוֹת. [השגת הראב"ד - "וְרֶכֶד עַל גִּבָּה" אָמַר אַבְרָהָם: אֵינִי יוֹדֵעַ מֵהוּ 'עַל גִּבָּה'. [פה] אֵלֶּא שֶׁבְּכֹתֵל שֶׁל הֵיכָל הָיָה מְתַקָּצֵר אַמָּה, וְנִמְצָא חָלָל הַתָּא שֶׁשׁ מִשְׁשׁ אַמּוֹת וּמַעְלָה. וְאוֹתָן שֶׁשׁ אַמּוֹת שֶׁהָתָא בָּהֶן חָלְלוּ חֲמֵשׁ, הֵם הָיוּ כְּנֶגֶד אֵטֶם הַהֵיכָל, שֶׁהָיוּ שֶׁשׁ אַמּוֹת. וְזֶהוּ שֶׁחֲשַׁבּוּ רֹחַב הַהֵיכָל: כֹּתֵל הַתָּא חֲמֵשׁ, וְהָתָא שֶׁשׁ, וְכֹתֵל הַהֵיכָל שֶׁשׁ, וְהוּא לְמַעְלָה מִן הָאֵטֶם]:

ביאור

[עו] זו לשון המשנה¹⁰⁰: "וההיכל צר מאחריו, ורחב מלפניו, ודומה לארי. שנאמר¹⁰¹: "הוי אֶרִיאֵל אֶרִיאֵל קְרִית חֲנָה דָּוִד", מה הארי צר מאחריו ורחב מלפניו, אף ההיכל צר מאחריו ורחב מלפניו". אומר הרמב"ם בפירושו למשנה: "כל ההיכל מאה על מאה - היו מטין הבניין מעט לצד מערב¹⁰², וכשימשך לצד המזרח מתרחב כדמות האריה שהוא רחב מלפניו וצר מאחריו כגון זה" (פה מופיע בפירוש המשנה ציור של טרפז). עיין בתרשים הנלווה (בבאורנו להלכה ה') כיצד הצענו לפי שיטת הרמב"ם את מבנהו הטרפזי של הבית.

לשיטותיהם של מפרשים אחרים¹⁰³ הבניין רחב לפניו כיוון שלשיטתם אזור האולם רחב יותר מאשר ההיכל.

[עז] נאמר במשנה¹⁰⁴: "התחתונה חמש ורובד שש, והאמצעית שש ורובד שבע, והעליונה שבע, שנאמר¹⁰⁵: " הַיָּצִיעַ הַתַּחְתּוֹנָה חֲמִשָּׁ בְּאַמָּה רְחָבָה וְהַתִּיכָנָה שֶׁשׁ בְּאַמָּה רְחָבָה וְהַשְּׁלִישִׁית שֶׁשֶּׁבַע

מראה היציעים המקיפים את כותל ההיכל

בְּאַמָּה רְחָבָה כִּי מִגְרָעוֹת נָתַן לְבֵית סָבִיב חוּצָה לְבִלְתִּי אֲחֹז בְּקִירוֹת הַבֵּית". בבאור משנה זו יש לרמב"ם שיטה ייחודית, כפי המבואר בהלכה שלנו. כך מתאר הרמב"ם את היציעים בפירושו למשנה¹⁰⁶: "היציעים הללו הם הכצוצרות¹⁰⁷ שמסביב להיכל מבחוץ. היה היציע האמצעי רחב מן התחתון, והעליון רחב מן האמצעי, עד שאי אפשר לטפס¹⁰⁸ בכותל. והוא אמרו¹⁰⁹: "כִּי מִגְרָעוֹת נָתַן לְבֵית" וגו', וכך היה מסביב לכל ההיכל מבחוץ לכותל המסיבה שלושה יציעים כצורה זו" (פה מובא ציור של מבנה היציעים). את ה'כצוצרא' מתאר הרמב"ם בפירוש המשנה למסכת ערוּבין¹¹⁰: "כצוצרא – הם הבליטות היוצאות בקירות החצרות על רשות הרבים". נבאר לקמן כי לדעת הרמב"ם היציעים המתוארים בבניין שלמה הינם ג' בליטות, כאשר כל בליטה בולטת מזו שתחתיה, זאת כדי למנוע טיפוס על כותל המסיבה.

לדעת שאר המפרשים¹¹¹ ה'מגרעות' היו בליטות מכותל ההיכל שנועדו ליצור תמיכה בכל קומת תאים לקומה שמעליה. עובי כותל ההיכל היה מתמעט באמה כנגד כל קומת תאים, וכך היתה אמה

¹⁰⁰ פרק ד משנה ז.

¹⁰¹ ישעיה כט, א.

¹⁰² עיין בברטנורא שאומר שלא התפרש לו המבנה, שהרי גודל הבית היו מאה על מאה.

¹⁰³ תפארת ישראל, תוספות יו"ט, עיין מלאכת שלמה. ראה לעיל אות נ"ז בבאורנו.

¹⁰⁴ מידות פרק ד משנה ד.

¹⁰⁵ מלכים א ו, ו.

¹⁰⁶ בתרגומו של הרב קאפח, המבהיר באופן מדויק את שיטת הרמב"ם.

¹⁰⁷ בתרגום הישן נאמר 'גוזזטראות'.

¹⁰⁸ בדפוס הישן נכתב 'להדבק', ואינו מובן. עיין בפירוש הר"מ קזיס שלא ידע כיצד לפרש לשון זו של הרמב"ם.

¹⁰⁹ מלכים א ו, ו.

¹¹⁰ פרק ח משנה ח.

¹¹¹ תוספות יו"ט, 'תפארת ישראל' ועוד.

בולטת שעליה יכלה להשען ריצפת הקומה העליונה יותר (עיין בתרשים המופיע בביאור ה'תפארת ישראל').

[עח] הבליטה הראשונה, הנקראת בשם 'יציע', הינה ברוחב חמש אמות ומעליה קיים 'רובד' – בליטה של אמה נוספת כלפי חוץ, דהיינו: ברוחב שש אמות.

[עט] באותו שיעור בליטה של הרובד של היציע הראשון, שהינו שש אמות, כך בולט היציע השני. הרובד שעל גבי היציע השני בולט אמה אחת כלפי חוץ, דהיינו: שבע אמות.

[פ] רוחבו של היציע השלישי והעליון הינו שבע אמות, אולם ללא רובד מעליו.

[פא] היציעים הקיפו את כותל ההיכל משלושה צדדים: דרום, צפון ומערב.

[פב] פרט ליציעים שהקיפו את 'כותל המסיבה' היו 'רבדים' שהקיפו את כותל האולם – הכותל החיצון של הבית. גם בתאור זה באה לידי ביטוי שיטתו הייחודית של הרמב"ם לגבי מבנה הבית.

במשנה¹¹² נאמר: "אמה אמה ורובד שלש, ואמה אמה ורובד שלש והעליונה, אמה אמה ורובד ארבע.

רבי יהודה אומר, העליונה, אמה אמה ורובד חמש". קטע זה במשנה מופיע לאחר תאור מדרגות

האולם. רוב המפרשים¹¹³ מבינים כי זהו תאור מבנה מדרגות האולם. הרמב"ם מחלק את המשנה

לשניים: חלקה הראשון עוסק במדרגות האולם, ואילו חלקה השני עוסק בתאור קירות האולם שהיו

מכוסים ב'רבדים' – בליטות (כפי שמבאר הרמב"ם).

[פג] כך אומר הרמב"ם בבאורו למשנה: "אחר כך אמר שכותל האולם היה בנויה כצורה זו, והוא

שאמה מגובה הכותל לכל ארכו חלק ישר כמו כל כותל, ואחר כך בנין בולט מן הכותל כעין כצורה

גבהו שלש אמות, אחר כך מרחיק עוד אמה גם כן ומבליט בנין והוא הנקרא רובד. וכך כל גבהו אמה ורובד אמה ורובד, וכאילו אמר אמה כותל ורובד שלש,

מרחיק אמה בכותל ורובד שלש, עד שהיו אלו בו כעין

כצוריות. פרט לכצורה העליונה שהיו בה ארבע

אמות. וכך היה גם סביב ההיכל כמו שיתבאר בפרק

זה. נמצא שהיתה צורת ההיכל כזה (פה מופיע

תרשים הרבדים)". מבואר מדבריו כי סביב לכותל

האולם, שהינו הכותל החיצוני של ההיכל כולו, היו

שורות של רבדים שכיסו את הכותל לכל גובהו בצורה

כזו: בליטה בגובה שלש אמות, רוחב אמה, בליטה בגובה שלש אמות, רוחב אמה וכך עד למעלה.

הרובד האחרון גובהו היה ארבע אמות. סך הכל היו עשרים וארבע בליטות, והבליטה העשרים וחמש

היתה בגובה אמות¹¹⁴.

[פד] הרמב"ם מפרט את מבנה הרבדים. גובה כל רובד נקרא בפיו בשם 'רוחב'.

[פה] הראב"ד מבין את מבנה היציעים שלא כהרמב"ם, אלא כיתר המפרשים (עיין אות ע"ז). יש

לציין כי לדברי הראב"ד התאים מקיפים את ההיכל החל מהאולם, שהינו יסוד הבית (זאת כשיטת

הרמב"ם לקמן באות צ"ו). לשיטתם רוחב התא בקומת התאים הראשונה, שהיא כנגד גובה שש

האמות של האולם, הינו חמש אמות. בקומת התאים שמעל לאולם רוחב התא היה שש אמות¹¹⁵.

הלכה י

[פו] כָּל אֵלּוּ הַמְּקוֹמוֹת הַפְּנוּיִים שֶׁבֵּין הַכֶּתֶּלִים הֵם הַנִּקְרָאִים תְּאִים. [פז] נִמְצְאוּ הַתְּאִים הַמוֹקְפִין

לְמִקְדָּשׁ חֲמִשָּׁה מִן הַצָּפוֹן, [פח] וְחֲמִשָּׁה מִן הַדְּרוֹם, [פט] וְשְׁלוֹשָׁה מִן הַמַּעְרָב. [צ] וְשְׁלֹשׁ דִּיּוֹטוֹת הָיוּ,

¹¹² פרק ג משנה ו.

¹¹³ עיין ברטנורא ו'תפארת ישראל' המבארים באופן שונה מהרמב"ם את מבנה מדרגות האולם. לשיטתם הרבדים מתארים מדרגות גדולות יותר, כך שסדר המדרגות היה: שתיים (או שלוש) מדרגות באורך אמה, ולאחר מכן מדרגה באורך של שלוש אמות. גודל המדרגות מקטין את המרחק בין המזבח לאולם.

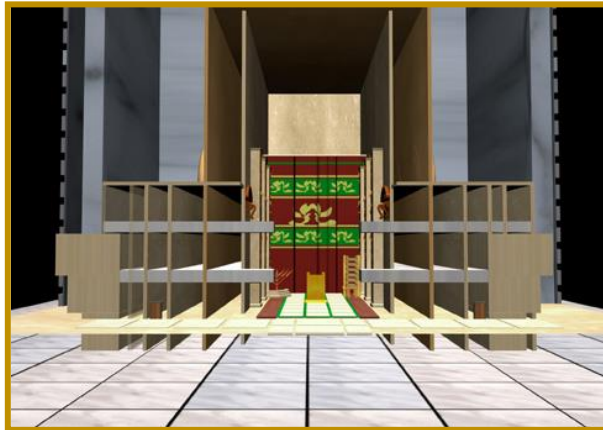
¹¹⁴ יתכן שהיו רק כ"ד בליטות מסביב לקיר האולם, שכן ארבעת האמות העליונות הן כנגד המעקה וכליא עורב (ראה לעיל בהלכה ג').

¹¹⁵ עיין בתפארת ישראל – בועז לאות ל"ב, המבאר באופן דומה.

דְּיוּטָא עַל גְּבִי דְּיוּטָא. [צא] נִמְצְאוּ ט"ו תַּאֲמִים בְּדָרוֹם, חֲמִשָּׁה עַל גְּבִי חֲמִשָּׁה וְחֲמִשָּׁה עַל גְּבִיָּהֶן, וְכֵן בְּצִפּוֹן חֲמִשָּׁה עֶשֶׂר. [צב] וְשִׁמוֹנָה תַּאֲמִים הָיוּ בְּמַעְרָב, שְׁלוֹשָׁה עַל גְּבִי שְׁלוֹשָׁה וּשְׁנַיִם עַל גְּבִיָּהֶן בְּדְיוּטָא אַחַת. הַכֹּל ל"ח תַּאֲמִים. [השָׁנָה הָרִאשׁוֹנָה ד' - "בְּדְיוּטָא אַחַת" אָמַר אַבְרָהָם: אֵין צֶרֶךְ לָזֶה, [צג] וַיִּמָּה נִשְׁתַּנּוּ הַשְּׁנַיִם מִן הַשְּׁלוֹשָׁה]:

ביאור

[פ]ו כבר הבהרנו לעיל¹¹⁶ כי לשיטת הרמב"ם קיימים בסך הכל שישה חללים סביב ההיכל, הן מדרום והן מצפון. חמישה חללים מתוכם מזהה הרמב"ם כ'תאים' המופיעים במשנה (ראה בתרשים). כך אומרת המשנה¹¹⁷: "ושלשים ושמונה תאים היו שם: חמשה עשר בצפון, חמשה עשר בדרום, ושמונה במערב. שבצפון ושבדרום, חמשה על גבי חמשה, וחמשה על גביהם. ושבמערב, שלשה על גבי שלשה, ושנים על גביהם".

מראה התאים בחתך מן החזית

לשיטת הרמב"ם חמשת החללים שצפונית להיכל הם התאים, והם מחולקים לשלש קומות¹¹⁸ (עיין בתרשים).

נחלקו הדעות לגבי תפקיד התאים: יש אומרים¹¹⁹ שהם שימשו לשמירת הזהב, הכסף וכלים יקרים. יש אומרים שבחלק מהם ארגו את הפרוכות¹²⁰.

[פז] בצד צפון קיימים חמישה חללים הנקראים בלשון המשנה¹²¹: כותל ההיכל, תא, כותל התא, מסיבה, כותל המסיבה.

[פח] גם בצד דרום נמצאים חמישה חללים, אלא שבמקום ה'מסיבה' קיים 'בית הורדת המים'.

[פט] בצד מערב קיימים שלושה חללים בלבד: כותל ההיכל, תא, כותל התא. [צ] כל מערכת התאים מחולקת לשלש קומות.

[צא] בצד הדרומי, וכן הצפוני, היו חמישה חללים ארוכים שהם ה'תאים'. כל חמשת החללים מחולקים לשלש קומות, כך שבצד צפון יש ט"ו תאים, וכך גם בצד דרום.

[צב] לפי המבואר במשנה בצד מערב קיימים שמונה תאים בלבד: שלשה בקומה התחתונה, שלשה בקומה האמצעית ועוד שניים בקומה העליונה. לשיטת הרמב"ם לא ברור מדוע בקומה העליונה קיימים רק שני תאים, שהרי כל אחד משלושת החללים שבצד המערבי קיים לכל גובה הבניין¹²². אולי אפשר לומר כי בקומה העליונה של התאים, בצד המערבי, היתה בליטה שנכנסה מכוון כותל ההיכל לכוון מערב. בליטה זו אטמה את חלל התא שהיה בקומה השלישית הסמוך לכותל ההיכל, כך שבקומה השלישית בצד מערב היו רק שני תאים ולא שלושה¹²³.

[צג] הראב"ד מקשה מדוע לשיטת הרמב"ם בקומה העליונה היו שני תאים. הכסף משנה מסביר בדעת הרמב"ם שהכוונה בבטוי 'דיוטא אחת' היא שבכל שורת קומות היו שלושה תאים.

¹¹⁶ בהלכה ה.

¹¹⁷ פרק ד משנה ג.

¹¹⁸ לשיטת מרבית המפרשים היה רק חלל אחד ובו היו התאים בשלש קומות, בכל קומה היו חמישה תאים לאורך הבית. עיין בתפארת ישראל.

¹¹⁹ בעל 'תבנית היכל'.

¹²⁰ 'תפארת ישראל', מדות פרק א משנה א אות י.

¹²¹ פרק ד משנה ז.

¹²² מה שאין כן ליתר המפרשים שהיה חלל אחד של תאים בן שלוש קומות, ראה לעיל באורנו אות פ"ו.

¹²³ כך מבאר גם בעל 'עזרת כהנים' ד"ה "ושניים על גביהם".

הלכה יא

[צד] ג' פתחים היו לכל אחד ואחד מן התאים: אחד לתא מן הימין, ואחד לתא מן השמאל, ואחד לתא שעל גביו. [צה] ובקרון מזרחית צפונית, [צו] בתא שבדייטא האמצעית, היו חמשה פתחים: [צז] אחד לתא מימין, [צח] ואחד לתא שעל גביו, [צט] ואחד למסבה, [ק] ואחד לתא שיש בו הפשפש, [קא] ואחד להיכל.

[השגת הראב"ד - "ואחד לתא שבו הפשפש" אמר אברהם: [קב] לא היה שם תא אחר לאותו הפשפש, אלא באותו התא שבקרון מזרחית צפונית היה הפשפש למזרחו. והיה פתח קטן כעין חלון שמכניס זרועו בה והוא נקרא פשפש ופותח פתח התא המזרחי, שהיה המנעול מבפנים. ושני מנעולים היו לו: אחד יורד לאמת השחי, ואחד פותח כיון. ואם כדבריו היה תא למזרח, והרי לא מנו אותן במנין התאים]:

ביאור

[צד] הרמב"ם מצטט כמעט במלואה את לשון המשנה המתארת את פתחי התאים¹²⁴. לרוב התאים

מבנה התא המזרחי - צפוני

בקומה התחתונה¹²⁵ ישנם שלושה פתחים: לתא שמעליו, מימין ומשמאלו. יש להבהיר שלשית הרמב"ם התא שמימין הינו החלל הצפוני, בעוד שהחלל שמשמאל הינו החלל הצפוני של מערכת התאים. קיימים תאים שיש להם פחות פתחים¹²⁶ וכאילו שיש להם יותר פתחים¹²⁷. בספר 'עזרת כהנים'¹²⁸ מנסה לבאר שלכל תא היו שלושה פתחים כפי שמשמע לכאורה מלשון המשנה.

[צה] התא בקרן המזרחית – צפונית נמצא בחלל שנקרא בפי הרמב"ם בשם 'כותל ההיכל'. חלל זה הוא הסמוך להיכל בצידו הצפוני, ויש לו חמישה פתחים כפי שמבאר הרמב"ם (עיין תרשים). יש לציין כי בתא זה ישנם שני פתחים לימין: האחד הינו פתח רגיל למעבר בין התאים, והשני מיועד לשם כניסה מן הפשפש אל ההיכל.

[צו] מדברי הרמב"ם מבואר כי התא הפונה לכוון הפשפש הינו בקומה (הדייטא) האמצעית. מכאן מבואר כי קומת התאים הראשונה הינה זו הפונה אל האוטם (ולפיכך גובהה שש אמות). ראה תרשים.

[צז] זהו המעבר הרגיל שבין התא המזרחי-צפוני אל התא מימין, הנקרא בפי הרמב"ם בשם 'התא'.

[צח] כיוון שתא זה הינו בקומה האמצעית הרי שקיים מעליו תא.

[צט] הרמב"ם מצטט את לשון המשנה, ומדבריו משמע כי ה'מסיבה' הינה הקומה שמתחת לתא זה (הממוקם בקומה האמצעית). כך גם מבאר הרמב"ם בפירושו למשנה: "ואמר 'ואחד לפשפש' רוצה לומר לתא שיש בו הפשפש הצפוני שבו נכנסין להיכל, וזהו הפתח שהיה בשמאל התא הזה שהיו לו חמשה פתחים. והתא הזה היה בדייטא האמצעית של התאים, והוא שהיה על גבי המסיבה". אם כן מבואר כי גם בבאורו למשנה סובר הרמב"ם כי הקומה הראשונה (בתא הסמוך להיכל) נקראת בשם 'מסיבה'. אולם הדבר טעון באור, שהרי לשיטת הרמב"ם תא המסיבה הינו התא הרביעי מצפון לכותל ההיכל, ולא הקומה הראשונה של התא הצמוד להיכל? אולי ניתן לבאר על-פי דברי הרמב"ם

¹²⁴ מידות פרק ד משנה ג.

¹²⁵ בקומה השנייה קיים מעבר גם לתא שמתחתיה וגם לתא שמעליה. כמו כן גם בקומה התחתונה ישנם תאים עם שני מעברים בלבד,

לדוגמא: אילו הסמוכים לקיר ההיכל שאין להם תא משמאלם. כך באר גם הר"מ קזיס בביאורו למשנה זו בדעת הרמב"ם.

¹²⁶ לדוגמא: בקומת התאים העליונה, שמעליה אין עוד קומה.

¹²⁷ לדוגמא: בקומה האמצעית. עיין 'תפארת ישראל' אות כ"ו.

¹²⁸ בביאורו "בני יוסף" ד"ה "ושלשה פתחים".

שם, בפרושו למשנה, כי לקומה הראשונה יש תפקיד מיוחד¹²⁹, ולכן ה'מסיבה' הינה בקומה התחתונה בלבד. כיוון שלתאים האחרים בקומה התחתונה לא היה תפקיד, ממילא כל ירידה לקומה התחתונה של התאים היתה לצורך הגעה אל ה'מסיבה' (שהיתה ממוקמת בחלל הרביעי). לכן הרמב"ם קורא לקומה התחתונה בשם כללי של 'מסיבה'¹³⁰. אלא יש לבאר בלשון הרמב"ם כי כוונתו היא שמתא זה ימינה יש מעבר שמוביל אל התא של המסיבה.

[ק] מלשון הרמב"ם מבואר כי הפשפש נמצא בחלל השני, הוא הנקרא בציורו של הרמב"ם בשם 'התא'. מהתא הצמוד להיכל יש פתח אל התא מימינו, בו יש כניסה מן הפשפש (עיין בתרשים). [קא] משמאל לתא נמצא ההיכל, שכן תא זה הינו הסמוך להיכל. כפי שכבר הזכרנו לעיל בבוקר נכנס הכהן דרך הפשפש אל התא השני, פונה שמאלה לעבר התא הסמוך להיכל (הוא התא הצפוני – מזרחי בעל חמשת הפתחים), ומשם נכנס אל ההיכל לשם פתיחת דלתות ההיכל מתוכו.

המעבר מהתא המזרחי-צפוני אל ההיכל

[קב] כפי שכבר הבהרנו בהלכות הקודמות הראב"ד חולק על שיטת הרמב"ם בנוגע למבנה הבית¹³¹. לשיטתו חמשת התאים ממוקמים בצמוד לכותל ההיכל, ולכן התא המזרחי שביניהם פונה לפשפש וממנו קיימת כניסה להיכל. כפי שהבהרנו לעיל בדברי הרמב"ם (באות הקודם) לשיטתו הכניסה לפשפש הינה מתא שונה מאשר הכניסה להיכל, ועל כך תמה הראב"ד¹³².

הלכה יב

[קג] ומסכה היתה עולה מקרן מזרחית צפונית לקרן צפונית מערבית, [קד] שבה היו עולין לגגות התאים. [קה] היה עולה במסכה ופניו למערב, הלך את כל פני הצפון עד שהוא מגיע למערב. [קו] הגיע למערב, הפך פניו לדרום. [קז] הלך את כל פני המערב, עד שהוא מגיע לדרום. [קח] הגיע לדרום הפך פניו למזרח, [קט] והיה מהלך בדרום [קי] עד שהוא מגיע לפתח של עליה, שפתחה של עליה היה פתוח לדרום:

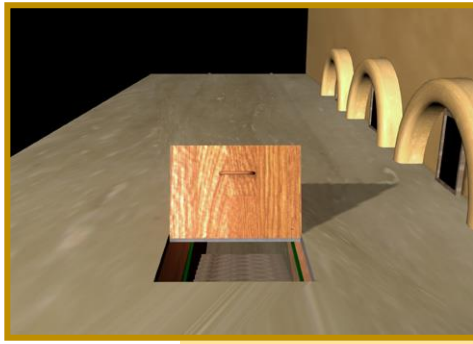
¹²⁹ זו לשונו שם: "ולקצת התאים היו שמות, כגון שקרא לדיוטא התחתונה מהם מסיבה, ובית הורדת המים וזולתם".

¹³⁰ לא ראיתי בין המפרשים שהתייחסו לעניין זה. ועיין ב'הר המוריה' (אות כ"ד) שבאר כי הכוונה לפתח מימין, המגיע לבסוף למסיבה, אולם הדבר תמוה שכן הרמב"ם כבר הזכיר שיש מעבר לתא שמימין.

¹³¹ עיין לעיל אות פ"ו בבאורנו.

¹³² עיין בכסף משנה המביא את לשון הרמב"ם בפירוש המשנה כדי להסביר את שיטתו כאן.

ביאור

פתח המסיבה בראש גגות התאים

[קג] הרמב"ם מצטט גם בהלכה זו את לשון המשנה¹³³. ה'מסיבה' הינה החלל הרביעי שמצפון להיכל. היא נקראת על שם גרם מדרגות שהיה עולה מצידה המזרחי ועד לצידה המערבי. מטרת העליה במדרגות אילו היתה כדי להגיע אל 'העליה', שהינה הקומה השניה של המקדש, וזאת באמצעות עליה לגגות התאים.

[קד] לכאורה יש לומר כי גובה גגות התאים מגיע עד פיתחה של עליה, כפי שנבאר לקמן. באמצעות המסיבה הגיעו לגובה זה.

[קה] העולה לגגות התאים נכנס בפינה המזרחית של התא ועולה במדרגות כשפניו לכוון מערב. הוא מהלך באמצעות המדרגות לכל אורך צידו הצפוני של ההיכל עד הגיעו לצד המערבי של ההיכל.

[קו] עם הגיעו לצד המערבי העולה פונה שמאלה, לכוון דרום.

[קז] העולה הולך כעת על גגות התאים בצד המערבי כשפניו לכוון דרום.

[קח] עם הגיע העולה לפינה הדרומית-מערבית הוא פונה שוב הפעם שמאלה, כשפניו לכוון מזרח.

[קט] העולה הולך על גגות התאים לכוון מזרח, בצידי הדרומי של ההיכל.

[קי] בשלב זה ההולך מגיע לפתח העליה, שזו הקומה שמעל להיכל.

הלכה יג

[קיא] ובפתחה של עליה היו שתי כלונסות של ארז שבהן עולין לגגה של עליה. [קיב] וראשי פספסין היו מבידילין בעליה בין גג הקדש לגג הקדש הקדשים, [קיג] ולולין היו פתוחין בעליה לבית קדש הקדשים שבהן משלשלין [קיד] את האומנין [קטו] בתבות [קטז] כדי שלא יזונו עיניהם מבית קדש הקדשים. [קיז] ופעם אחת בשנה מפסח לפסח מלבנין את ההיכל:

ביאור

העליה מהמסיבה אל גגות התאים

[קיא] מפתח העליה, הנמצא בצד הדרומי של ההיכל, ניתן להעפיל באמצעות סולם¹³⁴ אל גג ההיכל.

[קיב] הפסיפסין הינם מוטות בולטים, ששימשו כסימון¹³⁵. אולם יש לעיין: בין י"ג הפרוכות שהיו במקדש מנויות שתי הפרוכות שהיו בעליה¹³⁶, מעל לפרוכות שהבדילו בין הקדש לקדש הקדשים. מדוע, אם כן, נזקקו גם לפסיפסין? בעל התוספות יו"ט מתרץ¹³⁷ כי קדושת העליה גבוהה מקדושת קדש הקדשים שכן לקדש הקדשים נכנס הכהן הגדול יום אחד בשנה בעוד שלעליה נכנסים אחת לשבע שנים לבדק הבית, ומשום כך עשו לה תוספת היכר.

¹³³ מידות פרק ד משנה ה.

¹³⁴ עיין שם ב'תפארת ישראל' אות מ"ד, המסביר כי המשנה לא הזכירה במפורש את עניין הסולם שכן היא מדגישה את הכלונסאות כיוון

שדרוש סולם חזק.

¹³⁵ הם הבדילו, לדוגמא, גם בבית המוקד בין הקודש לחול.

¹³⁶ הלכות כלי המקדש פרק ז הל' יז.

¹³⁷ על-פי דברי הגמרא בפסחים (דף פו).

[קיג] לולים אלו הם פתחים שהיו בתקרת קדש הקדשים¹³⁸, מהם ניתן היה להשתלשל מן העליה כדי לערוך תיקונים בקדש הקדשים. לדעת הרמב"ם, בפירוש המשנה, אילו הם פתחים קטנים. [קיד] הרמב"ם בפירוש המשנה מבאר כי לכתחילה לוקחים אומן שהינו כהן כשר, ומצטט את דברי המכילתא¹³⁹: "הכל נכנסין לבנות ולתקן ולהוציא הטומאה. מצוה בכהנים, אין כהנים נכנסין ליום, אין ליום נכנסין ישראלים. מצוה בטהורים, אין טהורים נכנסין טמאים. מצוה בתמימים, אין תמימים נכנסין בעלי מומין. מצוה שיכנסו בתיבות, אין שם תיבות יכנסו דרך פתחים" (עיין לקמן פרק ז' הל' כ"ג).

מראה הלולים בעלייה

[קטו] התוספות יו"ט¹⁴⁰ מבאר כי תבות אלו היו פתוחות רק מצד אחד, במקום בו עליהם לתקן.

[קטז] התוספות יו"ט מבאר את המילה 'יזונו'¹⁴¹, המופיעה במשנה, מלשון מזון – כאדם המשביע עצמו מראיית נוי המלאכה. ב'תפארת ישראל' מעיר שהרי אין מעילה בקול, מראה וריח, אולם בכל זאת איסור קיים בכך. [קיז] מקור הדין במשנה במידות¹⁴², המשמיעה את דין ליבון המזבח¹⁴³ (צביעתו בלבן) פעמיים בשנה – לקראת פסח ולקראת סוכות. לעומת זאת את ההיכל מלבנים רק פעם אחת בשנה, לקראת חג הפסח.

¹³⁸ הברטנורא במשנה שם קורא להם בשם 'ארוכות', וכן ב'תפארת ישראל' שם.

¹³⁹ כלים פרק א.

¹⁴⁰ בשם ראבי"ה. וכן ב'תפארת ישראל' אות מ"ט.

¹⁴¹ לברטנורא היתה גירסא 'יהנו'.

¹⁴² פרק ג משנה ד.

¹⁴³ עיין לעיל פרק א הל' טז.

לקט ביאורים

הלכה א

מיקום ארון הברית בקדש הקדשים

דעת הרמב"ם שהארון היה מונח בצד מערב של קדש הקדשים, ובתוס' (בבא בתרא כ"ה ע"א ד"ה 'וצבא') כתבו בשם הריצב"א דארון היה מונח בצד מזרח של קדש הקדשים. והתוס' יו"ט ביומא (נג ע"ב) תמהו שכן מפורש בבריתא (מגילה י ע"ב) שהארון היו לו עשר אמות לכל רוח בקדש הקדשים, מבואר להדיא שהיה עומד באמצע בית קדש הקדשים. ובדברי הרשב"ם (בבא בתרא שם) משמע כדברי הרמב"ם, ובודאי מצאו כן באיזה מקום, והבריתא לא סותרת את דבריהם (שכן ניתן לבאר שהיו עשר אמות מהארון לכיוון דרום וצפון). ונראה קצת טעם לדעת הרמב"ם כיוון שבמערב עיקר השראת השכינה, שכן קדש הקדשים היה במערב. אם כן ארון, שהיה עיקר השראת שכינה, בודאי היו מקרבים אותו לצד מערב. וסברת הריצב"א, שהיה במזרח, דידוע שנכנסים לבית קדש הקדשים אם היה צריך תיקון. אם כן למה ירחיקו אותם מפתח קדש הקדשים, שאם יצטרכו תיקון ילכו בכל קדש הקדשים עד המערב או עד האמצע. על כן סברתו שהיו מקרבים אותו למזרח, דהיינו סמוך לפתח, וכשהיה צריך תיקון לא היו הולכים בקדש הקדשים רק מעט. (מנחת חינוך, מצוה צ"ה אות יג).

הלכה ב

מהות ה'אמה טרקסין'

הרמב"ם נקט בהלכתנו (על-פי הכסף משנה) כדברי הירושלמי לגבי ה'אמה טרקסין' ש"נסתפק להם אם עובי הכותל היה **ממידת** הקודש או **ממידת** קודש הקדשים, לפיכך עשו ... אמה יתירה בין הקדש ובין קודש הקדשים". לכאורה צריך עיון איך רשאי להוסיף על מידת הבנין, והרי "הכל בכתב מיד ד' עלי השכיל"?

בבית ראשון היו ההיכל וקודש הקדשים ביחד שישים אמה, והאמה טרקסין היתה או בתחילת קודש הקדשים (באמה הראשונה) או בסוף ההיכל (באמה הארבעים), ולכן לא היה הפסק כלל בין הקודש וקדש הקדשים. מה שאין כן בבית שני: א) קודש הקדשים היה עשרים אמה תמימות והקדש ארבעים אמה תמימות **וביניהן** הפסק אמה יתירה. ב) היה שינוי במקום שטח קרקע ההיכל (או קדש הקדשים) מכפי שהיה בבית ראשון.

הביאור בזה יובן בהקדם ביאור גדרה של אמה טרקסין לדעת הרמב"ם: בתורה מצינו כמה לשונות לגבי הפרוכת: בציווי הראשון נאמר (שמות כו, לג) "והבדילה הפרוכת לכם בין הקודש ובין קודש הקדשים", אבל בציווי הקמת המשכן נאמר (שמות מ, ג) "ושמת שם את ארון העדות וסכות על הארון את הפרוכת". והיינו שיש שני עניינים בפרוכת: א) מחיצה מבדלת בין הקודש ובין קודש הקדשים. ב) מסך על הארון. בפשטות הרי כיוון שמקום אמה זו היה במקום פרוכת המשכן, רק שהיה כותל בנוי, צריך לומר כי היו בו ב' עניינים אלו: מחיצה בין הקודש ובין קודש הקדשים וכן מסך על הארון.

אולם יש לומר כי לרמב"ם שיטה אחרת בזה: הרמב"ם סובר שלא הרי אמה טרקסין שבמקדש כהרי הפרוכת שבמשכן. שהפרוכת כשמה כן היא, שמשמשת רק כמחיצה המבדלת או כמסך על הארון, אבל ה'אמה טרקסין' יש בה גם **מקום בפני עצמו**, שהיא חפצא בפני עצמה, והיתה משמשת גם כן לשני העניינים הנ"ל (הבדלה ומסך), אבל זהו רק פעולתה ולא מעצם גדרה. וכן משמע מכך שמקום זה נקרא בפני עצמו בשם "דביר" (מלכים א ו, טז), וביותר מוכח כן מדברי הזהר (חלק ב ד, א) שמנה את ה"דביר" (שהוא ה'אמה טרקסין') כאחד מחלקי בית המקדש. (ליקו"ש תרומה תש"נ)

בטעם הדבר יש לומר שהמשכן היה רק "לפי שעה", מה שאין כן בית המקדש הוא בית ובנין קבוע. במשכן הדבר המבדיל בין הקודש לקדש הקדשים (ומגן על הארון), לא היה חלק מגוף הבנין אלא רק "פרוכת", ששם דבר זה אינו דבר קבוע בגוף הבנין אלא מחיצה בשביל פעולת ההבדלה. אולם בבית המקדש, שהיה בנין קבוע, "היה כותל מבדיל ... עביו אמה", ש"כותל" אינו דבר ארעי אלא חלק מעצם הבנין. ויש על מקום זה שם בפני עצמו – "דביר". ובסגנון אחר: כיוון שקודש הקדשים חלוק משאר חלקי הבית, שהיא הקדושה הכי נעלית שבכל המקומות המקודשים, אין מספיק שההבדלה תהיה רק על-ידי מחיצה של כותל אלא צריך להיות מקום בפני עצמו, שהוא מעין "ממוצע" בין קודש וקודש הקדשים, ומקום זה הוא המבדיל ביניהם. ועל פי זה יש לומר כי הרמב"ם סובר כי גם בבית שני, שלא עשו כותל, היו חייבים להניח אמה זו של מקום ה"דביר", שזהו אחד מגדרי "בית המקדש", שצריך להיות מקום בפני עצמו – רוחב אמה – בין הקודש וקודש הקדשים.

הלכה ה

אמות קצרות במערב

ואפשר קצת להגן בעד הרמב"ם, שמה שאמר שהבית היה רוחבו גם במערב מאה אמה היינו באמות קטנות. דהיינו: רק כותלי בית החליפות היו באמות של חמישה טפחים, נמצא עלה הקיצור הזה רק ה' טפחים, ועלה בשתי כותליו ל' טפחים [דהיינו: רק הכתלים החיצונים של ההיכל, וזאת רק במקביל לקודש, היו בעובי צר יותר, כך שבעובי של חמש אמות הבית צר בחמישה טפחים ובשני הצדדים הבית צר יותר בעשרה טפחים]. ובזה סגי לן לקיים 'צר מאחוריו', ואף שזה דוחק, שהרי אמות הבנין הן אמות של שישה טפחים. וזהו גם דוחק לומר שקצת מהן בגדולות וקצת מהם בקטנות, מכל מקום בחר הרמב"ם בדוחק זה מלבחור שלא היה בית החליפות בדרום ובצפון. שכן יהא קשה על דברי התנא שהבית גדלו מאה על מאה אמה, ומשמע מכאן אף בערב, ולמרות שמקצת מהאמות הן קטנות, מכל מקום אמות הן. (עזרת כהנים למידות פרק ד' משנה ז')

הלכה י

בגדי כהן גדול מונחים בתאים

ויהי שם באחד מן התאים האלה קורת זהב גדולה אשר עליה יתלו כלי הקודש על-ידי אונקליות שהיו שמה, והיא היתה טמונה בתוך קורה של ארז ומשקלה שבע מאות וחמישים ליטרא. ויתכן שאלו הכלים היו האפוד והחושן והציץ, עם שאר בגדים של כהן גדול, שהיו נתונים שמה במשמר ותלויים בקורה הזאת. המקומות הפנימיים העשויים בתוך רוחב קיר הבית הבית היו מיוסדים, שמה ישימו בצנא לעת הצורך הדברים אשר לסיבת מה היו רוצים הכהנים להעלימם. (תבנית היכל, מידות פרק ד' משנה ג' בשם יוסיפון)

הלכה יג

קדושת העלייה

המהרש"א – חידושי אגדות לפסחים פו ע"א

עליית בית קדש הקדשים חמורה, והטעם שהשכינה יורדת שם מלמעלה למטה עד מעל הכפורת למעלה מ' טפחים. ונמצאת העליה של בית קדשי הקדשים, שהוא למעלה מעל הכפורת, הוא יותר מקודש שמשם באה השכינה למטה.

ואמר שאין נכנסים לה אלא פעם אחת בשבוע [בשבע שנים], ואפשר לומר שהוא שיעור גילוי בדבר המקודש ביותר, כשם שאמרו חז"ל ששם בן ד' אותיות אין מוסרין אותו לתלמידים אלא פעם אחת בשבוע, ואמרי לה פעמיים.

עזרת כהנים - מידות פרק ד' משנה ה'

והנראה שמשום כך צריך היכר פספסין, משום שעת תיקון הבדק, והוא משום דעד עתה מכמה שנים לא נכנס שם אדם כלל, אפילו כהנים תמימים. ועתה בשעת הדחק יכנסו ישראלים ואפילו טמאים, ויסבור הנכנס בה שאין קדושה וכמו גגין ועליות שלא נתקדשו. ויבא לטעות בזה לפי שלא ראה נכנס בה עד עתה. משום כך צריכין שתי היכרות, ובשגם הפרוכת לבד אין לה כל כך סימן, שכן הוא יסבור שזה רק משום מחיצה. אולם למטה בהיכל בכל השנה נמצאים רק הכהנים הזריזים ביראת ד', ואין צריכים שום סימן. ולדעתי סימני פספסין שהיו בעזרה היו גם כן משום ישראל לחוד, ולא לכהנים, משום דזריזין הם.

ר"מ קאזיס – מידות פרק ד' משנה ה'

נראה לי שעליית ההיכל היתה מקודשת בקדושת האולם, שהרי היא פתוחה לאולם על-ידי המסיבה שכל התאים בגבול האולם הם. וכתב בעל קרית ספר שקדושת אולם והיכל לאו חדא קדושה היא, אלא אולם ובין האולם ולמזבח חדא קדושה היא. והעליה שעל גבי קדש הקדשים אינה קדושה בקדושת בית קדש הקדשים, ומה שאין עולים שם לצורך תיקון הבית משום כבוד בית קדש הקדשים שתחתיה הוא. וגגות העליה והתאים נראה ל שהן חול, שאעפ"י שפתוחין לעליה כיוון שאין קדושת העליה מעצמה אינה מקדשת הגג. ומטעם זה גם כן התאים העליונים אינם קדושים כקדושת האולם.

תבנית היכל, פרק כ"ה סימן רל"א

תוכו של עליה, שכולו מצופה זהב טהור, מן המידה עצמה מן המקדש אשר למטה ממנה מיוסד. שמה במשמר כל כלי השרת, שהיו ממלאכת המשכן מקדשם. הלא הם: פרוכות ממינים מתחלפים, העמודים, וויהם וחישוקיהם, ודניהם ומיתריהם ... ארון עץ היה נתון בקודש הקדשים בעליה, שברי לוחות העדות, ספר התורה העיקרי אשר כתב משה מפי ד'. בתוך המקום הזה יובן שהיו נתונים במשמר כל שאר ספרי הקודש.

פרק ה

הקדמה

פרק זה עוסק במבנה הר הבית והעזרות. במסגרת זו סוקר הרמב"ם את הלשכות השונות שהיו בעזרה, את תפקידן ואת מבנה העזרה ממערב למזרח ומצפון לדרום.

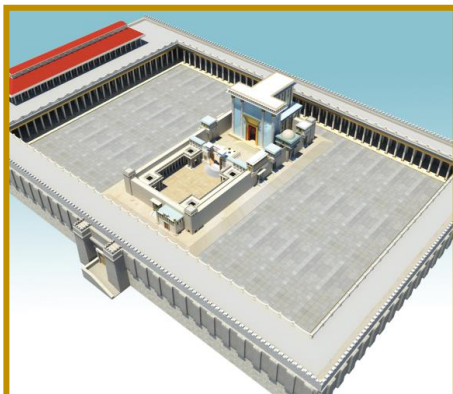
הלכה א

[א] הר הבית, [ב] והוא הר המזרחי, [ג] הָיָה חָמֵשׁ מֵאוֹת אַמָּה עַל חָמֵשׁ מֵאוֹת אַמָּה [ד] וְהָיָה מִקְוֶה חוֹמָה. [ה] וְכִיפִין עַל גִּבֵּי כִיפִין הָיוּ בְּנוֹיוֹת מִתַּחְתָּיו מִפְּנֵי אֵהָל הַטְּמֵאָה. [ו] וְכָלֹּי הָיָה מִקְרָה סְטִיּוֹ לַפְּנִים מִסְטִיּוֹ:

ביאור

[א] הלכה זו מבוססת על משנה במסכת מידות¹. ההר נקרא בשם 'הר הבית' בספרי הנביאים², וכן בשם 'מחנה לויה'³, והוא המקיף את עזרות המקדש.

[ב] חז"ל דורשים שם זה מלשון 'הוראה', שכן ממנו יוצאת הוראה לעולם⁴, או שממנו ירדה יראה לעולם. יש הדורשים שמו על שם צמח המור הגדל בו⁵.

מראה הר הבית המוקף בסטיו בימי הבית השני

[ג] רוב המפרשים מסבירים שזהו גודל החלל הפנימי של ההר, לא כולל עובי החומות⁶. הר הבית כיום גדול יותר, שכן הורדוס הרחיב את השטח בסוף תקופת ימי הבית השני.

[ד] נאמר בגמרא⁷: "אמר רחבא אמר רבי יהודה הר הבית סטיו כפול היה, והיה סטיו לפנים מסטיו". לקמן בהלכתנו יציין זאת הרמב"ם. כמו כן מופיע במשנה איזכור הכתלים והשערים של הר הבית⁸.

[ה] במשנה מסכת פרה⁹ נאמר "הר הבית והעזרות תחתם חלול מפני קבר התהום", אולם לא מבואר שם איזה סוג חלל. הרמב"ם למד כי התהום היה בנוי מחללים חללים, מעין מערות, החוסמים בפני טומאת התהום. הוא למד זאת ממה שנאמר שם במשנה¹⁰ לגבי הכבש שחיבר את הר הבית להר המשחה, שהיה בנוי כיפין על-גבי כיפין¹¹.

[ו] הדבר מבואר בגמרא¹²: אמר רבי יהודה: הר הבית סטיו כפול היה, והיה סטיו לפנים מסטיו".

¹ פרק ב משנה א.

² ירמיהו כו, יח, מיכה ג, יב ישעיהו ב, ב.

³ ירושלים היא 'מחנה ישראל'.

⁴ שכן בית הדין הגדול יושב שם (מדרש רבה בראשית נה, ז; תענית טז ע"א)

⁵ אונקלוס (בראשית כב, יד). הרמב"ן (בראשית כב, ב) וברבנו בחיי שם. עיין בשל"ה הקדוש לפרשת וירא (אות ד) האומר כי עקדת יצחק שהיתה בהר המזרחי נערכה במקום מזבח הקטורת, ולא מזבח העולה, שכן עיקר ריח הניחוח הוא מן הקטורת שהסממן ראשי שלה הוא המור.

⁶ עיין 'תפארת ישראל' אות ב'. עזרת כהנים (נחלה ליהושע אות ב).

⁷ ברכות לג ע"ב.

⁸ לדוגמא: פרק ב משנה ד.

⁹ פרק ג משנה ג.

¹⁰ משנה ו.

¹¹ כך מבאר הכסף משנה במקום.

מבאר רש"י¹³: "איצטבא סביב סביב מקפת, ובתוך אותו היקף עוד אחר". מלשון הרמב"ם משמע שהר הבית כולו היה מקורה. לדעת בעל 'שלטי גבורים'¹⁴ הר הבית והעזרות היו מקורים, זאת פרט למקום המזבח. בעל התוספות יו"ט¹⁵ חולק עליו, ואילו דבריו: "ודאי שאין הר הבית מכוסה, שלא היה מסוכך אלא על גבי האיצטבאות, והן בצדדים סביב ולא באמצע". בעל ה'תפארת ישראל'¹⁶ חולק עליו, וסובר שכל הר הבית היה מקורה אולם לא העזרות. ניתן להעמיד את דברי הרמב"ם כשיטת בעל התוספות יו"ט ולומר כי כוונתו היא שהר הבית היה מקורה כולו בהיקף, ולא בשטח כולו.

הלכה ב

[ז] וְחֻמֶּשֶׁה שְׁעָרִים הָיוּ לוֹ: [ח] אֶחָד מִן הַמַּעֲרָב, [ט] וְאֶחָד מִן הַמְּזָרָח, [י] וְאֶחָד מִן הַצָּפוֹן, [יא] וְשְׁנַיִם מִן הַדָּרוֹם. [יב] רָחֵב כָּל שַׁעַר עֶשְׂרֵי אַמּוֹת וְגִבְהוֹ עֶשְׂרִים, [יג] וַיֵּשׁ לָהֶם דִּלְתוֹת:

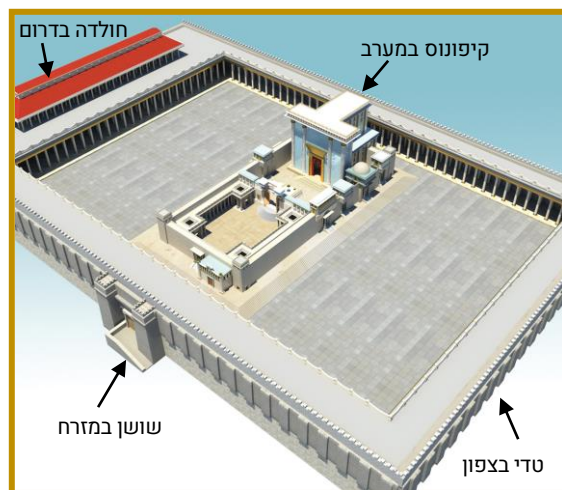
ביאור

[ז] כך מבואר במשנה¹⁷. בכל אחד מכתלי הר הבית היה שער אחד, ורק בכותל הדרומי היו שני שערים.

[ח] הרמב"ם, כדרכו בהלכות אלו, מתחיל מן המערב – הצד של קדש הקדשים. הרמב"ם לא מזכיר את שמות שערי הר הבית, אולי כיוון ששמות אלו היו שייכים לתקופת ימי הבית השני, ובבניין חדש

ייתנו אולי לשערים שמות חדשים. במשנה נקרא שער זה בשם 'שער קיפונוס', ובעל ה'תפארת ישראל'¹⁸ מבאר שהמקור הוא על-שם גינת ורדים שהיתה ממערב להר הבית. בעל שלטי הגבורים מוסיף שנטעוהו במערב, לאחר המקדש, לכבוד הכפורת והארון¹⁹.

[ט] השער המזרחי נקרא בימי הבית השני בשם 'שער שושן', ועל גביו ציור של העיר שושן, כהוקרה למלך כורש על שנתן את הרשיון לבניין הבית השני²⁰. מוסיפה שם המשנה בהקשר לשער המזרחי: "שבו כהן גדול השורף את הפרה, ופרה וכל מסעדיה

מיקום שערי הר הבית בימי הבית השני

יוצאים להר המשחה" – דרך שער זה היו יוצאים למקום שריפת הפרה האדומה²¹. כך נאמר בגמרא²²: "תנן התם: שער המזרח עליו שושן הבירה צורה. מאי טעמא? רב חסדא ורב יצחק בר אבדימי, חד אמר: כדי שידעו מהיכן באו [מגלות פרס, וזהו אות כבוד למלך], וחד אמר: כדי שתהא

¹² ברכות לג ע"ב.

¹³ פסחים יג ע"ב.

¹⁴ פרק ב ופרק כה.

¹⁵ מידות (פרק ב משנה א), מביא את שיטת בעל השלטי גבורים, הסובר כי רק אזור המזבח היה גלוי.

¹⁶ במשנה שם (אות ו) סובר כדעת בעל 'שלטי גבורים' ומדייק דבר זה מדברי התלמוד הירושלמי. אלא שלדעתו (ב'בועז' שם אות א) רק הר הבית היה מקורה, ובו ארובות לשם תאורה, ואילו העזרות (גם עזרת נשים) לא היו מקורות.

¹⁷ פרק א משנה ג.

¹⁸ אות כה.

¹⁹ לדעת הראב"ד המילה 'קיפונוס' היא נטריקון 'שמקיף כלפי מקום הנס', שהוא כלפי השכינה ששורה בבית קדש הקדשים.

²⁰ עיין ב'תפארת ישראל' שם אות כ"ח. אולם הברטנורא שם מבאר שבנו זאת בצווי המלכות, כדי שיהיה להם מורא ממנה.

²¹ האיש העיתי היה יוצא אף הוא משם ביום הכפורים בדרכו למדבר עם השעיר לעזאזל.

²² מנחות צח ע"א.

אימת מלכות עליהן [ואז יתכן וזו יוזמת המלך]. כמו כן מתואר בגמרא שם ששתי אמות הבניין היו מאוחסנות בחדר שהיה על גבי שער שושן. כך מבאר רש"י בהקשר לכך: "חדר אחד היה בנוי על שער המזרחי של עזרה ומצוייר כתבנית שושן הבירה".

[י] השער הצפוני נקרא במשנה בשם 'שער טדי'. יש מספר ביאורים לשם זה²³: א. תרגום של 'והצנע', שכן דרכו יוצאים הטמאים בצנעא. ויש אומרים כי 'טדי' הינו ראשי תבות של 'טמא דרכו יצא'. ב. מלשון 'טרי', שביוונית הוא המספר שלוש, שכן יש לו משקוף משולש כנאמר במשנה לקמן²⁴ "כל השערים שם היו להם שקופות חוץ מן שער טדי שהיו ב' אבנים מוטות זו על גבי זו".

[יא] שערים אלו נקראים בשם 'שערי חולדה'. כיוון שירושלים התפתחה מצידה הדרומי ומשם הגיע רוב העם, לכן רק בצד זה היו שני שערים. מבאר הרא"ש כי כיוון שאילו שערי הכניסה המרכזיים הם נקראו בשם 'שערי חולדה', כמו חולדה שגרה בעיקרי הבתים. יש המבארים כי שמה הוא על שם חולדה הנביאה שישבה בין השערים הללו²⁵, ויש דעה כי מעבר לשערים היו מחילות שהזכירו מחילות של חולדה²⁶. יש המפרשים ש'חלד' מלשון יראה, שכן רוב העם נכנסו ויצאו בהם.

[יב] זהו גודלם של כל שערי המקדש²⁸, פרט לפתח האולם²⁹.

[יג] כך מבואר במשנה שם: "כל הפתחים היו להם דלתות, חוץ משל אולם".

הלכה ג

[יד] לַפְּנִים מִמֶּנּוּ סוֹרֵג [טו] מִקִּיף סָכִיב, [טז] גָּבְהוּ י' טָפְחִים. [יז] וְלַפְּנִים מִן הַסּוֹרֵג הַחִיל, גָּבְהוּ עֶשְׂרֵי אַמּוֹת, וְעָלָיו הוּא אוֹמֵר בְּקִינּוֹת: [יח] "וַיֵּאָבֵל חָל וְחֻמָּה" - זו חומת הָעֶזְרָה:

ביאור

[יד] לפנים מחומת הר הבית קיימת גדר, הנקראת בפי חז"ל בשם 'סורג'³⁰. יש מפרשים שמקור השם הוא כיון שהגדר היתה מנוקבת³¹.

מראה הסורג בימי הבית השני

במשנה בכלים 32 מבואר שמכאן ואילך אין רשות לנוכרים ולטמאי מתים להיכנס.

[טו] משמע מלשון הרמב"ם כי הסורג הקיף את חומת העזרה מכל צדדיה³³. כך משמע גם בדברי התוספות יו"ט וה'תפארת ישראל' במשנה במידות שם³⁴.

[טז] הרא"ש מבאר כי מטרת הסורג היתה לצורך היתר טלטול בשבת, ולכן גובהה היה

²³ עיין 'תפארת ישראל' אות כ"ו.

²⁴ מידות פרק ב משנה ג.

²⁵ תוספות יו"ט, 'תפארת ישראל', באור הגר"א.

²⁶ הרא"ש.

²⁷ חנוכת הבית.

²⁸ מידות פרק ב משנה ג.

²⁹ מידות פרק ד משנה א.

³⁰ מידות פרק ב משנה ג.

³¹ ברטנורא, 'תפארת ישראל' אות י"ז המבאר כי הסורג היה עשוי מעצים המורכבים באלכסון.

³² פרק א משנה ו.

³³ עיין תוספות יו"ט בשם הראב"ה.

³⁴ ראה בדבריהם המקשים על שיטת הראב"ה שסובר שהסורג פתוח רק ממזרח ולא מארבעת הכוונים.

עשרה טפחים³⁵. בתוספות יו"ט חולק על דבריו וסובר שמטרת הסורג היא לתת מחיצה לנוכרים הנכנסים להר הבית. במשנה שם מבואר כי היוונים פרצו בסורג י"ג פרצות, אותן גדרו לאחר שחרור המקדש מידי היוונים. זכר לכך תיקנו השתחווייה בעת המעבר ליד כל אחת מהפרצות. [יז] במשנה שם נאמר: "החיל עשר אמות". המפרשים מבארים כי זהו תחום המרווח בין הסורג לחומת העזרה³⁶. אולם הרמב"ם מבאר כי ה'חיל' הוא כינוי לחומת העזרה, וכך הוא מבאר גם בפרושו למשנה³⁷: "היא חומה שסובבת כל העזרה מבפנים לחומת הר הבית". התוספות יו"ט על המשנה שם דן באריכות בשיטת הרמב"ם, ומדבריו משמע כי יתכן שזו היתה חומה קטנה שהיתה סמוכה לחומת העזרה כדי לחזק את הקרקע שכן כך מבואר בגמרא פסחים. לדברי המפרש במסכת מידות הכוונה היא כי לשיטת הרמב"ם כותל מזרח עזרת נשים היה בגובה עשר אמות בלבד, זאת כדי שהכהן השורף את הפרה יוכל לראות את פתח ההיכל. כך מבואר גם בספר 'צורת הבית'³⁸, הסובר בדעת הרמב"ם שהחיל הינה חומת עזרת נשים. [יח] מפסוק זה, המופיע בספר איכה³⁹, מבואר שהמילה 'חיל' הינה חומה.

הלכה ד

[יט] לפנים מן החיל - העזרה. [כ] וְכָל הָעֶזְרָה הִיְתָה אֶרֶץ קַפ"ז עַל רֹחַב קל"ה, [כא] וְשִׁבְעָה שְׁעָרִים הָיוּ לָהּ: [כב] ג' מִן הַצָּפוֹן, הַסְּמוּכִין לַמַּעֲרָב. [כג] וּג' מִן הַדָּרוֹם, סְמוּכִין לַמַּעֲרָב. [כד] וְאַחַד בַּמִּזְרָח, מְכֻנָּה כְּנָגֵד בֵּית קֹדֶשׁ הַקֹּדֶשִׁים בְּאַמְצָע:

ביאור

[יט] החומה, שכפי שראינו בהלכה הקודמת נקראת לשיטת הרמב"ם בשם 'החיל', מקיפה את העזרה שכוללת את עזרת ישראל ועזרת כהנים. [כ] גודל זה של העזרה מבואר במשנה מסכת מידות⁴⁰. זהו גודלה הפנימי של העזרה, לא כולל את עובי החומות. בעל הערוך מבאר כי מקור השם 'העזרה' הינו על שם 'עזרה בצרות'⁴¹ – ישראל מתקבצים להתפלל שם לבוראם, ונענים⁴². [כא] דברי הרמב"ם מבוססים על דברי המשנה בפרק א של מסכת מידות⁴³, בה מתוארים שבעה שערים, ומוסיף דברים מסויימים (שיפורטו לקמן) מהמשנה בפרק ב של מסכת מידות⁴⁴, בה מתוארים י"ג שערים. [כב] במשנה בפרק ב' נאמר כי הן השערים הצפוניים, והן הדרומיים, של העזרה היו "סמוכים למערב". הכוונה היא כי הם קרובים יותר למערב מאשר למזרח⁴⁵. שמות ג' השערים הצפוניים הם: שער הניצוץ, שער הקרבן ושער בית המוקד⁴⁶. [כג] ג' השערים בדרום הינם: שער הדלק, הבכורות והמים⁴⁷.

³⁵ עיין כסף משנה.

³⁶ עיין בברטנורא וב'תפארת ישראל' אות כ"ב.

³⁷ מידות פרק א משנה ד.

³⁸ לתוספות יו"ט, סימן י"ב. ועיין בהוצאה המחודשת של הספר בבאור 'עזרת ישראל' אות ע"ד.

³⁹ ב, ו.

⁴⁰ פרק ה משנה א.

⁴¹ "אלהים לנו מחסה ועז עזרה בצרות נמצא מאד" (תהילים מו, ב).

⁴² עיין מלאכת שלמה על המשנה שם.

⁴³ משנה ד.

⁴⁴ משנה ו. יש מבארים כי אילו שתי שיטות, ויש המבארים (בעלי התוספות) כי מדובר בשבעה שערים גדולים ובשישה שערים קטנים.

⁴⁵ 'תפארת ישראל' אות ס"ט.

⁴⁶ מידות פרק א משנה ה. בפרק ב משנה ו מתוארים ארבעה שערים ששמותיהם: יכניה, הקרבן, הנשים והשיר.

[כד] שער ניקנור, שדלתותיו עשויות נחושת. הוא מפריד בין עזרת נשים לעזרת ישראל ומשני צידיו נמצאים שני פשפשים⁴⁸ (ראה בהלכה הבאה).

מראה שערי העזרה בצד צפון

מראה שערי העזרה בצד דרום

הלכה ה

[כה] כָּל שַׁעַר מִהֵן הָיָה רָחֵבוֹ עֶשְׂרֵי אַמּוֹת וְגָבְהוּ כ' אַמָּה. [כו] וְהָיוּ לוֹ דְּלָתוֹת מְחֻפּוֹת זָהָב, חוּץ מִשַּׁעַר מִזְרָחִי שֶׁהָיָה מְצֻפֶּה נְחֹשֶׁת דּוֹמָה לְזָהָב. [כז] וְשַׁעַר זֶה הוּא הַנִּקְרָא שַׁעַר הָעֵלְיוֹן, וְהוּא שַׁעַר נִיקְנוֹר:

ביאור

מראה שער ניקנור

[כה] כשם שגודל שערי הר הבית היה עשר אמות רוחב על עשרים גובה כך גם גודל שערי העזרה⁴⁹.

[כו] כך נאמר במשנה שם: "כל השערים שהיו שם, נישתנו להיות של זהב, חוץ משער ניקנור, מפני שנעשה בהן נס. ויש אומרים, מפני שנחושטן מצהיב". כוונת המשנה לגבי הנאמר 'נישתנו להיות של זהב' היא כי כשבני ישראל העשירו הם ציפו את כל דלתות העזרה בזהב.

[כז] כך מבואר במשנה במסכת סוכה⁵⁰: "ולמה נקרא שמו העליון? לפי שהוא למעלה מעזרת נשים"⁵¹.

[כח] שתי דעות לגבי מקור שמו של השער המזרחי של העזרה: א. בגמרא יומא⁵² מובא סיפור כי נעשה נס בדלתות שהביא אדם בשם ניקנור מאלכסנדריה. זכר לנס לא ציפו אותו בזהב. ב. בגמרא תענית⁵³ מובא שזה על שם מצביא יווני שהרגוהו ותלו את ראשו על גבי שער זה.

הלכה ו

[כט] הָעֶזְרָה לֹא הָיְתָה מְכֻנֶּנֶת בְּאַמְצַע הַר הַבֵּית, [ל] אֲלָא רְחוֹקָה מִדְּרוֹם הַר הַבֵּית יֵתֵר מִכָּל הָרוֹחוֹת, [לא] וְקִרְוָהּ לְמַעַרְב יֵתֵר מִכָּל הָרוֹחוֹת. [לב] וּבֵינָהּ וּבֵין הַצִּפּוֹן יֵתֵר מִמָּה שֶׁבֵּינָהּ וּבֵין הַמַּעַרְב, [לג] וּבֵינָהּ וּבֵין הַמִּזְרָח יֵתֵר מִמָּה שֶׁבֵּינָהּ וּבֵין הַצִּפּוֹן:

⁴⁷ בפרק ב משנה ו מתוארים ארבעה שערים ששמותיהם: העליון, הדלק, הבכורות והמים.

⁴⁸ כך מבואר הן במשנה שבפרק א והן זו שבפרק ב.

⁴⁹ מידות פרק ב משנה ג.

⁵⁰ נא ע"ב.

⁵¹ יש לציין כי לפי התנא הסובר כי לעזרה היו י"ג שערים אחד משערי העזרה הדרומיים נקרא 'שער העליון'.

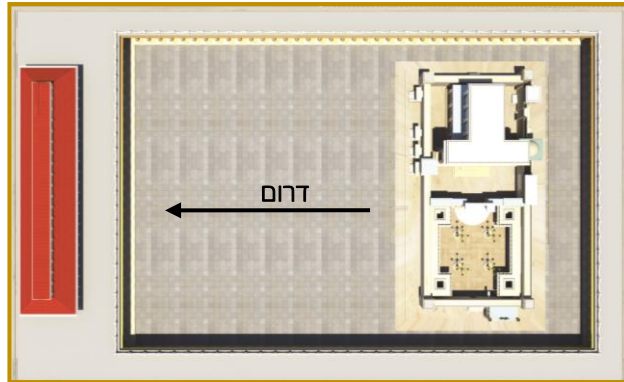
⁵² לח ע"א.

⁵³ יח ע"ב.

ביאור

[כט] דברי הרמב"ם בהלכתנו מבוססים על דברי המשנה⁵⁴: "רובו מן הדרום, שני לו מן המזרח, שלישי לו מן הצפון, מיעוטו מן המערב. מקום שהיה רוב מדתו, שם היה רוב תשמישו". דברי

הרמב"ם שונים מדברי המשנה, זאת בכך שהוא מגדיר תחילה את שני הקצוות: הדרום, שבו המרחק הגדול ביותר, והמערב שבו המרחק הקצר ביותר. בין שניהם מגדיר הרמב"ם את הצפון והמזרח. הסדר הוא שהמרחק של חומת העזרה לחומת הר הבית הגדול ביותר הוא בצד דרום, והוא הולך ומתקצר הפוך לסיבוב תנועת השעון.

הר הבית רובו מן הדרום

העזרה ועד לחומת הר הבית היה הגדול ביותר בצד הדרומי. עיין בתוספות יו"ט המנסה להעמיד את המיקום של העזרה בתוך הר הבית⁵⁵. הרמב"ם השמיט את הנאמר במשנה "מקום שהיה רוב מידתו, שם רוב תשמישו", דהיינו: בצד דרום היו מרבית לשכות המקדש⁵⁶.

[לא] בצד המערבי, של כותל קדש הקדשים, נמצא המרחק הקצר ביותר.

[לב] בצד הצפוני המרחק יותר מאשר בצד המערבי, אולם פחות מאשר מן המזרח.

[לג] בצד המזרחי המרחק השני בגודלו, בין הצפון לדרום.

הלכה ז

[לד] וּלְפָנֵי הָעֶזְרָה בְּמִזְרַח הָיְתָה עֶזְרַת הַנָּשִׁים, [לה] וְהָיָה הָיְתָה אֶרֶץ קַלְ"ה אָמָּה עַל רֹחַב קַל"ה. [לו] וְאַרְבַּע לְשָׁכוֹת הָיוּ בְּאַרְבַּע מְקָצְעוֹתֶיהָ שֶׁל אַרְבָּעִים אַרְבָּעִים אָמָּה, [לז] וְלֹא הָיוּ מְקוּרוֹת, [לח] וְכֵן עֲתִידִין לִהְיוֹת:

ביאור

עזרת הנשים

[לד] לאחר שהרמב"ם מיקם את העזרה בתוך הר הבית הוא מגדיר את מבנה העזרה ועזרת נשים, שהינה תוספת לעזרה המקודשת. לעזרת נשים יש מהתורה את מדרגת קדושת הר הבית, ורק מדרבנן יש בה מעלה נוספת. עזרת נשים ממוקמת מזרחית לעזרה המקודשת, וכדי להכנס לעזרה מצד מזרח יש לעבור דרכה תחילה.

עזרת נשים לא היתה קיימת בתקופת המשכן. לדברי חז"ל היא נזכרת בתקופת המלך יהושפט, במהלך ימי הבית הראשון⁵⁷. היא נקראת בשם 'החצר החדשה'

⁵⁴ מידות פרק ב משנה א.

⁵⁵ לשיטתו המרחק לדרום הינו מאתים וחמישים, למזרח – רי"ג, לצפון – קט"ו, מערב – מאה.

⁵⁶ תוספות יו"ט.

⁵⁷ עיין יבמות ז ע"ב.

כיוון שחידשו בה הלכה שטבול יום לא ייכנס אליה. יש הסוברים כי עזרת נשים ניבנתה כבר בתחילת ימי הבית הראשון, ויש אומרים כי היא ניבנתה רק בתקופת המלך יהושפט⁵⁸. מקור שמה נובע מכך שלנשים מותר להכנס אליה, ויתכן שהיא היתה מקום הקיבוץ העיקרי לנשים. אמנם מדברי רש"י⁵⁹ משמע שאשה לא נכנסת לעזרה המקודשת, אלא לעזרת נשים בלבד, אולם בעלי התוספות שם⁶⁰ סוברים שאין איסור בכניסת אשה לעזרה אלא שאין רגילות בכך (עיין 'לקט באורים' בנושא). בכל אופן – מבואר שזה היה מקום כינוסן העיקרי של הנשים במקדש. [לה] עזרת נשים הינה ריבועית, וגודלה הוא קל"ה על קל"ה אמה⁶¹. [לו] בתקופת הבית השני הוסיפו ארבע לשכות במקצועות עזרת נשים. גודל כל לשכה היה ארבעים על ארבעים אמה, דבר הנלמד מנבואת יחזקאל⁶². זו אחת מהתוספות שהיו בבית שני ונלמדו מנבואה זו⁶³. לדעת הרא"ש ארבעת הלשכות הללו היו ממוקמות מחוץ לעזרת נשים עצמם, אלא שפיתחן היה מכיוון עזרת הנשים. [לז] הלשכות הללו נקראות 'חצרות קטורות' בנבואת יחזקאל, ומבואר במשנה כי קטורות הכוונה שהן אינן מקורות⁶⁴. [לח] כך נאמר במשנה⁶⁵, שכן כפי שבארנו לעיל זו אחת התוספות הנילמדות מנבואת יחזקאל.

הלכה ח

[לט] ומה הם משמשות? [מ] דרומית מזרחית - לשכת הנזירים, ששם מבשלין את שלמיהם ומגלחין את שערם. [מא] מזרחית צפונית - לשכת דיר העצים, ששם [מב] כהנים בעלי מומין מתליעים בעצים, [מג] שכל עץ שנמצא בו תולעת פסול. [מד] צפונית מערבית - לשכת המצרעים. [מה] מערבית דרומית - בה היו נותנין יין ושמן, והיא היתה נקראת לשכת בית שמניא:

ביאור

[לט] תאור הלשכות בעזרת נשים מבואר אף הוא במשנה שם⁶². [מ] בסיום תקופת הנזירות על הנזיר להביא כבש לעולה, כבשה לחטאת ואיל לשלמים (לפי סדר זה). לאחר בישול השלמים נותן הנזיר מן הרוטב של זבחי השלמים על שער, מגלח את השער ושורפו באש שתחת דוד השלמים⁶⁶. גילוח השער ושרפתו נעשו בלשכת הנזירים⁶⁷. כך מתואר הדבר במשנה: "ששם הנזירין מבשלין את שלמיהן, ומגלחין את שערן, ומשלחים תחת הדוד". [מא] בלשכה זו איחסנו את עצי המערכה העומדים לעלות על גג המזבח ולשמש עבור אש המערכה⁶⁸. [מב] דוקא כהנים בעלי מום, שאינם יכולים לעבוד בעזרה, אבל כהנים כשרים לא⁶⁹.

⁵⁸ עיין בספר 'עזרת כהנים' על משנתנו.

⁵⁹ קדושין נב ע"ב.

⁶⁰ ד"ה 'וכי אשה'.

⁶¹ מידות פרק ב משנה ה.

⁶² כמבואר במשנה שם. אולם בפסוקים ביחזקאל (פרק מז) משמע כי הלשכות היו ארבעים על שלושים אמה. התוספות יו"ט מסתפק לגבי מבנה הלשכות בבית שני, ובמלאכת שלמה אומר כי המידה המוזכרת במשנה הינה מידת אורך בלבד.

⁶³ עיין לעיל בבאורנו פרק א אות ט"ז.

⁶⁴ בתפארת ישראל (אות מ"ג) מבאר שזה מלשון 'קטור', עשן שהיה יכול לצאת מהן ללא גג.

⁶⁵ פרק ב משנה ה.

⁶⁶ עיין ברמב"ם הלכות נזירות פרק ח הל' א – ג.

⁶⁷ בדיעבד יכול הנזיר לגלח שערו בכל מקום במדינה, אולם שריפת השיער נעשית תחת הדוד. עיין ברמב"ם שם.

⁶⁸ בעל שלטי הגבורים.

⁶⁹ הרא"ש.

[מג] במסכת מנחות⁷⁰ נאמר כי עץ לח יש להשליך, אולם עץ יבש ניתן לגרדו. פירוש המילה 'מתליעין' הוא שיש להשליך את העצים המתולעים, ולא להשתמש בהם על גבי המזבח⁷¹. [מד] אומר הברטנורא: "ששם המצורעים טובלים בשמיני לטהרתן, כשבא להכניס ידו בפנים למתן בהונות, ואע"פי שטבל מבערב". דהיינו: זהו מקום טבילת המצורעים לפני סיום תהליך טהרתם. [מה] אומרת המשנה: "אמר רבי אליעזר בן יעקב: שכחתי מה היתה משמשת. אבא שאול אומר: שם היו נותנין יין ושמן, והיא היתה נקראת לשכת בית שמניה". הלשכה נקראת על-שם השמן, למרות שהיה בה גם יין, שכן היה בה שמן יותר מיין⁷². מיקומה קרוב למזבח, כדי לאפשר הולכה מהירה של השמן והיין לעזרה. לדעת התוספתא⁷³ היו שני פתחים ללשכה זו: האחד הוביל לעזרת ישראל, זאת כדי שיוכלו להביא ממנה שמן ויין לעזרה ללא צורך לעבור בשטח של עזרת הנשים. הפתח השני היה מכון לעזרת נשים, וממנו הכניסו יין ושמן מעזרת נשים ללשכה זו.

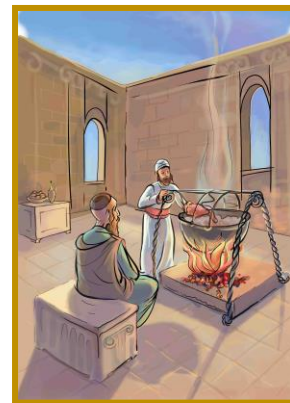
לשכת השמנים

לשכת המצורעים

לשכת העצים

לשכת הנזירים

הלכה ט

[מו] עזרת הנשים היתה מקפת גזוזטרא - [מז] כדי שיהיו הנשים רואות מלמעלה והאנשים מלמטה כדי שלא יהיו מעורבבין. [מח] ובית גדול היה בצד העזרה [מט] בצפונה מבחוץ, בין העזרה והחיל, [נ] והיה בנוי כפה [נא] ומקף רובדין של אבן, [נב] והוא היה נקרא בית המוקד. [נג] ושני פתחים היו לו: אחד פתוח לעזרה, ואחד פתוח לחיל:

⁷⁰ פה ע"ב.

⁷¹ עיין ברטנורא ומלאכת שלמה על המשנה.

⁷² בעל עזרת כהנים.

⁷³ יומא, פרק א'.

ביאור

מראה גזוזטראות הנשים

[מז] נאמר במשנה⁷⁴: "וחלקה היתה בראשונה, והקיפיה כצורה⁷⁵, שהנשים רואות מלמעלה, והאנשים מלמטן, כדי שלא יהו מעורבין". מבאר הרמב"ם בפרושו למשנה⁷⁶: "וענין חלקה – שהיתה רחבה ללא כותלים מקיפים אותה. וכבר נתבאר בסוף סוכה⁷⁷ שבה היו מתקבצין לשמחה בימות החג⁷⁸, ומפני שחששו להתערבות האנשים עם הנשים הקיפיה עמודים ועשו עליהם מסביב תאים גבוהים שיסתכלו מהם הנשים בזמן שמתקבצין ישראל שם לשמחת בית השואבה".

[מז] נאמר בגמרא⁷⁹: "תנו רבנן: בראשונה היו נשים מבפנים ואנשים מבחוץ, והיו באים לידי קלות ראש. התקינו שיהיו נשים יושבות מבחוץ ואנשים מבפנים, ועדיין היו באין לידי קלות ראש. התקינו שיהיו נשים יושבות מלמעלה ואנשים מלמטה".

[מח] לאחר שלמדנו את מבנה עזרת הנשים מלמדנו הרמב"ם על מבנה 'בית המוקד', עליו מבואר במשנה⁸⁰ (כלשון שמביא הרמב"ם) שהוא היה בית גדול⁸¹. לשכות נוספות, הנמצאות בעזרת ישראל, מבאר הרמב"ם לקמן בהלכה י"ז⁸².

[מט] מיקום בית המוקד בצפון מבואר במשנה⁸³.

[נ] גם דבר זה מבואר במשנה במידות⁸⁴. הברטנורא מסביר כי היתה בראשו כיפה, אולם לא עליה (שהינה קומה שניה).

[נא] אלו הן איצטבאות המקיפות את הלשכה מתוך הכותל בצורת מדרגות. לדברי התפארת ישראל⁸⁵ זקני הכהנים ישנו בלילה על גבי המדרגה העליונה.

[נב] כך מבאר הרמב"ם בפרושו למשנה את שם הלשכה 'בית המוקד': "בית המוקד בית גדול היה. ושם היו אלו הארבע לשכות, שבאחת מהן היתה אש בוערת, והיא הנקראת מדורה בתחילת המסכתא. ולפיכך נקרא הבית כולו בית המוקד". דהיינו: לדברי הרמב"ם היתה לשכה בה דלקה מדורת אש התמיד. לשכה זו מזהה הרמב"ם בפירושו למסכת מידות⁸⁶ כלשכה בה הכהנים התחממו לאחר טבילתם במקוה, ולה הוא קורא בשם 'לשכת בית המוקד'. הברטנורא מפרש כי שם זה הינו "על שם מדורות שדלקו בו כדי

מראה בית המוקד לשיטת הרמב"ם – מחוץ לעזרה

⁷⁴ פרק ב משנה ה.

⁷⁵ גזוזטרא, תקרה בולטת. 'תפארת ישראל', אות מ"ט.

⁷⁶ בתרגומו של הרב קאפח.

⁷⁷ פרק ה משנה ב.

⁷⁸ שמחת בית השואבה בלילות חול המועד סוכות.

⁷⁹ סוכה נא ע"ב.

⁸⁰ מידות פרק א משנה ח.

⁸¹ יתכן כי זו הגדולה מבין הלשכות, כפי שמבאר הרמב"ם שהיא עצמה נחלקת לארבע תת לשכות. במסכת מידות (פרק א משניות ו-ט) עוסקות המשניות בנושא בית המוקד.

⁸² יתכן כי הרמב"ם הפריד בין בית המוקד לשאר הלשכות, שכן רק בית המוקד אינו פונה לעזרת ישראל.

⁸³ פרק א משנה ה.

⁸⁴ פרק א משנה ח.

⁸⁵ אות נ"ו.

⁸⁶ פרק א משנה ו.

שהכהנים יתחממו⁸⁷, דהיינו: מדורות אלו היו פזורות בבית המוקד כולו. יש להדגיש כי שם ישן בית האב שאמור לעבוד בבוקר במקדש.

[נג] במשנה⁸⁸ הפתחים נקראים בשם 'שערים', השער הצפוני פתוח לחיל והדרומי לעזרה⁸⁹. מוסיפה המשנה: "אמר רבי יהודה: זה שהיה פתוח לעזרה, פשפש קטן היה לו, שבו נכנסין לבלוש את העזרה". לדעת הברטנורא פשפש זה הינו שער קטן בתוך השער הגדול, אולם הרמב"ם בפרושו למשנה קורא לו 'פתח קטן'. לדעת רבי יהודה היו נכנסים הכהנים דרך פתח זה בכל בוקר, לפני תחילת העבודה, כדי לבדוק אם כלי השרת נמצאים במקומם⁹⁰.

הַלְכָה י

[נד] וְאַרְבַּע לְשָׁכוֹת הָיוּ בּוֹ: שְׁתֵּים קֹדֶשׁ וּשְׁתֵּים חֹל, [נה] וְרֹאשֵׁי פֶסְפָּסִין מִבְּדִילִין בֵּין הַקֹּדֶשׁ וְהַחֹל. וְיָמָּה הָיוּ מְשֻׁמָּשׁוֹת? [נו] מִעֶרְבִית דְּרוֹמִית - לְשֶׁכֶת הַטְּלָאִים, [נז] וּדְרוֹמִית מְזֻרְחִית - לְשֶׁכֶת עוֹשֵׂי לֶחֶם הַפָּנִים, [נח] מְזֻרְחִית צְפוֹנִית - בָּהּ גָּנְזוּ בֵּית חֲשִׁמוֹנַי אֲבֵנֵי מִזְבֵּחַ שֶׁשֶּׁקְצִים מְלָכֵי יוֹן, [נט] צְפוֹנִית מְעֻרְבִית - בָּהּ יוֹרְדִין לְבֵית הַטְּבִילָה:

ביאור

4 לשכות בית המוקד במבט על

[נד] כך אומרת המשנה⁹¹: "וארבע לשכות היו בבית המוקד, כקיטונות פתוחות לטרקלין. שתיים בקדש ושתיים בחול, וראשי פספסין מבדילין בין קדש לחול". שתי הלשכות הצפוניות היו ממוקמות בחיל, ואילו השתיים הדרומיות היו ממוקמות בעזרה. הברטנורא מבאר כי הקיטונות הם "כחדרים קטנים הפתוחים לבית גדול של מלכים, דהיינו: טרקלין". אולם הרמב"ם לא מזכיר זאת, ויתכן שלדעתו הבית כולו נחלק לארבע אגפים ללא שטח פנימי אליו פונים כולם. כך הוא

מבאר בפרושו למשנה: "והיה בארבע פנותיו ארבע לשכות אלו, דומים לחדרי השינה שעושים בארמונות, שהם בית קטן בתוך בית גדול". דהיינו: ארבע הלשכות הינן מעין ארבע בתיים שנמצאים בתוך הבית הגדול.

לשכת הטלאים

[נה] זו הפרדה בין הקודש לחול. מבאר הרמב"ם את צורתה בפרושו למשנה: "הוא מחיצה קטנה מנוקב נקבים קטנים, יש שעושים אותו מן הקנים ... ופעמים עושין אותו מעץ ... ויש שעושים אותו מבנין". הברטנורא אומר: "ראשי קורות היוצאים מן הכותל". ייתכן שלדעתו זה היה סימון שבלט מן הכותל, ולא מן הריצפה. [נו] בלשכה זו, הנמצאת בקודש, היו מאחסנים את הטלאים המיועדים לקרבן התמיד. כך נאמר במשנה במסכת ערכין⁹²: "ואין

פוחתין משה טלאים המבוקרין בלשכת הטלאים". דהיינו: את הטלה יש לבקר (ממום) לראשונה ארבעה ימים לפני הקרבנות, ולכן יש לשומרו במשך ארבעה ימים בלשכת הטלאים⁹³.

⁸⁷ ברטנורא.

⁸⁸ פרק א משנה ז.

⁸⁹ "תפארת ישראל" אות נ"א.

⁹⁰ תמיד פרק א משנה ג.

⁹¹ מידות פרק א משנה ו.

⁹² פרק ב משנה ה.

לשכת החותמות

[נז] בית גרמו הם שאפו את לחם הפנים בלשכה זו הנמצאת בקודש. לדברי ה'תפארת ישראל' בה גם לשו ואפו את החלות, זאת כדעה שחלות לחם הפנים נאפות בתוך הקודש⁹⁴. [נח] בלשכה זו, הנמצאת בחול, גנזו החשמונאים את אבני המזבח אותו הם פרקו לאחר שחרור המקדש מעול היוונים שהקריבו עליו לעבודה זרה⁹⁵. לשכה זו נקראת במסכת תמיד⁹⁶ בשם לשכת החותמות. כך מבאר שם הברטנורא את ענין החותמות: "לשכת החותמות - של לוקחי סולת למנחה ויין לנסכים. שהיו הולכים אצל הממונה על החותמות, ונותנים לו מעות כפי הנסכים שהוא צריך והוא נותן לו חותם. ומוליך החותם אצל הממונה על הנסכים, ומקבל ממנו הנסכים. ואותה לשכה שהממונה על החותמות יושב בה היא קרויה לשכת החותמות. ובמסכת שקלים מפורש שארבעה חותמות היו במקדש, וכתוב עליהם: עגל, זכר, גדי, חוטא. כשמביא חותם שכתוב בו עגל, בידוע שנתן מעות לנסכי פר. זכר, בידוע שנתן מעות לנסכי איל, שתרגום איל דכרא. גדי, בידוע שנתן מעות לנסכי בבש. חוטא, בידוע שנתן מעות לנסכי מצורע". [נט] לשכה זו נמצאת בחול, ובה קיימת ירידה למקוה. במסכת תמיד⁹² נקראת לשכה זו בשם 'לשכת המוקד', על שם המדורה שבה. לדעת הרמב"ם, וכן לדעת הברטנורא שם, המדורה דלקה בלשכה העליונה (ולא בבית הטבילה). בהלכה הבאה עוסק הרמב"ם בנושא בית הטבילה.

הלכה יא

[ס] היורד לבית הטבילה מלשכה זו, [סא] היה הולך במסבה [סב] ההולכת תחת המקדש פלו, [סג] והנרות דולקות מכאן ומכאן עד שמגיע לבית הטבילה. [סד] ומדורה היתה שם, [סה] ובית הפסא של פכוד. וזהו פכודו: מצאו נעול בידוע שיש שם אדם:

ביאור

[ס] הלכה זו היא המשך ההלכה הקודמת. בלשכה הצפונית-מערבית של בית המוקד (היא לשכת המוקד) היתה ירידה אל המקוה.

[סא] נאמר במשנה: "ארע קרי באחד מהם, יוצא והולך לו במסבה ההולכת תחת הבירה, והנרות דולקים מכאן ומכאן, עד שהוא מגיע לבית הטבילה. רבי אליעזר בן יעקב אומר: במסבה ההולכת

ירידה מבית המוקד לבית הטבילה

תחת החיל, יוצא והולך לו בטדי". בעל קרי הינו אחד המשולחים ממחנה לווייה, והוא יורד לטבול במקוה שתחת לשכת בית המוקד. לדעת רבי אליעזר בן יעקב הוא לא היה חוזר לבית המוקד אלא היה יוצא במחילה אל מחוץ להר הבית, ואין הלכה כמותו. המסיבה הינה גרם מדרגות (יש אומרים סיבובי) באמצעותו יורדים למקוה.

[סב] כפי שראינו בהערה הקודמת במשנה נאמר כי המסיבה הינה 'תחת הבירה', ומבאר הרמב"ם כי הכוונה למקדש כולו.

⁹³ יש אומרים שבדקים אותו בכל יום מארבעת הימים (רש"י בפסחים צו ע"א ד"ה 'למשמרת'), ואילו לדעת הרמב"ם משמע שזה נעשה רק ביום הראשון והרביעי.

⁹⁴ מנחות פרק יא משנה ב.

⁹⁵ עין ב'תפארת ישראל' (אות מ"ט) המבאר שהרי המזבח מחובר לקרקע, וקרקע עולם לא נאסר, אלא לאחר שהיוונים הקריבו עליו לעבודה זרה מכוער הדבר להקריב עליו לשמים.

⁹⁶ פרק ג משנה ג.

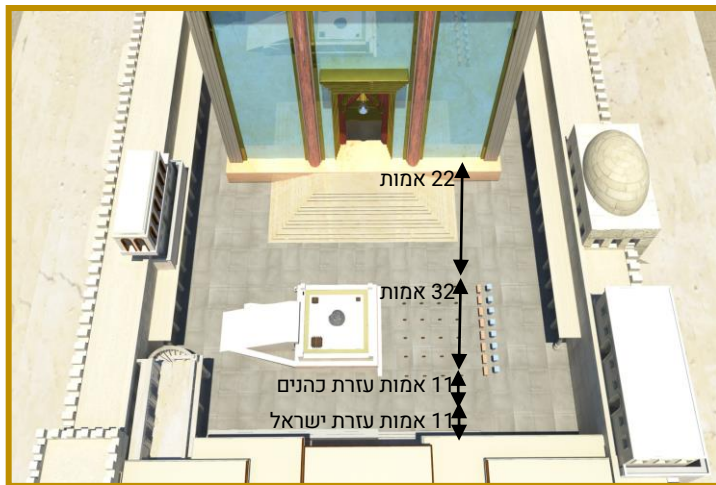
מכאן משמע שחלק ממסיבה זו היה שביל ההולך תחת המקדש. [סג] כיוון שהמסיבה יורדת מתחת למפלס בית המוקד היו אבוקות של אש להאיר את דרכם של היורדים.

[סד] כך נאמר במשנה במסכת תמיד⁹⁷: "ארע קרי לאחד מהן, יוצא והולך לו במסבה ההולכת תחת הבירה, והנרות דולקין מכאן ומכאן, עד שהוא מגיע לבית הטבילה. ומדורה היתה שם, ובית כסא של כבוד. וזה היה כבודו, מצאו נעול, יודע שיש שם אדם. פתוח, יודע שאין שם אדם. ירד וטבל, עלה ונסתפג, ונתחמם כנגד המדורה, בא וישב לו אצל אחיו הכהנים עד שהשערים נפתחים, יוצא והולך לו". אם כן מבואר כי גם בבית הטבילה היתה מדורה, זאת פרט למדורת 'בית המוקד'. [סה] ראה ציטוט המשנה בהערה הקודמת. ה'מלאכת שלמה' סובר כי בית הכסא היה במחילה עצמה. מקור שמו, 'בית כסא של כבוד', הינו כיוון שלעולם לא נכנס אדם לשם כשחברו היה שם⁹⁸.

הלכה יב

[סו] אֶרֶץ הָעֶזְרָה מִן הַמִּזְרָח לַמַּעֲרָב קפ"ז. וְזֶה חֲשֹׁבוֹנָן: [סז] מִכְּתָל מַעֲרָבִי שֶׁל עֶזְרָה עַד כְּתָל הַהֵיכָל - אַחַת עֶשְׂרֵה אַמָּה. [סח] וְאֶרֶץ הַהֵיכָל כָּלוּ - מֵאָה אַמָּה. [סט] בֵּין הָאוּלָם וְלַמִּזְבֵּחַ - שְׁתֵּים וְעֶשְׂרִים. [ע] הַמִּזְבֵּחַ - שְׁתֵּים וְשְׁלוּשִׁים. [עא] מְקוֹם דְּרִיסַת רִגְלֵי הַכֹּהֲנִים, וְהוּא הַנִּקְרָא עֶזְרַת כֹּהֲנִים, אַחַת עֶשְׂרֵה אַמָּה. [עב] מְקוֹם דְּרִיסַת רִגְלֵי יִשְׂרָאֵל, וְהוּא הַנִּקְרָא עֶזְרַת יִשְׂרָאֵל, אַחַת עֶשְׂרֵה אַמָּה:

ביאור

מידות העזרה מכיוון מזרח למערב

[סו] החל מהלכה זו, ועד סוף הפרק, מבאר הרמב"ם את מבנה עזרת המקדש. בהלכה זו מבאר הרמב"ם את אורך העזרה. במשנה⁹⁹ מבואר כי אורך העזרה המקודשת (ללא עזרת נשים) הינו מאה שמונים ושבע אמה. [סז] כפי שכבר בארנו לעיל שיטת הרמב"ם היא לפתוח מצד מערב, מכיוון קדש הקדשים, בעוד שבמשנה הסדר הינו ממזרח למערב. מכותל העזרה

ועד לכותל ההיכל המערבי קיים מרחק של י"א אמה¹⁰⁰.

[סח] מבנה ההיכל ממערב למזרח התבאר לעיל בפרק ד' הלכה ד'.

[סט] זהו המרחק בין קיר האולם לבין המזבח.

בחלק משטח זה היו ממוקמות מדרגות האולם¹⁰¹.

[ע] מבנה המזבח התבאר לעיל בפרק ב' הלכה ז'.

[עא] זו לשון המשנה שם. זהו אזור עבודת הכהנים, אליו נכנסים ישראלים לצורך עבודה בלבד.

⁹⁷ פרק א משנה א.

⁹⁸ ברטנורא.

⁹⁹ מידות פרק ה משנה א.

¹⁰⁰ כפי שנראה להלן המרחקים בעזרה הינם בני י"א אמה או כפולותיה.

¹⁰¹ לדעת הרמב"ם המדרגות תפסו י"ב אמה, שכן אורך כל מדרגה הינו לשיטתו אמה אחת (לקמן פרק ו משנה ד).

[עב] אזור 'עזרת ישראל' ממוקם בין הקיר המזרחי של העזרה (בו נמצא שער ניקנור) לבין עזרת כהנים.

הלכה יג

[עג] וְרוֹחַב הָעֶזְרָה מִן הַצָּפוֹן לְדָרוֹם מֵאָה וְשְׁלוֹשִׁים וְחֲמִשָּׁה. וְזֶהוּ חֶשְׁבוֹנָן: [עד] מִכְתָּל צְפוֹנִי עַד בֵּית הַמִּטְבָּחִים - שְ�מוֹנֶה אַמּוֹת, [עה] בֵּית הַמִּטְבָּחִים - י"ב אַמּוֹת וּמִחֻצָּה, [עו] וְשֵׁם תוֹלֵין וּמִפְשִׁיטִין אֶת הַקֶּדָּשִׁים בְּצִדּוֹ:

ביאור

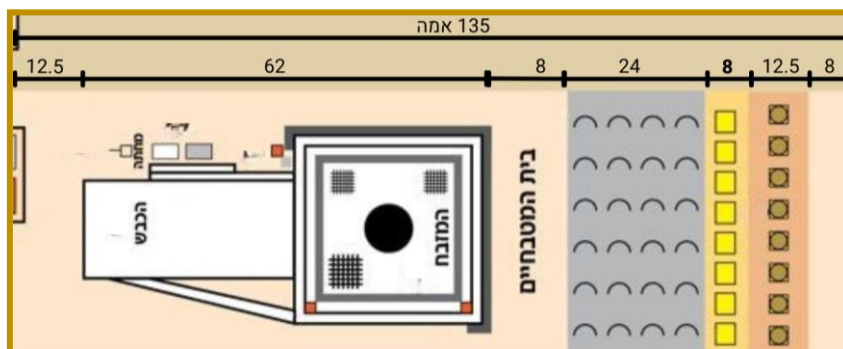
[עג] הלכה זו מבוססת גם היא על המשנה¹⁰². רוחב העזרה מהכותל הצפוני עד לכותל הדרומי של העזרה הינו מאה שלושים וחמש אמה. גם בהלכה זו הרמב"ם אינו צמוד ללשון המשנה, הפותחת במזבח, ואילו הרמב"ם מתאר את המבנה מצפון לדרום.

[עד] 'בית המטבחים' הינו אזור הפשט עור הקרבנות. בינו לבין כותל העזרה הצפוני קיים מרווח בן שמונה אמות.

[עה] רוחב זה של אזור בית המטבחים, אינו מבואר במפורש במשנה שם. רוחב האזור נלמד מתוך חישוב השטח הנותר של רוחב העזרה¹⁰³.

[עו] בית המטבחים נמצא בצד הצפוני של העזרה, לצידי הכותל. כך נאמר במשנה במסכת תמיד¹⁰⁴: "בית המטבחים היה לצפוניו של מזבח, ועליו שמונה עמודים ננסיין, ורביעית של ארז על גביהן, ואונקליות של ברזל היו קבועין בהן, ושלושה סדרים היה לכל אחד ואחד, שבהן תולין, ומפשיטין על

שלחנות של שיש שבין העמודים". מבאר הרמב"ם בפרשו למשנה שם: "עמודים ננסיים - עמודים קצרים. ורביעית של ארז - אדנים של ארז, רוצה לומר עצים עגולים

מידות העזרה מצפון לדרום

ותחתיהם עבות, ואונקליות של ברזל - מזלג של ברזל". בראש כל עמוד, הנקרא ננס בשל גובהו הנמוך, היה אדן מעץ ארז. בתוך האדן היו אונקליות, שהם ווים, לצורך תליית הקרבן לאחר שחיטתו לשם הפשט עורו. שלושת סדרי הווים הינם לשם תליית קרבנות בגדלים שונים. יש להעיר כי הרמב"ם אינו מזכיר את הננסיים בהלכות בית הבחירה.

¹⁰² מידות פרק ה משנה ב.

¹⁰³ בסוף המשנה שם נאמר "והמותר - בין הכבש לכותל ומקום הננסיין". כל הרוחב שלא נימנה במשנה שם הינו עשרים וחמש אמות. הן מתחלקות לשניים באופן שווה בין בית המטבחים לדרום העזרה (עד לכבש).

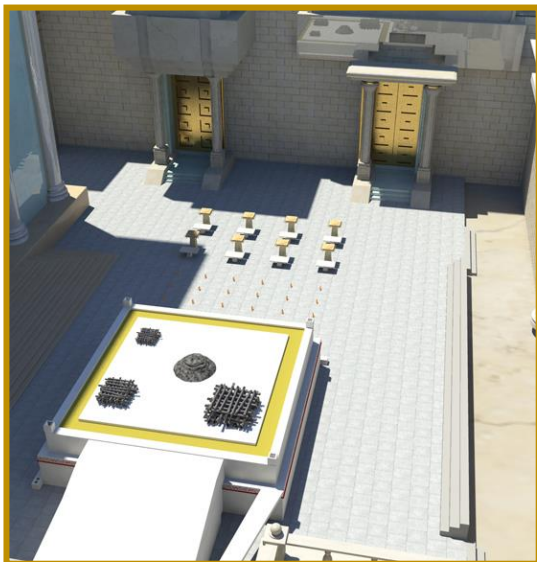
¹⁰⁴ פרק ג משנה ה, וכן במידות פרק משנה ה.

הלכה יד

[עז] מקום השלחנות שמונה אמות, [עח] ובו שלחנות של שיש שפניחין עליהן הנתחים ומדיחין את הכֶּשֶׁר לְכַשְׁלוֹ, [עט] ושמונה שלחנות היו. [פ] ובצד מקום השלחנות מקום הטבעות כ"ד אמה, ושם שוחטין את הקדשים:

ביאור

[עז] האזור השני לרוחב העזרה מצפון לדרום הינו אזור שולחנות השיש. במשנה נאמר כי "מן הטבעות לשולחנות ארבע, מן השולחנות ולנסין ארבע". ראה בכסף משנה ותפארת ישראל¹⁰⁵ המבארים כי באזור זה, שבו שמונה אמות, עמדו שולחנות השיש. [עח] לאחר הפשט עור הקרבן חתכו והדיחו את איבריו על גבי שולחנות אלו, הנמצאים לצד הננסים¹⁰⁶. [עט] מספר השולחנות מופיע במשנה שקלים¹⁰⁷: "תן התם: שלש עשרה שולחנות היו במקדש - שמונה של שיש בבית המטבחים, שעליהם מדיחין את הקרביים". [פ] זו לשון המשנה¹⁰⁸. כ"ד הטבעות שימשו ככלי עזר לשחיטת הקרבן. זאת כמבואר במשנה נוספת במידות¹⁰⁹: "וטבעות היו לצפונה של מזבח, ששה סדרים של ארבע ארבע. ויש אומרים: ארבע של שש שש, שעליהן שוחטין את הקדשים". את הטבעות התקין יוחנן כהן גדול כיוון שעד אז היו חובטים בראש הבהמה (או מסרטים בראשה) כדי שלא תפריע בזמן השחיטה¹¹⁰. החבטה גרמה לעיתים למומים בבהמות. עיין בתפארת ישראל¹¹¹ הסובר ששחטו בטבעות רק בהמות גסות (פרים).

שיטה נוספת לגבי מראה בית המטבחים

מראה בית המטבחים לפי שיטת הרמב"ם

¹⁰⁵ אות י"ד.

¹⁰⁶ מדיק לשון המשנה בתמיד (פרק ג משנה ה) משמע כי גם בהפשט עור הקרבן נעזרו בשולחנות, כיוון שהשעינו את הקרבן על השולחן.

¹⁰⁷ פרק ו משנה ד.

¹⁰⁸ מידות פרק ה משנה ב.

¹⁰⁹ פרק ג משנה ה.

¹¹⁰ סוטה מח ע"א.

¹¹¹ אות נ.

הלכה טו

[פא] וּבֵין מְקוֹם הַטְּבָעוֹת וְהַמְזֻבָּח - שְׁמוֹנֶה אַמּוֹת. [פב] וְהַמְזֻבָּח שְׁלוֹשִׁים וּשְׁתַּיִם, וְהַכֶּכֶשׁ - שְׁלֹשִׁים. [פג] וּבֵין הַכֶּכֶשׁ וְלַכּוֹתֵל דְּרוֹמִי - שְׁתַּיִם עֶשְׂרֵה אַמָּה וּמִחְצָה. [פד] מְכוּתֵל צְפוֹנִי שֶׁל עֶזְרָה עַד כּוֹתֵל הַמְזֻבָּח, שֶׁהוּא רוֹחֵב, שְׁשִׁים וּמִחְצָה. [פה] וּכְנָגְדוֹ מְכוּתֵל הָאוֹלָם עַד כּוֹתֵל מְזֻרְחֵי שֶׁל עֶזְרָה, שֶׁהוּא אוֹרֵךְ, שֶׁשׁ וּשְׁבָעִים:

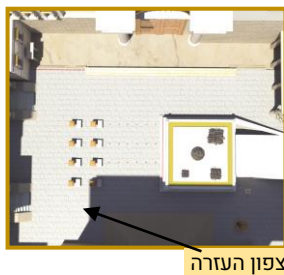
ביאור

[פא] מהדופן הצפוני של המזבח ועד לטבעות קיים אזור פנוי של שמונה אמות.
[פב] אורך המזבח שלושים ושתיים אמה ואילו אורך הכבש (על פני הקרקע) הינו שלושים אמה. סך הכל: שישים ושתיים אמות¹¹².
[פג] בין קצה הכבש לכותל הדרומי נשארו שתיים עשרה וחצי אמות, כמרחק שבין הננסים לכותל הצפוני¹¹³.
[פד] לדברי 'הר המוריה' כאן מתחילה הלכה חדשה, בה מבואר אזור שחיטת קדשי הקדשים. ראה זאת בהלכה הבאה.
סכום המרחקים הינו: המרחק בין הכותל הצפוני של העזרה ועד לדופן הצפוני של המזבח הינו שישים אמה ועוד מחצית האמה, זאת לפי הפרוט הבא: שמונה אמות פנוי, י"ב ומחצה אמות – בית המטבחים, שמונה אמות – שולחנות, עשרים וארבע אמות – מקום הטבעות, שמונה אמות – פנוי.
[פה] מהכותל של האולם ועד לכותל העזרה המזרחי המרחק שבעים ושש אמות, זאת לפי הפרוט הבא: עשרים ושתיים אמות – בין האולם ולמזבח, ל"ב אמות – רוחב המזבח, י"א אמות – עזרת כהנים, י"א אמות – עזרת ישראל. אזור זה הינו אזור 'קדשי הקדשים', כמבואר בהלכה הבאה.

הלכה טז

[פז] כָּל הַמְּרַבֵּעַ הַזֶּה הוּא הַנִּקְרָא צִפּוֹן. הוּא הַמְּקוֹם שֶׁשׁוֹחֲטִין בּוֹ קִדְשֵׁי קֳדָשִׁים:

ביאור

[פז] כפי שאמרנו לעיל הלכה זו הינה כנראה המשך להלכה ט"ז. כל האזור שהוגדר בהלכה הקודמת הוא הנקרא 'צפון המזבח'¹¹⁴, אזור שחיטת קרבנות קדשי הקדשים. לשיטת הרמב"ם אזור זה הינו מכותל האולם ועד לכותל העזרה, כולל השטח של עזרת כהנים ועזרת ישראל. שטח זה הינו במקביל לקו הקיר הצפוני של המזבח (כמבואר בתרשים הנלווה)¹¹⁵.

¹¹² במשנה מידות פרק ג משנה ג נאמר כי הכבש הינו באורך שלושים ושתיים אמות. אולם מבאר ה'תפארת ישראל' במשנתנו (אות י"א) כי על הקרקע הוא תפס ל' אמות בלבד, שכן ב' האמות העליונות של הכבש היו פורחות מעל לאמת היסוד, עיין שם בבאורו.

¹¹³ ראה לעיל אות ע"ה.

¹¹⁴ תיחום אזור צפון המזבח שנוי במחלוקת בגמרא זבחים (כ ע"א), וכן יומא (לו ע"א). שלוש שיטות מבוארות בגמרא שם: א. דעת רבי יוסי ברבי יהודה – ה'צפון' הינו מקיר המזבח הצפוני ועד לקיר העזרה בלבד. ב. דעת רבי אלעזר ברבי שמעון – מוסיף לדעה הראשונה גם את השטח שבין המזבח ועד לאולם, זאת מאמצא המזבח. ג. דעת רבי – בנוסף לנ"ל גם השטח של עזרת כהנים ועזרת ישראל, מחלוקת בראשונים אם הגבול הוא מאמצע העזרה או מקיר המזבח. הרמב"ם פוסק כדעת רבי שם, כשלדעתו הגבול הינו קיר המזבח (ראה תרשים נלווה. עיין בהערה הבאה).

¹¹⁵ בגמרא משמע שלשיטת רבי הצפון הוא מאמצע העזרה (שזהו למעשה החצי הצפוני של העזרה), ולא מהקיר הצפוני של המזבח. עיין באור העניין בתוספות יו"ט יומא (פרק ג משנה ט) המבאר באריכות כי שיטת הרמב"ם היא שיש לשחוט דווקא בצפון המזבח, ולא בצפון העזרה. עיין גם 'מקדש דוד' (סימן ז, א).

הלכה יז

[פז] שמונה לשכות היו בעזרת ישראל: [פח] ג' בצפון וג' בדרום. שבדרום - לשכת המלח, לשכת הפרוה, לשכת המדיחין. [פט] לשכת המלח - שם נוהגין מלח לקרבן. [צ] לשכת הפרוה - שם מולחין עורות הקדשים, [צא] ועל גגה היתה בית טבילה לכהן גדול ביום הכפורים. [צב] לשכת המדיחין - שם היו מדיחין קרבי הקדשים, [צג] ומשם מסכה עולה לגג בית הפרוה. והשליש שבצפון: [צד] לשכת הגזית, לשכת הגולה, לשכת העץ. [צה] לשכת הגזית - שבה סנהדרי גדולה יושבת, [צו] וחסיה היתה קדש וחסיה היתה חול. ולה שני פתחים: אחד לקדש ואחד לחול, ובחצי של חול היו הסנהדרין יושבין. [צז] לשכת הגולה - שם היתה בור שממלאין ממנו בגלה, ומשם מספקין מים לכל העזרה. [צח] ולשכת העץ [צט] היתה אחורי שתייה, והיא היתה לשכת כהן גדול, [ק] והיא הנקראת לשכת פרהדרין, [קא] וגג שלשתן שוה. [קב] ושתי לשכות אחרות היו שם בעזרת ישראל: [קג] אחת מימין שער מזרחי, והיא לשכת פינחס המלביש. [קד] ואחת משמאלו, והיא לשכת עושי חבתין:

ביאור

[פז] שמונה הלשכות¹¹⁶ המנויות בהלכה זו הן הפתוחות לעזרת ישראל, שהינו השטח המזרחי של העזרה ואורכו אחד עשרה אמות.

[פח] לשכות אלו מנויות בפרק ה משנה ג, אלא שהרמב"ם הופך בין הלשכות שבצפון ושבדרום על פי נוסחא נוספת של המשנה, וכמסקנת הגמרא במסכת יומא¹¹⁷.

[פט] בגמרא מנחות¹¹⁸ נאמר כי המלח היה ממוקם בשלושה מקומות במקדש: א. בלשכת המלח, הנמצאת בדרום העזרה, בה היו מאחסנים את המלח¹¹⁹. ב. על גבי הכבש, בו היו מולחים את איברי הקרבן, כגון קרבן העולה שכל איבריו מוקטרים על אש המערכה. ג. על ראש המזבח, בו היו מולחים את הקומץ, הלבונה, המנחות הנשרפות ועולת העוף. [צ] באמצעות המלח, אותו לקחו מלשכת המלח, מלחו את עורות הקדשים. נחלקו הדעות לגבי מקור השם של לשכה זו. הברטנורא מבאר: "אדם מכשף, ששמו פרוה, בנה אותה לשכה על ידי מכשפות ונקראת על שמו. כך מצאתי. ורמב"ם כתב שהיה חותר בקיר כדי לראות משם היאך היה כהן עובד העבודה ונהרג שם". וב'תפארת ישראל' במשנה¹²⁰ מקשה כיצד יתכן שלשכה במקדש תיבנה על שם מכשף נוכרי? ומתרץ שמעשה העלאת המים למקוה שעל גבי לשכת הפרוה היה נראה כמעין כשוף, והלשכה נקראה על שם מי שבנה את המקוה. בתוספות יו"ט מביא בשם הר"ש שהשם פרוה הינו על שם עורות הפרים אותם מלחו בלשכה זו. [צא] במקוה זה טבל הכהן הגדול את ארבעת הטבילות שבקודש, מתוך חמש הטבילות אותן הוא טבל ביום הכפורים. טבילה זו נעשתה בשטח של קודש, ולא של חול כטבילה הראשונה שהיתה על גבי שער המים¹²¹. [צב] מבאר בעל התפארת ישראל¹²²: "שמדיחין שם הכרס והקיבה (של הקרבנות), שמלאין רפש¹²³". [צג] מאזור לשכת המדיחין קיים גרם מדרגות שעולה אל גג בית

¹¹⁶ במשנה מידות (פרק ה משנה ג) מזכרות רק שש לשכות, ובפרק א משנה ד מנויות עוד שתי לשכות. כיוון שכולן פונות לעזרת ישראל הרמב"ם מנה אותן יחד.

¹¹⁷ דף יט ע"א. וראה תוספות יו"ט על משנתנו.

¹¹⁸ כא ע"ב.

¹¹⁹ בתוספות שם ד"ה 'בלשכת המלח' מקשה שכן במסכת מידות מבואר שמליחת עורות הקדשים נעשתה בבית הפרוה, ומתרץ שלשכת המלח שימשה לאחסון ואילו בלשכת הפרוה מלחו את העורות. עיין גם בלחם משנה הל' איסורי מזבח פרק ה הל' יג המדייק זאת גם מדברי הרמב"ם.

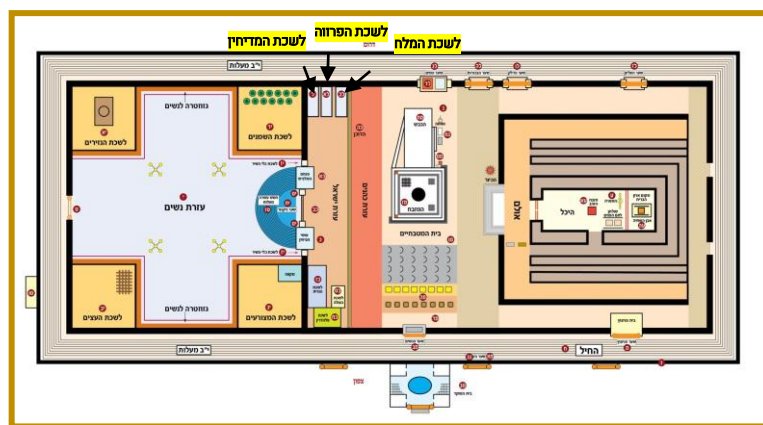
¹²⁰ אות כ.

¹²¹ עיין רמב"ם הל' עבודת יום הכפורים פרק ב הל' ג.

¹²² אות כא.

¹²³ ומוסיף שם כי על השולחנות שבעזרה היו מדיחים את בני המעיים.

הפרוה בה נמצא מקוה¹²⁴. [צד] עיין בבאורנו אות פ"ח לעיל. [צה] היתה עשויה מאבני גזית מיוחדות, לכבודם של חכמי הסנהדרין שישבו בה¹²⁵. אומרת המשנה: "לשכת הגזית - שם היתה סנהדרי גדולה של ישראל יושבת ודנה את הכהונה. וכהן שנמצא בו פסול, לובש שחורים ומתעטף שחורים, ויוצא והולך לו. ושלא נמצא בו פסול, לובש לבנים ומתעטף לבנים, נכנס ומשמש עם אחיו הכהנים. ויום טוב היו עושים, שלא נמצא פסול בזרעו של אהרן הכהן, וכך היו אומרים: "ברוך המקום ברוך הוא, שלא נמצא פסול בזרעו של אהרן. וברוך הוא, שבחר באהרן ובבניו לעמוד לשרת לפני ה' בבית קדשי הקדשים". [צו] מבואר בגמרא¹²⁶: "אמר אביי: שמע מינה לשכת הגזית חציה בקדש וחציה בחול, ושמע מינה שני פתחים היו לה אחד פתוח בקדש ואחד פתוח בחול". מדברי הגמרא שם מבואר כי בחצי שבקודש בו נערך הפייס של הכהנים במהלך עבודת התמיד, ואילו בחצי השני שבחול ישבו ודנו חכמי הסנהדרין. [צז] עניינה של לשכת הגולה מבואר במשנה¹²⁷ כמובא בדברי הרמב"ם. הברטנורא מבאר כי עולי הגולה, בתחילת ימי בית שני, הם ששכרו בור מים זה. ה'תפארת ישראל' חולק, וסובר כי המילה גולה מנוקדת בשורוק, כך שהיה לגלל קבוע באמצעותו מילאו מים מהבור. [צח] נאמר במשנה: "לשכת העץ - אמר רבי אליעזר בן יעקב: שכחתי מה היתה משמשת. אבא שאול אומר: לשכת כהן גדול, והיא היתה אחורי שתיהן, וגג שלשון שוה". לשכה זו נקראה בשם 'לשכת העץ', שכן היתה מקורה בעץ¹²⁸. [צט] לשכת הכהן הגדול היתה ממוקמת בין לשכת הגזית ללשכת הגולה, כשפניה לכוון צפון העזרה¹²⁹. [ק] לשכת הכהן הגדול נקראת במסכת יומא¹³⁰ בשם 'לשכת פרהדרין', לציין את התקופה בה התחלפו הכהנים הגדולים כפקידי המלך¹³¹.

הלשכות בדרום העזרה

הגג של שלוש הלשכות הללו היה בגובה שווה, למרות שלשכת העץ היתה בצד האחורי של לשכת הגזית והגולה. [קב] עד כה מנה בהלכה זו הרמב"ם את הלשכות בצד הצפוני והדרומי של העזרה הפונות לכוון עזרת ישראל. שתי הלשכות הנוספות נמצאות בצד המזרחי, סמוך לשער ניקנור, ופיתחן פונה אף הוא לעזרת ישראל. [קג] לשכות אילו מבוארות במשנה מידות¹³². על לשכת פינחס המלביש מבאר הברטנורא: "פינחס המלביש - ממונה היה להלביש הכהנים בשעת עבודה, ולהפשיטן אחר עבודה, ולשמור בגדי כהונה". ה'תפארת ישראל¹³³ מוסיף כי זה היה שמו של

¹²⁴ עיין בתפארת ישראל (בועז אות ג) שדן כיצד עולים ממקום מלא רפש אל המקוה, ומתרץ שזה נעשה רק ליום כפור עקב טעמי צניעות. בדבריו הוא מביא את שיטת בעלי התוספות (יומא לא ע"א) שלשכות הפרוה והמדיחין היו מתחת לקרקע והמקוה על פני הקרקע, ותמה על דבריהם.

¹²⁵ תוספות יו"ט ותפארת ישראל.

¹²⁶ יומא כה ע"א.

¹²⁷ מידות פרק ה משנה ד.

¹²⁸ עיין ביאורנו לעיל פרק א אות נו*.

¹²⁹ עיין בתוספות יו"ט שם ה'דן באריכות במיקומה של לשכת העץ.

¹³⁰ ב ע"א.

¹³¹ בגמרא שם (ח ע"ב) מבאר הגמרא כי בראשית ימיה נקראה לשכה זו בשם לשכת בלווטי, לשכת השרים, אולם כשחלה זילתא במעמד הכהנים הגדולים שמה התחלף ללשכת פרהדרין.

¹³² פרק א משנה ד.

¹³³ אות לו.

מייסד לשכה זו. מבאר הרמב"ם: "זה הממונה על מעשה בגדי כהונה עוסק בהכנסת בגדי כהנים הדיוטים ובגדי כהן גדול ובאריגתן, ומתחת ידו נעשה הכל. ולשכה היתה לו במקדש".
[קד] הכהן הגדול היה מקריב בבוקר ובין הערביים את 'מנחת חביתין'. אילו הן י"ב חלות, שמחציתן קרבות בבוקר ומחציתן בין הערביים¹³⁴.

¹³⁴ מנחות נ"ב.

לקט ביאורים

הלכה א

נפלאות מראה ההר והבית

הנה הר המוריה, הר הקודש הזה, גבוה שלוש מאות אמה. והיו עוטרין אותו סביב עמקים עמוקים במאד מאד, ומשלש רוחותיו יקיפוהו החומות הנשגבות אשר יעלו למעלה עד הגיעם אל ראשו. אמנם אבני החומות האלה גדולות הפלא ופלא מארבעים אמות אורכם וכולם כשלג ילבינו, ועל ראש ההר ההוא מיוסד ונכון בניין הבית... כל מעשה בניין הגדול והקדוש היה מאבני שיש טהור ודומה בזהו ללבנת הספיר ולעצם השמים לטוהר. אשר על כן הנכרים הבאים לירושלים בהביטם אל הבית מרחוק לא יכירוהו כי יחשבוהו לאחד מהררי שלג. וכזרוח המש על הארץ יתנוצץ כלפיד אש זוהר הבית מבחוץ במקום אשר ניצוצי השמש יביטו על ציפוי הזהב שהיה שמה. ('תבנית היכל')

יסודות המקדש

יסודות המקדש הנראין לעין שהן תחת הכיפה ומדות למאות אמות גבוהים עד מאד, עומדים דרך נס, מחמת כי עוביין וגובהן הוא דבר שהוא מכח הנמנע להיות נבין אותן היסודות על ידי בן אדם בזמן הזה, אם לא על ידי דוד המלך, שזכותו עמדה לישראל שהיה ד' עימו והצליח דרכו. שבכל היסודות לא שלטה בו ידי האויבים, דאם היות שאמרו "ערו ערו עד היסוד" – לא עלתה בידם כי אם רק 'עד' ולא 'עד בכלל'. ('עזרת כהנים')

הלכה ג

הפתחים בסורג

יש לדון אם הסורג היה סובב העזרה מכל צדדיה, וכן דברי הרמב"ם וסמ"ג ותוס' יו"ט בשם ראבי"ה, שבשביל זה פרצו פרצו בו מלכי יוון י"ג פרצות כנגד י"ג שערים, כדי שיוכלו גם הם לבא פנימה אל הבית. צריך לומר שהסורג לא היה פרוץ בשום מקום נגד השערים – וקשה מאד, כי אם לא היה לסורג לפני פרוץ אלא במזרח, אם כן מה תיקנו את שערי חולדה בדרום? לכן נראה שהסורג היה בכל עת פתוח כנגד י"ג השערים. כך גם כנגד השערים היה פרוץ הסורג בכל עת לצאת ולבא. ומלכי יוון פרצו י"ג פרצות כנגד השערים, כלומר: פרצו בכל הסורג שהיה מתחילה פתוח רק כנגד השערים. ('חנכת הבית')

הלכה ד

י"ג שערי המקדש

מצינו בדברי חז"ל כמה דעות במספר שערי העזרה – ה', ז', ח' וי"ג. אין זו פלוגתא במציאות כמה שערים היו שם, כי אי אפשר שתהיה פלוגתא במציאות, אלא לכולי עלמא היו שם י"ג שערים (שכן כך מובא במשנה מידות פרק ב משנה ו). המחלוקת היא: כמה מי"ג השערים יש להם **דין שער**? יש כמה הבדלים להלכה בין השערים שיש להם דין שער, לבין שאר השערים. מהם: א) רק השערים שיש להם **דין שער** צריכים שמירה. ב) כשנכנס למקדש דרך השערים שאין להם דין שער אין זה "דרך ביאה" (ורק "דרך ביאה אסרה תורה").

על פי זה ניתן לבאר את מחלוקת התנאים בנוגע למספר שערי העזרה. בתחילת מסכת מידות מבואר כי לעזרה היו חמישה שערים. אולם במשנה ד שם נאמר כי "שבעה שערים היו בעזרה". מסביר רבא בגמרא כי זו מחלוקת תנאים לגבי מספר שערי העזרה. על פי ההסבר הנ"ל נראה לומר כי המחלוקת אינה במספר השערים אלא במספר השערים שיש להם דין שער.

לפי הנ"ל בזה מוסבר גם מדוע הרמב"ם שינה בלשונו: בהלכה ה הוא אמר כי הלויים שמרו "**בבית המוקד ובבית הניצוץ**", ואילו בהל' ח אמר "**על שער המוקד ועל שער הניצוץ**". השמירה של הכהנים הרי לא היתה על שער המוקד ועל שער הניצוץ, אלא בבית הניצוץ ובבית המוקד? אלא בזה מדגיש הרמב"ם שגם שני שערים אלו דין שער להם, וממילא חייבים בשמירה, ומה שאין הלויים שומרים עליהם זהו מחמת שעל-ידי שמירתם "**בבית הניצוץ ובבית המוקד**" הם כבר בדרך ממילא שומרים גם על שער המוקד ועל שער הניצוץ. כלומר: בדיון השמירה בבית המוקד ובבית הניצוץ יש שני דינים: א) חיוב שמירה מצד הבית – זה שייך לכהנים. ב) מחמת השערים – זה שייך ללויים. אלא כיוון שעל-ידי שמירת הכהנים בבית המוקד ובבית הניצוץ ישנה בדרך ממילא שמירה גם על **שער המוקד ושער הניצוץ**.

(ליקו"ש חלק י"ח, שיחה ד לפר' קרח)

הלכה ז

האם הלשכות של עזרת נשים ממוקמות מחוץ לה?

דעת הרא"ש היא שארבעת הלשכות היו מחוץ לעזרת נשים. אי אפשר לדחות דעה זו מכל וכל, ואפשר שאם היו התוספות יו"ט ו' חנוכת הבית' רואים שהרא"ש ז"ל מסכים לתמונה זו היו גם כן מחזקים תמונה זו, והיא משום שאם נאמר שהיו מבפנים – דחקו מאד את חלל עזרת נשים. אורך עזרת נשים מצפון לדרום קל"ה אמה, שתי לשכות מחזיקות שמונים אמה, וכשנצרף לזה את דעת ה'תבנית היכל' שהיו שערים בצפון ובדרום ומסתמא כל שער מחזיק עשר אמות רוחב. אם כן נשארו נ"ה אמה מלשכה ללשכה, ואם השער ממוקם באמצע הכותל הרי שמכל אחד מצידיו נשארו כ"ב אמה ומחצה. ובעזרת נשים גם היה בניין מושב סנהדרי קטנה, וט"ו המעלות מעזרת נשים לעזרת ישראל מחזיקות שטח חצי עיגול של כ"ה אמות. כל זה ממעט מחלל עזרת נשים, ולכן סובר הרא"ש שהלשכות הללו היו מבחוץ.
(עזרת כהנים')

הלכה יג

בית המטבחים – האם היה מוקף מחיצה?

בציור בית המקדש של בעל התוספות יו"ט ראה שהיה בית המטבחים מוקף מחיצות ושער סביב לעמודי הנסין שבהם תלו את הבהמות, והטבעות [וכן השולחנות – מ.מ.] היו בין בית המטבחים למזבח. ויפה ציירו כן, שהרי נאמר בתורה "ושחט אותו על ירך המזבח צפונה", ואם יהיה מחיצת בית המטבחים מפסיק בין מקום השחיטה למזבח אם כן לא ישחטנה על ירך המזבח? מיהו תמהני מניין שהיו שם מחיצות כלל? ואדרבא מהגמרא (יומא טז ע"ב) שחישבה כל רוחב העזרה לעומת המזבח לא הזכירה את המחיצות או רוחב בית המטבחים כלל. כך מדויק גם מלשון המשנה במסכת תמיד (פרק ג משנה ה) בו נאמר על בית המטבחים "ועליו שמוה עמודים ננסין", ואם היו מחיצות סביב לבית המטבחים היה צריך לומר "והיו בתוכו" וכו'. לכן נראה לי שלא היה שם מחיצות ושער כלל, רק כל אותו מקום שהיו עליו הטבעות והשולחנות והעמודים נקרא 'בית המטבחים' [דעתו לא כדעת הרמב"ם המובאת בהלכתנו – מ.מ.], כמו 'בית הפרס', ו'בית חובע', שבכולם הפירוש מקום שיש שם אותו דבר שמזכיר, ומשמע מכאן שכמה דברים נקראו 'בית' אף שאינן מוקפין מחיצות.

(תפארת ישראל תמיד פרק ג, משנה ה בועז לאות ל"א)

פרק ו

הקדמה

פרק זה עוסק בשלושה נושאים עיקריים: א. מבנה הר הבית והמקדש בהיבט של הפרשי הגבהים והמעלות (הלכות א-ה). מדרגת קדושת הלשכות הקיימות בהר הבית ובעזרה (הלכות ו-ט). דיני הרחבת קדושת הר הבית והעזרה, וקדושת המקדש לדורות (הלכות י-טז).

הלכה א

[א] המקדש כלו לא היה במישור, אלא במעלה הקר. [ב] כשאדם נכנס משער מזרחי של הר הבית מהלך עד סוף החיל בשורה, [ג] ועולה מן החיל לעזרת הנשים בשתיים עשרה מעלות. [ד] רום כל מעלה חצי אמה ושלחה חצי אמה:

ביאור

העלייה מהר הבית אל עזרת הנשים

[א] בהלכה זו מתחיל הרמב"ם לסקור את מפת הגבהים של הר הבית. כפי שיתבאר בהלכה ה' לקמן הפרש הגובה בין מפלס הר הבית לבין ריצפת ההיכל הוא עשרים ושתיים אמות, ולכן מקדים הרמב"ם כי המקדש בנוי באזור בעל שיפוע.

[ב] הפרשי הגובה בהר הבית הינם ממזרח למערב, שזהו גם כוון הכניסה להיכל הנמצא בצד המערבי של הר הבית. משטח הר הבית הינו מישורי, זאת עד מעבר לסורג שתוחם את כל חומת העזרה¹. כפי שביאר הרמב"ם שם החיל הינו חומה נמוכה המקיפה את חומת העזרה, בעוד שלשאר המפרשים זהו האיזור שבין חומת העזרה ועד לסורג². לכאורה בהלכתנו כוונת הרמב"ם במילה 'החיל' הינה לשטח שבין הסורג לחומה, ולא לחומה שמקיפה את העזרה. אולם ניתן גם להבין מלשון הרמב"ם שהנכנס אל ההר צועד עד חומת החיל (שהיתה כמעט צמודה לחומת העזרה) וממנה הוא פוסע ועולה.

[ג] במשנה³ נאמר: "החיל עשר אמות, ושתיים עשרה מעלות היו שם. רום המעלה חצי אמה, ושלחה חצי אמה". מלשון הרמב"ם מבואר שמדובר בהלכתנו באדם שנכנס להר הבית מכוון מזרח, והוא פוסע ועולה ממזרח למערב ועובר תחילה דרך עזרת נשים. מהם הפרשי הגובה מכוון צפון ודרום לא מבואר מלשון הרמב"ם.

[ד] גובה כל מדרגה הינו חצי אמה, וכך גם עומקה.

¹ לעיל פרק ה הל' ג.

² שם. ראה לעיל בביאורנו פרק ה' אות י"ז.

³ מידות פרק ב משנה ג.

הלכה ב

[ה] ומהלך כל עזרת הנשים בשנה. [ו] ועולה ממונה לעזרת ישראל, שהוא תחלת העזרה, בחמש עשרה מעלות. [ז] רום כל מעלה חצי אמה ושלחה חצי אמה:

ביאור

ט"ו המעלות העולות מעזרת נשים לעזרת ישראל

[ה] עזרת נשים, שגודלה קל"ה על קל"ה אמה, נמצאת כולה באותו מפלס.

[ו] כך מבואר במשנה⁴: "וחמש עשרה מעלות עולות מתוכה (מעזרת נשים) לעזרת ישראל, כנגד חמש עשרה מעלות שבתהלים, שעליהן הלויים אומרים בשיר. לא היו טרוטות⁵, אלא מוקפות כחצי גרן עגולה".

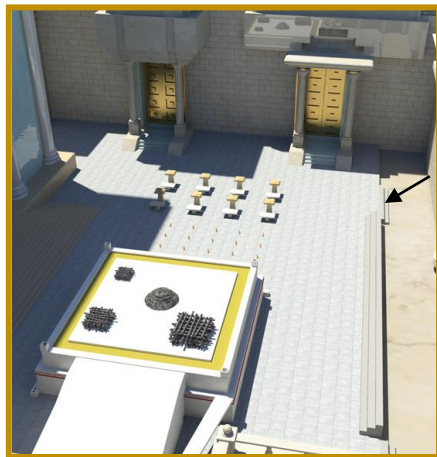
[ז] זהו מבנה המדרגות בכל הר הבית, פרט למדרגות האולם.

הלכה ג

[ח] ומהלך כל עזרת ישראל בשנה, [ט] ועולה ממונה לעזרת הכהנים במעלה גבוהה אמה, [י] ועליה דוכן יש בו שלש מעלות. רום כל מעלה חצי אמה ושלחה חצי אמה. [יא] נמצאת עזרת הכהנים גבוהה על של ישראל שתי אמות ומחצה:

ביאור

[ח] האזור המזרחי ביותר של העזרה (הנקראת גם בשם 'מחנה שכינה') נקרא בשם 'עזרת ישראל', ואורכו י"א אמה⁶.

העליה מעזרת ישראל אל עזרת הכהנים

[ט] במשנה שם נאמר: "עזרת ישראל היתה ארך מאה אמה ושלשים וחמש על רחב אחת עשרה. וכן עזרת כהנים היתה אורך מאה ושלשים וחמש על רחב אחת עשרה. וראשי פספסין מבדילין בין עזרת ישראל לעזרת הכהנים. רבי אליעזר בן יעקב אומר: מעלה היתה שם, וגבוהה אמה, והדוכן נתון עליה, ובה שלש מעלות של חצי חצי אמה. נמצאת עזרת הכהנים גבוהה מעזרת ישראל שתי אמות ומחצה". הרמב"ם בהלכתנו פוסק כרבי אליעזר בן יעקב, לפיו בין עזרת ישראל לעזרת כהנים קיימות ארבע מדרגות: שלש שגובהן חצי אמה, ורביעית שגובהה אמה.

[י] מדברי הרמב"ם משמע כי מעל המדרגה בת האמה קיימות עוד שלש מדרגות בנות חצי אמה שהן מהוות את הדוכן. אולם מלשון המשנה ניתן לדייק כי הדוכן נמצא על המדרגה שגובהה אמה, ושלש מדרגות נוספות עולות לעזרת כהנים. לפי הבנה זו ניתן לומר כי מעל מדרגת האמה היה דוכן מוגבה שטוח (או בעל מדרגות), וממפלס המדרגה הזו היו עולים בעוד שלוש מדרגות לעזרת כהנים. כך מבואר גם בלשון בעל ה'תפארת ישראל'⁷: "שהדוכן היה מונח למעלה, וסמוך לאותה המעלה בעזרת כהנים. וכנגד הדוכן שוב היה ההר מגביה את עצמו אמה וחצי". (ראה בתרשים הנלווה).

⁴ פרק ב משנה ה.

⁵ בעלות זויות. (תפארת ישראל" אות נ"ה).

⁶ מידות פרק ב משנה ו.

⁷ אות ס"ג במשנה שם. ועיין באות ס"ד שם הדן בשיטת רש"י שעל דוכן זה עמדו גם הכהנים לברך את העם.

[יא] מעלה אחת בגובה אמה, ועוד שלש מדרגות שכל אחת בגובה חצי אמה, בסך הכל הפרש הגובה בין עזרת ישראל לעזרת כהנים הינו שתיים וחצי אמות.

הלכה ד

[יב] ומהלך כל עזרת הכהנים והמזבח ובין האולם ולמזבח בשנה. [יג] ועולה משם לאולם בשתיים עשרה מעלות, רום כל מעלה חצי אמה [יד] ושלחה אמה. [טו] והאולם וההיכל כלו בשנה:

ביאור

המעלות אל האולם

[יב] במסכת מידות, פרק ג'⁸, מובא תאור של האזור החל מעזרת כהנים ועד למדרגות האולם. כל האזור הזה נמצא באותו המפלס.

[יג] כך נאמר במשנה⁹: "בין האולם ולמזבח עשרים ושתיים אמה. ושתיים עשרה מעלות היו שם, רום מעלה חצי אמה, ושלחה אמה. אמה אמה ורובד שלש, ואמה אמה ורובד שלש. והעליונה, אמה אמה ורובד ארבע. רבי יהודה אומר: העליונה, אמה אמה ורובד חמש". הרמב"ם מבין, בשונה ממפרשים אחרים¹⁰, כי בשטח שבין המזבח לאולם

נמצאות שתיים עשרה מדרגות שהמבנה שלהן הוא כיתר המדרגות: גובה חצי אמה, אולם בעומק של אמה¹¹. את המשך המשנה מבין הרמב"ם לגבי עניין הרבדים שעל קירות האולם¹².

[יד] בדפוסים ישנים היה כתוב 'ושלחה חצי אמה', אולם הגירסא המתוקנת היא 'ושלחה אמה'¹³. [טו] האולם, הקדש וקדש הקדשים נמצאים באותו המפלס.

הלכה ה

[טז] נמצא גובה קרקע ההיכל על קרקע שער המזרח של הר הבית שתיים ועשרים אמות. [יז] וגובה שער הר הבית עשרים אמה, [יח] לפיכך העומד כנגד שער המזרח אינו רואה פתח ההיכל. [יט] ומפני זה עשו כהלכה שער זה נמוך, כדי שיהא כהן העומד בזה המשחה רואה פתח ההיכל בשעה שפונה מן הפתח נוכח ההיכל:

ביאור

חומת הר הבית המזרחית

[טז] הפרש הגבהים בין ריצפת הר הבית לריצפת ההיכל, ממזרח למערב, הינו עשרים ושתיים אמות (עיין בתרשים).

[יז] שערו המזרחי של הר הבית (שער שושן) גובהו עשרים אמה, כיתר שערי הר הבית.

[יח] העומד אל נוכח שערו המזרחי של הר הבית אינו רואה את שער האולם,

⁸ משניות ג-ו.

⁹ פרק ג משנה ו.

¹⁰ עיין פרק ד אות פ"ב בביאורנו.

¹¹ במידות פרק ב משנה ג נאמר "כל המעלות שהיו שם, רום מעלה חצי אמה, ושלחה חצי אמה, חוץ משל אולם", ולדעת הרמב"ם השוני הוא בכך שעומק המדרגות של האולם הינו אמה ולא חצי אמה.

¹² לעיל פרק ד הל' ט.

¹³ עיין פירוש המשנה לרמב"ם פרק ב משנה ג, ובהערת הרב קאפח שם. וכן עיין בכסף משנה על אתר המביא גירסאות ששילחה היה אמה, ותמה על הגירסא שהיתה לפניו ברמב"ם ובה היה כתוב 'ושלחה חצי אמה'.

שכן ראש השער גובהו של שער שושן הוא עשרים אמה, ואילו תחתית פתח האולם הינה בגובה עשרים ושתיים אמות.

[וט] נאמר במשנה¹⁴: "כל הכתלים שהיו שם, היו גבוהים, חוץ מכתל המזרחי. שהכהן השורף את הפרה עומד בראש הר המשחה, ומתכון ורואה בפתחו של היכל בשעת הזית הדם". הכהן השורף את הפרה האדומה נמצא במקום ממנו הוא יכול להזות את הדם אל נוכח ההיכל, כנאמר בתורה¹⁵: "והזה אל נכח פני אהל מועד מדמה שבע פעמים".

הלכה ו

[כ] ולשכות היו שם תחת עזרת ישראל, [כא] פתוחות לעזרת הנשים, [כב] ששם הלויים נותנין הכנורות והנבלים והמצלפים וכל כלי השיר. [כג] ועל הדוכן העולה מעזרת ישראל לעזרת הכהנים היו הלויים עומדים [כד] בשעה שאומרים שירה על הקרבן:

ביאור

[כ] דברי הרמב"ם במשנתנו מבוססים אף הם על דברי המשנה במידות¹⁶. בין עזרת נשים לעזרת ישראל היו חמש עשרה מעלות, שיצרו הפרש גובה בן שבע וחצי אמות¹⁷. בחלל זה בנו את 'לשכת כלי השיר' – בה איחסנו את כלי הנגינה שליוו את שירת הלויים בעומדם על הדוכן. [כא] ללשכות הללו היו פתחים, שהיו כנראה קרובים לגרם המדרגות המוביל מעזרת נשים לעזרת ישראל.

[כב] בגמרא מסכת ערכין¹⁸ מנויים כלי הנגינה שהיו בשימוש במקדש לצורך ליווי שירת הלויים, וכך מסכם זאת הרמב"ם¹⁹: "ובמה הם מנגינין? בנבלים וחלילים וכנורות וחצוצרות והצלצל. ואין פוחתין משני נבלים ולא מוסיפין על ששה, ואין פוחתין משני חלילים ולא מוסיפין על שנים עשר, ואין פוחתין משתי חצוצרות ולא מוסיפין על עשרים ומאה, ואין פוחתין מתשעה כנורות ומוסיפין עד לעולם, והצלצל אחד בלבד".

[כג] כפי שלמדנו בהלכה ג' לעיל על גבי המדרגה שעולה מעזרת ישראל לעזרת כהנים עמד דוכן הלויים. על דוכן זה עמדו הלויים בעת שהם שרו שיר של יום על הקרבן.

[כד] כך אומר הרמב"ם²⁰: "ויהיו מהן (מהלויים) משוררין לשורר על הקרבן בכל יום, שנאמר: "שירת בָּשִׁים²¹ יִדְּ אֱלֹהֵיוּ כָּכָל אֶחָיו הַלְוִיִּם", אי זהו שירות שהוא בשם ד'? הוי אומר: זו שירה. ומתי אומר שירה? על כל עולות הציבור החובה, ועל שלמי עצרת בעת ניסוך היין. אבל עולות נדבה שמקריבין הציבור לקיץ למזבח, וכן הנסכין הבאין בפני עצמן אין אומרים עליהן שירה".

הלשכות מצידי מדרגות עזרת הנשים

מראה דוכן הלויים

¹⁴ פרק ב משנה ד.

¹⁵ במדבר יט, ד. עיין מסכת פרה פרק ג משנה ט. וברמב"ם הל' פרה פרק ג הל' ב כתב שההזאה אל מול קדש הקדשים.

¹⁶ פרק ב משנה ו.

¹⁷ שהרי גובה כל מדרגה הינו חצי אמה, כפי שלמדנו לעיל הל' ב.

¹⁸ יג ע"ב.

¹⁹ הל' כלי המקדש פרק ג הל' ד.

²⁰ הל' כלי המקדש פרק ג הל' ב.

²¹ דברים יח, ז.

הלכה ז

[כה] הלשכות הבנויות בקדש ופתוחות לחול, [כו] אם היו גגותיהן שוין עם קרקע העזרה - תוכן חול וגגותיהן קדש, [כז] ואם אינן שוין - אף גגותיהן חול, שהגגות והעליות לא נתקדשו. [כח] לפיכך גגים אלו אין אוכלין שם קדשי קדשים, ולא שוחטין קדשים קלים:

ביאור

לשכה שבנויה בקדש ופתוחה לחול

[כה] אומרת המשנה במסכת מעשר שני²²: "הלשכות, בנויות בקדש ופתוחות לחול - תוכן חול וגגותיהן קדש. בנויות בחול ופתוחות לקדש - תוכן קדש וגגותיהן חול. בנויות בקדש ובחול ופתוחות לקדש ולחול - מכנגד הקדש ולקדש, קדש. מכנגד החול ולחול, חול". בהלכה שלנו דן הרמב"ם בדין הלשכות הממוקמות מתחת למפלס העזרה (הנקראת בשם 'קודש'), אולם הפתח שלהן מופנה לכיוון החיל. כמו כן מבאר הרמב"ם את דין הגגות של לשכות אלו.

[כו] הלשכה עליה מדובר נמצאת מתחת לקרקע העזרה (כמו הלשכות של כלי השיר בהלכה הקודמת), הפתח שלה פונה להר הבית, אולם גגה הוא במפלס העזרה.

בגמרא, מסכת פסחים²³, קיים דיון בהקשר למשנה דלעיל²⁴, כשמסקנת הדברים להלכה היא שאם הלשכה נמצאת מתחת לפני הקרקע, וגגה הוא הנמצא במפלס העזרה, הרי שגג זה נחשב כקרקע העזרה והרי הוא קודש. אולם כיוון שהפתח של הלשכה עצמה אינו פונה לקודש – הלשכה עצמה הינה חול.

[כז] מסקנת הגמרא שם היא שאם הגג אינו במפלס העזרה הרי שחל עליו הכלל "גגין ועליות לא נתקדשו".

[כח] זו המשמעות ההלכתית של הגגות שלא נתקדשו: אין אוכלים בהם קרבנות קדשי קדשים²⁵, וכמו כן אין שוחטים בהם קרבנות קדשים קלים²⁶ ששחיתם כשרה בכל העזרה.

הלכה ח

[כט] היו בנויות לחול ופתוחות לקדש - [ל] תוכן קדש לאכילת קדשי קדשים, [לא] אכל אין שוחטין שם קדשים קלים. [לב] והנכנס לשם בטמאה - פטור, [לג] וגגותיהן חול לכל דבר:

ביאור

[כט] בהלכה זו, שהינה המשכה של ההלכה הקודמת, מבאר הרמב"ם את דין של לשכות הממוקמות בהר הבית, אולם פיתחן פונה לכיוון העזרה.

[ל] דין של לשכות אלו נדון בגמרא מסכת זבחים²⁷. הגמרא לומדת מהפסוק²⁸ "בַּחֲצֵר אֶהְיֶה מוֹעֵד יֶאֱכְלוּךָ" את הדין הבא: "התורה ריבתה חצרות הרבה אצל אכילה אחת", דהיינו: יש חצרות בהן התורה התירה את אכילת קדשי הקדשים, והן הלשכות הבנויות בחול ופתוחות לקודש.

²² פרק ג משנה ח.

²³ פה ע"ב - פו ע"א.

²⁴ עיין בכסף משנה המסכם באריכות את דיון הגמרא.

²⁵ חטאת, אשם, שלמי צבור (כבשי עצרת), מנחות.

²⁶ שלמים, קרבן פסח, מעשר, בכור, תודה. ראה הלכות מעשה הקרבנות פרק א הל' יז.

²⁷ נו ע"א.

לשכה שבבניה בחול ופתוחה לקודש

[לא] רבא מבאר בגמרא שם כי גזרת הכתוב היא שהלשכות הבנויות בחול ופתוחות לקודש מותר לאכול בהן קדשי קדשים, אולם הדבר אינו נלמד לעניין השחיטה. על השחיטה להתבצע באזור שהינו קדוש בקדושת העזרה ממש. [לב] לכתחילה אין נכנסים ללשכות אלו בטומאה, אולם הנכנס - פטור. [לג] כפי שהתבאר בהלכה הקודמת אם הגגות אינם במפלס העזרה – הרי שדין הגגות הוא שהם חול. במקרה בו דן הרמב"ם הלשכה עצמה בנויה בחול.

הלכה ט

[לד] המְחִילֹת הַפְּתוּחוֹת לַעֲזָרָה - קִדְּשׁ, [לה] וְהַפְּתוּחוֹת לְהֵר הַבֵּית - חוֹל. [לו] הַחֲלוּנוֹת וְעֵבֵי הַחוּמָה - כָּל־פָּנִים, [לז] בֵּין לְאֲכִילַת קִדְּשֵׁי קִדְּשִׁים בֵּין לְטֻמְאַה. [השגת הראב"ד] - "וְעֵבֵי הַחוּמָה כָּל־פָּנִים" אָמַר אַבְרָהָם: [לח] אֵךְ אֵלֶּיךָ בְּשִׁשְׁשִׁים לְקִרְקַע הָעֲזָרָה, וּמִשְׁפַּחַת לְהוֹ בָּבֶר שׁוּרָא:]

ביאור

[לד] נושא זה מתבאר אף הוא בגמרא פסחים (עין הלכה ז' דלעיל, אות כ"ו). המחילות הינן חפירות תחת הקרקע, ובהלכה שלנו משמיענו הרמב"ם את דין קדושת המחילה עצמה: אם היא פתוחה לעזרה דינה קודש (אפילו אם היא ממוקמת בשטח הר הבית מחוץ לעזרה המקודשת). המשמעות היא כבהלכה הקודמת – ניתן לאכול במחילות אילו את קדשי הקדשים. [לה] המחילות שפיתחן פונה לכוון הר הבית, בין אם הן נמצאות מתחת לשטח העזרה או מתחת לשטח הר הבית – דינן חול. [לו] אומרת המשנה בפסחים²⁹: "מן האגף ולפנים – כלפנים, מן האגף ולחוץ – כלחוץ. החלונות ועובי החומה – כלפנים". המשנה מחלקת בין דין השערים (ממקום טריקת הדלת במשקוף) לדין החומה והחלונות³⁰. ה'אגף' הינו שטח סף הדלת, כאשר זהו מעין תחום ביניים לעניין הקדושה. [לז] בשונה מדין ה'אגף' הרי שהחלונות וכן החומה עצמה דינם הוא כלפנים מן החומה. משמעות קדושתם היא בנוגע לאכילת בשר הקרבנות וכן לענייני הטומאה. כלומר: קדשי קדשים נאכלים בתוך חלל החלונות, וכן טמא מת אינו יכול להכנס אל חלל חלון חומת העזרה. [לח] הרמב"ם לא באר בדבריו אם על החלונות ועובי החומה להיות באותו המפלס של העזרה. הראב"ד סובר שמציאות כזו אפשרית ב'בר שורא' – כשבונים חומה נוספת כדי לחזק את החומה הקיימת, והיא בגובה מפלס העזרה. עיין בדברי הכסף משנה המבאר שהרמב"ם אכן סובר כך, אלא שהוא סמך על דבריו בהלכה ז' דלעיל.

²⁸ ויקרא ו, ט. הפסוק מבאר את דינים של שיירי המנחות, וסיום פסוק זה הינו לכאורה מיותר. לומדת מכך הגמרא שם כי שיירי המנחות נאכלים לא רק בעזרה אלא גם בלשכות הפתוחות לעזרה.

²⁹ פה ע"ב.

³⁰ הגמרא שם מסבירה כי מקור ההבדל בדין הוא מפני המצורעים העומדים בפתח שער ניקנור בשלב האחרון של טהרתם בו עומדים להזות דם על בהונותיהם. עקב כך שער ניקנור דינו כ'חוץ', וכמותו גזרו גם על יתר השערים.

הלכה י

[לט] בית דין שִׁרְצוּ לְהוֹסִיף עַל יְרוּשָׁלַיִם, או לְהוֹסִיף עַל הָעֶזְרָה, מוֹסִיפִין. [מ] וַיֵּשׁ לָהֶם לְמִשְׁךְ הָעֶזְרָה עַד הַמָּקוֹם שֶׁיִּרְצוּ מִהַר הַבַּיִת, וְלִמְשֹׁךְ חוֹמַת יְרוּשָׁלַיִם עַד מָקוֹם שֶׁיִּרְצוּ:

ביאור

[לט] בהלכות המופיעות עד סוף הפרק עוסק הרמב"ם בדיני קידוש העזרה וירושלים. כאשר חכמי הסנהדרין רוצים להגדיל את ירושלים, או את העזרה – הרשות בידם³¹, זאת על-פי התנאים המתבארים להלן. הגדלת העיר והעזרות משמעותית לעניין הלכות שונות, כמו: שילוח מצורע מירושלים, אכילת קדשים קלים וקדשי קדשים, אכילת מעשר שני ועוד. [מ] ניתן להגדיל הן את העזרה והן את מיתחם ירושלים לכל גודל שהוא. ה'אור שמח' מדייק בהלכתנו כי ניתן להגדיל את תחום העזרה בתוך המיתחם של הר הבית, שהינו ת"ק על ת"ק אמה, ולא מחוצה לו³².

הלכה יא

[מא] אין מוֹסִיפִין עַל הָעִיר או עַל הָעֶזְרָה [מב] אֶלָּא עַל פִּי הַמֶּלֶךְ, וְעַל-פִּי נָבִיא, וּבְאוּרִים וְתַמִּים, וְעַל פִּי סִנְהֶדְרִין שֶׁל שִׁבְעִים וְאַחַד זָקֵנִים. שֶׁנֶּאֱמַר: "כָּכָל אֲשֶׁר אָנִי מֵרָאָה אוֹתָהּ, וְכֵן תַּעֲשׂוּ" (שְׁמוֹת כה, ט)-לְדוֹרוֹת. וּמִשָּׁה רַבֵּינוּ מֶלֶךְ הָיָה:

ביאור

[מא] משנה במסכת שבועות³³. [מב] מבאר רש"י בגמרא שם³⁴: "וכן תעשו" – קרא יתירא למידרש לדורות, ובימי משה דהוא מלך ונביא ואחיו כהן גדול, ואורים ותומים ושבעים זקנים". דהיינו: באותו אופן שקידשו את המשכן, כך יש לקדש גם את המקדש לדורות.

הלכה יב

[מג] וְכִיצַד מוֹסִיפִין עַל הָעִיר? [מד] עוֹשִׂין בֵּית דִּין שְׁתֵּי תוֹדוֹת, וְלוֹקְחִין לָחֶם חֻמֵּץ שֶׁבָּהֶם, [מה] וְהוֹלְכִים בֵּית דִּין אֶחָד שְׁתֵּי תוֹדוֹת וְשְׁתֵּי תוֹדוֹת זֶה אַחֵר זֶה. [מו] וְעוֹמְדִין בְּכַנּוּרוֹת וּבְנִבְלִים וּבְצִלְצָל [מז] עַל כָּל פֶּנֶה וּפֶנֶה וְעַל כָּל אֶבֶן (וְאֶבֶן) שֶׁבִירוּשָׁלַיִם, וְאוֹמְרִים: "אֲרוּמָמָהּ יְיָ כִּי דְלִיתָנִי" (תְּהִלִּים ל) וְגו' עַד שֶׁמִּגִּיעִין לְסוֹף הַמָּקוֹם שֶׁמִּקְדָּשִׁין אוֹתוֹ. [מח] וְעוֹמְדִין שָׁם וְאוֹכְלִים שָׁם לָחֶם תּוֹדָה אַחַת מִשְׁתֵּי תוֹדוֹת, וְהַשְׁנִיָּה נִשְׁרָפֶת. וְעַל-פִּי הַנָּבִיא שׁוֹרְפִין אֶת זֶה וְאוֹכְלִין אֶת זֶה:

ביאור

[מג] קידוש העיר מבואר בגמרא שם³⁵, והרמב"ם מסכם בהלכתנו את מסקנת דברי חז"ל.

³¹ במשנה סנהדרין (ב ע"א) מבואר כי ניתן להוסיף על העיר ועל העזרות על-פי בית דין של שבעים ואחד. הגמרא שם (טז ע"ב) לומדת זאת מהפסוק "וכן תעשו" – לדורות. דין זה הינו לעניין שיש לקדש בבית דין של שבעים ואחד, ולא של עשרים ושלושה בלבד. בהלכה הבאה משמיענו הרמב"ם את התנאים הנוספים לקדוש העיר והעזרות. (עיין מהר"י קורקוס).

³² יש לדייק שרק את העזרות ואת ירושלים ניתן להגדיל, ואילו הר הבית לא נזכר בהלכתנו. יש המדייקים כי המילה 'עזרות' (בהלכה הבאה) כוונתה לעזרה ולהר הבית, ויש אומרים כי להגדלת הר הבית אין משמעות הלכתית פרט להיותו 'מחנה לוי' ולכן ניתן להגדילו ללא צורך של אישור הסנהדרין או הנביא. יש אומרים שלא ניתן להגדיל את הר הבית מעבר לתחום של ת"ק על ת"ק אמה הנזכר במסכת מידות (זו דעת ה'אור שמח').

³³ יד ע"א.

³⁴ טו ע"א.

³⁵ שבועות טו ע"א.

[מד] במשנה נאמר שלוקחים לצורך קידוש העיר 'שתי תודות', ומבואר בגמרא שם שאילו הם שני לחמי תודה שהינם חמץ³⁶. הגמרא לומדת זאת מפסוק בנחמיה³⁷ "וְאַעֲמִידָהּ נְשִׁיתִי תוֹדֹת גְּדוֹלֹת", ולחמי החמץ הינם גדולים מלחמי המצה. כמו כן מבארת הגמרא שם כי העיר מתקדשת רק באמצעות 'דבר הנאכל בה'.

[מה] אומרת הגמרא שם³⁸: "בית דין מהלכין, ושתי תודות מהלכות, ובית דין אחריהם. כיצד מהלכות? רבי חייא ורבי שמעון ברבי, חד אמר: זו כנגד זו, וחד אמר: זו אחר זו". הרמב"ם פוסק כי הכהנים הלכו זה אחר זה, כשכל אחד מהם מחזיק בידיו את חלת התודה.

[מו] גם זה בגמרא שם, וזו לשונה: "תנו רבנן: שיר של תודה בכנורות ובנבלים ובצלצלים. על כל פינה ופינה, ועל כל אבן גדולה שבירושלים. ואומר³⁹: "אֲרוֹמְמָךְ ד' כִּי דָלִיתְכִי וְלֹא שִׁמְחָתִי אֵיבִי לִי" וגו' ושיר של פגעים⁴⁰ (מזמור 'יושב בסתר עליון') ויש אומרים שיר של נגעים⁴¹". דהיינו: את בית הדין מלווים בחלק מכלי הנגינה של הלויים במקדש.

[מז] כשהתהלכה עוצרת אומרים את "מְזִמּוֹר שִׁיר הַנִּכְנֹת הַבַּיִת לְדָוִד"⁴².

[מח] במשנה⁴³ נאמר כי "הפנימית נאכלת והחיצונה נשרפת". הגמרא שם מבארת בשם רבי יוחנן: "על פי נביא נאכלת ועל פי נביא נשרפת". מבאר רש"י במקום: "חגי, זכריה ומלאכי היו שם, ועל פיהם ברוח הקודש עשו. ואין טעם בדבר".

הלכה יג

[מט] וכן אם הוסיפו על העזרה, מקדשין אותה בשירי המנחה. [נ] מה ירושלים התודה שנאכלת בה מקדשתה, אף העזרה שירי המנחות שאין נאכלין אלא בה הן שמקדשין אותה בהן. [נא] ואוכלין אותן בסוף המקום שקדשו:

ביאור

[מט] גם נושא זה נדון בגמרא דלעיל³⁸, וכך נאמר שם: "אמר רמי בר חמא אין עזרה מתקדשת אלא בשיירי מנחה". דהיינו: את ירושלים מרחיבים באמצעות לחמי תודה, בעוד שאת העזרה מרחיבים באמצעות שיירי מנחה.

[נ] זו הסברא המובאת בגמרא שם: כשם שלחמי תודה נאכלים בתוך ירושלים, ובהוצאתם ממנה נפסלים, כך גם שיירי המנחה נאכלים על-ידי הכהנים בעזרה ובהוצאתם ממנה הם נפסלים.

[נא] מבאר שם הרשב"א: "פירש הר"י הלוי' מיגש: אין תוספת העזרה מתקדשת באכילת לחמי תודה שם כמו שמתקדשת תוספת העיר, אלא באכילת הכהנים שם שיירי מנחות של תודה הוא שמתקדשת. נראה מדבריו שאין תוספת העיר והעזרות מתקדשת עד שיאכלום שם הכהנים כדינה". בהמשך לדבריו ניתן לדייק בדברי הרמב"ם כי הן העיר והן העזרות מתקדשים בעת האכילה, הרחבת העיר - לחם התודה, הרחבת העזרה - שיירי המנחה.

הלכה יד

[נב] כל מקום שלא נעשה בכל אלו וכסדר הזה, אין קדוש גמור. [נג] וזה שעשה עזרא שתי תודות - זכרון הוא שעשה. לא במעשיו נתקדש המקום, שלא היה שם לא מלך ולא אורים ותמים. ובמה

³⁶ בקרבן תודה מביאים ארבעים לחמים, מהם שלושים הינם מצה ועשרה חמץ. ראה הלכות מעשה הקרבנות פרק ט הל' יז וכן הל' כ.

³⁷ פרק יב.

³⁸ טו ע"ב.

³⁹ תהילים ל, ב.

⁴⁰ תהילים, פרק לא. נאמר בו "יפול מצידך אלף".

⁴¹ יש אומרים בגמרא שם שמזמור 'יושב בסתר עליון' נקרא בשם 'שיר של נגעים' שכן נאמר בו "ונגע לא יקרב באהלך". המחלוקת לגבי שמו של מזמור זה מוסבת סביב הדגש המרכזי של תוכנו.

⁴² תהילים פרק ל'. הכסף משנה מעיר שהרמב"ם לא הביא את דין אמירת 'שיר של פגעים', שהוא מזמור 'יושב בסתר עליון', ומבאר כי לדעתו מזמור זה נאמר רק בעת שצרים נלחמים עם ישראל.

⁴³ שבועות יד ע"ב.

נתקדשה? בקדשה ראשונה שקדשה שלמה, שהוא קדש העזרה וירושלים לשעתו וקדשן לעתיד לבוא. [השגת הראב"ד - "בקדשה ראשונה שקדשה שלמה" אמר אברהם: נד] סברת עצמו היא זו, ולא ידעתי מאין לו. ובכמה מקומות במשנה: "אם אין מקדש ירקב", ובגמרא אמרו: "דנפול מחיצות", אלמא למאן דאמר קדשה ראשונה לא קדשה לעתיד לבוא לא חלק בין מקדש לירושלים לשאר ארץ ישראל. ולא עוד אלא שאני אומר שאפילו לרבי יוסי דאמר קדשה שניה קדשה לעתיד לבוא, לא אמר אלא לשאר ארץ ישראל, אבל לירושלים ולמקדש לא אמר. לפי שהיה יודע עזרא שהמקדש וירושלים עתידים להשתנות ולהתקדש קדוש אחר עולמי בכבוד יי לעולם, כך נגלה לי מסוד ה' ליראיו. לפיכך הנכנס עתה שם אין בו כרת]:

ביאור

[נב] המשנה במסכת שבועות⁴⁴ אומרת: "וכל שלא נעשית בכל אלו – הנכנס לשם אין חייב עליה". דהיינו: כל הרחבת העיר, או העזרות, ללא טקס הקדשתם – אינה תופסת. עיין לקמן מחלוקת הגמרא לגבי באור מימרא זו. יש להעיר כי מדברי הרמב"ם ניתן להבין כי אמנם 'אין זה קידוש גמור', אולם קידוש חלקי, אולי מדרבנן, כן קיים⁴⁵.

[נג] בגמרא שם⁴⁶ קיימת מחלוקת לגבי פירוש דברי המשנה שהבאנו בהערה הקודמת. לדעת רב הונא "קדושה ראשונה קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבא", דהיינו: שלמה המלך קידש את ירושלים והמקדש בקדושה שאין לה ביטול לעולם. עקב כך לא היה צורך לקדש את המקדש בתחילת ימי בית שני, והטקס שעשה עזרא היה זכרון בלבד. לעומתו סובר שם רב נחמן כי "קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבא", דהיינו: היה צורך לקדש מחדש את המקדש בתחילת ימי הבית השני. בהמשך למחלוקת זו מובאת בגמרא שם מחלוקת תנאים, והרמב"ם פוסק ש'קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבא'⁴⁷.

[נד] הראב"ד חולק על פסיקת הרמב"ם וסובר כי 'קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבא'. הוא מביא חיזוק לדבריו מכך שנאמר לגבי תרומות ומעשרות בזמן הזה שירקבו (ולא יאכלו), אולם אם קדושת ירושלים קיימת – מדוע שירקבו?⁴⁸

הלכה טו

[נה] לפיכך מקריבין הקרבנות כָּלֵן אף על פי שאין שם בית בְּנוֹי, [נו] ואוכלין קדשי קדשים בְּכָל העזרה אף על פי שהיא חֲרֵבָה ואינה מְקַפֶּת בְּמַחֲצֵהָ, [נז] ואוכלין קדשים קלים וּמַעֲשֵׂר שְׁנֵי בְּכָל יְרוּשָׁלַיִם אף על פי שאין שם חומות, שֶׁהַקִּדְשָׁה רִאשׁוֹנָה קִדְשָׁה לְשַׁעֲתָה וְקִדְשָׁה לְעֵתִיד לְבֹא:

ביאור

[נה] אומרת הגמרא במסכת מגילה⁴⁹: "ואמר רבי יהושע: שמעתי שמקריבין אף על פי שאין בית, אוכלין קדשי קדשים אף על פי שאין קלעים, קדשים קלים ומעשר שני אף על פי שאין חומה, מפני שקדושה ראשונה קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא". זו מסקנת הרמב"ם הפוסק כרבי יהושע. הקרבת הקרבנות נעשית על גבי המזבח העומד בשטח העזרה⁵⁰.

⁴⁴ יד ע"ב.

⁴⁵ כך סובר המהר"ט, חלק ג' סימן ל"ג.

⁴⁶ טז ע"א.

⁴⁷ ראה בכסף משנה שמסביר את הנימוקים לפסיקתו הזו של הרמב"ם.

⁴⁸ הכסף משנה מבאר את דעת הרמב"ם באריכות, ומשיב על דברי הראב"ד. המשנה למלך מתרץ את קושיית הראב"ד שאי אפשר לאכול כיום תרומות ומעשרות כיוון שאין מזבח. וכן האריך המהר"י קורקוס.

⁴⁹ י ע"א.

⁵⁰ כפי שנפסק לעיל פרק ב הל' ד.

[נו] המשכן היה מוקף בקלעי החצר, ובאותו אופן המקדש היה מוקף בחומת העזרה. למסקנת הרמב"ם ניתן לאכול את קדשי הקדשים בעזרה גם ללא החומה, זאת כיוון שהעזרה מקודשת לדורות עולם.

[נז] קדשים קלים נאכלים בתוך חומת העיר. כיוון שלדעת הרמב"ם 'קדושה ראשונה קידשה לשעתה ולעתיד לבא', הרי שניתן לאכול גם קדשים קלים בכל ירושלים כאשר החומה חרבה.

הלכה טז

[נח] ולמה אני אומר במקדש וירושלים קדשה ראשונה קדשה לעתיד לבוא, ובקדשת שאר ארץ ישראל לענין שביעית ומעשרות וכיצא בהן לא קדשה לעתיד לבוא? [נט] לפי שקדשת המקדש וירושלים מפני השכינה, ושכינה אינה בטלה. והרי הוא אומר: "והשמותי את מקדשיכם", ואמר חכמים: "א"עפי ששוממין - בקדשתן הן עומדים". [ס] אבל חייב הארץ בשביעית ובמעשרות אינו אלא מפני שהיא כבוש רבים, וכיון שנקלחה הארץ מידיהם בטל הכבוש. ונפטר מן התורה ממעשרות ומשביעית, שהרי אינה מן ארץ ישראל. [סא] וכיון שעלה עזרא וקדשה, לא קדשה בכבוש אלא בחזקה שהחזיקו בה. ולפיכך כל מקום שהחזיקו בה עולי בבל ונתקדש בקדשת עזרא השניה הוא מקדש היום. [סב] וא"עפי שנקלחה הארץ ממנו, וחייב בשביעית ובמעשרות על הדרך שבארנו בהלכות תרומה:

ביאור

[נח] להלכה קיים חילוק בין קדושת ארץ ישראל לקדושת המקדש. כך פוסק הרמב"ם לגבי קדושת ארץ ישראל⁵¹: "כל שהחזיקו עולי מצרים ונתקדש קדושה ראשונה, כיוון שגלו בטלו קדושתן. שקדושה ראשונה לפי שהיתה מפני הכיבוש בלבד, קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא. כיון שעלו בני הגולה והחזיקו במקצת הארץ, קדושה קדושה שנייה העומדת לעולם לשעתה ולעתיד לבוא". מבואר בדברי הרמב"ם במקומות נוספים כי הקדושה השניה היתה תקפה מדבריהם (ולא מהתורה) לענין תרומות ומעשרות, חלה, יובל ושביעית⁵².

[נט] כך אומרים חז"ל⁵³: "ר"א אומר: לא זה השכינה מתוך ההיכל שנאמר⁵⁴ "והיו עיני ולבי שם" וגו'. וכן הוא אומר⁵⁵: "קולי אל ה' אקרא ויענני מהר קדשו סלה" א"עפי שהוא חרב הרי הוא בקדושתו בא. וראה מה כורש אומר⁵⁶: "אל האלהים אשר בירושלים". אמר להן: אעפ"י שהוא חרב האלהים אינו זז משם. אמר רבי אחא: לעולם אין השכינה זזה מכותל מערבי שנאמר⁵⁷: "הנה זה עומד אחר כתלנו" ובתיב⁵⁸: "עיניו יחזו עפעפיו יבחנו בני אדם" א"ר ינאי: א"עפי ששכינתו בשמים, עיניו יחזו עפעפיו יבחנו בני אדם". ובמדרש נוסף⁵⁹: "א"ר אבא בר כהנא: אעפ"י שהוא מדבר חייבין על מחיצתו, עכשיו כשהוא חרב כשם שמחויבין על מחיצתו כשהוא בנוי". ועיין באור שמח⁶⁰ שהוכיח מן הכתובים כדעת הרמב"ם. וכן בבאור הגר"א⁶¹.

⁵¹ הל' תרומות פרק א הל' ה.

⁵² ראה כסף משנה סוף פרק א של הלכות תרומות וכן רדב"ז שם. וכן הלכות בכורים פרק ה הל' ה, הלכות שמיטה ויובל פרק י הל' ח-ט.

וראה באורנו לקמן אות נ"ז.

⁵³ מדרש רבה שמות פרק ב, ב.

⁵⁴ דברי הימים ב, ז.

⁵⁵ תהלים ג.

⁵⁶ עזרא א.

⁵⁷ שיר השירים ב.

⁵⁸ תהלים יא.

⁵⁹ שיר השירים רבה פר' ד, יב.

⁶⁰ הל' בית הבחירה פרק ו.

⁶¹ יורה דעה סי' של"א ס"ק ו.

[ס] הרמב"ם מחלק בין הקדושה הראשונה, קדושת עולי מצרים, שהיתה מפני הכבוש לבין הקדושה השניה שניקנתה בחזקה והתקיימה⁶².

[סא] בכסף משנה תמה במה גדול כח החזקה מכח הכיבוש, ונשאר בצריך עיון. התוספות יו"ט⁶³ מתרץ את קושיית הכסף משנה: "ונראה לי לתרץ דסבירא ליה [שהרמב"ם סבר] דכבוש נכרים אתא ומבטל כבוש ישראל [שכבוש נוכרים בא ומבטל את כבושם של בני ישראל], משא"כ בחזקה שהחזיקו מיד מלך פרס, שנתן להם רשיון להחזיק בה. לא אתא [בא] כיבוש ומבטל לחזקה שהיתה מדעת הנותן. ואין להשיב מנתינת השי"ת שנתנה לישראל בראשונה, שיש להשיב שכמו שהשי"ת נתן לישראל הארץ כך ניבאו נביאיו שיעלו המחריבים ויטלו מהם. וכן ניבאו על כורש מלך פרס שיחזירה. אבל על לקיחת האומה הזאת מידינו לא מצינו בה נבואה בפירוש, ולפיכך שלא כדין נטלה מידינו ואין קרקע נגזלת. כן נראה לי ליישב דברי הרמב"ם". דהיינו: לדעתו כיבוש נוכרים לא יכול לבטל את החזקה שקיבלנו מהם, משא"כ לאחר שכבשנו את ארץ ישראל והזהרנו על ידי הנביאים ובטלה בה ישיבתנו. הרדב"ז⁶⁴ תרץ שיש הבדל בין כיבוש לבין 'קדושת פה' – שקידשוה בדיבור, שהיא לעולם קיימת.

[סב] עם עליית עולי בבל נתחייבה הארץ בשביעית ובמעשרות מדרבנן⁶⁵. לגבי תרומה ומעשרות אומר הרמב"ם: "התרומה בזמן הזה ואפילו במקום שהחזיקו עולי בבל ואפילו בימי עזרא אינה מן התורה אלא מדבריהן. שאין לך תרומה של תורה אלא בארץ ישראל בלבד, ובזמן שכל ישראל שם, שנאמר: "כי תבואו" - ביאת כולכם, כשהיו בירושה ראשונה, וכמו שהן עתידין לחזור בירושה שלישית, לא כשהיו בירושה שנייה שהיתה בימי עזרא שהיתה ביאת מקצתן. ולפיכך לא חייבה אותן מן התורה וכן יראה לי שהוא הדין במעשרות שאין חייבין בזמן הזה אלא מדבריהם כתרומה". ולעניין שביעית אומר הרמב"ם⁶⁶: "כיון שעלה עזרא בביאה השניה נתקדשו כל הערים המוקפות חומה באותו העת, מפני שביאתן בימי עזרא שהיא ביאה שנייה כביאתן בימי יהושע. מה ביאתן בימי יהושע מנו שמיטין ויובלות וקדשו בתי ערי חומה ונתחייבו במעשר, אף ביאתם בימי עזרא מנו שמיטין ויובלות וקדשו בתי ערי חומה ונתחייבו במעשר". דהיינו: שמיטין ויובלות אילו היו מדברי חכמים, שכן שמיטה נוהגת רק כשהיובל נוהג ואילו היובל נוהג רק כשרוב יושביה דל ארץ ישראל עליה.

⁶² עיין גם הלכות תרומות פרק א הל' ה.

⁶³ עדויות פרק ח משנה ו.

⁶⁴ הל' תרומות פרק א הל' ה.

⁶⁵ ראה לעיל אות נ"ח.

⁶⁶ הל' שמיטה ויובל פרק יב הל' טו, וכן פרק י הל' ט.

לקט ביאורים

הלכה א

המקדש לא היה במישור

הטעם שהרמב"ם מתחיל בשלילה – "המקדש כולו לא היה במישור", ואינו כותב את החיוב בלבד "המקדש כולו היה במעלה ההר" – יש לומר:

לדעת הרמב"ם קיום מצוות העשה של "ועשו לי מקדש" בבנין בית המקדש, היה בהמשך לה"משכן שעשה משה רבנו (במדבר) כמו שכתב הרמב"ם בתחילת הלכות בית הבחירה. לכן היה מקום לומר שבשם שכל המשכן היה במישור, וחלק אחד בו לא היה גבוה מן האחר, כך היה גם המקדש באופן זה. לכן מתחיל הרמב"ם: המקדש כולו לא היה במישור (כמו המשכן), אלא במעלה ההר.

כיוון שספר היד החזקה תוכנו הוא "הלכות הלכות", מובן שהמקדש היה הולך ועולה בשיפוע לא רק מצד מבנה ההר אלא זהו עניין של **הלכה** ב"מקדש כולו". על המקדש: א) לא להיות במישור. ב) להיות "במעלה ההר". יתירה מזו: אין זה תנאי של לכתחילה בלבד, אלא זהו תנאי **לעיוכבא**.

אבל צריך להבין: מה הסברא שבעניין זה צריך המקדש להיות שונה מהמשכן? ויש לומר הביאור בזה: חילוקי המקומות שהיו במקדש "במעלה ההר" – הם בהתאם עם זה שכל אחד מהם היה בו תוספת ועליה בקדושה לגבי המקום שלפניו. דין זה הוא רק במקדש, ולא במשכן, כי זה קשור עם גדר הקדושה **שנתחדש** במקדש.

ההסברה בזה: ישנו חילוק עיקרי בין המשכן ובין המקדש: המשכן היה בנין ארעי, ואילו בית המקדש היה "דירת קבע". במשכן חלות הקדושה היתה רק בהבנין וחלקיו – הקרשים והיריעות. אבל בבית המקדש היתה גם "קדושת מקום" – עצם מקום המקדש נתקדש. ובשני עניינים: א) בנוגע לבית המקדש נאמר "**המקום** אשר יבחר ד' אלקיכם בו". ב) היה מעשה קידוש של קרקע (ריצפה) של המקדש. במשכן לאחר שפרקוהו ונסעו משם – לא נשארה שום קדושה במקום הראשון. מה שאין כן בבית המקדש בו הבחירה היא במקום, לכן הקדושה קבועה שם לעולם ועד. לכן מדגיש הרמב"ם חילוק זה שבין המשכן למקדש, כי דווקא בזה בא לידי ביטוי חידוש עיקרי שבמקדש לעומת המשכן – בקדושת המקום.

מאחר שעניינו של בית המקדש הוא להמשיך את השראת השכינה בעולם, באופן שהקדושה תחדור בתוך הגשמיות ותעלה אותה, לכן התבטא זה גם במציאותו הגשמית של העולם – המקום שבו עמד בית המקדש היה בהר, **למעלה** מהמקומות שסביבו. וככל שהעליה ומדרגת הקדושה שבמקדש היו נעלות יותר, היה גם המקום הגשמי גבוה יותר בגשמיות.

על פי זה מובן גם הטעם שקדש הקדשים שבמקדש לא היה נבדל בגובהו מהיכל המקדש: העניין שהקדושה של המקדש פועלת במקום הגשמי שייך למדרגות הקדושה שהדרגה הנמוכה הינה בערך להעלינה, שהיא נעלית הימנה "בשמים עשרה מעלות", וכיוצא בזה. אבל כשמדובר על מדרגה בקדושה שהיא נעלית **באין ערוך** – אין שייך שזה יתבטא בגובה מקום גשמי. בקדושה של קדש הקדשים, ששם בהמקום היה הגילוי של עצמותו ומהותו ית', במקום הארון שהוא לא בערך כלל לשאר חלקי המקדש – עליו כזה אינו יכול להתבטא בגובה של מקום גשמי, שהוא מדוד ומוגבל. (ליקו"ש חלק כט, פ"א ראה)

הלכה ז

לשכות הבנויות בקודש ופתוחות לחול

לגבי לשכות הבנויות לחול ופתוחות לקודש פוסק הרמב"ם (בהלכה ח') שתוכן קודש וזאת לעניין אכילת קדשי קדשים בלבד, אולם אין שוחטים שם וכן הנכנס לשם בטומאה פטור. יש לחקור לגבי הלשכות הבנויות בקודש ופתוחות לחול אם זה דווקא לגבי אכילת קדשים, שאין אוכלים שם, אולם לעניין שחיטה וטומאה תוכן קודש? כלומר: כשם שבלשכות הבנויות לחול ופתוחות לקודש הולכים אחר פיתחן לעניין אכילה, אבל לא לשאר הדברים, אם כן האם אותו הדין יחול גם בלשכות הבנויות בקודש ופתוחות לחול? בגמרא ביומא (דף כ"ה) מבואר שללשכת הגזית היו שני פתחים, שכן אם היה לה רק פתח אחד לחול לא ניתן היה לעשות בה פייס שהרי אז דינה היה כחול (שכן היא לשכה הבנויה בקודש ופתוחה לחול), מכאן שבלשכה הפתוחה לחול ובנויה בקודש חלים כל הדינים: איסור אכילה, שחיטה וכן לעניין הטומאה.
(מקדש דוד סימן לח, ב)

הלכה יג

דין קדוש העזרה

במשנה שבועות (י"ד ע"א) מבואר כי הרחבת קדושת ירושלים והעזרות נעשית על ידי מלך, נביא, אורים ותומים וסנהדרין של שבעים ואחד המהלכים עם שני לחמי תודה וכל העם אחריהם. הגמרא שם (ט"ו ע"א) מביאה את שיטת רמי בר חמא שהעזרה מתקדש בשיירי מנחה. לכאורה משמע שרמי בר חמא חולק על המשנה, ולדעתו העזרה מתקדשת באמצעות שיירי מנחה בלבד. אולם השפת אמת (בזבחים כד ע"א) סובר שרמי בר חמא אינו חולק על דין המשנה אלא סובר שמלבד שי חלות התודה יש לצרף גם שיירי מנחה. אולם מלשון הרמב"ם, בהלכה י"ג, משמע לכאורה שהעזרה מתקדשת בשיירי מנחה בלבד ולא בלחמי תודה.

המקדש דוד (סימן א, ב) כתב שאת דיני קידוש העיר והעזרות לומדת הגמרא שם ממשנה רבינו, שכן נאמר שם שהלימוד הוא מהנאמר "וכן תעשו" – לדורות. מבאר שם רש"י שאת ענין שתי התודות לומדים מנחמיה, ולא ממשנה ואהרן. וכך כתב גם הריטב"א, שלשתי לחמי התודה אין ראייה ממשנה, אלא שגמרו את ענינם מדברי קבלה.

אי לכך ניתן לחדש ששתי התודות לא היו כלל בזמן משה, ודינם של שיירי המנחה שבאמצעותם מקדשים את העזרה הינו מדין חנוך. כשם שאת המזבח מחנכים על-ידי הקרבת קרבן, כך מתחנכת העזרה באכילת שיירי המנחה. כמו כלי שרת שלשם הקדשתו קיימת הקדשה בפה ואח"כ העבודה מחנכתו, כך גם במקדש העזרה מתחנכת בקדושת פה על – ידי מלך וסנהדרין, וצריך קידוש גם בשיירי המנחה. אולם בזמן משה לא היה צורך כלל בשיירי מנחה, שכן היתה אז משיחה במקום חינוך לדורות. זאת – כשם שבכלי שרת בזמן משה היתה משיחה לכלי בשמן המשחה, אולם לדורות עבודתן מחנכת.

מכאן מבוארת דעת הרמב"ם בדין קדוש העזרה. יש לומר שלשיטתו רמי בר חמא לא חולק על חכמים במשנה, והוא סובר שגם בעזרה יש צורך לשתי תודות אלא שבה מוסיפים גם את שיירי המנחה. זאת כיוון שלקידוש העזרה נדרשם שני שלבים: חלות מעשה הקידוש וחינוכו. מעשה הקידוש הוא בהקרבת שני לחמי התודה, וחינוך המקום הוא באכילת שיירי המנחה הנאכלים דווקא בעזרה.

(מקדש הקודש' לרב גודשטוף, סימן כ"ה)

פרק ז

הקדמה

החלק הראשון של הפרק עוסק במצוות מורא מקדש, המורה לאדם את אופן הנהגתו במקדש ובתקופת החורבן. החלק השני של הפרק מבאר את עשרת הקדושות הנמצאות בארץ ישראל, מהותן והלכותיהן.

הלכה א

[א] מִצְוַת עֲשֵׂה לִירְאָה מִן הַמִּקְדָּשׁ, שְׁנֵאָמַר: "וּמִקְדָּשִׁי תִירָאוּ" (ויקרא יט, ל). [ב] וְלֹא מִן הַמִּקְדָּשׁ אֲתָה יָרָא, אֲלֵא מִמִּי שְׂצֻנָּה עַל יְרֵאתוֹ:

ביאור

[א] אומרים חז"ל בגמרא¹: "יכול יתיירא אדם ממקדש? תלמוד לומר²: "אֵת שַׁבְּתֹתֵי תִשְׁמְרוּ וּמִקְדָּשִׁי תִירָאוּ אֲנִי ד'". נאמרה שמירה בשבת ונאמרה מורא במקדש, מה שמירה האמורה בשבת לא משבת אתה מתיירא אלא ממי שהזהיר על השבת, אף מורא האמורה במקדש לא ממקדש אתה מתיירא אלא ממי שהזהיר על המקדש". מדברי הרמב"ם לקמן (הל"ז) משמע שהנהגות אלו הינן מן התורה, והן חלות אף בזמן הזה³. כתב בעל ספר יראים⁴: "והמורא מה היא אינו מפורש במקרא, ופירושו חכמים כל אחד לפי סברתו וחומר קדושתו". וכן באר בעל המנחת חינוך⁵.

[ב] מסבירים בעלי התוספות⁶ שאדם לא ישתחוה למקדש משום אלוקות. דהיינו: במקדש קיימת על האדם יראת הבורא ולא יראה מהמקדש עצמו. הרמב"ם⁷ מבאר כי מצוות מורא מקדש אינה רק למי שבא למקדש, אלא היא מצוה בקום ועשה שמחוייב האדם לבא למקדש ולירא ממנו.

הלכה ב

[ג] וְאִי זֶה הִיא יְרֵאתוֹ? [ד] לֹא יִכְנָס אָדָם לְהֵר הַבַּיִת בְּמִקְלּוֹ [ה] אוּ בְּמַנְעֵל שְׁבָרְגְלִיו, [ו] אוּ בְּאֹפְנוֹנְדָתוֹ, [ז] אוּ בְּאֶבֶק שְׁעַל רִגְלָיו, [ח] אוּ בְּמַעוֹת הַצְּרוּרִין לוֹ בְּסֻדֵּינוֹ. [ט] וְאִין צָרִיךְ לוֹמַר שְׁאֲסוֹר לָרֶק בְּכָל הָר הַבַּיִת, [י] אֲלֵא אִם נִזְדַּמֵּן לוֹ רֶק מְכַלְיעוֹ בְּכִסּוֹתוֹ. [יא] וְלֹא יַעֲשֶׂה הָר הַבַּיִת דֶּרֶךְ שְׂיִכְנָס מִפֶּתַח זֶה וַיֵּצֵא מִפֶּתַח שְׁכֵנִיגְדָה כְּדִי לְקַצֵּר הַדֶּרֶךְ, אֲלֵא יִקְיפוּ מִבְּחוּץ. [יב] וְלֹא יִכְנָס לוֹ אֲלֵא לְדָבָר מְצֻנָּה:

ביאור

[ג] הלכה זו מופיעה הן במשנה במסכת ברכות⁸ והן בהמשך דברי הגמרא ביבמות, והיא מבארת את אופן הנהגת האדם במקדש.

¹ יבמות ו ע"א-ע"ב.

² ויקרא יט, ל. שם כו, ב.

³ וכן כתב בסמ"ג (עשין קס"ד), ובחינוך. במאירי (יבמות שם) כתב שאיסורים אילו מן התורה הינם רק במקדש, אולם בהר הבית הם מדברי סופרים.

⁴ סי' תט.

⁵ מצוה רנ"ד.

⁶ ד"ה "יכול".

⁷ ויקרא כו, ב.

⁸ פרק ט משנה ה.

[ד] הליכתו של האדם במקדש צריכה להעשות מתוך יראה, ולכן לא יכנס לשם האדם עם המטה שבידו⁹. בספר הקודש והמקדש¹⁰ מבאר שהלכה זו נוהגת רק במקל מלוכלך, אולם במקל של זקנים מותר להכנס למקדש.

[ה] הגמרא בברכות לומדת איסור זה מהכתוב¹¹ "שֶׁל נֶעְלִיךָ מֵעַל רִגְלֶיךָ כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה עוֹמֵד עָלָיו אֲדָמָת קֹדֶשׁ הוּא". הרמב"ן מבאר שם: "משום דכולו קדוש אסור בנעילת הסנדל". מבארים המפרשים שתוקף האיסור הינו דווקא במנעל של עור בו הוא עלול ללכלך בהליכתו¹².

[ו] רש"י באר בברכות כי זו חגורה שבה שמים מעות. הרמב"ם¹³ מבאר כי זהו "בגד שאדם לובש על בשרו לקבל הזיעה שלא לטנף שאר בגדיו, וגנאי לאדם לצאת באותו בגד לבדו"¹⁴.

[ז] על רגלי האדם להיות נקיות בהכנסו למקדש.

[ח] בעלי התוספות¹⁵ בארו שבצנעא הדבר מותר.

[ט] אומרת הגמרא¹⁶: "אמר רב ביבי אמר רבי יהושע בן לוי: כל הרוקק בהר הבית בזמן הזה כאילו רוקק בבית עינו, שנאמר: "והיו עיני ולבי שם כל הימים". אמר רבא: ריקקה בבית הכנסת שריא מידי דהוה אמנעל. מה מנעל בהר הבית אסור, בבית הכנסת מותר, אף ריקקה בהר הבית הוא דאסור ובבית הכנסת שרי".

[י] יתכן שלמד זאת מהנאמר בגמרא¹⁷: "דאמר רב יהודה: היה עומד בתפלה ונזדמן לו רוק, מבליעו בטליתו"¹⁸.

[יא] דבר זה נקרא בגמרא¹⁹ בשם 'קפנדריא', והוא שימוש במקדש לצורך קיצור דרך.

[יב] מבאר הכסף משנה כי הרמב"ם למד זאת מהנאמר במסכת מגילה²⁰ שלבית הכנסת אין נכנסים בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים, וקל וחומר בבית המקדש.

הלכה ג

[יג] וְכָל הַנִּכְנָסִין לְהַר הַבַּיִת נִכְנָסִין דֶּרֶךְ יָמִין [יד] וְיוֹצְאִין דֶּרֶךְ שְׂמָאל, [טו] חוּץ מִמֵּי שְׂאֲרְעוּ דָּבָר שֶׁהוּא מְקִיף עַל הַשְּׂמָאל. [טז] לְפִיכָה הָיוּ שׁוֹאֲלִין לוֹ: מַה לָּךְ מְקִיף עַל הַשְּׂמָאל? שְׂאֲנִי אָבֵל. הַשּׁוֹכֵן בְּבֵית הָהָא יִנְחָמָה. שְׂאֲנִי מְנַדָּה. הַשּׁוֹכֵן בְּבֵית הָהָא יִתֵּן כֶּלְכֶּכָּה וְתִשְׁמַע לְדַבְרֵי חֲבֵרֶיהָ וְיִקְרְבוּהָ:

ביאור

[יג] הלכה זו מקורה בפרק ב' של מסכת מידות²¹. מבאר הרמב"ם בפירושו למשנה: "פירוש זה: כגון מי שנכנס על שער שושן הבירה אינו הולך לצד שער חולדה, אלא לצד שער טדי וכן תקיש לכל הנכנס על שער מהשערים". דהיינו: כל פניותיו של האדם בהליכתו בהר הבית ובמקדש הן לימין.

[יד] היציאה היא מהשער משמאל לשער שממנו הוא נכנס.

[טו] כפי שמבואר לקמן הכוונה לאבל או מנודה הזקוקים לנחמה או לרחמים. אומר על כך התפארת ישראל²²: "ועושה כן כדי להודיע צערם לרבים ויתפללו עליו".

⁹ רמב"ם בפירושו למשנה.

¹⁰ לרב טיקוצ'ינסקי, עמ' כט.

¹¹ שמות ג, ה.

¹² עיין בספר הר הקודש לרב משה נחום שפירא עמ' שט, המסיק כי במנעל שאינו של עור לא קיים איסור.

¹³ פירוש המשנה בסוף מסכת ברכות.

¹⁴ זו גופיה של ימינו.

¹⁵ פסחים ז ע"א ד"ה בהר.

¹⁶ ברכות סב ע"ב.

¹⁷ ברכות כד ע"ב.

¹⁸ כך מביא בעל הר המוריה אות ד.

¹⁹ ברכות שם.

²⁰ כח ע"ב.

²¹ משנה ב.

²² אות י.

[טז] בהלכה שלנו נזכרים אבל ומנודה. עיין במלאכת שלמה המביא ממסכת שמחות²³ כי גם מי שיש לו חולה בתוך ביתו וכן מי שאבדה לו אבדה מקיף דרך שמאל.

הלכה ד

[יז] כָּל שֶׁהִשְׁלִים עֲבוֹדָה וְנִסְתַּלַּק לוֹ, אֵינוֹ יוֹצֵא וְאַחֲרָיו לְהִיכָל, [יח] אֶלָּא מְהֵלֶּה אַחֲרָנִית מְעַט מְעַט [יט] וּמְהֵלֶּה בְּנֶחֱת עַל צִדּוֹ עַד שֶׁיֵּצֵא מִן הָעֶזְרָה. [כ] וְכֵן אֲנָשִׁי מְשָׁמֵר וְאֲנָשִׁי מְעַמֵּד [כא] וְלִוִּים מְדוּכָנָן [כב] כֹּהֵן הֵם יוֹצְאִין מִן הַמִּקְדָּשׁ, כָּמִי שְׂפּוֹסֵעַ אַחֵר תְּפִלָּה לְאַחֲרָיו. כָּל זֶה לִירְאָה מִן הַמִּקְדָּשׁ:

ביאור

[יז] כך אומרת הגמרא ביומא²⁴: "וכן כהנים בעבודתן ולוים בדוכן וישראל במעמדן, כשהן נפטרים לא היו מחזירין פניהן והולכין, אלא מצדין פניהן והולכין. וכן תלמיד הנפטר מרבו, לא יחזיר פניו וילך אלא מצד פניו והולך".

[יח] כדי שלא יפנה את גבו להיכל.

[יט] זהו ה'ציוד' המוזכר בגמרא דלעיל.

[כ] אלו הם נציגיהם של ישראל הנמצאים בעזרת ישראל בזמן הקרבת קרבנות הציבור. כך אומר הרמב"ם²⁵: "אי אפשר שיהיה קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו, וקרבות הציבור הן קרבן של כל ישראל ואי אפשר שיהיו ישראל כולן עומדין בעזרה בשעת קרבן. לפיכך תקנו נביאים הראשונים שיבררו מישראל כשרים ויראי חטא, ויהיו שלוחי כל ישראל לעמוד על הקרבנות, והם הנקראים אנשי מעמד. וחלקו אותם כ"ד מעמדות, כמנין משמרות כהונה ולויה".

[כא] משמר הלויים שסיים את שירתו על הדוכן הממוקם בתחילת עזרת כהנים.

[כב] כך מבאר הרמב"ם את סיום תפילתו של האדם²⁶: "וכשגומר התפלה כורע ופוסע שלש פסיעות לאחוריו וכשהוא כורע נותן שלום משמאל עצמו ואחר כך מימין עצמו ואח"כ מגביה ראשו מן הכריעה".

הלכה ה

[כג] לֹא יִקַּל אָדָם אֶת רֹאשׁוֹ כְּנֶגֶד שַׁעַר מִזְרָחִי שֶׁל עֶזְרָה, שֶׁהוּא שַׁעַר נִיקְנוֹר, [כד] מִפְּנֵי שֶׁהוּא מְכֻנֶּה כְּנֶגֶד בֵּית קֹדֶשׁ הַקְּדָשִׁים. [כה] וְכָל הַנִּכְנָס לְעֶזְרָה יִהְיֶה בְּנֶחֱת בְּמָקוֹם שֶׁמֶתֵּר לוֹ לְהִכָּנֵס לְשָׁם, וְיִרְאָה עֲצָמוֹ שֶׁהוּא עוֹמֵד לִפְנֵי יְיָ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמָר: "וְהָיוּ עֵינֵי וְלִפֵּי שָׁם כָּל הַיָּמִים" (מְלָכִים א ט, ג). [כו] וּמְהֵלֶּה בְּאִימָה וּבִירְאָה וּרְעָדָה, שֶׁנֶּאֱמָר: "בְּבֵית אֱלֹהִים נִהְלֶה בְּרָגֶשׁ" (תְּהִלִּים נה, טו). [השְׁגָת הַרָאב"ד - מְהֵלֶּה בְּנֶחֱת" פְּרוּשׁ: שְׁלֹא יִלֶּךְ דֶּרֶךְ הַדְּיוֹטוֹת]:

ביאור

[כג] כך אומרת המשנה בברכות²⁷: "לא יקל אדם את ראשו כנגד שער המזרח, שהוא מכון כנגד בית קדשי הקדשים". מבאר שם הרמב"ם: "שלא ירבה בשחוק ובדברי שעשועים", וזאת כנגד שער ניקנור שהוא הפתח המזרחי של העזרה, וזאת אף מחוץ להר הבית²⁸.

[כד] שער ניקנור מכון כנגד ההיכל, שבמערבו נמצא קדש הקדשים.

²³ פרק ו.

²⁴ נג ע"א.

²⁵ הל' כלי המקדש פרק ו הל' א.

²⁶ הל' תפילה, פרק ה' הל' י.

²⁷ ברכות נד ע"א.

²⁸ ברטנורא. רש"י בברכות נד ע"א מבאר ששער המזרח הינו שער שושן, השער המזרחי של הר הבית ולא של העזרה.

לא יקל אדם ראשו כנגד שער המזרח

[כה] מבאר הרדב"ז: "שלא ילך לא כדרך ההדיוטות, ולא כדרך גסי הרוח, אלא בנחת. שנאמר²⁹: "בְּבֵית אֱלֹהִים נִהְלֵךְ בְּרָגֶשׁ". במכילתא דרשב"י³⁰ נאמר שעל האדם ללכת בעזרה עקב בצד אגודל. [בן] אומר רש"י³¹: "ומקדשי תיראו – שצריך לו לאדם ליכנס שם במזרח כדי שתהא אימת שמים עליו, וכן הוא אומר: "בְּבֵית אֱלֹהִים נִהְלֵךְ בְּרָגֶשׁ" – לשון אימה ופחד. ויש אומרים 'ברגש' – ליכנס שם בכל כוחו, לפי שנאמר "ברוב עם הדרת מלך".

הלכה ו

[כז] וְאָסוּר לְכָל אָדָם לִישֵׁב בְּכָל הָעֶזְרָה, וְאֵין יוֹשִׁיבָה בְּעֶזְרָה אֲלָא לְמַלְכֵי בֵּית דָּוִד בְּלִבָּד, שְׁנֵאמַר: "וַיָּבֹא הַמֶּלֶךְ דָּוִד וַיֵּשֶׁב לְפָנָיו ה'" (שמואל ב ז, יח). [כח] וְהַסְנֵה־דָרִין שֶׁהֵיוּ יוֹשְׁבֵין בְּלִשְׁכַּת הַגְזִית לֹא הֵיוּ יוֹשְׁבֵין אֲלָא בְּחֻצְיָהּ שֶׁל חוּל:

ביאור

[כז] נושא זה נדון במסכת יומא³², בו מבארת הגמרא כי הישיבה בעזרה מותרת רק למלכי בית דוד. הפעם היחידה בה נזכרת ישיבה בעזרה היא אצל דוד המלך, כפי שמביא הרמב"ם בהלכתנו. רש"י מבאר³³ את זכותם המיוחדת של מלכי בית דוד: "שחלק להם המקום כבוד להראות שמלכותו שלימה". עם זאת יש לציין כי בעלי התוספות שם³⁴ מוכיחים ממסכת זבחים כי לצורך אכילת הקרבן מותר אף לכהנים לישב בעזרה. המשנה למלך מסתפק אם איסור זה הינו מן התורה. [כח] כך אומרת הגמרא ביומא שם: "לשכת הגזית חציה בקודש וחציה בחול", ומבארת בהמשך שם כי חכמי הסנהדרין ישבו בחלק שבחול. הפייס בין הכהנים הוא שנערך בחלק שבקודש³⁵.

מיקום לשכת הגזית

מראה ישיבת הסנהדרין בלשכת הגזית

הלכה ז

[כט] אַעפ"י שֶׁהַמִּקְדָּשׁ הַיּוֹם חָרַב בְּעוֹנוֹתֵינוּ, חֵזֵב אָדָם בְּמוֹרָאוֹ כְּמוֹ שֶׁהָיָה נוֹהֵג בּוֹ בְּבִנְיָנוֹ. [ל] לֹא יִכְנֹס אֲלָא לְמָקוֹם שֶׁמִּתֵּר לְהַכְנִס לְשָׁם, [לא] וְלֹא יֵשֵׁב בְּעֶזְרָה, [לב] וְלֹא יִקַּל רֹאשׁוֹ כְּנֶגֶד שַׁעַר הַמִּזְרָח, שְׁנֵאמַר: [לג] "אֶת שַׁבְּתֵתִי תִשְׁמְרוּ וּמִקְדָּשִׁי תִירְאוּ" - מֵה שְׁמִירַת שַׁבָּת לְעוֹלָם אֶף מוֹרָא מִקְדָּשׁ לְעוֹלָם, שֶׁאֵעָפ"י שֶׁחָרַב בְּקִדְשָׁתוֹ עוֹמֵד:

²⁹ תהילים נה, טו.

³⁰ סוף פרשת יתרו.

³¹ אבות פרק ו משנה ג.

³² כה ע"א.

³³ סוטה מ ע"ב.

³⁴ ד"ה "אין ישיבה בעזרה".

³⁵ ראה לעיל פרק ה הל' יז.

ביאור

[כט] כך נאמר בתורת כהנים³⁶: "אין לי אלא בזמן שבית המקדש קיים, בזמן שאין בית המקדש קיים מנין? [שקיימת מצוות מורא מקדש?] תלמוד לומר³⁷: "את שבתתי תשמרו ומקדשי תיראו" - מה שמירת שבת לעולם אף מורא מקדש לעולם³⁸".

[ל] כיוון שקדושת המקום לא בטלה הרי שאיסורי הכניסה למחנה לוויה (שהוא מיתחם הר הבית) ולמחנה שכינה (שהיא העזרה) הינם בתוקפם כפי שהיו בעת שהבית עמד על תילו.

[לא] איסור הישיבה בעזרה, שהתבאר בהלכה הקודמת, קיים אף הוא בתוקפו כיוון שקדושת המקום לא בטלה לאחר החורבן וגם מצוות מורא מקדש קיימת לאחר החורבן.

[לב] עיין הלכה ה' לעיל לגבי איסור הקלת ראש שקיים כנגד השער המזרחי של העזרה. איסור זה, שהינו עקב מצוות מורא מקדש, קיים גם בזמן החורבן.

[לג] עיין אות א לעיל.

הלכה ח

[לד] **בְּזֶמַן שֶׁהַמִּקְדָּשׁ בָּנוּי [לה] אָסוּר לוֹ לְאָדָם לְהִקָּל אֶת רֹאשׁוֹ [לו] מִן הַצּוּפִים, שֶׁהוּא חוּץ לְיְרוּשָׁלַיִם, וְלִפְנֵימָיו. [לז] וְהוּא שֶׁיִּהְיֶה רוֹאֶה אֶת הַמִּקְדָּשׁ, וְלֹא יִהְיֶה גֹדֵר מִפְּסִיק בֵּינוֹ וּבֵין הַמִּקְדָּשׁ:**

ביאור

[לד] בהלכה ה' לעיל נאמר כי אסור לאדם להקל ראשו כנגד השער המזרחי של העזרה. מקור הדין הוא במשנה ברכות³⁹, ועל כך אומרת הגמרא שם⁴⁰: "אמר רב יהודה אמר רב: לא אמרו אלא מן הצופים ולפנים וברואה. איתמר נמי אמר רבי אבא בריה דרבי חייא בר אבא הכי אמר רבי יוחנן: לא

אסור לאדם להקל ראש בכל סביבות המקדש

אמרו אלא מן הצופים ולפנים, וברואה, ובשאיין גדר, ובזמן שהשכינה שורה". דהיינו: לדברי רב איסור הקלת הראש הינו ממקום ששמו 'צופים', ממנו רואים את הר הבית, ומוסיף רבי יוחנן שאיסור זה חל רק בזמן שהמקדש עומד על תילו. בהלכה שלנו פוסק הרמב"ם כדברי רבי יוחנן שישנן חומרות של מצוות מורא מקדש שקיימות רק בזמן שהשכינה שורה.

הרש"ש מחלק בין בית ראשון, בו היתה השראת שכינה, לבית שני. אולם יש הסוברים שהיתה השראת שכינה גם בזמן בית שני⁴¹.

[לה] בהלכה הקודמת פסק הרמב"ם שבזמן החורבן הקלת הראש אסורה רק כנגד שער המזרח, אולם בזמן המקדש האיסור רחב יותר, והינו מן המקום שנראה צופים ממנו רואים את הר הבית⁴².

[לו] בגמרא מסכת פסחים⁴³ מבאר רש"י: "שם כבר שיכול לראות בית המקדש משם". רש"י לא מבאר היכן המקום. בעל 'כפתור ופרח'⁴⁴ מבאר כי הוא שיעור מהלך של כחצי שעה⁴⁵. בעל הערוך אומר: "שהיה על שערי ירושלים, ושמה היה בו מקום לצופים". לעומת זאת בספר 'תבואות הארץ' זיהה את המקום באזור קבר שמואל הנביא. הגרי"מ טוקצ'ינסקי זיהה אותו ככפר שועפת⁴⁶.

³⁶ פר' קדושים פרק ז, ח.

³⁷ ויקרא יט, ל.

³⁸ עיין אות ט לעיל.

³⁹ נד ע"א.

⁴⁰ סא ע"ב.

⁴¹ בירושלמי תענית פרק ב הל' נימנו חמישה דברים שחסרו בבית שני, ושכינה לא נזכרת שם.

⁴² כך מבואר בספר הר המוריה וכן בבכור שור.

⁴³ מט ע"א.

⁴⁴ פרק ו ד"ה תוספות.

⁴⁵ לדעת יוסיפון בקדמוניות המקום נמצא באחד משיאי הר הזיתים, לדרום הכפר שועפת, והוא הנקרא כיום 'הר הצופים'.

⁴⁶ עיין בספר הר הקודש עמ' ס.

[לז] מצווים על קיום מצוות מורא מקדש בתקופה בה הבית קיים ממקום בו רואים את המקדש. דבר זה מדויק מהנאמר בגמרא דלעיל "וברואה", ומבאר על כך רש"י⁴⁷: "שיכול לראות משם, פרט אם מקום נמוך הוא". וכתב על כך הב"ח⁴⁸ שאם כשהוא עומד הרי הוא רואה אולם בישיבה אינו רואה, מותר לו להקל ראשו כשהוא יושב.

הלכה ט

[לח] אסור לאדם לעולם שיפנה [לט] או שיששן בין מזרח למערב. [מ] ואין צריך לומר שאין קובעין בית הכסא בין מזרח למערב בכל מקום, מפני שההיכל במערב. לפיכך לא יפנה למערב ולא למזרח, מפני שהוא כנגד המערב, אלא בין צפון לדרום נפנים וישנים. [מא] וכל המטיל מים מן הצופים ולפנים לא ישב ופניו כלפי הקדש, אלא לצפון או לדרום, או יסלק הקדש לצדדיו:

ביאור

[לח] מבאר הגמרא במסכת ברכות⁴⁹: "תניא אידך: הנפנה ביהודה לא יפנה מזרח ומערב, אלא צפון ודרום. ובגליל צפון ודרום אסור, מזרח ומערב מותר, ורבי יוסי מתיר. שהיה רבי יוסי אומר: לא אסור אלא ברואה. רבי יהודה אומר: בזמן שבית המקדש קיים אסור, בזמן שאין בית המקדש קיים מותר. רבי עקיבא אסור בכל מקום. רבי עקיבא היינו תנא קמא? [לכאורה שניהם אוסרים] איכא בינייהו חוץ לארץ". דהיינו: קיימת מחלוקת לגבי תוקף האיסור האם הוא חל רק כשהבית קיים וגם אז – האם צריכים לראות את הבית. לדעת תנא קמא האיסור קיים גם לאחר החורבן, וכמותו פוסק רבי עקיבא, אלא שלדעת רבי עקיבא האיסור תקף לא רק בארץ ישראל אלא גם בחוץ לארץ – וכך פוסק הרמב"ם. [לט] כך מבואר בגמרא⁵⁰. לדעת הרמב"ם האיסור הינו כללי, כך שאדם אסור לו לישון בין מזרח למערב. אולם לדעת בעלי התוס' שם⁵¹ האיסור הינו רק על תשמיש המיטה. [מ] עשיית צרכים הינה גנאי, ולכן אסור גם בזמן החורבן בכל העולם כולו לבנות את בית הכסא בין מזרח למערב, וגם לא להיפנות באופן שכזה. [מא] הטלת מים אסורה רק מן הצופים ולפנים, באזור ממנו ניתן לראות את המקדש, שלא כעשיית צרכים שאסורה בכל העולם. הרמב"ם לא מזכיר את בדבריו שצריך לראות את המקדש (כפי שפסק בהלכה ח' לעיל בעניין הקלת הראש), כך שלכאורה משמע מדבריו שגם כשאינו רואה את המקדש חל עליו איסור זה.

הלכה י

[מב] ואסור לאדם שיעשה [מג] בית תבנית היכל, [מד] אכסדרא תבנית אולם, [מה] חצר כנגד העזרה, שלחן בצורת שלחן, ומנורה בצורת מנורה. [מו] אכל עושה הוא מנורה של חמשה קנים או של שמונה קנים, [מז] או מנורה שאינה של מתכת אעפ"י שיש לה שבעה קנים:

ביאור

[מב] אומרת הגמרא⁵²: "לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם" – לא תעשון כדמות שמימי המשמישים לפני. אמר אביי: לא אסרה תורה אלא שמשין שאפשר לעשות כמותן, כדתניא: לא יעשה אדם בית תבנית היכל, אכסדרה תבנית אולם, חצר תבנית עזרה, שולחן תבנית שולחן, מנורה

⁴⁷ ברכות סא ע"ב.

⁴⁸ אורח חיים סי' ג.

⁴⁹ סא ע"ב.

⁵⁰ ברכות ה ע"ב.

⁵¹ ד"ה "כל".

⁵² עבודה זרה מג ע"א, מנחות כח ע"ב.

תבנית מנורה. אבל הוא עושה של ה' ושל ו' ושל ח', ושל ז' לא יעשה אפילו של שאר מיני מתכות". מבאר על כך הרדב"ז: "וכל זה מכלל מורא מקדש, שלא ישתמש בשרביטו של מלך". דהיינו: איסור זה מתייחס לבניית המקדש וכליו לצורכו של האדם, ולכן מכלילו הרמב"ם בהלכות אלו העוסקות בדיני מורא מקדש⁵³.

[מג] בשולחן ערוך⁵⁴ מובא שהאיסור הוא לבנות מבנה שהינו בגודל המקדש: גובה, אורך ורוחב. [מד] אכסדרא הינה מבנה בעל שלוש דפנות הפרוץ לצד אחד. האולם היה פרוץ בגלל פיתחו הגדול ולכן הוא דומה לאכסדרא⁵⁵.

[מה] העזרה הינה חצר המקדש, והאיסור הוא לבנות חצר שהמבנה שלה הינו לפי המידות המדויקות של העזרה כולה.

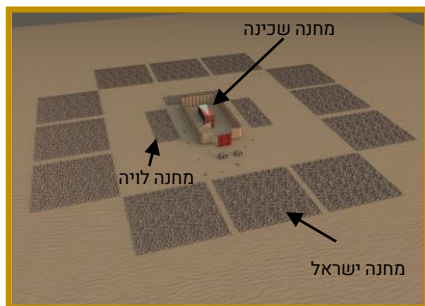
[מו] כיוון שמנורה כשרה מכל מתכת, ומה שמעכב בה הוא מספר הקנים והנרות⁵⁶ הרי שמנורת מתכת עם שבעה קנים ונרות אסורה בעשיה.

[מז] כיוון שלהלכה מנורה עשויה רק ממתכת⁵⁷ הרי שמנורה בת שבעת קנים מכל חומר אחר אינה אסורה⁵⁸.

הלכה יא

[מח] שְׁלֹשׁ מַחֲנוֹת הָיוּ בַּמִּדְבָּר: [מט] מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל - וְהוּא אַרְבַּע מַחֲנוֹת, [נ] וּמַחֲנֵה לְוִיָּה - שְׁנָאֵמֶר בָּהֶן: וְסָבִיב לְמַשְׁכַּן יַחֲנוּ (בַּמִּדְבָּר א, ג) , [נא] וּמַחֲנֵה שְׂכִינָה - וְהוּא מִפְתַּח חֲצַר אֹהֶל מוֹעֵד וְלִפְנֵי. וּכְנָגָדָן לְדוֹרוֹת: [נב] מִפְתַּח יְרוּשָׁלַיִם עַד הַר הַבֵּית - כְּמַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל, [נג] וּמִפְתַּח הַר הַבֵּית עַד פֶּתַח הָעֶזְרָה שֶׁהוּא שַׁעַר נִיקְנוֹר - כְּמַחֲנֵה לְוִיָּה, [נד] וּמִפְתַּח הָעֶזְרָה וְלִפְנֵי - מַחֲנֵה שְׂכִינָה, [נה] וְהַחִיל וְעֶזְרַת הַנָּשִׁים - מַעֲלָה יְתִירָה בְּבֵית עוֹלָמִים:

ביאור

המחנות במדבר

[מח] הגמרא בזבחים⁵⁹ מביאה ברייתא: "כשם שמחנה במדבר כך מחנה בירושלים. מירושלים להר הבית מחנה ישראל, מהר הבית לשער ניקנור מחנה לוי, מכאן ואילך מחנה שכינה והן הן קלעים שבמדבר". מבואר אם כן כי שלושת המחנות שהיו בעת חניית בני ישראל במדבר קיימים גם בירושלים.

[מט] ארבע המחנות חנו במדבר לארבע רוחות השמיים⁶⁰: במזרח – דגל מחנה יהודה⁶¹, בדרום – דגל מחנה ראובן⁶², במערב – דגל מחנה אפרים⁶³, בצפון – דגל מחנה דן⁶⁴.

[נ] הלויים הינם שומרי המקדש⁶⁵, ולכן הם חנו במדבר סביבות אהל מועד.

⁵³ הקרית ספר מבאר שלכאורה איסור זה הוא מדרבנן, זאת כל זמן שאדם לא התכוון לעשות זאת לצורך הקודש.

⁵⁴ יורה דעה סי' קמא סעיף ח.

⁵⁵ בעלי התוספות בגמרא שם ד"ה "אכסדרא". ראה גם מהר"י קורקוס.

⁵⁶ לעיל פרק ג הל' ז.

⁵⁷ לעיל פרק א הל' יח.

⁵⁸ בגמרא מנחות כח ע"ב מובאת דעת רב יוסי ברב יהודה שמנורה מעץ אף היא אסורה, אולם ההלכה לא נפסקה כמותו.

⁵⁹ קטז ע"ב.

⁶⁰ במדבר ב, ב-לב.

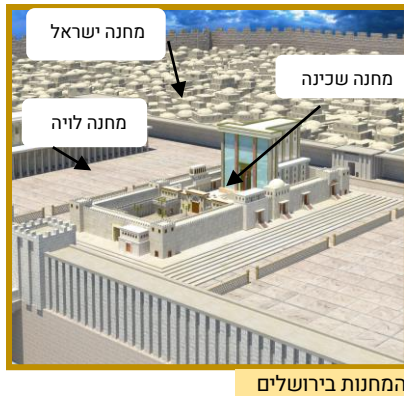
⁶¹ ואיתו שבטי יששכר וזבולון.

⁶² ואיתו שבטי שמעון וגד.

⁶³ ואיתו שבטי מנשה ובנימין.

⁶⁴ ואיתו שבטי אשר ונפתלי.

⁶⁵ עיין הלכות כלי המקדש פרק ג. בהלכות שמירת המקדש דן הרמב"ם בתחילת הפרק הבא.

[נא] כל חצר אהל מועד, בתוך קלעי החצר, גודלה מאה על חמישים אמה.

[נב] כל ירושלים לפניו מן החומות ועד לחומת הר הבית הינה 'מחנה ישראל'. המשמעות ההלכתית הינה לעניין אכילת קדשים קלים, מעשר שני ובכורים וכן שילוח מצורעים מחוץ לחומת העיר.

[נג] כל התחום שנמצא פנים לחומת הר הבית נקרא בשם 'מחנה לוי'. באזור זה שומרים הלויים⁶⁶, ועל שם כך הוא נקרא 'מחנה לוי'. זב, זבה, נידה, יולדת ובעל קרי הם האסורים בכניסה למחנה לוי.

[נד] כל התחום שפנים לחומת העזרה⁶⁷ הוא הנקרא 'מחנה שכינה', כאשר בפי חז"ל הוא נקרא בשם 'העזרה'⁶⁸. טמא מת, או הטמא בשאר אבות הטומאה, הנכנס למחנה שכינה חייב כרת⁶⁹. [נה] עיין לקמן בפרקנו בהלכות ט"ז-י"ז בהן מבאר הרמב"ם את מדרגת קדושת החיל ועזרת נשים, שקדושתם הינה מדרבנן.

הלכה יב

[נו] **כָּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל מְקֻדָּשֶׁת מְכָל הָאֲרָצוֹת. [נז] וַיְמָה הִיא קְדֻשָּׁתָהּ? שְׁמִיבִיאִין מִמֶּנָּה [נח] הָעֶמֶר [נט] וְשְׁתֵּי הַלֶּחֶם [ס] וְהַבְּכֹרִים, מֶה שְּׂאִין מִבִּיאִין כֵּן מִשְׁאֵר אֲרָצוֹת:**

ביאור

[נו] ההלכות בפרק זה מבוססות על דברי המשנה במסכת כלים⁷⁰, המונה את עשרת הקדושות של ארץ ישראל. כך פותחת המשנה שם: "ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות". יש לדייק בלשונו של הרמב"ם המוסיף כי "כל ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות". עיין ברדב"ז⁷¹ האומר כך: "למדנו דעבר הירדן נקרא ארץ ישראל וחייבת מן התורה". וכן עיין במשנה במנחות⁷² האומרת "כל הארצות היו כשרות [להבאת העומר ושתי הלחם]

אלא מכאן היו מביאין [ממקומות מיוחדים המפורטים במשנה] ומבאר רש"י: "כל הארצות - שבארץ ישראל כגון יהודה ועבר הירדן והגליל כשרות". אם כן לכאורה משמעות דבר הרמב"ם היא שאף עבר הירדן נכללת בקדושת ארץ ישראל.

[נז] קדושתה של ארץ ישראל באה לידי ביטוי דווקא בשלש מצוות המחברות את האדם מישראל לארצו דרך המקדש. הרמב"ם משנה מהסדר המבואר במשנה, שכן הוא מונה את המצוות לפי סדר קדימותן.

[נח] מנחת העומר נקצרת במוצאי יום טוב של פסח, וקרבה ביום ט"ז בניסן במקדש. מנחת העומר הינה מנחת הציבור היחידה הקרבה משעורים. הקרבת מנחת העומר מתירה את התבואה החדשה לשימוש במדינה - בכל רחבי ארץ ישראל⁷³.

⁶⁶ ראה לקמן פרק ח.

⁶⁷ ללא עזרת נשים אלא משער ניקנור ומערבה.

⁶⁸ עיין לעיל תחילת פרק ה.

⁶⁹ בהלכות ביאת המקדש פרק ג הל' יג-יד מגדיר הרמב"ם את החייבים כרת על כניסתם לעזרה. זו לשונו: "כל שנטמא בטומאות מן המת שהניזיר מגלח עליהן ... או שנטמא בשאר אבות הטומאות של תורה".

⁷⁰ כלים פרק א משנה ו.

⁷¹ הלכות תרומות פרק א הל' ב.

⁷² פג ע"ב.

⁷³ מנחות פרק י משנה ו.

[נט] שתי הלחם קרבים בחג השבועות, והינם מנחת הצבור היחידה העשויה חמץ ולכן החלות אינן קרבות על המזבח⁷⁴. מנחה זו מתירה להקריב במקדש מנחות מהחיטה החדשה⁷⁵.

הנפת שתי הלחם ושני כבשי העצרת

[ס] לאחר הקרבת שתי הלחם אפשר להביא אל המקדש את הביכורים, שהינם פירות שבעת המינים הקרבים על-ידי היחיד. כל אדם מסמן⁷⁶ את ראשית הפרי בעודו מחובר על העץ. פרי זה מתקדש ולאחר מכן יש להעלותו לירושלים. עם הבאת הבכורים למקדש, והנפתם ליד המזבח, חלה מצוות עשה נוספת: וידוי בכורים⁷⁷. את הבכורים ניתן להביא עד סוכות⁷⁸ (מסוכות ועד חנוכה מביאים בכורים אולם לא קוראים את הידוי).

[סא] משאר ארצות לא ניתן להביא את העומר, שתי הלחם והבכורים. אומר הרמב"ם בפרושו למשנה⁷⁹: "אמר השם בעומר⁸⁰ "וקצרת את קצירה והבאתם את עומר". ואמר בשתי הלחם (שם) "ממושבותיכם תביאו לחם תנופה". ואמר בבכורים⁸¹ "ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך".

הלכה יג

[סב] עֶשֶׂר קִדְשֹׁת הֵן בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְזוֹ לְמַעַלָּה מִזֹּאת: [סג] עִירֹת הַמִּקְדָּשֹׁת חֹמֶה מְקֻדָּשֹׁת מִשְׁאֵר הָאֶרֶץ, [סד] שְׁמֻשְׁלָחִין מִתּוֹכָן אֶת הַמִּצְרָעִים, [סה] וְאֵין קוֹבְרִין בְּתוֹכָן מֵת עַד שְׂיִרְצוּ שְׂבָעָה טוֹבֵי הָעִיר אוֹ כָּל אֲנָשֵׁי הָעִיר. [סו] וְאֵם יֵצֵא הַמֵּת חוּץ לָעִיר אֵין מִחְזִירִין אוֹתוֹ לְתוֹכָהּ, אַעפ"י שְׂרָצוּ כָּלָן לְהַחְזִירוֹ. [סז] רָצוּ בְּנֵי הָעִיר לְהוֹצִיא הַקָּבֶר מִן הַמְּדִינָה מִפְּנֵין אוֹתוֹ. [סח] וְכָל הַקְּבָרוֹת מִפְּנֵין, חוּץ מִקָּבֶר נָבִיא אוֹ מֶלֶךְ. [סט] קָבֶר שֶׁהִקְיֵפְתּוּ הָעִיר בֵּין מֵד' רוּחוֹתָיו בֵּין מִשְׁתֵּי רוּחוֹת זֶה כְּנֶגֶד זֶה. אִם הָיְתָה בֵּינוּ וּבֵין הָעִיר יֵתֵר מִחֲמִשִּׁים אָמָּה לְכָאן וְחֲמִשִּׁים לְכָאן, אֵין מִפְּנֵין אוֹתוֹ עַד שְׂיִרְצוּ כָּלָן. פָּחוֹת מִכָּאן - מִפְּנֵין אוֹתוֹ.

[השגת הראב"ד - "וְאֵין קוֹבְרִין מֵת בְּתוֹכָן עַד שְׂיִרְצוּ" אָמַר אַבְרָהָם: לְשׁוֹן הַמִּשְׁנָה (פְּלִים פָּרָק א מִשְׁנָה ז) "וּמִסְבָּבִין לְתוֹכָהּ הַמֵּת עַד שְׂיִרְצוּ, יֵצֵא אֵין מִחְזִירִין אוֹתוֹ". [ע] לֹא שְׁמַעְתִּי מִכָּאן רָצוֹן טוֹבֵי הָעִיר וְלֹא רָצוֹן אֲנָשֵׁי הָעִיר, אֲלֵא לְעוֹלָם אֵין קוֹבְרִין בָּהֶן. אֲבָל אִם רָצוּ לְסַכְּבוּ בָּעִיר כְּדֵי לְהַרְבוֹת בְּהַסְפָּדוֹ וּבְכִבּוּדוֹ עַד שְׂיִרְצוּ קְרוֹבֵיו לְהוֹצִיאוֹ - מִסְבָּבִין]:

ביאור

[סב] זו לשון המשנה: "עשר קדושות הן: ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות". לפי פשט המשנה ישנן עשר קדושות, כאשר הראשונה שבהן היא קדושת ארץ ישראל. אולם ישנן אחת עשרה קדושות המנויות במשניות בכלים שם. מכאן מובן דיוקו של הרמב"ם הפותח הלכה זו באומרו: "עשר קדושות הן בארץ ישראל", דהיינו: עשרת הקדושות המנויות במשנה הן פרט לקדושתה של ארץ ישראל⁸².

⁷⁴ כנאמר בתורה "כל המנחה אשר תקריבו לד' לא תעשה חמץ כי כל שאר וכל דבש לא תקטירו ממנו אשה לד" (ויקרא ב, יא).

⁷⁵ מנחות פרק י' משנה ו.

⁷⁶ בכורים פרק ג' משנה א.

⁷⁷ כמבואר בתורה דברים כ"ו, ה'. וכן ברמב"ם פרק ג' הל' י'. מצוות עשה קכ"ה בספר המצוות לרמב"ם הינה הבאת הבכורים למקדש, ואילו מצוה קל"ב היא מצות מקרא בכורים.

⁷⁸ "מעצרת ועד החג מביא וקורא, מן החג ועד חנוכה מביא ואינו קורא, רבי יהודה בן בתירא אומר: מביא וקורא" (ביכורים פרק א, משנה ו).

⁷⁹ כלים פרק א משנה ו.

⁸⁰ ויקרא כג.

⁸¹ דברים כו.

⁸² עיין 'תפארת ישראל' במשנה שם אות מ"ז, ובבועז שם אות ח'.

[סג] אומרת המשנה בכלים⁸³: "עירות המוקפות חומה מקודשות ממנה [מארץ ישראל], שמשלחין מתוכן את המצורעים, ומסבבין לתוכן מת עד שירצו. יצא, אין מחזירין אותו". העירות צריכות להיות מוקפות חומה מימות יהושע בן נון⁸⁴.

[סד] מבאר הברטנורא: "במצורע כתיב: 'מחוץ למחנה מושבו', חוץ למחנה ישראל. וכשכבש יהושע את הארץ קידש העירות שהיו מוקפות חומה בימיו, שיהיו כמחנה ישראל להשתלח משם מצורעים". דהיינו: קדושת מחנה ישראל הינה רק בירושלים, וקדושת שאר הערים המוקפות חומה הינה תקנה. כך פוסק הרמב"ם בנדון⁸⁵: "וכן מצורע שנכנס לירושלים לוקה, אבל אם נכנס לשאר הערים המוקפות חומה אעפ"י שאינו ראוי לפי שנאמר 'בדד ישב', אינו לוקה".

[סה] במשנה נאמר: "ומסבבין לתוכה מת עד שירצו". מבאר הרמב"ם כי הכוונה היא שמסובבים את המת, ולא קוברים אותו, עד שיהא זה ברצונם של ראשי הקהל הם שבעת טובי העיר⁸⁶ או של תושבי העיר כולה⁸⁷.

[סו] מבאר התפארת ישראל⁸⁸ שתקנת חכמים היא שאסור להכניס את המת חזרה לעיר⁸⁹.

[סז] ההלכות הנוספות אינן מופיעות במשנה. יש לכאורה לומר שהן נוגעות לערים מוקפות חומה, ולכן הרמב"ם מביאן בפרקנו. אולם בדברי חז"ל משמע שהלכה זו תקפה בכל ערי ארץ ישראל⁹⁰.

מובא בגמרא⁹¹: "שלש קברות הן: קבר הנמצא, קבר הידוע, קבר המזיק את הרבים. קבר הנמצא - מותר לפנותו, פינהו מקומו טהור ומותר בהנאה. קבר הידוע - אסור לפנותו, פינהו מקומו טמא ואסור בהנאה. קבר המזיק את הרבים - מותר, פינהו מקומו טהור ואסור בהנאה". כך גם פוסק הרמב"ם⁹². בהלכתנו מבאר הרמב"ם שקבר שמותר לפנותו מפנים רק ברצון בני העיר.

[סח] עניין זה מובא בתוספתא⁹³: "כל הקברות מתפנין חוץ מקבר המלך ומקבר הנביא. רבי עקיבא אומר: אף קבר המלך וקבר הנביא מתפנין. אמרו לו: והלא קבר בית דוד וקבר חולדה הנביאה היו בירושלים, ולא נגע בהן אדם מעולם? אמר להם: משם ראייה? מחילה היתה להן, והיתה מוציאה טומאה לנחל קדרון". הרמב"ם פוסק שלא כרבי עקיבא.

[סט] אף עניין זה מבואר בתוספתא שם, וזו לשונה: "קבר שהקיפתו העיר, בין מארבע רוחות בין משלש רוחות, בין משתי רוחות זו כנגד זו רחוק יתר מחמשים אמה לכאן ומחמשים אמה לכאן, אין מפנין אותו. פחות מכן - מפנין אותו". כלומר: מדובר בקבר שהיה מחוץ לעיר, וכשגדלה העיר היא הקיפה אותו. בהלכה זו מבואר אימתי מותר לפנותו מן העיר.

[ע] הראב"ד מבין כי הנאמר במשנה "מסבבין לתוכה המת" עניינו שבני העיר מסובבים עם המת בעיר ומרבים בהספדו. ובכסף משנה מבאר כי לרמב"ם היתה הגירסא 'ומשיבין' ולא 'ומסבבים'. ראה אות ס"ה לעיל ובהערותיה.

הלכה יד

[עא] ירושלמים מקדשת משאך העירות המקפות חומה, [עב] שאוכלין קדשים קלים ומעשר שני לפנין מחומתה. [עג] ואלו דברים שנגמרו בירושלים: [עד] אין מלינין בה את המת, [עה] ואין מעבירין בתוכה עצמות אדם, [עו] ואין משפירין בתוכה בתים, [עז] ואין נוטנין בתוכה מקום לגר

⁸³ פרק א משנה ז.

⁸⁴ ברטנורא.

⁸⁵ הלכות ביאת המקדש פרק ג הל"ח.

⁸⁶ עיין בכסף משנה שהיתה לפניו הגירסא "ומשיבין לתוכה המת", ויותר מבוארת גירסא זו לשיטת הרמב"ם שכן ממנה משמע שאין

קוברים בעיר אלא ברצונם של טובי העיר.

⁸⁷ שכן מלשון המשנה לא ברור ברצונו של מי מדובר. עיין בתפארת ישראל אות נ"ב שמקשה שהרי בערי ארץ ישראל לא קוברים מתים.

ונשאר בצריך עיון על הרמב"ם.

⁸⁸ אות נ"ב.

⁸⁹ שכן מעיקר הדין ניתן להכניס את המת אפילו למחנה לוי.

⁹⁰ עיין הר המוריה. מקור הדין בירושלמי נזיר פרק ט הל"ד.

⁹¹ סנהדרין מז ע"ב.

⁹² הלכות טומאת מת פרק ח הל' ה-ו.

⁹³ בבא בתרא פרק א, ז, וכן נזיר פרק ט הל' ג.

תושב, [עח] ואין מקימין בה קברות חוץ מקברי בית דוד וקבר חלדה שהיו בה מימות [עט] נביאים הראשונים, [פ] ואין נוטעין בה גנות ופרדסים ואינה נזרעת ואינה נחרשת שמה תסרח, [פא] ואין מקימין בה אילנות חוץ מגנות ורדים שהיתה שם מימות נביאים הראשונים, [פב] ואין מקימין בה אשפה מפני השרצים, [פג] ואין מוציאים הימנה זיזין וגזוזטראות לרשות הרבים מפני אהל הטמא, [פד] ואין עושין בה כבשונות מפני העשן, [פה] ואין מגדלין בה תרנגולות מפני הקדשים, [פו] וכן לא יגדלו הכהנים תרנגולים בכל ארץ ישראל מפני הטהרות, [פז] ואין הבית נחלט בה [פח] ואינו מטמא בנגעים, [פט] ואינה נעשית עיר הנדחת, [צ] ואינה מביאה עגלה ערופה - [צא] לפי שלא נתחלקה לשבטים:

ביאור

[עא] זו הקדושה השניה המנויה במשנה⁹⁴ מבין עשרת הקדושות שבארץ ישראל. במשנה נאמר: "לפנים מן החומה מקודש מהם". כוונת המשנה היא לירושלים⁹⁵.

[עב] לירושלים גדר הלכתי של 'מחנה ישראל', והמשמעות ההלכתית היא לעניין אכילת קדשים קלים ומעשר שני⁹⁶.

[עג] הרמב"ם מוסיף עשרה דברים נוספים שנאמרו לעניין קדושת ירושלים, ואינם מופיעים במשנה אלא במסכת בבא קמא⁹⁷ ובתוספתא⁹⁸. בפוסקים נדונה השאלה לגבי תוקפם של איסורים אילו כיום⁹⁹.

[עד] בגמרא סנהדרין¹⁰⁰ מבואר שכל המלין את מתו עובר על לאו של¹⁰¹ "לא תלין נבלתו על העץ כי קבור תקברנו ביום ההוא"¹⁰². לדעת הרמב"ם בארץ ישראל יש גם לאו של¹⁰³ "ולא תטמא את אדמתך". יש לבאר מהו יחודה של ירושלים לעניין לאו זה אם תוקפו בכל מקום, ובפרט בארץ ישראל? יש המבארים¹⁰⁴ כי בירושלים אין מלינים את המת אף אם זה לכבודו של מת, מב שאין כן ביתר המקומות.

[עה] מהתוספתא במסכת נגעים משמע שאין מעבירים בירושלים עצמות, זאת אפילו לצורך קבורתן מחוץ לחומת העיר.

[עו] נאמר בגמרא יומא¹⁰⁵: "אין משכירין בתים בירושלים לפי שאינה שלהן", זאת כיוון שירושלים לא נתחלקה לשבטים ולכן היא של כל ישראל.

[עז] כך מבואר בתוספתא¹⁰⁶. את המושג 'גר תושב' מבאר הרמב"ם: "אי זה הוא גר תושב? זה עבו"ם שקיבל עליו שלא יעבוד עבודת כוכבים עם שאר המצות שנצטוו בני נח, ולא מל ולא טבל, הרי זה מקבלין אותו והוא מחסידי אומות העולם. ולמה נקרא שמו תושב? לפי שמותר לנו להושיבו בינינו בארץ ישראל כמו שביארנו בהלכות עבו"ם".

[עח] ראה אות ס"ח לעיל.

⁹⁴ כלים פרק א משנה ח.

⁹⁵ ברטנורא, תפארת ישראל.

⁹⁶ עיין בברטנורא הלמד הלכה זו מהפסוק (דברים יב) "ובאת שמה ... והבאתם שמה". ובתוספות יו"ט מקשה קושיות על לימודו, עיין שם.

⁹⁷ פב ע"ב.

⁹⁸ נגעים פרק ו.

⁹⁹ הרדב"ז (חלק ב סימן תרל"ג) סובר שאינם נוהגים בזמן הזה, ואילו בעל 'פאת השולחן' (פרק ג ס"ק כג) סובר שאיסורים אילו נוהגים גם כיום. ועיין 'עיר הקודש והמקדש' חלק ג פרק א אות ז. עיין ב'לקט באורים' בשם ספר 'הר הקודש'.

¹⁰⁰ מו ע"א.

¹⁰¹ דברים כא, כג.

¹⁰² לדעת הרמב"ם (על התורה) יש גם מצוות עשה בכל המתים של "קבור תקברנו", דהיינו בו ביום. הרמב"ם לא מזכיר מצוות עשה זו,

ומשמע מדבריו שמצוה זו היא רק בהרואי בית דין (הלכות סנהדרין פרק טז הל' ז-ח).

¹⁰³ בפסוק שם.

¹⁰⁴ השיטה מקובצת וכן בים של שלמה. עיין עיר הקודש והמקדש חלק ג עמ' קפז.

¹⁰⁵ יב ע"א.

¹⁰⁶ נגעים, פרק ו הל' ב.

[עט] אלו הם נביאי ימי הבית הראשון¹⁰⁷ (זאת להבדיל משמואל ודוד המלך שלעיתים נקראים גם הם בשם 'נביאים ראשונים'¹⁰⁸).

[פ] התקנות שמבאר הרמב"ם להלן מופיעות בגמרא בבא קמא¹⁰⁹, המונה עשר תקנות שניתקנו בירושלים. מבואר שם כי לא נוטעים פרדסים עקב יש המבארים¹¹⁰ כי בירושלים אין מלינים את המת אף אם זה לכבודו של מת, מב שאין כן ביתר הסרחון. כך מבאר רש"י שם: "סרחון - עשבים רעים הגדילים שם וזורקין בחוץ, ועוד דרך גינות לזבלן ויש סרחון".

[פא] מבאר שם רש"י: "גינת ורדין - כך שמה, והיא היתה צריכה לקטורת והיינו כיפת הירדן (כריתות¹¹¹) על שם שדרך הורד לגדל על שפת הירדן". יתכן שזה מקור שמו של 'שער קיפונס', השער המערבי של הר הבית, שלדברי המפרשים הוא נקרא על-שם גינת ורדים שהיתה לצידו¹¹², ולדברי רש"י אין זה צמח הורד אלא כיפת הירדן הנדרשת לצורך הכנת הקטורת.

[פב] מבאר רש"י: "משום שרצים - דרכן ליגדל באשפה ומרבים טומאה לפי שמתים שם ומטמאים הקדשים שבירושלים".

[פג] יזיזים הם בליטות, וגוזזטראות הן מרפסות בולטות. הבליטות והגוזזטראות יוצאות מכתלי הבתים, וקיים חשש שכזית מן המת יוטל בארץ וכיוון שהזיזים והגוזזטראות עושים מעליו אוהל הם יטמאו אנשים רבים ואז נמצאת מרבה את הטומאה.

[פד] כבשונות הן משרפות סיד, והעשן שלהן משחיר את חומת העיר¹¹³.

[פה] מבאר רש"י: "שתרנגולין מנקרין באשפה ומביאים בשר שרצים בפיהם ומטמאין את הקדשים".

[פז] דבר זה מבואר במשנה¹¹⁴, ומבאר רש"י: "מפני הטהרות - שהכהנים אוכלין תרומה הן, צריכין להזהר בטהרתן".

[פז] 'ערי בתי חומה' הינן ערים המוקפות חומה מזמן כיבוש הארץ¹¹⁵. בית שנמכר בעיר כזו אינו חוזר לבעליו ביובל, אלא שלבעליו ניתנת שנה מיום מכירתו כדי לפדותו. אולם ירושלים, למרות שהיא מוקפת חומה, אין לבתים שבה דין של 'בתי ערי חומה'. פוסק הרמב"ם בנדון¹¹⁶: "ירושלים אין הבית נחלט בה ובית הבנוי בחומה אינו כבתי ערי חומה".

[פח] כך אומרת הגמרא שם: "ואינה מטמאה בנגעים, דכתיב¹¹⁷: 'וְנִתְּתִי נֶגַע צָרַעַת בְּבֵית אֶרֶץ אֲחֻזַּתְכֶּם'. מבאר הרמב"ם בפירושו למשנה¹¹⁸: "והיות ירושלים לא תטמא בנגעים אמרו¹¹⁹ 'ארץ אחוזתכם', וירושלים לא נתחלקה לשבטים".

[פט] פוסק הרמב"ם¹²⁰: "אין אחת מערי מקלט נעשית עיר הנדחת, שנאמר: 'באחד שעריך'. ולא ירושלים נעשית עיר הנדחת לפי שלא נתחלקה לשבטים".

¹⁰⁷ רמב"ם בפירוש המשנה סוטה פרק ב משנה יב.

¹⁰⁸ יומא פרק ה משנה ב.

¹⁰⁹ פב ע"ב.

¹¹⁰ השיטה מקובצת וכן בים של שלמה. עיין עיר הקודש והמקדש חלק ג עמ' קפז.

¹¹¹ דף ו.

¹¹² תוספות י"ט מידות פרק א משנה ג.

¹¹³ רש"י.

¹¹⁴ בבא קמא עט ע"ב.

¹¹⁵ פוסק הרמב"ם: "אין סומכין אלא על חומה המוקפת בשעת כיבוש הארץ. כיצד? עיר שלא היתה מוקפת חומה בשעה שכבש יהושע את הארץ, אע"פ שמוקפת עתה הרי היא כבתי החצרים. ועיר שהיתה מוקפת חומה בימי יהושע אף ע"פ שאינה מוקפת עתה הרי היא כמוקפת. וכיון שגלו בחרבן ראשון בטלה קדושת ערי חומה שהיו בימי יהושע. כיון שעלה עזרא בביאה השניה נתקדשו כל הערים המוקפות חומה באותו העת, מפני שביאתן בימי עזרא שהיא ביאה שנייה כביאתן בימי יהושע ... וכן לעתיד לבוא בביאה שלישית בעת שיכנסו לארץ יתחילו למנות שמיטין ויובלות ויקדשו בתי ערי חומה ויתחייב כל מקום שיכבשוהו במעשרות". (הלכות שמיטין ויובלות פרק יב הל' טו-טז).

¹¹⁶ הל' שמיטין ויובלות פרק יב הל' יב.

¹¹⁷ ויקרא יד, לד.

¹¹⁸ נגעים פרק יב משנה א.

¹¹⁹ ויקרא יד, לד.

¹²⁰ הלכות עבודה זרה פרק ד הל' ד.

[צ] מבאר הרמב"ם¹²¹: "ואין מוודין אלא לעיר שיש בה בית דין של עשרים ושלושה. ואין מוודין לירושלם, שאין ירושלם מביאה עגלה ערופה לפי שלא נתחלקה לשבטים, ונאמר¹²²: "בְּאֶדְמָה אֲנֹשֶׁר ד' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לְרִשְׁתָּהּ".

[צא] על פי באורנו משמע כי טעם זה של הרמב"ם נאמר על ארבעת הדברים האחרונים שהביא, שכן לגביהם חל הטעם שירושלים לא נתחלקה לשבטים.

הלכה טו

[צב] הר הבית מקדש מְמֻנָּה, [צג] שאין זבין וזבות נדות [צד] ויולדות נכנסין לשם. [צה] ומתן להקניס הַמֵּת עֲצָמוֹ לְהַר הַבַּיִת, וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר טָמֵא מֵת שֶׁהוּא נִכְנָס לְשָׁם:

ביאור

[צב] זו הקדושה השלישית בין עשרת הקדושות של ארץ ישראל¹²³.

[צג] פוסק הרמב"ם בהלכות ביאת המקדש¹²⁴: "ומשלחין זבין וזבות נדות ויולדות חוץ לשתי מחנות, שהוא חוץ להר הבית, מפני שהן מטמאין המשכב והמושב אפילו מתחת האבן, מה שאין המת מטמא".

[צד] נאמר בתורה¹²⁵: "וּשְׁלֹשִׁים יוֹם וּשְׁלֹשֶׁת יָמִים תִּשָּׁב בְּדָמֵי טְהָרָה בְּכָל קֹדֶשׁ לֹא תִגַּע וְאֶל הַמִּקְדָּשׁ לֹא תָבֹא עַד מְלֵאת יָמֵי טְהָרָה: וְאִם נִקְבְּהָ תֵלַד וְטָמְאָה שְׁבַע יָמִים כְּנִדְתָּה וְשְׁשִׁים יוֹם וְשִׁשָּׁת יָמִים תִּשָּׁב עַל דָּמֵי טְהָרָה". מבאר הרמב"ם¹²⁶ במקום: "אמר הכתוב בכאן כי גם שלשים ושלושת ימים תשב בדמי טהרה על מושבה אשר ישבה בימי נדות הלידה, והזהיר בלאו שלא תגע בקודש ולא תבוא אל המקדש".

[צה] אומרת הגמרא בפסחים¹²⁷: "וטמא מת מותר ליכנס למחנה לוויה, ולא טמא מת בלבד אמרו אלא אפילו מת עצמו, שנאמר: "וַיִּקַּח מִשָּׁה אֶת עֲצָמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ", עמו – במחיצתו".

הלכה טז

[צו] החיל מקדש מְמֻנָּה, [צז] שאין גוים וטמא מת וכו' נדה נכנסים לשם. [השגת הראב"ד - "החיל מקדש" אומר אברהם: אף זה מדבריהם]:

ביאור

החיל המקיף את חומת העזרה

[צו] זו הקדושה הרביעית מבין עשרת הקדושות של ארץ ישראל¹²⁷. החיל הינו האזור שבין הסורג לחומת העזרה¹²⁸.

[צז] מדברי המפרשים על אתר משמע שזו תקנה מדרבנן, כפי שאומר הראב"ד בהשגתו לרמב"ם. כך אומר גם הרמב"ם בפירושו למשנה בכלים: "כבר ביארו בתוספתא ואמרו: החיל ועזרת נשים מעלה יתירה בבית העולמים, והטמאים שנכנסו לשם פטורים"¹²⁹.

¹²¹ הלכות רוצח פרק ט הל"ד.

¹²² דברים כא, א.

¹²³ כלים פרק א משנה ח.

¹²⁴ פרק ג הל"ג.

¹²⁵ ויקרא יב, ד.

¹²⁶ סו"א.

¹²⁷ כלים פרק א משנה ח.

¹²⁸ כך מבאר הברטנורא בפירושו למשנה בכלים, זאת למרות שמדברי הרמב"ם לעיל (פרק ה הל"ג) משמע שהחיל הינו חומת העזרה.

ראה לעיל פרק ה הל"ג בבאורנו אות יז.

הלכה יז

[צח] עֲזֶרֶת הַנָּשִׁים מְקֻדָּשֶׁת מִן הַחֵיל, [צט] שְׁאִין טָבֹול יוֹם נִכְנָס לָשֶׁם, [ק] וְאִסּוּר זֶה מְדַבְּרֵיהֶם. אֲכָל מִן הַתּוֹרָה מִתֵּר לְטָבֹול יוֹם לְהִכָּנֵס לְמַחֲנֶה לְוִיָּה. [קא] וְטָמֵא מֵת שֶׁנִּכְנָס לְעֶזְרֶת הַנָּשִׁים אֵינוֹ חָיֵב חֲטָאת:

ביאור

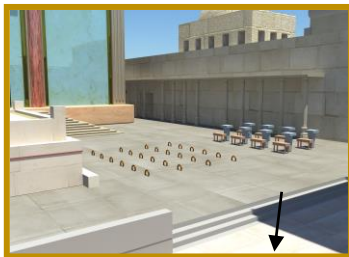
מראה עזרת הנשים

[צח] זו מדרגת הקדושה החמישית¹³⁰. לגבי מבנה עזרת הנשים עיין לעיל פרק ה' הלכה ז'.
[צט] 'טבול יום' הינו טמא שכבר טבל אולם עדיין לא העריב השמש.
[ק] עזרת נשים נקראת 'החצר החדשה' כיוון שחידשו בה הלכה, שטבול יום לא ייכנס אליה¹³¹. אומר הרמב"ם בפירושו למשנה: "כבר ביארו בתוספתא ואמרו: "החיל ועזרת נשים מעלה יתירה בבית העולמים והטמאים שנכנסו לשם פטורים". ולא נרחיק טבול יום מן החיל, כמו מה שהרחקנו טמא מת, לפי שטבול יום כבר נטהר, ובשלישי דטבול יום¹³² אמרו: "וחכמים אומרים: אין טבול יום טמא". והרחקנו מעזרת נשים טבול יום ולא נרחיק מחוסר כפורים, לפי שטבול יום אסור בתרומה ומחוסר כפורים מותר בתרומה כמו שקדם. וכל זה לפי הכלל האמור "כל שטומאתו חמורה מטומאת חבירו חמור שילוחו משילוח חבירו". דהיינו: טבול יום משולח מעזרת נשים בעוד שמחוסר הכפורים (טמא שנטהר וחייב להביא את קרבנותיו) משולח מהעזרה המקודשת, זאת כיוון שטבול יום חמור ממחוסר כפורים.
[קא] "הנכנס למקדש טמא" הינו אחד מל"ו העברות עליהן חייבין כרת¹³³. כפי שבאר הרמב"ם לעיל¹³⁴ טמא מת אסור מן התורה בכניסה למחנה שכניה, שזו העזרה המקודשת. אולם עזרת נשים הינה תוספת, כדברי הרמב"ם לעיל שזו 'מעלה יתירה'.

הלכה יח

[קב] עֲזֶרֶת יִשְׂרָאֵל מְקֻדָּשֶׁת מִעֶזְרֶת נָשִׁים, [קג] שְׁאִין מְחֻסֵּר כְּפוּרִים נִכְנָס לָשֶׁם. [קד] וְטָמֵא שֶׁנִּכְנָס לָשֶׁם חָיֵב כֶּרֶת:

ביאור

מיקום עזרת ישראל

[קב] זו מדרגת הקדושה השישית¹³⁵. 'עזרת ישראל' הן י"א אמות שבין שער ניקנור ועד ל'עזרת כהנים'¹³⁶. אזור זה הינו חלק ממחנה שכניה.
[קג] 'מחוסר כפורים' הינו טמא שנטהר, אולם עדיין לא הקריב את הקרבנות בהם הוא התחייב. לשונו של הרמב"ם הינה לשון המשנה. המפרשים מעירים כי ניתן היה להוסיף במשנה כדברי

¹²⁹ עיין מהר"י קורקוס הסובר כי מלשונו של הרמב"ם בהלכה שלנו משמע שזה איסור מהתורה, שכן בהלכה הבאה לגבי עזרת נשים מבאר שהאיסור הינו מדברי חכמים, משא"כ בהלכתנו. אולם מאידך בהלכה הבאה אומר הרמב"ם שטמא מת שנכנס לעזרת נשים אינו חייב חטאת, ולכן ייתכן שקיים איסור מהתורה אולם אין זה בכרת כמו הכניסה לעזרה עצמה.

¹³⁰ כלים פרק א משנה ח.

¹³¹ עיין יבמות ז ע"ב, ברטנורא כלים פרק א משנה ח.

¹³² בפרק שלישי של מסכת טבול יום משנה ו.

¹³³ משנה תחילת מסכת כריתות.

¹³⁴ בהלכה י"א.

¹³⁵ כלים פרק א משנה ח.

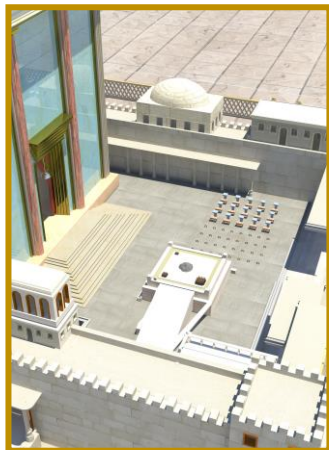
¹³⁶ עיין לעיל פרק ה הל' יב.

המשנה ביומא¹³⁷: "אין אדם נכנס לעזרה לעבודה אפילו טהור, עד שיטבול". מבאר בעל התפארת ישראל¹³⁸ שהמשנה לא נקטה לשון זו כיוון שטבילה זו הינה מדברי סופרים¹³⁹, ואילו המשנה השמיעה דינו של מחוסר כפורים שחייב חטאת בהכנסו לעזרה. [קד] טמא הנכנס במזיד לעזרה – חייב כרת¹⁴⁰.

הלכה יט

[קה] עֲזַרְת הַכֹּהֲנִים מְקַדְּשֶׁת מִמֶּנָּה, [קו] שְׁאִין יִשְׂרָאֵל נִכְנָסִין לְשֵׁם אֱלֹא בְשַׁעַת צָרָהֶם - [קז] לְסִמִּיכָה, [קח] וּלְכַפֶּרָה, [קט] וְלִשְׁחִיטָה [קי] וְלַתְנוּפָה:

ביאור

מראה העזרה המקודשת

[קה] זו מדרגת הקדושה השביעית¹⁴¹. אזור זה הוא תחום הילוך הכהנים, ואילו הן י"א אמה שבין עזרת ישראל למזבח¹⁴². [קו] אדם מישראל אינו נכנס לעזרת כהנים שלא לצורך עבודה במקדש. [קז] כך נאמר בתורה¹⁴³: "וְסִמְךָ יָדוֹ עַל רֹאשׁ הָעֵלָה וְנִרְצָה לוֹ לְכַפֵּר עָלָיו". חז"ל מבארים לאור פסוק זה כי בעל הקרבן נשען בשתי ידיו על קרבנו ומתוודה על חטאו. ה'סמיכה' חייבת להיעשות על ידי מקריב הקרבן בלבד, שכן מהותה היא כפרתו האישית על עונו. [קח] הכפרה הינה וידוי מקריב הקרבן על קרבנו, זאת כדברי חז"ל¹⁴⁴: "נתתי לך סמיכה שתסמוך ויכפרו עוונותיך. דבר אחר: נתתי להם לישראל על מה שיסמכו, שנאמר 'סִמְךָ ד' לְכָל הַנִּפְלִים וְזִזְקָה לְכָל הַכֹּפְרִים', וכתוב¹⁴⁵ 'סִמְכִים לְעֵד לְעוֹלָם'. הכפרה לא נזכרה במשנה, אולם הרמב"ם הוסיף אותה מצד נושא הוידוי. כך מבאר הרמב"ם את הסמיכה על ראש הקרבן¹⁴⁶: "וכיצד סומך? אם היה הקרבן קדש קדשים - מעמידו בצפון ופניו למערב, והסומך עומד במזרח ופניו למערב, ומניח שתי ידיו בין שתי קרניו. ומתודה על חטאת - עוון חטאת, ועל אשם - עוון אשם, ועל העולה מתודה עוון עשה ועוון לא תעשה שניתק לעשה". [קט] שחיטה כשרה בזר, שאינו כהן, ורק מקבלת דם הקרבן ואילך המצוה בכהנים¹⁴⁷. [קי] התנופה נעשית על-ידי בעל הקרבן בעת הקרבת קרבן שלמים. מבאר הרמב"ם¹⁴⁸: "ונתן האימורין עם החזה והשוק על ידי הבעלים, וכהן מניח ידו תחת ידי הבעלים, ומניף הכל לפני ה' במזרח. וכן כל הטעון תנופה, במזרח מניפין אותו. וכיצד הוא מניף? מוליך ומביא, מעלה ומוריד. ואם היה הקרבן תודה - לוקח מן הלחם הבא עמה אחד מעשרה¹⁴⁹, ומניחו עם החזה והשוק והאימורים, ומניף הכל על ידי הבעלים כמו שביארנו".

¹³⁷ פרק ג משנה ג.

¹³⁸ אות ס"א.

¹³⁹ כדי שיזכור אולי יש עליו טומאה ישנה.

¹⁴⁰ ראה מנחות כז ע"ב.

¹⁴¹ כלים פרק א משנה ח.

¹⁴² לעיל פרק ה הל' יב.

¹⁴³ ויקרא א', ד.

¹⁴⁴ כתב יד 'מדרש החפץ'. עיין 'תורה שלמה' לויקרא א' אות ק"ג.

¹⁴⁵ תהילים קיא, ח.

¹⁴⁶ הלכות מעשה הקרבנות פרק ג הל' יד.

¹⁴⁷ הלכות מעשה הקרבנות פרק ה הל' א.

¹⁴⁸ הלכות מעשה הקרבנות פרק ט הל' ו-ז.

¹⁴⁹ עם קרבן תודה קרבים ארבעים לחמים, מהם שלושים מצה ועשר חמץ. עם קרבן התודה מניפים ארבע חלות, אחת מכל עשר.

הלכה כ

[קיא] בִּין הָאוֹלָם וְלִמְזַבְחָהּ מְקַדֵּשׁ מִמֶּנָּה, [קיב] שְׁאִין [קיג] בְּעָלִי מוֹמִין [קיד] וּפְרוּעֵי רֹאשׁ [קטו] וּקְרוּעֵי בְּגָדִים נִכְנָסִין לְשָׁם:

ביאור

[קיא] זו מדרגת הקדושה השמינית¹⁵⁰. אזור זה שבין האולם ולמזבח אורכו כ"ב אמה¹⁵¹. [קיב] מבאר הרמב"ם בפרושו למשנה: "אמר השם יתברך לאשר במקדש:¹⁵² "רְאֵשִׁיכֶם אֶל תִּפְרְעוּ", ואמר:¹⁵³ "כָּל אִישׁ אֲשֶׁר בּוֹ מוֹם לֹא יִקְרָב", ועוד אמר:¹⁵⁴ "בְּבָאֶם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד יִרְחְצוּ מִיָּם וְלֹא יִמְתּוּ". מבואר כי לדעת הרמב"ם האיסור על בעלי מום ופרועי ראש מלהכנס לאזור שבין האולם ולמזבח הינו מהתורה. אולם הברטנורא חולק עליו, שכן לדעתו כך משמע מהגמרא במנחות¹⁵⁵, וכן כך הוא קיבל מרביתו שאיסורים אילו הינם מדרבנן. [קיג] הרמב"ם פוסק כך¹⁵⁶: "כל כהן שיש בו מום, בין מום קבוע בין מום עובר, לא יכנס למקדש מן המזבח ולפנים ... ואם עבר ונכנס לוקה אעפ"י שלא עבד". ה'משנה למלך' דן במקום האם כוונת הרמב"ם היא שכהן בעל מום לא רשאי להכנס אל התחום שבין האולם למזבח¹⁵⁷ (שרוחבו כ"ב אמה), או שמא האיסור הינו מתחילת המזבח ועד לאולם ואז רוחבו נ"ד אמה (ל"ב אמה רוחב המזבח וכ"ב אמה בין האולם ולמזבח). הוא מוכיח כי בספר המצוות¹⁵⁸ הרמב"ם פוסק כי גם המזבח נכלל בתחום האיסור. הרמב"ן חולק על הרמב"ם, ולדעתו תוקף האיסור הינו כמבואר במשנה ריש מסכת כלים – כ"ב האמות שבין האולם ולמזבח. כל המומים החיצוניים, בין אילו שמתולדה ובין אילו שנוצרו מסיבה כלשהי ואפילו מום עובר, פוסלים את הכהן מעבודתו. יש לבאר כי מומים אילו הינם חיצוניים בלבד, ולא פנימיים, כמבואר ברמב"ם¹⁵⁹: "אין פוסל באדם אלא מומין שבגלוי, אבל מומין שבחלל הגוף כגון ניטל כולייתו של אדם או טחול שלו ... עבודתו כשרה"¹⁶⁰. [קיד] כהן פרוע ראש הינו כהן שעברו עליו שלושים יום ללא גילוח¹⁶¹. [קטו] 'קרועי בגדים' לא נזכרו במשנה, אולם הרמב"ם למד שדינם זהה לדין הכהנים פרועי הראש. כך פוסק הרמב"ם¹⁶²: "דין קרועי בגדים, ודין פרועי ראש, אחד הוא. שנאמר¹⁶³: "רְאֵשִׁיכֶם אֶל תִּפְרְעוּ וּבְגָדֵיכֶם לֹא תִפְרְמוּ וְלֹא תִמְתּוּ" הא אם עבד והוא קרוע בגדים - חייב מיתה בידי שמים, אעפ"י שעבודתו כשירה ולא חללה".

הלכה כא

[קטז] הַהִיכָל מְקַדֵּשׁ מִבֵּין הָאוֹלָם וְלִמְזַבְחָהּ, [קיז] שְׁאִין נִכְנָס לְשָׁם אֶלָּא רְחוּץ יְדֵים וְרַגְלִים:

¹⁵⁰ כלים פרק א משנה ט.

¹⁵¹ לעיל פרק ה הל' יב.

¹⁵² ויקרא י.

¹⁵³ שם כא.

¹⁵⁴ שמות ל.

¹⁵⁵ כז ע"ב.

¹⁵⁶ הלכות ביאת המקדש פרק ו הל' א.

¹⁵⁷ כדמשמע במשנה כלים פרק א משנה ט.

¹⁵⁸ לאוין ס"ט.

¹⁵⁹ הל' ביאת המקדש פרק ו הל' ז.

¹⁶⁰ יש לציין כי עבודה של בעל מום אינה חייבת מיתה בידי שמים,

שלא כמו זר שעבד או כהן שעבד ללא קידוש ידים ורגלים. כמו כן מן הראוי להעיר שבבהמה פוסלים גם מומים פנימיים.

¹⁶¹ סנהדרין כב.

¹⁶² הל' ביאת מקדש פרק א הל' יד.

¹⁶³ ויקרא י, ו.

ביאור

[קטז] זו מדרגת הקדושה התשיעית¹⁶⁴. בעל 'תפארת ישראל'¹⁶⁵ מדייק מלשון המשנה בה לא הוזכר האולם, אלא ישירות ההיכל, שדין האולם הינו כחלק מההיכל (ולא חלק מהעזרה). [קז] נאמר בתורה¹⁶⁶ "וַעֲשִׂיתָ כִּיֹּר נְחֹשֶׁת וְכִנּוֹ נְחֹשֶׁת לְרַחֵצָה וְנִתְּנָה אֹתוֹ בֵּין אֹהֶל מוֹעֵד וּבֵין הַמִּזְבֵּחַ וְנִתְּנָה שָׁמָּה מִיָּם: וְרָחֲצוּ אֶהָרָן וּבָנָיו מִמֶּנּוּ אֶת יְדֵיהֶם וְאֶת רַגְלֵיהֶם: בְּבֹאֵם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד וְרָחֲצוּ מִיָּם וְלֹא יָמָתוּ אוֹ בְּגָשְׁתָם אֶל הַמִּזְבֵּחַ לְשִׁירַת לְהַקְטִיר אֲשֶׁה לַיהוָה"¹⁶⁷. מהפסוקים משמע כי קידוש ידיים ורגלים הינו הן לפני כניסה להיכל והן לפני עבודה על המזבח.

הלכה כב

[קח] בית קדש הקדשים מקדש ממנו, [קיט] שאין נכנס לשם אלא כהן גדול ביום הכפורים בשעת

העבודה:

ביאור

מראה קודש הקודשים

[קיח] זו מדרגת הקדושה העשירית והעליונה¹⁶⁸. בעל תוספות יו"ט שואל מדוע המשנה לא מנתה את עליית קדשי הקדשים, עליה נאמר במסכת מידות¹⁶⁹ שאין נכנסים אליה אלא רק אחת לשבע שנים? הוא מתרץ כי אין זה משום מעלת העליה, אלא כיוון שלא היה צורך להכנס אליה לכן לא נכנסו¹⁷⁰. [קיט] הדבר מבואר בתחילת פרשת אחרי מות¹⁷¹, בה נאמר "בְּזֹאת יָבֵא אֶהָרָן אֶל הַקֹּדֶשׁ".

הלכה כג

[קכ] מקום שהיה בעליה מכון על קדש הקדשים אין נכנסין לו אלא פעם אחת בשבוע, לידע מה הוא צריך לחזק בדרך. [קכא] בשעה שנכנסין הבנאים לבנות ולתקן בהיכל, או להוציא משם את הטמא, מצוה שיהיו הנכנסין כהנים תמימים. לא מצאו תמימים - יכנסו בעלי מומין. ואם אין שם כהנים - יכנסו לויים. לא מצאו לויים - יכנסו ישראל. מצוה בטהורים, לא מצאו טהורים - יכנסו טמאים. [קכב] טמא ובעל מום - יכנס בעל מום ואל יכנס טמא, שהטמא דחוי בצבור. [קכג] וכל הנכנסין להיכל לתקן [קכד] יכנסו בתיבות, אם אין שם תבות, או אי אפשר להם שיעשו בתבות, יכנסו דרך פתחים:

ביאור

[קכ] אומרת הגמרא בפסחים¹⁷²: "אבא שאול אומר: עליית בית קדשי הקדשים חמורה מבית קדשי הקדשים. שבית קדשי הקדשים כהן גדול נכנס לו פעם אחת בשנה, ועליית בית קדשי הקדשים אין נכנסין לה אלא פעם אחת בשבוע, ואמרי לה: פעמים בשבוע, ואמרי לה: פעם אחת ביוכל, לידע מה היא צריכה". הרמב"ם פוסק כדעה הראשונה בברייתא, שנכנסים לעליה אחת לשבע שנים לצורך בדיק הבית.

¹⁶⁴ כלים פרק א משנה ט.

¹⁶⁵ אות ס"ח.

¹⁶⁶ שמות ל, יח - כ.

¹⁶⁷ שמות ל, יט וכן מ, לא בשינוי לשון.

¹⁶⁸ כלים פרק א משנה ט.

¹⁶⁹ פרק ד משנה ה.

¹⁷⁰ וכן כתבו הר"ש והרא"ש. עיין לעיל פרק ב' הל' י"ג ב'לקט הבאורים' בנושא קדושת העליה.

¹⁷¹ ויקרא טז.

¹⁷² פו ע"א.

[קכא] אומרת הגמרא¹⁷³: "תנו רבנן: הכל נכנסין בהיכל לבנות, לתקן ולהוציא את הטומאה. ומצוה בכהנים, אם אין שם כהנים - נכנסין לויים. אין שם - נכנסין ישראלים, ואידי ואידי טהורין". כך מבאר המאירי שם: "כשהוצרכו ליכנס למקדש לבנות או לתקן, כגון רקועי פחים וכיוצא בו או להוציא משם את הטומאה, מצוה שיהיו נכנסין שם כהנים תמימים וטהורים. אם אין שם תמימים - יכנסו טמאים, טמא ובעל מום - יכנס טמא ואל יכנס בעל מום, שהטומאה דחויה היא בצבור. ואם אין שם טמא - יכנס בעל מום. וכל שיש כהנים אפילו טמאים ובעלי מומים - לא יכנסו אחרים. אין שם כהנים כלל - יכנסו לויים. לא מצאו לויים - יכנסו ישראלים".

[קכב] יש הגורסים ברמב"ם¹⁷⁴: "טמא ובעל מום - יכנס טמא ואל יכנס בעל מום, שהטומאה דחויה בצבור". לפי גירסא זו כיוון שהטומאה דחויה בצבור משמע שיש לה מציאות של היתר, אולם לבעל מום אין מציאות של היתר כלל.

הפתחים מהעליה לעבר הקודש

[קכג] נאמר במשנה במידות¹⁷⁵: "ולולין היו פתוחין בעליה לבית קדש הקדשים, שבהן היו משלשלין את האומנים בתבות, כדי שלא יזונו עיניהן מבית קדשי הקדשים". דהיינו: היו משלשלים את האומנים לצורך תיקון בקדש הקדשים מפתחים שהיו בקרקע העליה. אולם הרמב"ם כתב בהלכתנו כי גם כניסת אומנים להיכל נעשתה דרך הלולים. יתכן שהרמב"ם גרס כדברי הבריתא במסכת ערובין¹⁷⁶, בה נאמר: "תנו רבנן: הכל נכנסין בהיכל לבנות, לתקן ולהוציא את הטומאה. ומצוה בכהנים, אם אין שם כהנים - נכנסין לויים. אין שם לויים, נכנסין ישראלים. ואידי ואידי טהורין אין טמאין לא". אולם פסיקת הרמב"ם בנושא כניסת הטמאים שונה מדברי הבריתא. [קכד] נאמר בתוספתא¹⁷⁷: "מצוה שיכנסו בתיבות. אין שם תיבות - נכנסין דרך פתחים. וכן הוא אומר¹⁷⁸: 'וַיָּבֹאוּ הַכֹּהֲנִים לִפְנֵימָה בֵּית ד' לְטַהֵר וַיּוֹצִיאוּ אֶת כָּל הַטְּמֵאָה אֲשֶׁר מְצָאוּ בַּהֵיכָל ד'".

¹⁷³ ערובין קה ע"א.

¹⁷⁴ מעשה רוקח. ראה מאירי לעיל אות קא.

¹⁷⁵ פרק ד משנה ה.

¹⁷⁶ קה ע"א.

¹⁷⁷ כלים בבא קמא פרק א, ט.

¹⁷⁸ דברי הימים ב, כט.

לקט ביאורים

הלכה א

מהות מצוות 'מורא מקדש'

בגדרו של דין מורא מקדש יש מקום ללמוד בשני אופנים: א) אם החיוב הוא על יראה כפשוטה, רגש פנימי של יראה ופחד המתעורר בליבו של אדם. ב) או שהחיוב הוא בעשיית פעולות מסוימות המבטאות עניין של יראה (או המנעות מפעולות של היפך יראה).

חילוק זה מדגיש הרמב"ם בחילוקי הלשונות שלו בספר המצוות וביד החזקה. בספר המצוות כתב הרמב"ם: "היא שציונו לירא מן המקדש הזה מאד עד שנשים בנפשנו משא הפחד והיראה וזה מיראת מקדש". הרי מפורש בדבריו שתוכן מורא מקדש הוא הפחד והיראה שבנפש. בדבריו מעתיק הרמב"ם את דברי הספרא (פר' קדושים פרק ז) ההולך בשיטה זו. ועל פי זה מבואר גם סיום דברי הרמב"ם שם שמביא מהספרא "ושם נאמר גם כן לא מן המקדש אתה ירא אלא ממי ששיכן שכינתו במקום הזה", שבזה מבאר כיצד יתכן לעורר רגש של פחד ויראה בנפש מן המקדש, מצד יראת השכינה ששוכנת בבית זה.

אולם בספר היד החזקה נוקט הרמב"ם בשיטה שגדר מורא מקדש הוא פעולות של "מורא מקדש", וזאת על-פי ברייתא בש"ס (יבמות ו, ע"א). זהו שמקדים הרמב"ם בתחילת פרקנו: "ולא מן המקדש אתה ירא אלא ממי שציוה על יראתו", שאין כוונתו לשלול היראה מן המקדש עצמו אלא להדגיש דהיראה באן עניינה לא רגש היראה מן המקדש אלא קיום ציווי היראה – ציוה על יראתו במעשה. וזהו שממשיך הרמב"ם תיכף לאחר זה: "ואיזו היא יראתו? לא יכנס וכו".

ועל פי זה דברי הרמב"ם בהמשך ההלכות עולים כמין חומר: בהלכות ג' וד' מפרט הרמב"ם את הדינים שהם חלק ממצוות מורא מקדש, ואילו בהלכה ה' עוסק הרמב"ם ברגש היראה שבלב. בהלכה ג' פותח הרמב"ם: "וכל הנכנסין להר הבית נכנסין דרך ימין וכו'", ואח"כ מתאר את אופן היציאה לאחר העבודה: "כל שהשלים העבודה ונסתלק לו אינו יוצא ואחוריו להיכל וכו'" – ובה מסיים: "וכל זה הוא ליראה מן המקדש", כלומר: אעפ"י שהם רק עניינים של פעולות ולא עצם רגש היראה והפחד שבלב, מכל מקום נכלל כל זה במצוות מורא מקדש כיוון שהם "ליראה מן המקדש" – בשביל קיום מצוות יראה, שהיא במעשה. ואח"כ בהלכה ה' מתחיל בדין וגדר חדש במצות מורא מקדש – "וכל הנכנס לעזרה יהלך בנחת ... ויראה עצמו שהוא עומד לפני ד' וכו'". בהלכה זו לא עוסק הרמב"ם רק במעשה של יראה אלא גם ברגש היראה שבלב ונפש, והוא דין בפני עצמו. יסוד הלכה זו הוא שבהליכתו בעזרה צריך "שיראה עצמו שהוא עומד לפני ד'", שבדרך ממילא בא לידי רגש של יראה ופחד בלב (ולא רק יראה במעשה).

וזהו גם החילוק בין ההלכות הראשונות להלכה זו (הלכה ה'). ההלכות הראשונות הן גם בנוגע להר הבית, שמשם מתחיל החיוב לעשות ולהשמר במעשים של מורא מקדש. מה שאין כן חיוב רגש היראה והפחד שבלב לא חל עד שנכנסים לעזרה שאז הוא "עומד לפני ד'".

ויש להוסיף בזה, דעיקר עניין היראה המבואר כאן הוא מעשה היראה הנעשה מצד ציווי ד', ולא כל כך רגש היראה שבלב, והרי ביטול זה הוא בעיקר בזמן הגלות, שעיקר עניין הקבלת עול ויראה וביטול הוא בזמן הגלות, שלמרות הסתר השכינה הרי בני ישראל לומדים תורה ומקיימים מצוות, ואם כן הרי מהות ואיכות הביטול הוא בזמן הגלות יותר מבזמן הבית.

(ליקו"ש חלק ל"ז לפר' קדושים)

הלכה ב

דיני 'מורא מקדש'

כל אילו הדברים, שלא יכנס אדם להר הבית במקלו, ולא יקל ראשו, הם מכלל מורא מקדש. וכתב ביראים (סימן ת"ט) "והמורא מה היא אינו מפורש במקרא, ופירשו חכמים כל אחד לפי סברתו וחומר קדושתו". וכן כתב ב'מנחת חינוך' (מצוה רנ"ד) כי הכתוב מסרו לחכמים לפרש מה הם הדברים האסורים מחמחת מורא מקדש, ולקבוע תחום איסורן לפי קדושת המקום. בהר הבית – כנגד שער המזרח וכו'. ומבואר בדברי הרמב"ם דכל אילו אסור מן התורה משום 'מורא מקדש', וכן מבואר בסמ"ג (עשין קס"ד) ובחינוך וביראים (שם). וכן כתב בקרית ספר שאיסורן מן התורה, שאילו היו מדרבנן לא היו נוהדין בזמן הזה, וכן האיסור להטיל מים מן הצופים ולפנים הוא משום מורא מקדש. ועיין בבכור שם (בקכות נ"ד ע"א) שגם האיסור לפנות בין מזרח למערב הוא משום מורא מקדש. ובמנחת חנוך (שם) ובשו"ת בית אפרים (יו"ד סימן י') כתבו בדעת הרמב"ם שהוא הדין העושה בית תבנית היכל עובר משום מורא מקדש, וכן מפורש בספר החינוך. ובמאירי (ברכות ויבמות שם) כתב שמורא מקדש מן התורה אינו אלא מקדש עצמו, דהיינו מפתח העזרה ולפנים שהוא מחנה שכינה, אבל הר הבית אינו אלא מדברי סופרים, לפי שהוא מחנה לוויה ואים קריי מקדש. ('הר הקודש', הרב משה נחום שפירא, עמ' קצ"ט)

הלכה י

בדין עשיית מנורת שבעת קנים

דן במנורה שלה שבעת קנים אולם עליה שמונה נרות, ומורה להיתר שכן האיסור הינו כתבנית מנורת המקדש שלה שבעה קנים ושבעה נרות. כשם שהאיסור לבנות בית כתבנית ההיכל ואכסדרה כתבנית האולם הינו דוקא במידותיהם המקוריות, ואם שינה – מותר (רש"י), כן בכלים רק בשוים בכל שיעוריהם קיים איסור.

והמהרי"ק (שורש ע"ה) כתב שעשיית כלים גם בדוגמת כלי המקדש אסורה. הוא למד זאת מדברי בעלי התוספות האומרים שאסור לעשות אכסדרא, ששונה מן האולם שכן יש לה רק שלושה צדדים בעוד שלאולם היו ארבע צדדים, אולם עצם הדמיון לאולם אוסר את בניית האכסדרא. לגבי דברי רש"י, אותם הביא לעיל בעל החכם צבי, הוא מתרץ שרק בבניין בית רק כשקיים דמיון מוחלט ייחשב הדבר כאסור. לכן במנורה, לדעתו, קיים איסור גם אם אינה בתבניתה המדויקת של מנורת המקדש. בעל החכם צבי תמה על דבריו, ולא רואה שום מקום לחלק בין בניין בית לבין אכסדרא. לדעתו ברור שגם בניית אכסדרא אסורה כשהיא נעשית במבנה האולם המדויק. לגבי מנורה הוא סובר שמנורה כשרה אפילו אם אין לה את תבנית מנורת הזהב, שלה גביעים כפתורים ופרחים, אולם אם שינה בה ויש בה לדוגמא שבעה קנים ושמונה נרות הרי שאין זה בתבנית מנורת המקדש שלה שבעה קנים ושבעה נרות.

יש להוסיף כי ב'מקדש דוד' (סימן ב, א) כתב שרק את המנורה והשולחן אסור לעשות כתבניתם, שכן דווקא אותם אסרה תורה, ומכאן שכיור (לדוגמא) אסור. יתכן להוסיף בדבריו שדווקא מנורה ושולחן הינם גם חפצי חול, ויתכן שלכן דווקא בהם אסרו חכמים את עשייתם כתבנית כלי המקדש ממש. (שו"ת חכם צבי שאלה ס')

הלכה יד

האם עשרת הדברים שנאמרו בירושלים נוהגים כיום?

התשב"ץ (חלק ג' סימן ר"א) כתב שעשרת הדברים הללו נוהגי בזמן הזה, ומשום כך הכל מעלין לירושלים ואפילו בזמן הזה (כתובות ק"י). אולם בעל ה'כפתור ופרח' (פרק ו' ד"ה 'תוספות') כתב שמסתבר שמקצת מהקדושות הללו נוהגות כיום, אילו שהן "מעיקרי קדושת העיר, וקדושתה לעולם עומדת". אולם התקנות הקשורות לטומאה, וכן איסור השכרת הבתים, כל אילו נוהגים רק בפני הבית. הרדב"ז (חלק ב' סימן תרל"ג) הביא את דברי ה'כפתור ופרח' וכתב: "לא ראינו מימינו מי שנזהר באחת מהם, ולפיכך צריך לתת טעם נכון לכל החומרות", לדעתו רק בדברים הנוהגים מן התורה חלה קדושת העיר לדורות עולם. גם היעב"ץ סובר כך, וכתב שתקנות אילו נאמרו מפני קדושת וכבוד בית המקדש. וגם בעל ה'חכמת אדם' השמיט תקנות אילו בספרו 'שערי צדק' – שער משפטי הארץ' (פרק י"א).
(ה'הקודש' עמ' קפ"ו)

פרק ח

הלכה א

[א] שְׁמִירַת הַמִּקְדָּשׁ מְצוּת עֲשֵׂה. ואעפ"י שֶׁאֵין שָׁם פֶּחַד מְאֻיָּבִים וְלֹא מְלָסְטִים, [ב] שֶׁאֵין שְׁמִירָתוֹ אֶלָּא כְּבוֹד לֹו. אֵינוֹ דוֹמָה פְּלִטְרִין שֵׁישׁ עָלָיו שׁוֹמְרִין לְפִלְטְרִין שֶׁאֵין עָלָיו שׁוֹמְרִין:

ביאור

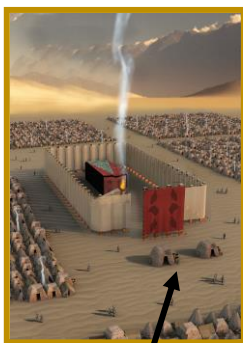
[א] כך מבאר הרמב"ם בספר המצוות¹: "היא שציוונו לשמור המקדש וללכת סביבו תמיד בכל לילה, כל הלילה, לגדלו ולכבדו ולרוממו. והוא אמרו יתעלה לאהרן²: "וְאַתָּה וּבְנֶיךָ אֲתָךְ לִפְנֵי אֱהֹל הָעֵדֻת", כלומר: שהם יהיו לפני תמיד".

[ב] לשיטת הרמב"ם השמירה הינה מפני כבוד הבית. זו לשון הילקוט³: "וְשִׁמְרָתָם אֶת מִשְׁמֶרֶת מִשְׁמֶרֶת הַקֹּדֶשׁ וְאֶת מִשְׁמֶרֶת הַמִּזְבֵּחַ"⁴ - גדולה למקדש שיש עליו שומרין, לא דומה פלטרין שאין עליו שומרין לפלטרין שיש עליו". הרא"ש כתב כי שמירה זו עניינה שלא יסיחו דעתם מן המקדש ביום ובלילה.

הלכה ב

[ג] וְשִׁמְרָהּ זֶה מְצוּתָהּ כָּל הַלַּיְלָה. [ד] וְהַשׁוֹמְרִים הֵם הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְאַתָּה וּבְנֶיךָ אֲתָךְ לִפְנֵי אֱהֹל הָעֵדֻת" (במדבר יח, ב), כְּלוּמָר: אֲתָם תִּהְיוּ שׁוֹמְרִים לֹו. וְהָרִי נֶאֱמַר "וְשִׁמְרוּ אֶת מִשְׁמֶרֶת אֱהֹל מוֹעֵד" (שם, ד), וְנֶאֱמַר "וְהַחֲנִיִּם קִדְּמָה לִפְנֵי אֱהֹל מוֹעֵד מִזְרָחָה מִשָּׁה וְאַהֲרֹן וּבְנָיו שׁוֹמְרֵי מִשְׁמֶרֶת הַקֹּדֶשׁ" (שם ג, לח):

ביאור

מיקום אוהלי משה ואהרן
מזרחית למשכן

[ג] לדעת הרמב"ם השמירה הינה מפני הכבוד, ולכן עיקר עניינה הינו דווקא בלילה שכן ביום נמצאים הכהנים במקדש⁵. בעל המנחת חנוך⁶ תמה על דברי הרמב"ם, שכן כבוד הבית הינו דווקא כששומרים עליו ביום, שהרי אז באים ישראל למקדש ואז עמידת השומרים מוסיפה כבוד בעיני הבאים. לכן לדעתו היתה שמירה הן בלילה והן ביום. כך אומר המאירי⁷: "כבר ידעת ששמירת המקדש מצות עשה, שנאמר בפרשת קרח: "ושמרו את משמרת אהל מועד". ולא סוף דבר שמירה מפחד אויבים בזמן המלחמות, או אף מחשש חרב של שלום כשרואין שכניהם מתגרים זה בזה, אלא אף בזמן

¹ עשה כב.

² במדבר, יח, ב.

³ במדבר פרק יח המשך רמז תשנ"ב.

⁴ במדבר יח, ה.

⁵ עיין בדברי המפרש למסכת תמיד (כח ע"ב).

⁶ מצוה שס"ח.

⁷ תחילת מסכת תמיד.

הבטוח מכל אותם הדברים צריך שמירה דרך כבוד ודרך מעלה יתירה". הרמב"ם, במורה נבוכים⁸, מרחיב אף הוא את גדר השמירה: "אבל מבואר שהשמירה והבקורת סביב המקדש תמיד, הרי זה רוממות לו וכבוד, וגם שלא יתפרצו הסכלים והטמאים אליו". אם כן מבואר כי גם לפי דברי הרמב"ם ניתן לומר שאמנם קיים גדר מיוחד של שמירה בלילה, אולם יש מקום לומר כי שמרו במקדש גם בשעות היום⁹. זו גם דעת הרא"ש¹⁰.

[ד] הרמב"ם מצטט פסוקים מן הציווי על השמירה במשכן, ומהם הוא למד על שמירת המקדש.

הלכה ג

[ה] ואם בָּטְלוּ שְׁמִירָה עָבְרוּ בְּלֹא תַעֲשֶׂה, שְׁנֵאָמַר: "וְשָׁמְרוּ אֶת מִשְׁמֶרֶת הַקֹּדֶשׁ" (בְּמִדְבָּר יח, ה), וְלִשׁוֹן שְׁמִירָה אֲזַהֲרָה הָיָא. [ו] הָא לְמִדָּת שְׁמִירָתוֹ מִצְוֹת עֲשֶׂה, וּבְטוּל שְׁמִירָתוֹ מִצְוֹת לֹא תַעֲשֶׂה:

ביאור

[ה] הרמב"ם מנה לאו זה בספר המצוות¹¹, אולם לא כל מוני המצוות מנו לאו זה¹². המהר"י קורקוס מבאר בדעת הרמב"ם כי "כל מקום שנאמר 'השמר', 'פן' ו'אל' אינו אלא לא תעשה"¹³. [ו] מבואר אם כן לדעת הרמב"ם כי מצוות שמירת המקדש יש בה הן מצוות עשה והן מצוות לא תעשה.

הלכה ד

[ז] מִצְוֹת שְׁמִירָתוֹ שִׁיחִי הַכֹּהֲנִים שׁוֹמְרִים מִבְּפָנִים וְהַלּוּיִם מִבְּחוּץ. וּכ"ד עֲדָה שׁוֹמְרִין אוֹתוֹ בְּכָל לַיְלָה תָּמִיד בְּכ"ד מְקוֹם, [ח] הַכֹּהֲנִים בְּג' מְקוֹמוֹת [ט] וְהַלּוּיִם בְּכ"א מְקוֹם:

ביאור

[ז] זהו לשון הספרי¹⁴: "'ואתה ובניך אתך לפני אהל מועד" - הכהנים מבפנים והלויים מבחוץ. אתה אומר כהנים מבפנים ולויים מבחוץ, או אלו ואלו מבפנים? תלמוד לומר: "ונלוו עליך ושמרו את משמרת אהל מועד". הא מה תלמוד לומר "ואתה ובניך אתך לפני אהל העדות" - הכהנים מבפנים ולויים מבחוץ".

[ח] במסכת מידות¹⁵ נאמר: "בשלשה מקומות הכהנים שומרים בבית המקדש, בבית אבטינס, ובבית הניצוץ, ובבית המוקד. והלויים בעשרים ואחד מקום". הגמרא במסכת תמיד¹⁶ לומדת מהפסוק¹⁷ "והחזים לפני המשכן קדמה לפני אהל מועד מזרחה משה ואהרן ובניו שמרים משמרת המקדש למשמרת בני ישראל והזר הקרוב יומת" כי "אהרן ובניו" המוזכרים בפסוק הם שלושה, כך ששלושה

⁸ חלק ג פרק מה.

⁹ עיין מאמרו של הרב ישראל אריאל שליט"א ב'צפיה' חלק ד (בהוצאת 'מכון המקדש') המבאר ממקומות שונים בכתבי הרמב"ם כי לשיטתו יש ארבעה חלקים במצוות שמירת המקדש: א. מפני מתנכלים. ב. מפני טמאים. ג. מפני כניסת זרים. ד. מפני הכבוד.

¹⁰ פרק א' במסכת תמיד.

¹¹ לא תעשה ס"ז.

¹² ראה הסמ"ג.

¹³ ערובין צו ע"א.

¹⁴ פרשת קרח פיסקא א'.

¹⁵ תחילת פרק א.

¹⁶ כו ע"א.

¹⁷ במדבר ג, לח.

כהנים הם השומרים. הרמב"ם בפרושו לתחילת תמיד מבאר כדעת רב אשי בגמרא שם, הלמד משלוש המילים "שומרים, משמרת, למשמרת" המופיעות בסוף הפסוק.

[ט] מבאר הברטנורא בפרושו למידות שם: "והלויים בעשרים ואחד מקום - שבעשרים וארבעה מקומות היו צריכים לשמור המקדש, כדכתיב בדברי הימים¹⁸: "לְמַזְרֵחַ הַלְוִיִּם נְשִׂאָה לְצִפּוֹנָה לַיּוֹם אֲרֶבֶעָה לַנֶּגֶבָה לַיּוֹם אֲרֶבֶעָה וְלְאַסָּפִים נְשִׂאָה לַפְּרָבִי לַמַּעֲרָב אֲרֶבֶעָה לְמַסְלָה נְשִׂאָה לַפְּרָבִי¹⁹", הרי כאן עשרים וארבעה משמרות. שלושה מהן היו לכהנים, כדאמרן ברישא, ועשרים ואחד ללוים. אף על גב [אעפ"י] דקרא לא אמר אלא לויים, כהנים נמי קרויין לויים, דכתיב²⁰ "וְהַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם בְּנֵי צְדוֹק".

יש לדייק מלשון הרמב"ם כי לא מדובר בעשרים וארבעה שומרים בודדים, אלא שבכל נקודת שמירה היה מניין – עדה. כך כתב גם בעל שלטי הגבורים²¹: "ובכל משמר ומשמר היו עשרה שומרים, על כן הכהנים היו שלושים והלויים היו מאתיים וארבעים בכל לילה²²".

הלכה ה

[י] וְהִיכָן הָיוּ שׁוֹמְרֵי? כֹּהֲנִים הָיוּ שׁוֹמְרֵי [יא] בְּבֵית אֲבִיטִינָס, [יב] וּבְבֵית הַנִּיצוֹץ, [יג] וּבְבֵית הַמוֹקֵד. [יד] בֵּית אֲבִיטִינָס וּבֵית הַנִּיצוֹץ הָיוּ עֲלִיּוֹת בְּנוֹיּוֹת בְּצֵד שְׁעָרֵי הָעֶזְרָה, [טו] וְהַרְוֵבִין הָיוּ שׁוֹמְרֵי שָׁם. [טז] בֵּית הַמוֹקֵד כְּפֶה וּבֵית גָּדוֹל הָיָה מְקַף רוֹבְדִין שֶׁל אָבֹן, [יז] וְזִקְנֵי בֵּית אָב שֶׁל אוֹתוֹ הָיוּ הָיוּ שְׁנַיִם שָׁם [יח] וּמִפְתָּחוֹת הָעֶזְרָה בִּידָם:

ביאור

[י] המשנה בתחילת מסכת תמיד מפרטת את מקומות השמירה בהר הבית ובמקדש. המשנה פותחת במקומות השמירה של הכהנים.

מראה פנים בית המוקד

[יא] לשכת בית אבטינס הינה 'לשכת הקטורת', בה היו מכינים ומאחסנים את הקטורת. לשכה זו ממוקמת בצידו הדרומי של המקדש, מעל שער המים²³.

[יב] לשכה זו היתה בצד הצפוני של העזרה, מערבית לבית המוקד. נחלקו הדעות לגבי שמה ותפקידה: בעלי התוספות בארו את שמה על שם ניצוצות חמה שזרחו בה, ה'תפארת

ישראל' מבאר שתמיד היה בה ניצוץ של אש ממנו יכלו להדליק את אש המזבח אם היא כבתה. [יג] בית המוקד אף הוא בצד הצפוני של העזרה²⁴.

¹⁸ א, פרק כו, יז.

¹⁹ כך מבאר המצודות דוד שם: "לְמַזְרֵחַ - עֵתָה מוֹנֶה וְהוֹלֵךְ שְׁמוֹת הַמִּקְוֹמוֹת אֲשֶׁר יִשְׁמְרוּ שָׁם, וּמִסְפַּר כְּתוֹת הַשׁוֹמְרִים. וְאֲשֶׁר בְּפֶאת הַמִּזְבֵּחַ יִהְיוּ וְכְתוֹת לְוִיִּם מִשְׁמָרִים. לַיּוֹם אֲרֶבֶעָה - רֹצֵה לֹמֵר: בְּכָל עֵת יִשְׁמְרוּ ד' כְּתוֹת. שְׁנַיִם שְׁנַיִם - יִתְכַּן שֶׁהָיוּ הָאֲסוּפִים שְׁתֵּים מִקְוֹמוֹת, וְלֹא מִזְכִּיר בְּלִשׁוֹן רַבִּים, וּבְכָל אֶחָד יִשְׁמְרוּ ב' כְּתוֹת, בְּמִקְוֹמוֹת חֲלוּקוֹת זוּ מִזֹּו. לְפֶרֶבֶר לְמַעֲרָב - כְּלָפִי הַמַּעֲרָב, אֶל הַפְּרָבִי, וְהוּא שֶׁם חֹדֶר מֵהָ. אֲרֶבֶעָה - יִהְיוּ אֲרֶבַע כְּתוֹת בְּמִסִּילָה הַהוּלָכָה אֶל הַפְּרָבִי, וְשְׁנַיִם בְּפֶרֶבֶר עֲצָמָה, וְהָיוּ הֵן בְּמִסְפַּר כ"ד. וְכֵן אֲר"ל".

²⁰ יחזקאל מד, טו.

²¹ פרק יז.

²² וכן עיין בעזרת כהנים עמ' קנד (מהדורה חדשה).

²³ עיין יומא פרק א משנה ה.

²⁴ ראה לעיל פרק ה' הל' ט' - י'.

מקומות שמירת הכהנים

[יד] לעומת בית המוקד, שהיה מבנה גדול, בית הניצוץ ובית אבטינס היו בנויות כעליות (קומה שניה) מעל שערי העזרה. יתכן שמשום כך הן נבחרו כמקומות השמירה של הכהנים, שכן מהן היו נקודות תצפית.²⁵

[טו] מבאר הרמב"ם בפירוש המשנה²⁶: "ונתבאר בגמרא שרובין הם הרובים ומורים בקשת, הנקראים פרחי כהונה". בהר המוריה כתב כי לדברי הרמב"ם 'רובים' הם פרחי כהונה. אולם בגמרא תמיד²⁷ נאמר: "התם דלא מטו למעבד עבודה קרי להו רובים, הכא דמטו להו למעבד עבודה קרי להו פרחי", כלומר: הרובים עדיין לא הגיעו לגיל עבודה בעוד שפרחי

הכהונה כבר רשאים לעבוד במקדש, ומשמע מכך שקיים הבדל בין 'רובים' ל'פרחי כהונה'. כנראה שהרמב"ם מפרש את הגמרא כדברי הפירוש המיוחס לרבנו גרשום שבתחילת הלילה כשהם מתחילים לשמור וכשהם עדיין לא עובדים במקדש, הם נקראים בשם 'רובים', אולם בסוף הלילה כשכבר סמוך לזמן העבודה הם נקראים בשם 'פרחי כהונה'²⁸.

הברטנורא מסביר כי רובים הם ילדים, דהיינו: בני פחות מ"ג שנים. התוספות יו"ט מוסיף כי כיוון שהם לא הגיעו עדיין לשלב העבודה עשאו לשומרים.

[טז] עיין לעיל פרק ה הלכות ט' – י' לגבי מבנה בית המוקד.

[יז] זקני הכהנים של המשמר שאמור לעבוד עם שחר במקדש היו ישנים מפני כבודם על הרובדים, שהם האיציטבאות שהיו מצידי בית המוקד.

[יח] כך מתארת המשנה במידות²⁹: "ומקום היה שם אמה על אמה, וטבלא של שיש וטבעת היתה קבועה בה, ושלשלת שהמפתחות היו תלויות בה. הגיע זמן הנעילה, הגביה את הטבלא בטבעת ונטל את המפתחות מן השלשלת, ונעל הכהן מבפנים, ובן לוי ישן לו מבחוץ. גמר מלנעול, החזיר את המפתחות לשלשלת ואת הטבלא למקומה, נתן כסותו עליה ישן לו. ארע קרי באחד מהם, יוצא והולך לו במסבה ההולכת תחת הבירה, והנרות דולקים מכאן ומכאן, עד שהוא מגיע לבית הטבילה".

הלכה ו

[יט] לא היו הכהנים השומרים יְשָׁנִים בְּכַגְדֵי כְהֻנָּה, אֲלָא מְקַפְּלִין אוֹתָן וּמְנִיחִין אוֹתָן [כ] כְּנֶגֶד רִאשֵׁיהֶן,

[כא] וְלוֹבְשֵׁין בְּגָדֵי עֲצָמָן [כב] וְיִשְׁנִים עַל הָאָרֶץ כְּדֶרֶךְ כָּל שׁוֹמְרֵי חֲצֹרוֹת הַמְּלָכִים שֶׁלֹא יִשְׁנוּ עַל

הַמְּטוֹת:

²⁵ בדרך אפשר ניתן לומר כי תפקידם היה לשמור על אש המזבח, ולכן הם היו בלשכות שיש בהן אש, וכן במיקום שיכול לשמש כמקום תצפית על גג המזבח.

²⁶ תמיד פרק א משנה א.

²⁷ כז ע"א.

²⁸ עיין בספר מנחת יהודה וירושלים – עץ יוסף עמ' 135.

²⁹ פרק א משנה ט.

ביאור

[יט] נאמר במשנה בתמיד³⁰: "לא היו ישנים בבגדי קודש, אלא פושטין ומקפלין ומניחים אותן תחת ראשיהן, ומתכסים בכסות עצמם".

[כ] הברטנורא מדייק כי בגדי הכהונה היו מונחים כנגד ראשיהם, ולא תחת ראשיהם, שכן היה בהם שעטנז.

[כא] כמבואר במשנה שם "ולובשים כסות עצמם".

[כב] במשנה שם נאמר: "ופרחי כהונה איש כסתו בארץ". מבאר הברטנורא כמו הרמב"ם: "שלא היו יכולים לשכב שם על גבי מיטות, אלא בארץ כדרך שומרי חצרות המלכים".

הלכה ז

[כג] אֶרֶץ קָרִי לְאֶחָד מֵהֶן, [כד] הוֹלֵךְ בְּמִסְכָּה שֶׁתַּחַת הַקֶּרֶקֶע [כה] שֶׁהַמְּחִילוֹת הַפְּתוּחוֹת לְהַר הַבַּיִת לֹא נִתְקַדְּשׁוּ. [כו] וְטוֹבֵל וְחוֹזֵר וְיוֹשֵׁב אֶצֶל אֶחָיו הַכֹּהֲנִים [כז] עַד שֶׁנִּפְתְּחוּ הַשְּׁעָרִים בְּבֹקֶר, יוֹצֵא וְהוֹלֵךְ לוֹ:

ביאור

[כג] משנה זו מופיעה הן בתחילת מסכת תמיד, והן בפרק א של מידות³¹, בשינויי לשון.

[כד] כפי שכבר התבאר לעיל³² מלשכת המוקד היתה ירידה אל בית הטבילה. ירידה זו נקראת בשם 'מסיבה'. הכהן בעל הקרי ירד לבית הטבילה באמצעות מסיבה זו, כיוון שבעל קרי לא רשאי להכנס לעזרה ואף להר הבית³³.

[כה] זו תוספת לשונו של הרמב"ם על דברי המשנה לעיל, ומשמעותה כי כיוון שהפתח הראשי למחילה זו פונה לכיוון הר הבית הרי שמחילה זו אינה קדושה בקדושת העזרה ולכן הכהן יכול לרדת דרכה למקוה.

[כו] מלשון הרמב"ם משמע כי לאחר הטבילה הכהן חוזר לאחיו הכהנים בבית המוקד³⁴,

שכן כעת הוא כבר בגדר של 'טבול יום' והוא רשאי לשבת בחלק של בית המוקד שהינו חול³⁵.

[כז] יש לציין כי במשנה במידות³⁶ מובאת

דעתו של רבי אליעזר בן יעקב, וזו לשונו: "במסיבה ההולכת תחת החיל יוצא והולך לו בטדי". דהיינו: לדעתו מיד לאחר הטבילה הכהן יוצא דרך מחילה מיוחדת שהובילה אותו לעבר שער טדי, הוא השער

מראה המקווה מתחת בית המוקד

³⁰ פרק א משנה א. משנה זו מופיעה בקיצור לשון גם במידות פרק א משנה ח.

³¹ משנה ט.

³² פרק ה הל' יא.

³³ פסחים סח ע"א. הרמב"ם אמנם לא הזכיר במפורש את דינו של בעל קרי, אולם עיין ברמב"ן (דברים כג, י) וכן במשנה למלך בהלכות

ביאת המקדש פרק ז הל' ג.

³⁴ כך באר גם הברטנורא.

³⁵ שכן כניסת טבול יום נאסרה לעזרת נשים, ולא להר הבית. אם כי עיין ב'תפארת ישראל' אות כ"ז הסובר שגזרו שלטבול יום אסור

להכנס גם למחנה לוי, שהוא הר הבית, ובמקרה של בעל קרי הקלו שישאר במחנה לוי עד פתיחת שערי העזרה.

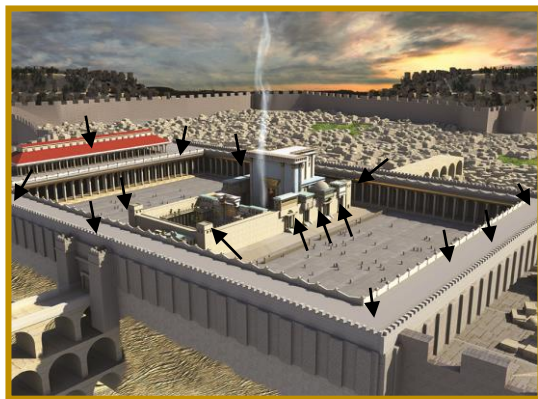
³⁶ פרק א משנה ט.

שבצפון הר הבית³⁷. מכאן שלדעת רבי אליעזר בן יעקב הכהן בעל הקרי שטבל לא המתין לפתיחת השערים אלא יצא מיד.

הלכה ח

[כז*] וְהִיכָן הָיוּ הַלְוִיִּם שׁוֹמְרִים? [כח] עַל חֲמִשָּׁה שְׁעָרֵי הַר הַבֵּית, [כט] וְעַל אַרְבַּע פְּנוֹתָיו מִתּוֹכוֹ, [ל] וְעַל אַרְבַּע פְּנוֹת הָעֶזְרָה מִבְּחוּץ, שְׁאֲסוּר לִישֵׁב בָּעֶזְרָה. [לא] וְעַל חֲמִשָּׁה שְׁעָרֵי הָעֶזְרָה [לב] חוּץ לָעֶזְרָה, שְׁהָרֵי הַכְּהֻנִּים שׁוֹמְרִים [לב*] עַל שַׁעַר הַמּוֹקֵד וְעַל שַׁעַר הַנִּיצוֹץ - הָרִי שְׁמוֹנָה עָשָׂר מְקוֹם:

ביאור

מקומות שמירת הלויים

[כז*] משנה בתחילת מסכת מידות.
[כח] עיין לעיל (פרק ה הלכה ב) כי זהו מניין שערי הר הבית³⁸.
[כט] בארבע פינות רחבת הבית, בסמוך לחומה.
[ל] שומרי העזרה שמרו בארבע פינותיה, אולם בצד החיצוני של החומה, זאת כיוון שאסור להם לישוב בתוך העזרה³⁹. הברטנורא מביא רמז מהפסוק "שנים לפרבר" – כלפי בר, דהיינו: מחוץ לחומת העזרה.

[לא] לדעת הרמב"ם היו שבעה שערים

לעזרה⁴⁰, אולם הלויים שמרו רק על חמישה מהם. את הסיבה מבאר הרמב"ם לקמן: שכן על שנים מהשערים הללו שמרו הכהנים, ולכן לא היה צורך במשמר נוסף של הלויים.

[לב] סיפא זו לא ניזכרת במשנה, אולם כיוון שהשערים הינם בתוך העזרה⁴¹ לכן אי אפשר לישוב בהם, לכן על השומרים לישוב מחוץ לעזרה.

[לב*] עיין ב'לקט באורים' לעיל⁴², באורו של הרבי מלובאוויטש מדוע הרמב"ם אומר בהלכתנו "על שער המוקד ועל שער הניצוץ", בעוד שבהלכה ה' לעיל אמר הרמב"ם "בבית הניצוץ ובבית המוקד".

הלכה ט

[לג] וְעוֹד שׁוֹמְרִים [לד] בְּלִשְׁכַּת הַקֶּרֶן, [לה] וּבְלִשְׁכַּת הַפְּרָכָת, [לו] וְאַחֲרֵי בֵּית הַפְּרָכָת:

ביאור

[לג] פרט לשמונה עשרה המקומות בהם שמרו הלויים, שהוזכרו בהלכה הקודמת, שמרו הלויים בעוד שלושה מקומות⁴³. אפשר לומר כי הרמב"ם הפריד הלכות אלו, שכן שלושת המקומות

³⁷ עיין לעיל פרק ה הל' ב' ובבאורנו הערה י.

³⁸ עיין באורנו שם לגבי שמוניהם בימי הבית השני.

³⁹ ברטנורא ו'תפארת ישראל'.

⁴⁰ לעיל פרק ה הל' ד.

⁴¹ עיין לעיל פרק ו בבאורנו אות ל"ו.

⁴² פרק ה הל' ד.

⁴³ מפורטים אף הם בתחילת מסכת מידות.

הנוספים הינם בסמוך ללשכות (או בתוכן). מבואר לסיכום כי לדעת הרמב"ם קיימים עשרים וארבעה משמרות, עשרים ואחד מהם של ליום ועוד שלושה של כהנים⁴⁴.

[לד] לשכת הטלאים, שהינה הלשכה המערבית-דרומית בבית המוקד⁴⁵. בעל עזרת כהנים⁴⁶ מסביר כי בימי הבית השני יראו שהכותים לא יטילו מום בטלאים שהיו בלשכה זו.

[לה] היא הלשכה בה ארגו את הפרוכות. מיקומה לא ידוע⁴⁷. לדעת בעל עזרת כהנים⁴⁸ גם בלשכה זו

אחורי בית הכפור

חששו שהכותים יטמאו את הפרוכת, וזו טירחה גדולה ביותר להטבילה.

[לו] הצד האחורי של קדש הקדשים. נקרא כך על שם הכפורת שניסתה את ארון הברית⁴⁹. לא ברור מלשון הרמב"ם אם השמירה היתה מאחורי קיר ההיכל המערבי, או בתוך התאים הסמוכים לקיר קדש הקדשים. לדעת הרא"ש היתה לשכה במערב הבית, מאחורי קדש הקדשים, וממנה פתח קטן לקדש הקדשים. פתח זה נועד רק כדי להכשיר את אחורי ההיכל לשחיטת קדשים קלים, שכן אז האזור שאחורי המקדש נחשב אל מול "פתח אוהל מועד", שכן יש לו פתח אל קודש הקדשים. לדעת בעל עזרת כהנים קבעו שם מקום שמירה משום כבוד קדש הקדשים.

הלכה י

[לז] וּמַעֲמִידֵינִי מִמֶּנֶּה אֶחָד עַל כָּל מִשְׁמֶרֶת הַשּׁוֹמְרִים, [לח] וְאִישׁ הָרַבִּית הָיָה נִקְרָא, [לט] וְהָיָה מִחֹזֶר עַל כָּל מִשְׁמֶרֶת וּמִשְׁמֶרֶת כָּל הַלַּיְלָה וְאַבּוּקוֹת דְּלוּקוֹת לִפְנֵי. [מ] וְכָל מִשְׁמֶרֶת שְׁאִינוּ עוֹמֵד וְאוֹמֵר לוֹ: "אִישׁ הָרַבִּית, שְׁלֹם עָלֶיךָ" נִכָּר שֶׁהוּא יָשָׁן. [מא] חוֹכְטוּ בְּמִקְלוֹ, וְרִשּׁוֹת הָיָה לוֹ לְשָׂרוֹף אֶת כְּסוּתוֹ, [מב] עַד שֶׁהָיוּ אוֹמְרִין בִּירוּשָׁלַיִם: "מָה קוֹל בְּעֶזְרָה? קוֹל בֶּן לִוִּי לֹקֵה וּבִגְדָיו נִשְׂרָפִין שְׂשִׁינָן עַל מִשְׁמֶרֶתוֹ":

ביאור

[לז] זהו אחד מחמישה עשר הממונים שהיו במקדש⁵⁰, ותפקידו מתואר במסכת מידות⁵¹. [לח] ב'תפארת ישראל'⁵² מבאר כי היו כמה ממונים, כשראשם נקרא בשם 'בן ביבאי'⁵³ זאת על-שם הממונה הראשון שהיה נקרא כך.

⁴⁴ עיין בספר 'עזרת כהנים' (עמ' קמ"ד במהדורה החדשה) המסכם את השיטות הנוספות בנדון. בעלי התוספות סוברים כי בג' מקומות שומרים כהנים ולוים יחד. הסמ"ג והברטנורא סוברים כהתוספות, אלא שולדעתם בג' מקומות אילו הלויים אינם שומרים אלא משמשים את הכהנים.

⁴⁵ לעיל פרק ה הל' י.

⁴⁶ עמ' קנ"ח במהדורה החדשה.

⁴⁷ ב'תפארת ישראל' אות י' אומר כי יתכן וזהו אחד מל"ח התאים שהקיפו את ההיכל.

⁴⁸ עמ' ק"ס במהדורה החדשה.

⁴⁹ ראה 'תפארת ישראל' אות י"א.

⁵⁰ עיין הלכות כלי המקדש פרק ז הל' ד.

⁵¹ פרק א משנה ב.

⁵² אות י"ב.

[לט] איש הר הבית היה מפקח על משמרות הר הבית. מסתימת לשון הרמב"ם משמע שהיה מפקח גם על משמרות הכהנים, ולא רק על משמרות הלויים.⁵⁴ בגמרא תמיד⁵⁵ מבואר כי בידי איש הר הבית היו מפתחות הר הבית.

שריפת בגדי שומר

[מ] גם זה מופיע במשנה מידות שם. מלשון המשנה לא ברור אם איש הר הבית הוא שאומר לשומר "שלום עליך"⁵⁶, או שעל השומר לקום כדי להקביל את פניו של איש הר הבית. דעת הרמב"ם היא שעל השומר לקום לפני איש הר הבית.

[מא] מבואר מלשון הרמב"ם (וכן לשון המשנה) שאיש הר הבית מכה את השומר הישן במקלו, אולם לא תמיד הוא שורף את בגדיו וזו 'רשות' שניתנה לו לשרוף את כסותו. בספר עזרת כהנים⁵⁷ מביא כמה סברות לעניין זה: משום איסור בל תשחית, כבוד הבריות, או שעונש זה ניתן לשומרים שניתפסו מספר פעמים בשנתם. [מב] קול הצווחות של השומר הגיע עד לירושלים. מבואר מהלשון כי הם סברו שהצווחות הגיעו מעזרת המקדש, ולכן שאלו "מה קול בעזרה"? אולם למעשה קול זה הגיע מהר הבית – מקום שמירת הלויים.⁵⁸

הלכה יא

[מג] בשחר קדם שיעלה עמוד השחר, סמוך לו, [מד] יבוא המזמנה של מקדש [מד] וידפק על הכהנים שבבית המוקד, והן פותחין לו. [מה] נטל את המפתח, ופתח את השער הקטן שבין בית המוקד ובין העזרה. [מו] ונכנס מבית המוקד לעזרה, ונכנסו אחרי הכהנים [מז] ושתי אבוקות של אור בידם. [מח] ונחלקו לשתי כתות: כת הולכת למזרח, וכת הולכת למערב, [מט] והיו בודקין והולכין את כל העזרה [נ] עד שיגיעו שתי הכתות למקום בית עושי חביתין. [נא] הגיעו אלו ואלו אומרים שלום הכל שלום, [נב] והעמידו עושי חביתין לעשות חביתין:

ביאור

[מג] נאמר במשנה בתמיד⁵⁹: "וכי באיזו שעה הממונה בא? לא כל העיתים שוות. פעמים שהוא בא מקריאת הגבר, או סמוך לו מלפניו או מלאחריו". מבואר במשנה כי לא היה זמן קבוע לבואו של הממונה שהיה משכים את הכהנים הלנים בבית המוקד. לפי לשון המשנה זמן זה סמוך לקריאת הגבר, יש המפרשים שזהו זמן קריאת התרגול⁶⁰, ויש המבארים⁶¹ שזהו זמן קריאתו של אדם

⁵³ בגמרא יומא כג ע"א נאמר "בן ביבאי על הפקיע", ומחלוקת בגמרא שם אם הוא ממונה על ה"פקיע" – רצועת המלכות, או על הפתילות של נרות המקדש.

⁵⁴ עיין ב'תפארת ישראל' (בועז) במידות שם אות ג. אולם בתוספות יו"ט שם חולק עליו, שכן לדעתו משמו משמע שהוא היה אחראי על משמרות הר הבית בלבד, שהיו מאוישים על-ידי לויים בלבד.

⁵⁵ כז ע"ב.

⁵⁶ כך מבואר ב'תפארת ישראל' אות ט"ו.

⁵⁷ עמ' קע"ב-קע"ג במהדורה החדשה.

⁵⁸ כך מבאר בעזרת כהנים עמ' קע"ד.

⁵⁹ תמיד פרק א משנה ב.

⁶⁰ ברטנורא.

⁶¹ 'תפארת ישראל' אות ל"ב.

המכריז כל בוקר סמוך לעלות השחר "קומו כהנים לעבודתכם". בפירוש המשנה בתמיד שם מבאר הרמב"ם כי זמן זה הינו סמוך לעלות השחר.

[מד] במשנה יומא⁶² מבואר כי הממונה אמר להם "צאו וראו אם הגיע זמן השחיטה". מיהו הממונה הנזכר כאן? לדעת הרמב"ם⁶³ הוא הממונה על הזמנים. לדעת הברטנורא שם זהו סגן הכהן הגדול, אך לדעת התוספות יו"ט זהו הממונה על הפייסות (שכן לקמן מבואר כי הוא עורך את הפייס בין הכהנים). [מה] במשנה תמיד נאמר כי הוא פתח "את הפשפש". לדעת הרמב"ם זהו שער קטן⁶⁴.

מראה פנים בית המוקד

[מו] הממונה, ובעקבותיו הכהנים, נכנסו בשתי קבוצות לעזרה כדי לבדוק אותה. במשנה תמיד שם נאמר כי הם עברו דרך ה'אכסדרא', שאילו עמודים שהקיפו את צידי העזרה⁶⁵.

[מז] זמן זה סמוך לעלות השחר, ולכן יש צורך בלפידים כדי לסרוק את העזרה. [מח] הכהנים מתפצלים לשתי קבוצות: אחת פוסעת לימין השער והשניה לשמאלו. [מט] הברטנורא מבאר כי הכהנים בדקו אם כלי השרת נמצאים במקומם⁶⁶. [נ] שתי הכתות הקיפו את העזרה מצדיה, ולבסוף הגיעו ללשכת עושי חביתין הנמצאת מדרום לשער ניקנור.

[נא] כל כת שאלה לשלום הכת השניה, כדי לוודא שלא חסר אף אחד מכלי המקדש⁶⁷. [נב] מבין הכהנים מינו כהנים שיחלו לחמם מים כדי להכין את מנחת החביתין של הכהן הגדול⁶⁸.

הלכה יב

[נג] כַּסְדֵּר הָזֶה עוֹשִׂין בְּכָל לַיְלָה וְלַיְלָה, [נד] חוץ מַלְיָלִי שֶׁבֶת שָׁאִין בְּיָדָם אֹר אֶלָּא בּוֹדֵקִין בְּנֵרוֹת הַדְּלוּקִין שֶׁם מַעְרֵב שַׁבָּת.

ביאור

[נג] גם בליל שבת נעשה סדר זה, שהינו חלק מסדר עבודת התמיד במקדש. [נד] בליל שבת קיים שינוי אחד, שכן למרות שטלטול נר בשבת הינו תקנת חכמים משום 'שבות', ונפסק כי 'אין שבות במקדש'⁶⁹, למרות זאת כיוון שניתן להשתמש בנרות שדלקו במקום מערב שבת לא התיירו שבות זו⁷⁰.

⁶² פרק ג משנה א.

⁶³ עיין הל' כלי המקדש פרק ז הל' ב.

⁶⁴ ראה גם פרק ד הל' ו לעיל.

⁶⁵ ברטנורא.

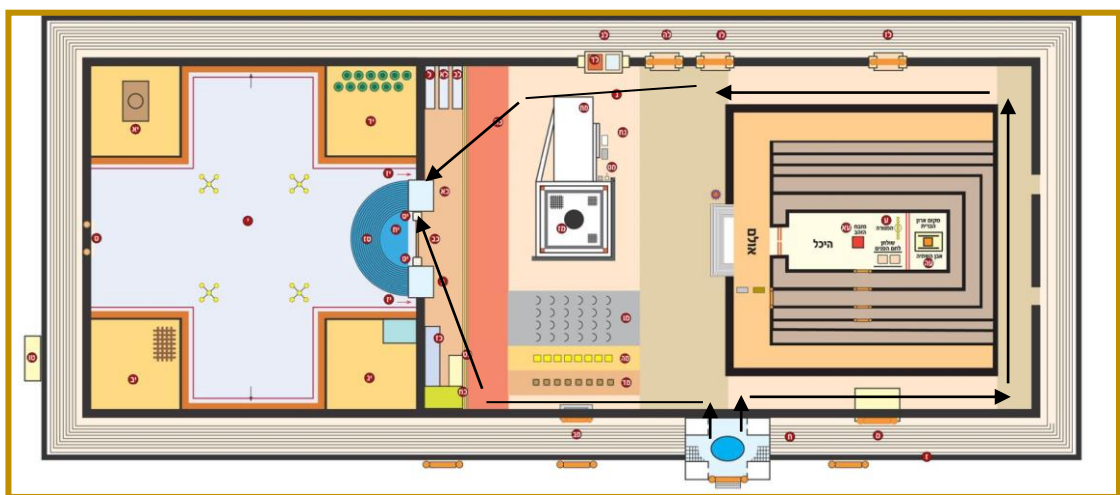
⁶⁶ מכאן משמע כי כלי שרת היו נשארים מונחים בעזרה.

⁶⁷ 'תפארת ישראל' אות מ"ו.

⁶⁸ אמנם לפי סדר עבודת התמיד מנחתו לא קרבה ראשונה, אולם קדימות זו הינה מפני כבודו.

⁶⁹ רמב"ם הלכות שבת פרק כא הל' כז.

⁷⁰ כסף משנה.

מסלול הליכת הכהנים עם שחר בעזרה

לקט ביאורים

הלכה א

שמירת המקדש היא שמירה לכל העולם

נאמר במדרש שכל מה שהיה בבריאת העולם היה במשכן, ומשכן ומקדש עניינם אחד. העולם נתמוטט על-ידי חטא אדם וחווה ונחש הקדמוני, והיתה השמירה שלא תחזור לקילקולה הראשון. והוצרכה לשמירה מעולה, כי המקדש הוא העמדת העולם וקיומו, ומשמם יוצאת השמירה לכל העולם.
(סמיכת חכמים' לרבי נפתלי הכהן)

שמירת המקדש בזמן הזה

לא התבאר בדברי הרמב"ם אם מצוה זו נוהגת בזמן הזה. מפשטות דבריו משמע שאינו נוהג בזמן הזה, שהרי לא כתב שיהא נוהג עכשיו כמו שכתב גבי מצוות מורא מקדש (פרק ז הל' א), ובספר החנוך (מצוה שפ"ח) כתב במפורש ששמירת המקדש נוהגת בזמן הבית. למעשה נחלקו בכך האחרונים. בספר 'משכנות לאביר יעקב' האריך להוכיח שמצוות שמירת המקדש נוהגת בזמן הזה, כמו מצוות מורא מקדש, כיוון שקדושת המקדש לא בטלה וכן מטעם שלא יכנסו לשם טמאים. ואף שאי אפשר לקיים שמירה מבפנים, מכל מקום מבחוץ מסביב לשערי הכניסה להר הבית אפשר לקיים מצוות שמירת מקדש. על כן לדעתו יש למנות כהנים ולוים שיתעסקו בשמירה זו. וכן נוטה גם דעת הגאון האדרי"ת. אולם לדעת בעל ה'אבני נזר' (חלק יורה דעה חלק ב' סימן תמ"ט) אין מתוות שמירת המקדש בזמן הזה, שאף לפי מה שכתב הרמב"ם שאין השמירה מפני הגנבים אלא מפני הכבוד הרי שמכל מקום צריך לשמור את הכלים שכן אין זה כבוד המקדש שיהי הפקר, ובזמן הזה אין על מה לשמור. כמו כן: הרי איננו יודעים את יחוסי הלויים, שהרי דוד ושמואל חילקו את המשמרות למשוררים ושוערים, ומשורר ששמר חייב מיתה. ומאין נדע כיום מי הם השומרים? לכן אי אפשר לדעת לקיים את מצוות השמירה בזמן הזה. אולם האדרי"ת ('משכנות לאביר יעקב' חלק ב' דף ט') ענה לטענה השניה של בעל ה'אבני נזר' שאין חובה על הבנים לאחוז אומנות אבותיהם, ולדעתו הדבר פשוט שיוכלו הלויים לבחור לעצמם את העבודה הטובה להם. לדעת בעל 'הר הקודש' יכולים ישראלים לעסוק כיום במצוה זו, זאת על-פי דברי ה'מנחת חנוך' (מצוה שפ"ט) שאזהרת הלויים לעסוק איש במלאכתו אינה חלה על ישראלים. מכיוון שכך, כיוון שהלויים והכהנים אינם יכולים להתעסק במצוה זו, היא לוכל להתקיים על-ידי הישראלים.
(ה'הר הקודש' עמוד ר)

הלכה ב

שמירת המקדש ביום או בלילה?

הסוברים שמצוות שמירת המקדש בלילה בלבד:

- א. הרמב"ם בהלכתנו. וכן בספר המצוות מהדורת ר"ח הלר (מצוה כ"ב) - "שציונו לשמור המקדש וללכת סביבו תמיד בכל לילה כל הלילה".
- ב. הרמב"ן בפירושו לתורה (במדבר א', נ"ג) - וזו לשונו: "וטעם ושמרו הלויים את משמרת משכן העדות, שישמרו אותו בלילה וילכו סביב למשכן".
- ג. ספר החנוך מצוה שפ"ח:

ד. **משנה למלך** בהלכות בית הבחירה שם, המבאר את דעת הרמב"ם.
ה. **הרש"ש (בתחילת מידות)** - מקשה על השיטה המחייבת שמירת יום ולילה, שהרי לומדים שהכהנים שומרים בג' מקומות מאהרן ובניו. כיצד יתכן שהם ישמרו גם ביום, הרי הם צריכים אז לעבוד במקדש!
הסבר שיטתם: השמירה במקדש הינה דין במקדש, שיהיה לו כבוד, ולכן כיוון שביום קיימת עבודה במקדש הרי שאין צורך בשומרים. מבאר בעל ה'תפארת ישראל' (בועז, ריש תמיד): "דביום אין צריך שישמרו לסימן כבוד דבלא זה על ידי הליכת כהנים אנה ואנה כבוד אומר כולו. אבל בלילה שאין בו עבודה, ורוב הכהנים העובדים ישנים, צריך להראות כבוד וגדולה להבית הקדוש על-ידי המשמרות ששומרים לבוקר".

הסברים שמצוות שמירת המקדש ביום ובלילה:
א. **המפרש לתמיד (תמיד כה ע"ב)** – השמירה במקדש הינה כדרך שומרי העיר, השומרים ביום ובלילה.
ב. **הרא"ש (שם)** – עניין השמירה הוא למנוע היסח הדעת מהמקדש, לכן היא נעשית סביבו באופן מתמיד.
ג. **הראב"ד (שם)** – חובת השמירה ביום ובלילה. עם זאת הוא מחלק שם שהשמירה בשערי הצפון והדרום נעשתה דווקא ביום, ובשאר המקומות ביום ובלילה.
ד. **הגר"א (תמיד פרק א משנה א)** – השמירה הזו נאמרה למשה ואהרן לחנות לפני המשכן יומם ולילה ולמנוע כניסתם של זרים.
ה. **ה'חפץ חיים' ('זבח תודה' למסכת תמיד)** - לדעתו שומרים כל היום והלילה, שהרי נאמר בתורה "והחונים לפני המשכן קדמה", ופסוק זה דרשה הגמרא. לדעתו עיקר טעם השמירה הו' שלא יכנס זר למקדש, ולכן צריך לשמור גם ביום.
הסבר שיטתם: שמירת המקדש הינה דין בשומרים, הכהנים והלויים, שלא יסיחו דעתם מהמקדש. לכן יש להציב שומרים שזה יהא תפקידם.

הלכה ד

מניין השומרים במקדש

שלוש שיטות קיימות בנדון בדברי המפרשים:
א. **הרמב"ם** – בג' מקומות שומרים הכהנים לבדם ללא לויים, ובכ"א מקומות שומרים לויים ללא כהנים.
ב. **בעלי התוספות** – הכהנים שומרים בג' מקומות והלויים עימם, ועוד שומרים לויים ללא כהנים בי"ח מקומות.
ג. **הברטנורא והסמ"ג** – הלויים שומרים בכ"א מקומות וכן ג' מקומות עם הכהנים. בג' מקומות אילו אין זו שמירה אלא הם כמו משרתים לכהנים, ולכן הכהנים למעלה והלויים למטה, לקיים הנאמר "וילוו עליך וישרתוך".

הלכה יא

סיום הלכות בית הבחירה – כבוד המקדש

בהלכות המופיעות בסיום הלכות בית הבחירה ישנם כמה דיוקים כלליים:
א) למה מביא הרמב"ם עניין זה של בדיקת העזרה על-ידי הכהנים – בהלכות שמירת בית המקדש? תוכן של הלכות יא ויב אינו שייך לכאורה לשמירת המקדש אלא אל ההכנה וההקדמה לסדר עבודת היום. הרי זה שייך להלכות תמידין ומוספין (ואמנם זה כתוב שם בקיצור)?

ב) ההלכה האחרונה (יב) היא המשך להלכה שלפניה, אלא שיש בזה שינוי – אם כן למה חילק זה הרמב"ם בהלכה בפני עצמה?

הביאור בזה: הפרטים המבוארים בפרק זה הם משום כבוד המקדש. על פי זה יש לומר שגם עניין הבדיקה הוא משום כבוד הבית – ומזה הטעם קבע הרמב"ם הלכות אלו (יא ויב) בפרק זה. הבדיקה היתה לא רק בתור הכנה לעבודת המקדש, אלא בתור כבוד המקדש. תוכן הכבוד שעל ידי שמירת המקדש הוא שהשמירה מורה שאין היסח הדעת מהמקדש (עיין 'פניני הרבי' לעיל הלכה א) כך הוא בנוגע להבדיקה – על-ידי שבכל יום בתחילתו בודקים את העזרה הרי שמוסיפים בכבוד המקדש. על פי זה יומתק מה שהכהנים הבודקים היו אומרים (לאחרי הבדיקה) אלו לאלו "שלום הכל שלום" – כי זהו לשון של כבוד.

לפי זה תתורץ השאלה מדוע חילק הרמב"ם את הלכה יב כהלכה בפני עצמה, ובהקדים: בעניין נס השמן דחנוכה, ש"טמאו כל השמנים שבהיכל ... בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן מונח בחותמו של כהן גדול". ידועה השאלה: ישנה דעה (פסחים עז, ע"א) שטומאה הותרה בציבור – אם כן לדעה זו מדוע היה זקוק הקב"ה לעשות נס בשמן, הרי אפשר היה להדליק גם בשמן טמא? ומתרצים המפרשים: רצה הקב"ה להראות את "חיבתן של ישראל", ולכן עשה את הנס כדי שישראל יקיימו את מצוות הדלקת נרות המנורה באופן שאין צורך להזדקק להיתר שהותרה הטומאה.

כך יש לומר גם בעניננו: אילו לא היתה בדיקת הכהנים במקדש אלא סתם הנהגה במקדש, או אפילו – חלק מעבודת המקדש, הרי שהדין הוא שאין שבות במקדש. אבל מאחר שהבדיקה קשורה עם כבוד המקדש, היינו הדגשת גודל כבוד המקדש, לכן לא מתאים בזה שהבדיקה תהיה מלכתחילה באופן שיזדקקו להיתר של 'אין שבות במקדש'. יתרה מכך: לא זו בלבד שהיו בודקים את המקדש כל יום כדי להדר בכבודו (הל' יא) אלא שהבדיקה היתה באופן מהודר ומכובד שלכן לא השתמשו בשבת בשום היתר (של אין שבות במקדש), אלא בודקין בנרות הדלוקין מערב שבת. ומזה מובן מדוע הל' יב' הינה הלכה נפרדת בפני עצמה, שכן בה מודגש באופן מיוחד כבוד המקדש.

ומזה הטעם זהו הסיום של פרק ח מהלכות בית הבחירה, כי בהלכה זו מבואר כבוד המקדש באופן הכי נעלה – הנהגה בהידור מן ההידור.

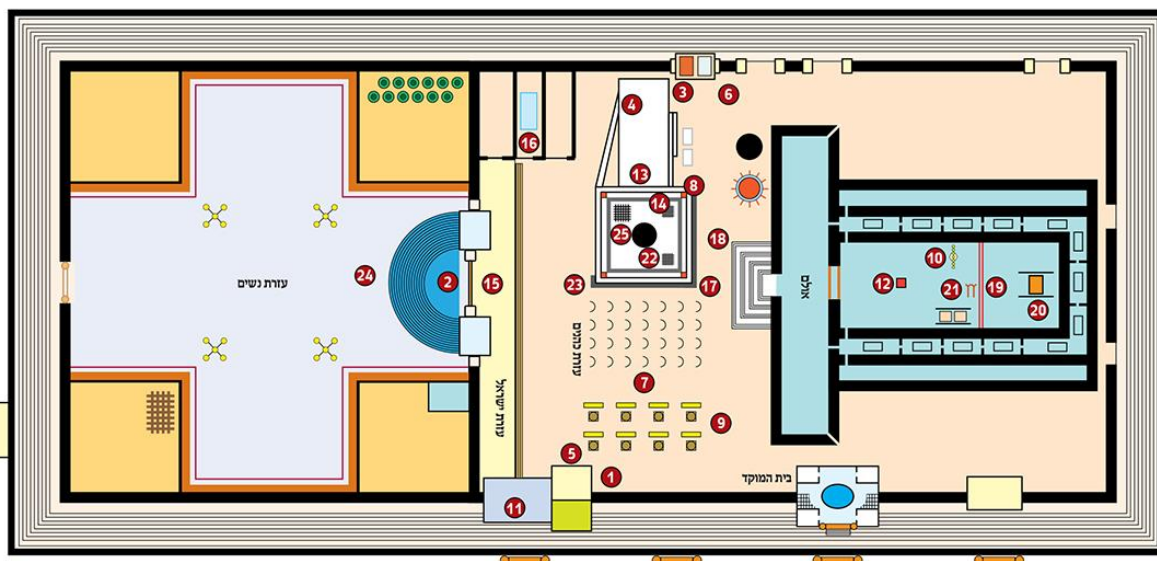
ביאור הקשר דתחילת הל' בית הבחירה וסיומן – בפנימיות העניינים: אף על פי שבבנין המשכן ובית ראשון ושני קיימו את המצוה ד'ועשו לי מקדש' – אבל אין זה אופן דבנין הבית בתכלית השלמות: זה יופעל בבית השלישי שיהיה בית נצחי. וזהו גם כן הטעם הפנימי שההלכה האחרונה של הל' בית הבחירה היא על דבר הסדר של בדיקת העזרה במקדש ביום השבת – לרמז שהסיום ו"שלימות" של בית הבחירה הוא בהמקדש שיהיה לעתיד לבא – ביום שכולו שבת. (לקו"ש חלק כ"א שיחה א לפר' ויקהל)

בריך רחמנא דסייען:

❖❖❖ מילון מושגי הבית השני ❖❖❖

מושגי יסוד, בצירוף מקורות עיקריים במסכת מידות ובהלכות בית הבחירה לרמב"ם

מקראה

1 לשכת פלהדרין - לשכת הכהן הגדול	8 שני נקבים על היסוד בפינה הדרומית-מערבית, עבור שיווי הדם	14 מקום ניסוך היין על גג המזבח	20 מקום הארון בבית ראשון, על גבי אבן השתייה
2 שער ניקנור - השער המזרחי של העזרה	9 נוסין - עמודים המיועדים להפגש עור הקרבנות	15 דוכן הלויים - בין עזרת ישראל לעזרת הכהנים	21 שני כני הוהב אשר בהיכל, לצורך הסורקים
3 לשכת בית אבטיס - לשכת הקטורת, מעל שער המים	10 המנוחה בדרום ההיכל	16 בית הטבילה בקודש - על גבי גג לשכת בית הפרווה	22 מערכת האש הרביעית שעל המזבח, עבור נחלי הקטורת של יום הכפורים
4 בית הדשן - בור בגודל אמה על אמה מזרחית למזבח עבור תרומת הדשן	11 לשכת הנזית - מקום מושב הסנהדרין	17 מקום עמידת פר הכהן הגדול בצפון-מערב המזבח	23 מקום ההגלה בין השערים
5 מיקום גבוה לתצפית	12 מזבח הוהב - מיועד להקטרת הקטורת, ניצב באמצע ההיכל	18 הרובד הרביעי בעזרה - בו עומד הכהן הממסר וכן מחתת החלים	24 ט"ז המעלות המובילות מעזרת נשים לעזרה המקודשת
6 בית טבילה - על שער המים בשטח שהוא חול	13 חלקו העליון של הכבש, ממנו משליכים הכהנים את איברי קרבן העולה לאש המערכה	19 אמה טרקטין - מרווח של אמה בין שתי הפרוכות המבדילות בין הקדש לקדש הקדשים	25 אש המערכה - עליה מקטיירים את איברי הקרבנות
7 24 טבעות שחיטה צפונית למזבח			

אבן השתייה

ניצבה בקדש הקדשים, כשעליה עמד בתקופת הבית הראשון ארון הברית. לשיטת הרמב"ם היא היתה ממוקמת במערב קדש הקדשים. עליה היו נותן הכה הגדול את מחתת הקטורת ביום הכפורים בהכנסו לקדש הקדשים. אילו דברי המשנה (יומא ה', ב) לגבי בית שני (במהלך תקופתו הארון היה גבוה): "מִשְׁנֵטֶל הָאָרוֹן, אָבֵן הַיִּתָּה נֶשֶׁם מִימּוֹת נְבִיאִים רִאשׁוֹנִים, וְשִׁתָּיָה הַיִּתָּה נִקְרָאת, גְּבוּהָה מִן הָאָרֶץ שְׁלֹשׁ אַצְבָּעוֹת, וְעֲלֶיהָ הָיָה נֹתֵן (את המחתה ביום הכפורים)".

מקורות: רמב"ם – פרק ד', הלכה א'.

אולם

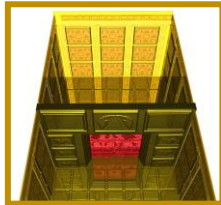

מבואת הכניסה להיכל. גודלו י"א אמות ממזרח למערב (בבית ראשון היה י' אמות), ומדרום לצפון מאה אמה. פתח האולם הינו הגדול בשערי המקדש, גובהו ארבעים אמה ורוחבו עשרים אמה, אין לו דלתות אלא פרוכת בלבד. מעל הפתח ישנן חמש מלתראות, שהינן מוטות שבנויים באופן מדורג.

בתוך האולם היו שני שולחנות, האחד מכסף (יש אומרים משיש) והשני מזהב. עליהם מניחים את לחם הפנים לפני ואחרי החלפתו. לצידי האולם (בצפון ובדרום) היה בית החליפות, בו גזזו את סכיני השחיטה (ראה ערך לקמן).

מקורות: משנה – פרק ג', משנה ז'. רמב"ם – פרק ד' הלכה ח'.

אמה טרקסין

מרווח בעובי אמה בין הקודש לקדש הקדשים. בתקופת בית ראשון עמד קיר, הנקרא בתנ"ך בשם דביר, ואילו בתקופת הבית השני היו שתי פרוכות שהמרחק ביניהן אמה. לפי דעה אחת מקור המילה ביוונית: קיר המבדיל בין החוץ והפנים.

מקורות: משנה – פרק ד' משנה ז', רמב"ם – פרק ד' הלכה ב'.

ארון הברית

עמד בתקופת הבית הראשון על אבן השתיה אשר בקדש הקדשים. לדברי הבריתא דמלאכת המשכן הארון היה בנוי משלוש תיבות: בחוץ ובפנים – זהב, באמצע – עץ. בתוכו היו לוחות הברית, השבורים והשלמים, וספר התורה של משה רבינו. לצידו ניצבו צנצנת המן ומטה אהרן שפרח.

מקורות: רמב"ם – פרק ד', הלכה א'.

בית הורדת המים

חלל שקיים בין כותל ההיכל הדרומי לבין התאים. מיועד לניקוז מי הגשמים אשר על גג ההיכל.

מקורות: משנה – פרק ד' משנה ז'.

בית החליפות

לצידי האולם, מדרום ומצפון, היתה קיימת תוספת הנקראת בשם 'בית החליפות'. בתוספת זו היו שומרים את סכיני השחיטה של הכהנים (ויש אומרים שבו גזזו את סכיני השחיטה שנפגמו), שכן 'חליף' הינו סכין בערבית (יש ומרים ברומית). מדברי רש"י (זבחים כ', א) משמע שהחלונות בהם גזזו את סכיני השחיטה היו בצד החיצוני של כותל האולם המערבי. אולם בדברי רש"י במסכת סוכה (נ"ו, א) משמע שהחלונות היו בתוך בית החליפות. מדברי בעלי התוספות (ראש השנה כ"ד, א) משמע שכותל היה מפריד בין האולם לבין בית החליפות.

מקורות: משנה – פרק ד' משנה ז'.

בית המוקד

לשכה גדולה שבראשה כיפה. נקראת כך על-שם מדורה הנמצאת בה, לחימום משמר הכהנים שישן בה בלילה. ללשכה ארבע תת-לשכות, שתיים בקודש (שטח בקדושת העזרה המקודשת) ושתיים בחול (שטח בקדושת הר הבית). בין חלק הקודש לחלק החול הבדילו ראשי פסיפסין (עמודים קטנים). לבית המוקד שני שערים, אחד הפתוח לחיל והשני לעזרה.

הלשכות בתוך הלשכה: לשכת הטלאים - בפינה הדרומית-מערבית. בה איחסנו את קרבנות התמיד. לשכת עושי לחם

הפנים - בפינה הדרומית - מזרחית. בלשכה זו אפו משפחת בית גרמו את לחם הפנים. לשכת החותמות - בפינה הצפונית - מזרחית. בה שילמו עבור סולת או יין לשם מנחה וקיבלו חותם (שובר), בלשכה זו גם גנזו בתקופת החשמונאים את אבני המזבח. לשכת בית המוקד - בפינה הצפונית - מערבית. ממנה היתה ירידה לבית הטבילה הממוקם תחת לבית המוקד. לדעת מרבית המפרשים ארבעת הלשכות היו ממוקמות על הריצפה, ופתוחות לטרקלין - חלל מרכזי בו היו ממוקמות איצטבות השינה וכן המדורה.

מקורות: משנה - פרק א', משנה ו'-ט' וכן במסכת תמיד פרק ג', משנה ג'. רמב"ם - פרק ה' הל' י' - י"א

בית המטבחים

בית המטבחים נמצא בצד הצפוני של העזרה, לצידי הכותל. ניצבו בו שמונה עמודים הנקראים ננסים, בשביל הפשטת עור הקרבנות, וכן שמונה שולחנות להדחת איברי הקרבנות. סמוך למזבח היו 24 טבעות שחיטה (ראה לקמן).

מקורות: משנה - פרק ג' משנה ה'. רמב"ם - פרק ה' הלכה י"ג.

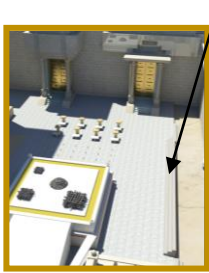
בית הניצוץ

בית הניצוץ היה עליה, והיה ממוקם על גבי שער הניצוץ (הנקרא גם בשם שער יכניה), המערבי בשערי העזרה הצפוניים. הלשכה היתה ממוקמת על גבי עמודי האכסדרה של שער הניצוץ. עליה זו היא אחת ממקומות המשמר של הכהנים.

מקורות: משנה - פרק א', משנה א' וכן משנה ה', תמיד פרק א' משנה א'. רמב"ם - פרק ח' הלכה ה'.

דוכן

בין עזרת ישראל לעזרת כהנים קיימות ארבע מדרגות הנקראות בשם דוכן. אחת בגובה אמה ועוד שלוש בגובה חצי אמה כל אחת. סך הכל הפרש הגובה בין עזרת ישראל לעזרת כהנים הוא 2.5 אמות. לדעת התוספות ישנים והרמב"ם המדרגות עצמן הן דוכן הלויים. לדעת רש"י שלוש המעלות ממוקמות בתוך עזרת הכהנים, כך שיש לעלות אליהן מתוך מתחם עזרת הכהנים.

מקורות: משנה – פרק ב' משנה ו'. רמב"ם – פרק ו', הלכה ו'.

החיל

השטח שבין הסורג לחומת העזרה (ויש אומרים אף עזרת נשים), ברוחב 10 אמות. ממנו עולים בי"ב מעלות לעזרה. הרמב"ם מבאר כי ה'חיל' הוא כינוי לחומה בגובה עשר אמות הממוקמת בין הסורג לחומת העזרה, ויש אומרים כי הכוונה רק לכותל המזרחי של עזרת נשים.

מקורות: משנה – פרק ב' משנה ג'. רמב"ם – פרק ה' הלכה ג'.

היכל

החלק הפנימי של בית ד', הנקרא גם בשם קודש. בו ניצבו המנורה (בדרום), השולחן (בצפון) ומזבח הזהב (באמצע). אליו הורשו להיכנס רק הכהנים לצורך עבודה.

גודלו הפנימי: ארבעים על עשרים אמה, בגובה ארבעים אמות. מעל קומת ההיכל היתה קומת העליה. גובהו החיצוני היה מאה אמות.

מקורות: משנה – פרק ד' משנה ו'. רמב"ם – פרק ד' הלכה ט'.

טבלה של שיש

כיסוי משיש בגודל של אמה על אמה, אליו מחוברת טבעת. בשלושה מקומות במקדש הונחו טבלאות:

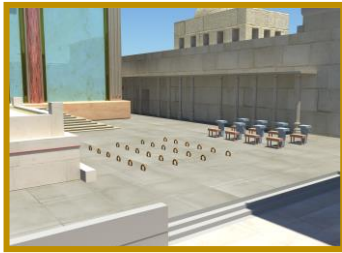
בית המוקד - תחת הטבלה הניחו בלילה את המפתח לעזרה, ועליה ישן כהן. מקורות: משנה - פרק א', משנה ט'.

לצד המזבח – לצד הפינה הדרומית-מערבית של המזבח, ממנה ירדו לשיתין של המזבח. מקורות: משנה - פרק ג', משנה ג'. תרשים – אות מ"ט.

בהיכל – מימין הכניסה להיכל, תחתיה היה עפר עבור בדיקת הסוטה.

מקורות: משנה - סוטה פרק ב', משנה ב'. רמב"ם – הלכות סוטה פרק ג', הלכה י'.

טבעות

24 טבעות ניצבו מצפון למזבח על הקרקע, נועדו בעיקר לשם שחיטת הפרים. את הטבעות התקין יוחנן כהן גדול כיוון שעד זמנו היו חובטים בראש הבהמה (או מסרטים בראשה) לפני השחיטה, והחבטה גרמה לעיתים למומים בבהמות.

לכל משמר כהנים הייתה טבעת משלו בשבוע בו הוא עבד. יש מחלוקת אם היו 6 שורות של 4 טבעות או 4 שורות של 6. קיימת דעה שהן היו נשלפות.

מקורות: משנה – פרק ג' משנה ה'; פרק ה' משנה ב'. רמב"ם – פרק ה' הלכה י"ד.

כבש המזבח

שיפוע שניצב מדרום למזבח העולה, ובאמצעותו עלו אל גג המזבח, כציווי התורה: "ולא תעלה במעלות על מזבחי אֲשֶׁר לֹא תִגָּלָה עֲרֹתְךָ עָלָיו" (שמות כ', כ"ג). אורך השיפוע ל"ב אמה. במזרח המזבח ניצב הכבש הקטן ממנו יכלו לעלות אל הסובב.

מקורות: משנה – פרק ג' משנה ג', רמב"ם – פרק ב' הלכות י"ג-י"ד.

כיור הנחושת

ניצב בצידו הדרומי של המרווח שבין המזבח להיכל. ממנו מקדשים הכהנים ידיהם ורגליהם לפני תחילת עבודתם במקדש. הכיור הוא דוד המונח על פן. בתקופת המשכן היו לו שני דדים (ברזים), ובימי הבית השני בנה בן קטין י"ב דדים. הוא בנה גם מוכני, מתקן באמצעותו שיקעו בלילה את הכיור בבור מים כדי שמי הכיור לא יפסלו בלינה בלילה. מקורות: משנה – פרק ג' משנה ו'.

לול

פתחים שהיו בעליית ההיכל, מהם יכלו אמנים להיכנס לקדש הקדשים לשם תיקון ובדק הבית. האמנים נכנסו בתיבות כדי שלא יזונו עיניהם מן הקודש.

מקורות: משנה – פרק ד' משנה ה'. רמב"ם – פרק ה' הל' י"ג.

לשכת הגולה

נמצאת בצפון-מזרח העזרה, בסמוך ללשכת פלהדרין. לפי דעה אחת היה בה בור מים שממנו סיפקו מים לעזרה, ונקראת כך על-שם הגלגל שהיה קבוע בה לשם שאיבת המים.

מקורות: משנה – פרק ה' משנה ד'. רמב"ם – פרק ה' הל' י"ז.

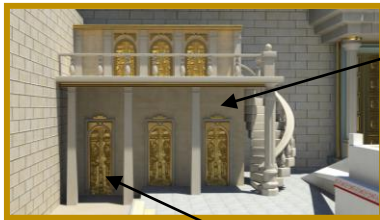
לשכת הגזית

ממוקמת בצפון-מזרח העזרה ובה ישבו חכמי הסנהדרין הגדולה בחצי גורן. חצי מהלשכה היה בשטח העזרה הקדוש וחצי בחיל. חכמי הסנהדרין ישבו בחצי שבקודש אולם היה לו פתח לחיל ולכן קדושתו כקדושת החיל. בחלק שבקודש התפללו הכהנים במהלך עבודת קרבן התמיד.

מקורות: משנה – פרק ה' משנה ה'. רמב"ם – פרק ה' הל' י"ז.

לשכת המדיחים

אחת משלוש הלשכות שהיו בפינה הדרומית-מזרחית של העזרה. בה היו מדיחים את הקרביים של הקרבנות הגדולים (פרים). ממנה יכלו לעלות באמצעות מסיבה (גרם מדרגות לוליני) אל המקווה שנמצא על גג לשכת בית הפרווה הסמוכה לה.

מקורות: משנה – פרק ה' משנה ג'. רמב"ם – פרק ה' הל' י"ז.

לשכת המלח

אחת משלוש הלשכות שהיו בפינה הדרומית-מזרחית של העזרה. בה אחסנו מלח לצורך מליחת איברי הקרבנות.

מקורות: משנה – פרק ה' משנה ג'. רמב"ם – פרק ה' הל' י"ז.

לשכת המצורעים (1)

אחת מארבע הלשכות של עזרת נשים. ממוקמת בפינה הצפון-מערבית. גודלה ארבעים על ארבעים אמה (ויש אומרים על שלושים אמה). ככל יתר לשכות עזרת נשים, היא לא הייתה מקורה. בה היה מקווה שבו טבלו המצורעים ביום השמיני לטהרתם, לפני שהכניסו בהונותיהם לעזרת ישראל כדי שיתנו עליהם דם ושמן.

מקורות: משנה – פרק ב' משנה ה'. רמב"ם – פרק ה' הלכה ח'; הלכות מחוסרי כפרה פרק ד' הלכה א'.

לשכת הנזירים (3)

אחת מארבע הלשכות של עזרת נשים. ממוקמת בפינה הדרום-מזרחית. גודלה ארבעים על ארבעים אמה (ויש אומרים על שלושים אמה). מי שקיבל על עצמו נזירות חייב בסיום תקופת הנזירות להביא כבש לעולה, כבשה לחטאת ואיל לשלמים. לאחר בישול השלמים נותן הנזיר מן הרוטב של זבחי השלמים על שערו, מגלח את השיער ושורפו באש שתחת דוד השלמים. גילוח השיער ושריפתו נעשו בלשכת הנזירים.

מקורות: משנה – פרק ב' משנה ה'. רמב"ם – פרק ה' הלכה ח'.

לשכת העצים (4)

אחת מארבע הלשכות של עזרת נשים. ממוקמת בפינה הדרום-מזרחית. גודלה ארבעים על ארבעים אמה (ויש אומרים על שלושים אמה). בלשכה זו אחסנו את עצי המערכה העומדים לעלות על גג המזבח. עבדו שם כהנים בעלי מום, שאינם יכולים לעבוד בעזרה.

מקורות: משנה – פרק ב' משנה ה'. רמב"ם – פרק ה' הלכה ח'; הלכות מחוסרי כפרה פרק ד' הלכה א'.

לשכת השמנים (2)

אחת מארבע הלשכות של עזרת נשים. ממוקמת בפינה הדרום-מערבית. גודלה ארבעים על ארבעים אמה (ויש אומרים על שלושים אמה). בה אחסנו את השמן והיין הדרושים לעבודת המקדש. מיקומה קרוב למזבח, כדי לאפשר הולכה מהירה של השמן והיין לעזרה.

מקורות: משנה – פרק ב' משנה ה'. רמב"ם – פרק ה' הלכה ח'.

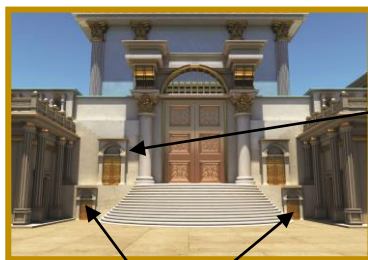
לשכת הפרווה

אחת משלוש הלשכות שהיו בפינה הדרומית-מזרחית של העזרה. על גביה היה מקווה שבו טבל הכהן הגדול ביום הכפורים.

בלשכה זו מלחו את עורות הקדשים. העורות היו מונחים בה עד לחלוקתם לכהני המשמר בערב שבת. קיימת מחלוקת לגבי מקור השם של הלשכה. לדעת הברטנורא היא נקראה על מכשף שבנה אותה. ב'תפארת ישראל' מבואר שמעשה העלאת המים למקווה שעליה היה נעשה באופן פלאי, כמעין כישוף. בתוספות יו"ט מבואר שהשם פרוה הינו על שם עורות הפרים אותם מלחו בלשכה זו.

מקורות: משנה – פרק ה' משנה ג'. רמב"ם – פרק ה' הל' י"ז.

לשכת עושי חביתין

ממוקמת בעזרה, דרומית לשער ניקנור. בה מכינים את מנחת החביתין של הכהן הגדול, ויתכן שגם את יתר המנחות.

מקורות: משנה – פרק א' משנה ד'. רמב"ם – פרק ה' הלכה י"ז.

לשכת כלי השיר

בה אחסנו את כלי הנגינה שבאמצעותם ליוו את שירת הלויים במקדש. היו בה: כנורות, חצוצרות, נבלים, חלילים וצילצל. מיקומה מימין ומשמאל למדרגות העולות מעזרת נשים לשער ניקנור. הכניסה אליה מעזרת נשים.

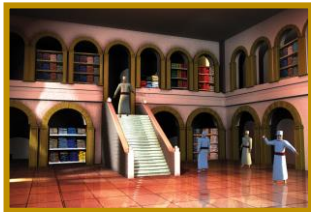
מקורות: משנה – פרק ב' משנה ו'. רמב"ם – פרק ו' הלכה ו'.

לשכת פלהדרין (לשכת העץ)

נמצאת בצפון-מזרח העזרה, בסמוך ללשכת הגולה. היא לשכת הכהן הגדול, ובה הוא שהה שבעת ימים לפני יום הכפורים. המילה פלהדרין משמעותה ביוונית פקידים, ובאה להורות על הזילות שהיתה במעמד הכהן הגדול לקראת סוף ימי הבית השני. לפני כן נקראה בשם לשכת בלווטי – לשכת השרים. שמה הנוסף הוא לשכת העץ, יתכן שהיתה מחופה בתוכה בעצים.

מקורות: משנה – פרק ה' משנה ד'. רמב"ם – פרק ה' הל' י"ז.

לשכת פינחס המלביש

ממוקמת בעזרה, צפונית לשער ניקנור. משמשת כלשכת הממונה על בגדי הכהנים ובה איחסנו את בגדי הכהנים של המשמר שעבד באותו השבוע.

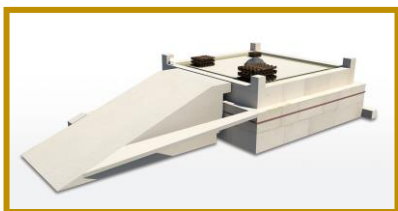
מקורות: משנה – פרק א' משנה ד'. רמב"ם – פרק ה' הלכה י"ז; הלכות כלי המקדש פרק ח' הלכות ח' ט'.

מזבח הזהב

עמד במרכז ההיכל. גודלו אמה על אמה בגובה שתי אמות. עליו הקטירו בבוקר ובין הערביים את קטורת הסמים. נקרא גם המזבח הפנימי ומזבח הקטורת.

מקורות: רמב"ם – הלכות כלי המקדש, פרק ב' הלכה י"א.

מזבח העולה

מזבח האבנים, עליו מקטירים את איברי הקרבנות וזורקים את דמם. ניצב בעזרה לפני ההיכל, כאשר רובו ממוקם בדרום העזרה. גודלו ל"ב על ל"ב אמה, וגובהו עשר אמות. עולים אל גגו באמצעות הכבש שניצב דרומית למזבח.

חלקי המזבח (ממטה למעלה): יסוד - בגובה אמה והבולט אמה, גוף המזבח - 5 אמות, סובב - בולט אמה, מקום המערכה - 3 אמות, קרנות - 1 אמה (ניצבות בארבעת פינות המזבח בגודל של אמה על אמה).

ריבוע, כבש, יסוד וקרנות מעכבים במזבח. גודלו המינימלי (לשיטת הרמב"ם): 5 על 5 אמות בגובה 3 אמות. על גגו 3 מערכות אש: המערכה הגדולה – עליה מקטירים את איברי הקרבנות, מערכת הקטורת – ממנה לוקחים גחלים להקטרת הקטורת על מזבח הזהב, מערכת אש התמיד – בה דולקת אש באופן תמידי. נגיעת ברזל באחת מאבני המזבח פוסלת אותה.

מקורות: משנה – פרק ג' משנה א'-ב'. רמב"ם – פרק ב' הלכות ג'-י"ד.

מנורה

עמדה בדרום ההיכל. גובהה, לדברי חז"ל, י"ח טפחים (3 אמות). יש לה קנה מרכזי ממנו יוצאים שישה קנים. לכתחילה המנורה עשויה מקשה אחת זהב, ולה 42 קישוטים: גביעים, כפתורים ופרחים. בראש כל קנה נמצא נר שנשלף מן המנורה, אליו יוצקים שמן ובתוכו פתילה. מנורה יכולה להיות עשויה מכל מתכת, אלא שאז מה שמעכב בה הוא: מתכת, שבעה קנים ובראשיהם שבעת הנרות. לפני המנורה דוכן בן 3 מעלות, עליו עומד הכהן שמיטיב את הנרות. ההטבה נעשית בבוקר, וההדלקה בין הערביים (לשיטת הרמב"ם מיטיבים ומדליקים בבוקר ובין הערביים).

מקורות: משנה – מנחות פרק ג' משנה ז'. רמב"ם – פרק ג' הלכות י"ב.

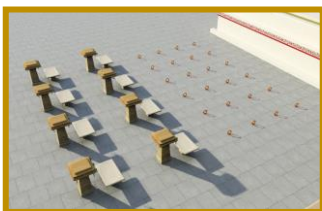
מסיבה

חלל שקיים בין כותל ההיכל הצפוני לבין התאים. מיועד לניקוז מי הגשמים מגג ההיכל. בתוכו יש גרם מדרגות (יש אומרים סיבובי) ממנו ניתן לעלות אל גגות התאים.

מקורות: משנה – פרק ד' משנה ה'. רמב"ם – פרק ה' הלכה י"ב.

ננסין

שמונה עמודים שעמדו בצפון העזרה, בבית המטבחים. עליהם היו אונקליות (וויס) שמיועדים להפשט הקרבנות (פרט לפרים). בראשיהם רביעיות של ארז. לצידם שולחנות שיועדו להדחת איברי הקרבנות.

מקורות: משנה – פרק ד' משנה ה'. רמב"ם – פרק ה' הלכה י"ב.

סורג

גדר בגובה עשרה טפחים (כמטר) שהקיפה את חומת העזרה במרחק של עשר אמות ממנה. לתקנת חז"ל היא הגבילה את כניסת טמאי המתים והנוכרים לעזרה המקודשת. יש אומרים שהיתה עשויה מעצים, כמעשה רשת. יש אומרים שהיתה עשויה מאבנים.

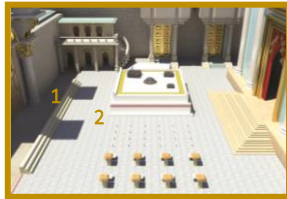
מקורות: משנה – פרק ב' משנה ג'. רמב"ם – פרק ה' הלכה ג'.

עזרת ישראל (1)

האיזור המזרחי של העזרה המקודשת, ברוחב י"א אמות ממזרח למערב. נכנסו אליה ישראלים טהורים לשם תפילה והשתחויה.

מקורות: משנה – פרק ב' משנה ו'. רמב"ם – פרק ה' הלכה י"ב.

עזרת כהנים (2)

ממוקמת בין עזרת ישראל למזבח, ברוחב של י"א אמות ממזרח למערב. מיועדת לכניסת כהנים טהורים. ישראלים רשאים להכנס אליה רק לצורך עבודה כגון: שחיטה, הפשט וכד'.

משנה – פרק ב' משנה ו'. רמב"ם – פרק ה' הלכה י"ב.

עליה

הקומה השנייה של ההיכל, בגודל זהה לקומת ההיכל. עלו אליה פעם בשבע שנים לשם בדיק הבית, או לשם כניסת אומן לקדש הקדשים מן הלולים שהיו בעליה. עלו אליה באמצעות סולם מגגות התאים.

מקורות: משנה – פרק ד' משנה ה'. רמב"ם – פרק ה' הלכה י"ג.

פשפשים

פשפש הוא שער קטן (כגון: הפשפש שלצידי שער ניקנור, הפשפשים לצד שער ההיכל), ולעיתים מופיע כשער קטן בתוך שער גדול (כגון: הפשפש במעבר מבית המוקד לעזרה).

מקורות: משנה – פרק ד' משנה ב'; פרק א' משנה ז'. רמב"ם – פרק ד' הלכה ו'.

קודש הקדשים

החלק הפנימי (המערבי) של ההיכל. בספר מלכים מכונה לעיתים בשם דביר. גודלו עשרים על עשרים אמה בגובה ארבעים אמות (בבית שני). בתקופת הבית הראשון ניצב בו ארון הברית ולצידי צנצנת המן ומטה אהרון שפרח, הם נגנזו על-ידי יאשיהו המלך לפני חורבן בית ראשון. בתקופת הבית השני בקודש הקדשים היתה אבן השתיה בלבד. אל קודש הקדשים נכנס הכהן הגדול ארבע פעמים, וזאת רק במהלך עבודת יום הכפורים.

שולחנות

13 שולחנות היו במקדש: באיזור בית המטבחיים עמדו 8 שולחנות שיש, מערבית לכבש המזבח היו שולחן שיש (עבור החלבים) ושולחן כסף (עבור כלים), באולם עמדו שולחן שיש (ויש אומרים כסף) ושולחן זהב עבור חלות לחם הפנים. הן הונחו ביום ו' על שולחן הכסף ובשבת החלות הישנות הונחו על שולחן הזהב.

מקורות: משנה – פרק ג' משנה ה'; פרק ה' משנה ב'. רמב"ם – פרק ה' הלכה י"ד; פרק ב' הלכה ט"ו.

שולחן לחם הפנים

ניצב בצפון ההיכל, מול המנורה. השולחן היה עשוי מעצי שיטים ומצופה זהב. גודלו שתי אמות על אמה בגובה אמה וחצי. עליו הונחו י"ב חלות לחם הפנים בשתי מערכות, בין מערכות החלות הונחו שני בדיכי לבונה. לצד השולחן עמדו סניפים (קשוות בלשון התורה), שביניהם היו י"ד מנקיות לכל מערכת חלות. המנקיות הן חצאי קנים שעליהם הונחו החלות. כל חלה היתה עשויה משני עשרונים (כ"ג קמח) בגודל 10 על 5 טפחים, ומקופלת בצורת קופסה פרוצה. החלות נאפו ביום ו' והוחלפו בשבת.

מקורות: רמב"ם – פרק ג' הלכות י"ב-ט"ו.

שיתין

בורות השיתין היו בורות תחת המזבח, ואליהם התנקזו המים והיין של הניסוך שנערך על גג המזבח (בקרן הדרומי-מערבית). אחת לשישים א שבעים שנה היו פרחי כהונה יורדים ומוציאים מהם דבלות של יין קרוש. הרמב"ם מכנה בשם זה גם את החלל שתחת לנקבי שיירי הדם שהיו על היסוד בפינה הדרומית-מערבית.

מקורות: משנה – פרק ג' משנה ב' – ג'; פרק א' משנה ז'. רמב"ם – פרק ב' הלכות י"א-י"ב.

שער הבכורות

אחד משערי דרום העזרה (השני ממערב). דרכו הכניסו את קרבנות הבכור (ואולי גם את יתר קרבנות השלמים) ששחיטתו כשרה גם בדרום העזרה.

השערים הדרומיים של העזרה

מקורות: משנה – פרק א' משנה ד'; פרק ב' משנה ו'. רמב"ם – פרק ה' הלכה ד'.

שער הדלק

אחד משערי דרום העזרה (השלישי ממערב). דרכו הכניסו את עצי המערכה עבור מערכות האש שעל המזבח.

מקורות: משנה – פרק א' משנה ד'; פרק ב' משנה ו'. רמב"ם – פרק ה' הלכה ד'.

שער המים

אחד משערי דרום העזרה (הראשון ממזרח). דרכו הכניסו בסוכות את צלוחית המים עבור ניסוך המים. לדעת רבי אליעזר הוא נקרא בשם זה על-שם המים שעתידים לצאת דרכו לעתיד לבוא, כמבואר בנבואת יחזקאל מ"ז א'-ד'.

מקורות: משנה – פרק א' משנה ד'; פרק ב' משנה ו'. רמב"ם – פרק ה' הלכה ד'.

שער הניצוץ

השערים הצפוניים של העזרה

אחד משערי צפון העזרה (הראשון ממערב). צורתו דומה לאסדרה, כך שבשני צידיו נמצאים עמודים. העליה שעליו נקראת בשם בית הניצוץ, ובה היתה אחת מנקודות השמירה של הכהנים במקדש.

מקורות: משנה – פרק א' משנה ה'. רמב"ם – פרק ה' הלכה ד'.

שער הנשים

אחד משערי צפון העזרה (השלישי ממערב). דרכו נכנסו הנשים לעזרת המקדש.

מקורות: משנה – פרק ב' משנה ו'. רמב"ם – פרק ה' הלכה ד'.

שער העליון

אחד משערי דרום העזרה (הראשון ממערב). נקרא שם כיוון שממוקם בגובה ההר.

מקורות: משנה – פרק ב' משנה ו'. רמב"ם – פרק ה' הלכה ד'.

שער הקרבן

משערי צפון העזרה (השני ממערב). דרכו הכניסו את קרבנות קדשי הקדשים ששחטו בצפון העזרה.

מקורות: משנה – פרק א' משנה ה'. רמב"ם – פרק ה' הלכה ד'.

שער ניקנור

השער המזרחי של העזרה המקודשת. מוליך מעזרת נשים לעזרה המקודשת. ניצב מצמוקם מעל ט"ו המעלות שעולות מעזרת נשים. נקרא על-שם ניקנור שהביא את דלתות הנחושת ממצרים, ובזכות מסירות נפשו אחת מהן ניצלה מטביעה בים. לעיתים נקרא גם בשם שער העליון.

מקורות: משנה – פרק א' משנה ד'. רמב"ם – פרק ה' הלכה ה'.

תאים

את ההיכל הקיפו ל"ח תאים - 15 מדרום, 15 מצפון ו-8 ממערב. הם היו בנויים משלוש קומות. תפקידם אינו ברור, יש אומרים ששימשו לגניזת כלים או לגניזת פרוכות. אל התאים הגיעו דרך הפשפש הצפוני שבאולם, ומשם היה מעבר מתא לתא לכל הכיוונים.

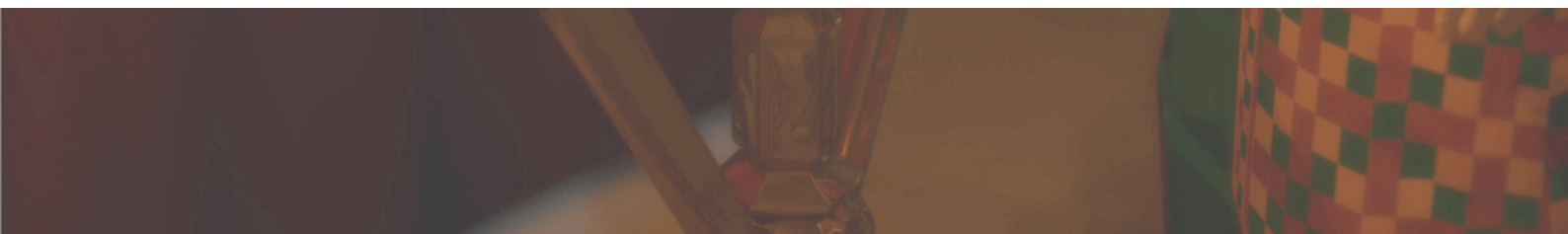
מקורות: משנה – פרק ד' משנה ג'-ד'. רמב"ם – פרק ד' הלכה ט' – י"א.

לכבוד ולתפארת

בגדי הכהונה וזיהוי התכלת

בגדי הקודש

בגדי הכהונה נקראים בתורה בשם "בגדי קדש" (שמות כ"ח, ב): "ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך לכבוד ולתפארת". הבגדים נותנים כביכול תוקף וגילוי לקדושתם של הכהנים, כמבואר במדרש הגדול: "כל זמן שבגדיהן עליהן כהונתן עליהן וקדושתן קיימת בהן, אין בגדיהן עליהם אין כהונתם עליהם".¹ מכאן מבואר פשוט בפסוק "לקדשו לכהנו לך" (שם פס' ג): הבגדים הם שמגלים את קדושת הכהונה וכביכול מוציאים אותה מן הכוח אל הפועל.

בגדי הכהן הגדול הינם שמונה בגדים, הנחלקים לשניים: ארבעה מהם בגדי לבן וארבעה מהם בגדי זהב.

בגדי הלבן הם: כתונת, מצנפת, מכנסים ואבנט, ואילו ארבעת בגדי הזהב הם המעיל, החושן, האפוד והציץ.²

הכהן ההדיוט לובש את ארבעת בגדי הלבן, בעוד שהכהן הגדול לובש בנוסף להם גם את ארבעת בגדי הזהב.

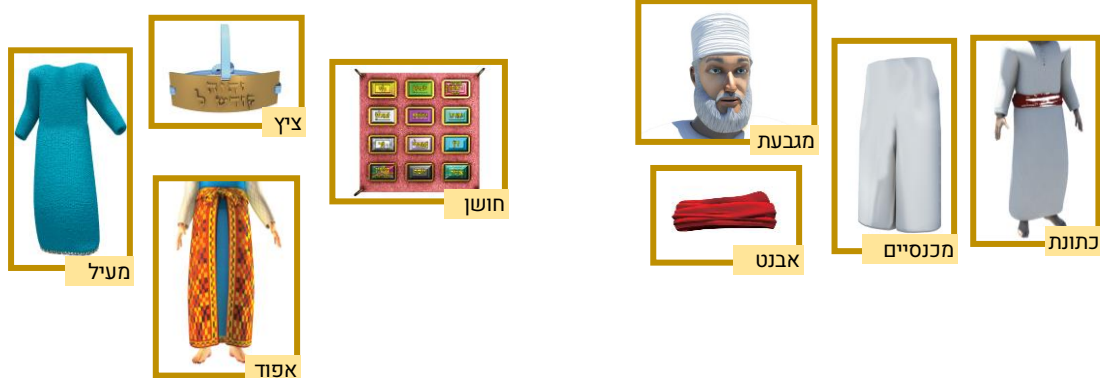
כהן הדיוט

כהן גדול

כך מבואר בדברי חז"ל:

אמר רבי יוחנן: כשם שהקרבנות מכפרין על ישראל כך בגדי כהונה מכפרין. כתונת מכפרת על שפיכות דמים, דכתיב "ויטבלו את הכתנת בדם". מכנסים מכפרים על גילוי עריות, דכתיב "ועשה להם מכנסי בד לכסות בשר ערוה". מצנפת מכפרת על גסי הרוח, כדברי חנינא דא"ר חנינא: יבא דבר שבגובה ויכפר על מעשה גובה. אבנט מכפרת על הרהור הלב אהיכא דכתיב "והיה על לב אהרן", חושן מכפר על הדינין, דכתיב "ועשית חושן משפט". אפוד מכפר על עבודה זרה, דכתיב "אין אפוד ותרפים". מעיל מכפר על לשון הרע, אמר הקדוש ברוך הוא "יבא דבר שבקול ויכפר על מעשה הקול". ציץ מכפר על מעשה עזי פנים, כתיב הכא "והיה על מצח אהרן", וכתיב התם "ומצח אשה זונה היה לך".³

אם כן מבואר שעצם לבישת הבגדים על-ידי הכהן הגדול גורמת לכפרה ותיקון, וזו משמעות ההתכללות של בגדי הזהב והלבן שהם חסד ודין. הבגדים כביכול מקרינים אור של קדושה על הכהנים.

¹ עיין גם תורה שלמה פר' תצוה אות כד

² עיין ענינים בהרחבה לקמן

³ ערכין טז ע"א, זבחים פח ע"ב, ירושלמי יומא פרק ז' הל' ג' וכן בתורה שלמה שמות פרק כ"ח אות כח

האפוד והחושן

החושן והאפוד הינם שניים מבגדי הכהן הגדול, אולם בתורה כל מקום שנזכר החושן הוא נזכר יחד עם האפוד.⁴ יתכן כי סיבת הדבר היא החיבור שביניהם, עליו נאמר בתורה⁵: "וְלֹא יִזַּח הַחֹשֶׁן מֵעַל הָאֶפֶד".

כיוון שהחושן והאפוד מחוברים הרי שהם מהווים מעין מעטפת חיצונית לכהן הגדול. בנוסף: החושן והאפוד הינם בגדי הכהונה היחידים העשויים 'מעשה חושב', כפי שנבאר לקמן. עניין נוסף המחבר בין החושן לאפוד הוא בכך שלשניהם היו אבנים. בחושן י"ב אבנים ובאפוד שתי אבנים. במדרש הגדול מבואר כי עניין האבנים הוא: "כדי שתעמוד לו זכותן של שבטים בכניסתו וביציאתו. בכניסתו – אלו שמות שבחושן שנתון על ליבו כדי שלא יוזק ויכוה מזיו השכינה, וביציאתו – אלו שמות שבאפוד שנתון על שתי כתפיו כדי שלא יכוה מזיו השכינה".⁶

החושן מחובר לאפוד, כנאמר בתורה "לא יזח החושן מעל האפוד". מכתפות האפוד יש חיבור של שרשרות זהב אל החושן, ופיתילי תכלת מחברים את החושן אל חשב האפוד.

מבנה החושן

החושן היה מונח על לוח ליבו של הכהן הגדול, כנאמר: "וְנָתַתָּ אֶל חֹשֶׁן הַמִּשְׁפָּט אֶת הָאֲוִירִים וְאֶת הַתָּמִים וְהָיוּ עַל לֵב אֶהְרֹן בְּבֹאוֹ לִפְנֵי ד' וְנָשָׂא אֶהְרֹן אֶת מִשְׁפַּט בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַל לִבּוֹ לִפְנֵי ד' תָּמִיד".⁷ החושן הינו אריג העשוי מעשה חושב, שלשיטת הרמב"ם זו אריגה של צורות על גבי האריג בצד אחד. על גביו משובצות שתיים עשרה אבנים טובות.⁸

גודל החושן - לגבי גודלו של החושן נאמר בתורה: "רְבֹעַ יְהִי כְּפֹל זֶרֶת אָרְכּוֹ וְזֶרֶת רָחְבּוֹ".⁹ מבאר רש"י: "כפול" – בתוספת הרחבה במלבי"ם: "שיהיה רבוע אחר שנכפל, וקודם שנכפל היה ארכו אמה ואחר הכפל זרת ארכו". דהיינו: האריג גודלו אמה על חצי אמה ולאחר שמקפלים אותו גודלו חצי אמה על חצי אמה. לשיטת הרמב"ם 'זרת' הוא חצי אמה.¹⁰ על האריג המקופל היו משובצות י"ב האבנים הטובות.

⁴ הן בפרשיות בגדי הכהונה בתורה והן בשמואל א' פרק כ.

⁵ שמות כ"ח, כח.

⁶ עין תורה שלמה פר' תצוה אות נג.

⁷ שם, ל.

⁸ שמות כ"ח, כא.

⁹ שם, טז.

¹⁰ הלכות כלי המקדש ט', ו.

אבני החושן – אבני המילואים: אבני החושן נזכרות בתורה בפרשת תרומה, במסגרת הציווי על כלל התרומות למשכן. כך נאמר שם: "אֲבָנֵי שֹהֵם וְאֲבָנֵי מְלֵאִים לְאַפֵּד וְלַחֲשֹׁן".¹¹ כך מבאר רש"י: "אבני השֹהֵם לאפוד ואבני המלואים לחשן". אם כן מבואר מדבריו כי קיים הבדל בין שני סוגי האבנים. כך מבאר רש"י את מהותן של אבני המילואים: "על שם שעושין להם בזהב מושב כמין גומא ונותנין האבן שם למלאות הגומא קריוּי אבני מלואים ומקום המושב קרוי משבצות". לשיטתו של רש"י המושג 'מילואים' משמעותו היא מלשון מילוי – כל אחת מאבני החושן נמצאת בתוך גומה של משבצת זהב.

אבן בתוך משבצת זהב

החוטאים בחושן ובאפוד

נאמר בפרשת תצוה לגבי חוטי האפוד: "ועשו את האפד זהב תכלת וארגמן תולעת שני ושש משזר מעשה חושב" (שמות כ"ח, ו). בגמרא יומא (ע"ב, א) מבואר כי מכל אחד מהמינים המופיעים בפסוק לוקחים שישה חוטים, ושזורים כל מין מהם עם חוט זהב, עליו נאמר שם בתורה "וקיצץ פתילים לעשות בתוך התכלת" וגו'. דהיינו: לוקחים גיזת צמר הצבועה בצבע תכלת, גיזת צמר הצבועה בארגמן, גיזת צמר הצבועה בתולעת שני ובנוסף לוקחים חוטי פשתן. שזורים שישה חוטים יחד מכל סוג, ובנוסף לשישה עוד חוט זהב דק. את ארבעת החוטים הללו זורים לפתיל, שבו בסך הכל 28 חוטים דקים. בהמשך נאמר שם: "ועשית חשן משפט מעשה חשב כמעשה אפד תעשנו" (פס' טו), מכאן שמבנה חוטי האפוד והחושן זהה.

חוטי האפוד והחושן

סדר אבני החושן וזיהויין

סדר שיבוצם לא מבואר בתורה, ואף ברמב"ם אינו מופיע.¹² קיימת דעה שסידרם כסדר השמות באפוד (רש"י, תרגום יונתן בן עוזיאל) או כסדר הולדתם (תרגום ירושלמי, במדבר רבה פרשה ב, רבנו בחיי, וכנראה שזו גם שיטת הרמב"ם).

בנושא זיהוי האבנים רבו השיטות. נזכיר רק את שיטת המדרש לפיה עיצבו ב'מכון המקדש' את החושן: "סימנים היו לכל נשיא ונשיא ומפה וצבע על כל מפה ומפה כצבע של אבנים טובות שהיו על ליבו של אהרן ... כל שבט ושבט נשיא שלו צבע מפה שלו דומה לצבע של אבנו. ראובן אבנו אודם, ומפה שלו צבוע באדום, ומצויר עליו דודאים".¹³

אורים ותומים

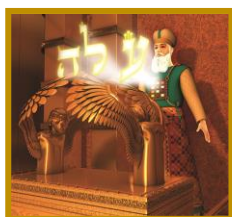
נאמר בפסוק "ונתת אל חושן המשפט את האורים ואת התומים והיו על לב אהרן בבואו לפני ד'" (שמות כ"ח, ל). אומרת על כך הגמרא (יומא ע"ג, ב) "אורים – שמאירין את דבריהם, תומים – שמשלימים את דבריהם". מבאר רש"י: "כתב שם המפורש שהיה נותנו בתוך כפלי החושן, שעל ידו הוא מאיר דבריו ומתמם את דבריו". מרבית הראשונים סוברים כרש"י, בשינויים מסוימים. לדעת הרמב"ן היו שני סוגים של שמות קודש: האחד – שעל-פיו האותיות בולטות, והשני – צרופן. זו, לשיטתו, משמעות המילים 'אורים ותומים'. לדעתו הם "סוד מסור למשה מפי הגבורה והוא כתבם

¹¹ שמות כ"ה, ז.

¹² הל' כלי המקדש פרק ט הל' ט.

¹³ במדבר פ"ב, ז.

בקדושה והיו (או היו – הרקנאטי) מעשה שמים". **הריטב"א** סובר אף יותר מכך: לדעתו האורים והתומים לא נעשו בידי אדם אלא נמסרו מד' למשה.¹⁴

כהן גדול שואל באורים ותומים

יש מהראשונים הסוברים כי האורים ותומים הינם אבני החושן עצמן. זו דעת רב האי גאון,¹⁵ וכן מופיע בדברי רבנו אברהם בן הרמב"ם. מלשון הרמב"ם משמע שאכן זו דעתו.¹⁶ זו לשונו: "עשו בבית שני אורים ותומים כדי להשלים שמונה בגדים ואעפ"י שלא היו שואלין בהם, מפני שלא היתה שם רוח הקודש".¹⁷

האפוד

חלקי האפוד - מפסוקי התורה, העוסקים במבנה האפוד, מבואר כי האפוד מחולק לכמה חלקים: "וַעֲשׂוּ אֶת הָאֵפֹד זָהָב תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן תּוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ מִשְׁזָר מַעֲשֵׂה חֹשֶׁב: שְׁתֵּי כְתֹפֶת חֲבֵרֶת יִהְיֶה לוֹ אֶל שְׁנֵי קְצוֹתָיו וְחֲבֶרֶת: וְחֹשֶׁב אֲפָדָתוֹ אֲשֶׁר עָלָיו כִּמְעֻשָּׂהוּ מִמֶּנּוּ יִהְיֶה זָהָב תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ מִשְׁזָר". (שמות כ"ח, ו-ח)

בפסוקים אלו מתוארים: גוף האפוד, הכתפות, חשב האפוד ואבני השובים.

"וְעֲשִׂיתָ מִשְׁבָּצֹת זָהָב: וּשְׁתֵּי שְׂרָשְׁרֹת זָהָב טָהוֹר מְגַבְּלֹת תַּעֲשֶׂה אֹתָם מַעֲשֵׂה עֶבֶת וְנִתְּתָה אֶת שְׂרָשְׁרֹת הָעֶבֶת עַל הַמִּשְׁבָּצֹת" (שמות כ"ח, יג-יד)

בפסוקים אלו מתוארות משבצות הזהב והשרשרות, שתפקידם הוא **החזקת האבנים**.

בפסוקים טו-ל מתוארים החושן, הטבעות, פתילי התכלת והשרשראות – חיבור האפוד אל החושן.

רוחב האפוד על גב הכהן

מידות האפוד וצורתו - מידות האפוד אינן מבוארות בתורה, אולם הן מופיעות בדברי הראשונים: בדברי רש"י, הרמב"ם, הרשב"ם וכן בדברי המפרשים האחרונים כהנצ"ב והמלבי"ם.

רוחב האפוד – הן לרש"י והן לרמב"ם רוחבו כרוחב גב אדם. זו לשון הרמב"ם: "האפוד רוחבו כרוחב גבו של אדם מכתף לכתף".¹⁸ באופן דומה מבאר רש"י: "האפוד עשוי כמין סינר של נשים רוכבות סוסים וחוגר אותו מאחוריו כנגד לבו למטה מאציליו רחבו כמדת רוחב גבו של אדם ויותר".¹⁹

כתפות האפוד לפי רש"י – רחבות על כל הכתף

אורך האפוד – כך כותב הרמב"ם: "ואורכו מִבְּגַד אצילי הידים מאחוריו עד **הרגלים**". דהיינו: האפוד מונח על גבו של הכהן הגדול, וזאת החל ממרפקיו (שהם הנקראים 'אצילי ידיו')²⁰ ועד לרגלים. יש לכאורה לומר כי הכוונה עד לכפות רגלי הכהן הגדול.²¹

מבנה כתפות האפוד - נאמר בתורה: "שְׁתֵּי כְתֹפֶת חֲבֵרֶת יִהְיֶה לוֹ אֶל שְׁנֵי

¹⁴ וכן דעת הסמ"ג מ"ע קע"ג, תרגום יונתן, הראב"ד בהל"ב ד, א

¹⁵ אוצר הגאונים ברכות סימנים ד-ו, ומוזכר ברמב"ן דלעיל

¹⁶ וכן משמע בהל"ב ד הבחירה ד, א וזהו באור הכסף משנה לשיטת הרמב"ם

¹⁷ הל' כלי המקדש י, י

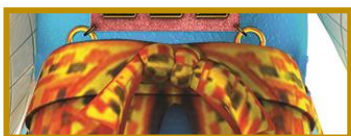
¹⁸ הל' כלי המקדש ט, ט.

¹⁹ שמות כ"ח, ו.

²⁰ ראה רש"י שבת ק"ד, ב ד"ה מרפיקו.

²¹ במונח 'רגלים' הכוונה לכאורה עד קצה הרגל ולא עד תחתית כף הרגל. לשיטת רש"י האפוד מגיע עד תחתית הרגל.

קצותיו וְחֶבֶר".²² מלשונו של רש"י מבואר כי שתי הכתפות היו "רצועות רחבות כנגד כל כתף וכתף", דהיינו: כל רצועה היתה ברוחב של הכתף.

חשב האפוד לשיטת רש"י, שהוא הרצועה העליונה בשפת האפוד העליונה

חשב האפוד - פרט לאבנט, שהינו החגורה שנחגרת הן ע"י הכהן הגדול והן ע"י הכהן ההדיוט, יש לאפוד מעין חגורה שהיא הנקראת בשם חשב האפוד. האבנט נחגר על הכתונת, בעוד שהחשב נחגר על המעיל.

נאמר בתורה: "וְחֹשֶׁב אֶפְדֹתוֹ אֲשֶׁר עָלָיו כְּמַעֲשֵׂהוּ מִמֶּנּוּ יִהְיֶה זָהָב תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְנֹשֵׁשׁ מִן־זָר".²³

שיטת רש"י: "וחשב אפודתו - וחגור שעל ידו הוא מאפדו ומתקנהו לכהן ומקשטו: אשר עליו - למעלה בשפת הסינר היא החגורה". דהיינו: לשיטת רש"י החשב הוא הרצועה אשר על האפוד.

אבני האפוד ואבני החשן

בכתפות האפוד מונחות שתי אבני השוהם, ואילו בחושן נמצאות י"ב אבנים. רש"י מבאר על הפסוק "אבני שוהם ואבני מילואים לאפוד ולחושן" (שמות כ"ה, ז) כי אבני המילואים יושבות בתוך גומא. אולם הרמב"ן מבאר כי אבני מילואים הן אבני החושן, ואלו אבנים שלמות שאותן היו בוקעים באמצעות תולעת השמיר כך שהן לא תפגמנה.²⁴ אולם את אבני השוהם שבאפוד, שלשיטתו אינן 'אבני מילואים', היו חורטים באיזמל.

המצנפת

המצנפת היא מעין כובע, והיא אחד מארבעת בגדי הכהן ההדיוט, ומכאן שהיא עשויה פשתן. לדברי חז"ל המצנפת מכפרת על גסות הרוח.²⁵ לגבי מבנה המצנפת, והאם יש הבדל בין מצנפת הכהן הגדול לזו של הכהן ההדיוט, נחלקו הדעות. בדרך כלל המצנפת מופיעה בתורה בשם 'מצנפת', אולם פעם אחת נזכר המונח 'מגבעות' (שמות ל"ט, כח) ועקב כך נחלקו המפרשים האם קיים הבדל בין 'מצנפת' ל'מגבעת'.

שיטת רש"י: המצנפת היא אריג בד על הראש

רש"י (שמות כ"ח, ד) אומר כך: "מצנפת - כמין **כיפת כובע** שקורין קופי"א בלעז, שהרי במקום אחר קורא להם 'מגבעות' (שמות ל"ט, כח), ומתרגמין 'כובעין'. מבואר כי לדעת רש"י הן המצנפת של הכהן הגדול, והן של הכהן ההדיוט, שתיהן נקראות בשם 'כובע' ולהן צורת 'כיפת כובע'. האבן עזרא במקום חולק על רש"י, שהרי לכאורה מפשט הפסוק יש הבדל בין 'מצנפת' ל'מגבעת', ואומר: "פארי המגבעות - לבניו, כי אין דרך המצנפת כמו המגבעות". מבואר שלשיטת האבן עזרא המצנפת משמשת את הכהן הגדול בעוד שהכובע נועד לכהן ההדיוט.

שיטת הרמב"ן: המצנפת עשויה קפלים קפלים

הרמב"ן (שמות כ"ח, לו) חולק אף הוא על רש"י, ומביא מדברי חז"ל כי המצנפת אורכה ט"ז אמה והיא כמין "צניף שצונף בו את ראשו". לדעת הרמב"ן ה'מגבעת' אף היא סוג של מצנפת, "אלא שקושר בה על ראשו ומעלה הכפלים עליו כמין מגבעת שהוא קובע" וכו', עיי"ש. שיטת הרמב"ן מבוססת על כך שאותיות גיכ"ק מתחלפות, ולכן 'מגבעת' הינה לשון 'מקבעת' - קבועה על הראש.

²² שמות כ"ח, ז.

²³ שמות כ"ח, ח.

²⁴ עיין סוטה מח, ע"ב.

²⁵ ערכין טז ע"א, זבחים פח ע"ב, ירושלמי יומא פרק ז' הל"ג וכן בתורה שלמה שמות פרק כ"ח אות כח

הציץ

"ועשית ציץ זהב טהור ופיתחת עליו פתוחי חותם קדש לד" (שמות כ"ח, לו).

המילה 'ציץ' מרמזת על "מציץ מן החרכים" (שיר השירים ב', ט). במפרשים מופיעים מספר באורים למילה 'ציץ', המשלימים זה את זה: לשיטת רבנו חננאל ציץ מלשון פריחה, בעוד שלשיטת הרש"ם מלשון ראייה.

מבנה הציץ

זהו תיאור הציץ המופיע בדברי חז"ל: "ציץ דומה כמין טס של זהב ורחב שתי אצבעות ומוקף מאזן לאזן וכתוב עליו שתי שיטין יו"ד ה"א מלמעלה וקדש למ"ד מלמטה ואמר רבי אליעזר ברבי יוסי אני ראיתיו ברומי וכתוב עליו קדש לה' בשיטה אחת".²⁶ כך גם פוסק הרמב"ם.²⁷ נבאר את מבנהו:

טס של זהב – המילה טס משמעותה הוא פח.²⁸ בספר בגדי כהונה רוצה לדייק מלשון הברייתא דלעיל כי פח מרודד הוא חלק ללא קישוטים.²⁹

רוחב ואורך הציץ – רוחב הציץ המבואר בברייתא הינו ב' אצבעות. לדעת בעלי התוספות שיעור זה הוא מדרבנן,³⁰ שכן זהו כשיעור גודל המצח עליו מונח הציץ. בעל ספר בגדי כהונה³¹ מעלה סברה שכיוון שהציץ הינו תכשיט, ולא מלבוש, הרי שאינו בא לכסות את המצח אלא לשם קישוט ולכן אין לו מידה לפי גודל מצח הכהן אלא מידה כללית.

קודש להשם

נאמר בפסוק: "וְעָשִׂיתָ צִיץ זָהָב וְפִתַּחְתָּ עָלָיו פְּתוּחֵי חֹתֶם קֹדֶשׁ לַד'".³² בברייתא נאמר: "וכתוב עליו שתי שיטין יו"ד ה"א מלמעלה וקדש למ"ד מלמטה". מספר שיטות מופיעות בראשונים בביאור העניין:

א. שיטת רש"י

מבאר רש"י כי הכוונה היא ששם השם יופיע בשורה העליונה כדי שמעליו לא ייכתב דבר, אילו דבריו: "השם שלם בשיטה עליונה וקדש למ"ד בשיטה תחתונה, שלא להקדים שאר אותיות למעלה מן השם, מאחר ששני שיטין היו, שלא להקדים שאר אותיות למעלה מן השם, מאחר ששני שיטין היו".³³ כך סוברים גם בעלי התוספות שם, בשם רבינו תם.³⁴

²⁶ סוכה ה', א; שבת ס"ג, ב.

²⁷ הלכות כלי המקדש ט', א.

²⁸ כך מתרגם אונקלוס בביאורו לבמדבר י"ז, ג את המילה "ריקועי פחים".

²⁹ עמ' קי"ח.

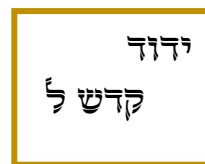
³⁰ סוכה שם, ד"ה ואל יוכיח.

³¹ עמ' קכג.

³² שמות כ"ח, לו.

³³ שבת ס"ג, ב.

³⁴ ד"ה וכתוב עליו.

ב. שיטת הרמב"ם

אלו דברי הרמב"ם³⁵: "וכותב עליו שני שיטין קדש לה' קדש מלמטה לה' מלמעלה ואם כתבו בשיטה אחת כשר ופעמים כתבוהו בשיטה אחת".

זו לכאורה שיטת הרמב"ם, שכן הרמב"ם לא מציין בדבריו שהמילים כתובות בתחילת או סוף השיטה. עם זאת – הכסף משנה מבין כשיטת רבנו הלוי:

המעיל

המעיל הינו הרביעי מבין בגדי הכהן הגדול.³⁶ כך נאמר עליו בפסוקים: "וְעָשִׂיתָ אֶת מְעִיל הָאֹפֹד כְּלִיל תְּכֵלֶת: וְהָיָה פִּי רֹאשׁוֹ בְּתוֹכוֹ שָׁפָה יְהִיָּה לְפִיו סָבִיב מַעֲשֵׂה אֵרֶג כְּפִי תַחְרָא יְהִיָּה לוֹ לֹא יִקְרַע".³⁷

האבן עזרא מפרש: "הגאון תרגם מעיל מנטר כדמות הנקרא סרבל". דהיינו: לשיטתו המעיל מהווה כיסוי עליון השומר על הגוף.

באור הרמב"ם: "המעיל כולו תכלת וחוטיו כפולין שנים עשר ופיו ארוג בתחילת אריגתו ואין לו בית יד אלא נחלק לשתי כנפים מסוף הגרון עד למטה כדרך כל המעילים ואינו מחובר אלא כנגד כל הגרון בלבד והקורע פי המעיל לוקה שנאמר לא יקרע והוא הדין לכל בגדי כהונה שהקורען דרך השחתה לוקה".³⁸

מבואר מדבריו כי המעיל כולו צבוע בצבע תכלת, כלשון התורה. כמו כן - חוט המעיל שזור משנים עשר חוטי פשתן דקים. כך מבואר בגמרא,³⁹ וזאת מלשון הפסוק "וְעָשִׂיתָ אֶת מְעִיל הָאֹפֹד כְּלִיל תְּכֵלֶת",⁴⁰ ומבאר שם רש"י כי המילה 'כליל' מוסבת על 'גדיל', ואין גדיל בפחות משני חוטים, ומכאן ששזורים שישה גדילים בני שני חוטים בסך הכל שנים עשר.

מראה המעיל

לגבי מראה המעיל קיימת מחלוקת בין רמב"ם לרש"י. נסקור את שיטותיהם:

א. שיטת הרמב"ם: "המעיל כולו תכלת וחוטיו כפולין שנים עשר ופיו ארוג בתחילת אריגתו ואין לו בית יד אלא נחלק לשתי כנפים מסוף הגרון עד למטה כדרך כל המעילים ואינו מחובר אלא כנגד כל הגרון בלבד והקורע פי המעיל לוקה שנאמר לא יקרע והוא הדין לכל בגדי כהונה שהקורען דרך השחתה לוקה".

שיטה א' בדעת הרמב"ם - הכסף משנה מבין בדעת הרמב"ם שהכוונה היא שהמעיל היה עשוי כאריג חד שלם, כשבאמצע האריג היה חתך בחזית שיורד מהחזה ולמטה כך שהמעיל

³⁵ הלכות כלי המקדש ט', א.

³⁶ שמות כ"ח, ד.

³⁷ שמות כ"ח, לא-לה.

³⁸ הלכות כלי המקדש ט', ג.

³⁹ יומא ע"א, ב.

⁴⁰ שמות כ"ח, לא.

מחולק לשניים: כנף ימני וכנף שמאלי. למעיל אין שרוולים, ובחלקו העליון הוא עשוי יחידה אחת עם פתח לראש, כך שהכהן הגדול היה מכניס את ראשו דרך פתח זה לתוך המעיל.

שיטת רש"י:
המעיל דומה לכתונת

שיטת רש"י: זו לשונו: "מעיל - הוא כמין חלוק וכן הכתונת אלא שהכתונת סמוך לבשרו ומעיל קרוי חלוק העליון".⁴¹ דהיינו: לשיטתו המעיל הוא כמין חלוק, כמו הכתונת, אלא שהמעיל הוא מעין חלוק עליון שאינו צמוד לגוף הכהן אלא רפוי יותר. יתכן לפיכך שכשם שלכתונת היו שרוולים, כך גם למעיל.

הפעמונים והרימונים של המעיל

זו לשון התורה בנידון: "וְעָשִׂיתָ עַל שׁוּלְיוֹ רִמָּוִי תְּכֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי עַל שׁוּלְיוֹ סָבִיב וּפְעֻמֹּת זָהָב בְּתוֹכָם סָבִיב: פְּעֻמָּן זָהָב וְרִמּוֹן פְּעֻמָּן זָהָב וְרִמּוֹן עַל שׁוּלֵי הַמָּעִיל סָבִיב: וְהָיָה עַל אֶהָרָן לְשֵׁמַע קוֹלוֹ בָּבֹאוֹ אֶל הַקֹּדֶשׁ לִפְנֵי ד' וּבָצִאתוֹ וְלֹא יָמוּת".⁴² מהי צורת הפעמונים והרימונים ומהו אופן תלייתם בשולי המעיל?

בגמרא מסכת זבחים מבואר כי בכל אחד מצידי המעיל היו ל"ו פעמונים (לרבי יהודה י"ח). רש"י מבאר: מלפניו ומלאחריו.⁴³

לכאורה מלשון רש"י משמע שצידי המעיל הם מקדימה ומאחור, ולשיטת הרמב"ם שביארנו לעיל יש לומר שהכוונה לימינו ושמאלו, ובחזית יש ל"ו פעמונים וכן באחור.

מטרת הפעמונים: כמה וכמה ביאורים נאמרו על מטרת הרימונים. לרוב המפרשים עניינם הוא להשמיע קול בעת הכנס הכהן הגדול אל הקודש.

צורת הפעמונים: מבואר בדברי רש"י: "זגין עם ענבלים שבתוכם". יש לציין כי מצד אופי מתכת הזהב זג אשר בתוך פעמון אינו משמיע קול צליל, אלא קול סכסוך הפעמונים זה בזה הוא משמיע את הקול.

צורת הרימונים: מבאר רש"י: "עגולים חלולים היו, כמין רימונים העשויים כביצת תרנגולת". לכאורה מבואר מלשוננו שהרימונים היו אליפטיים, כצורת ביצה, ובתוכם חלולים. בגמרא זבחים דלעיל מבואר כי הם היו עשויים משזירת תכלת, ארגמן ותולעת שני, ונראו כרימונים "שלא פתחו פיהם".

שיטת רש"י: ליד כל פעמון יש רימון

אופן תליית הפעמונים והרימונים בשולי המעיל: שיטת רש"י: "בתוכם סביב - ביניהם סביב בין שני רמונים פעמון אחד דבוק ותלוי בשולי המעיל".⁴⁴ דהיינו: לשיטתו הפעמונים והרימונים תלויים האחד לצד השני ברצף על שולי המעיל. כך סוברים גם הרמב"ם,⁴⁵ הרשב"ם ועוד.

שיטת הרמב"ם: רימון בתוך פעמון

לשיטת הרמב"ם הפעמון נמצא בתוך רימון, ולא לצידו. לכאורה זו משמעותו הפשוטה של הפסוק "וְעָשִׂיתָ עַל שׁוּלְיוֹ סָבִיב זָהָב וְרִמּוֹן עַל שׁוּלֵי הַמָּעִיל סָבִיב בְּתוֹךְ הָרִמּוֹנִים".⁴⁶

⁴¹ שמות כ"ח, ד.

⁴² שמות כ"ח, לג.

⁴³ פ"ח, ב.

⁴⁴ שם.

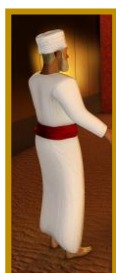
⁴⁵ הלכות כלי המקדש ט', ד.

⁴⁶ שמות ל"ט, כה.

הכתונת

על הכתונת נאמר בתורה: "וְאַלֶּה הַבְּגָדִים אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה חֹשֶׁן וְאַפֹּד וּמַעֲלִיל וּכְתָנֶת תְּשַׁבֵּץ",⁴⁷ "וְנִשְׁבָּצָת הַכְּתָנֶת נִשֵּׁש",⁴⁸ "וְלִבְנֵי אֶהֱרֵן תַּעֲשֶׂה כְּתָנֶת",⁴⁹ "וַיַּעֲשֶׂה אֶת הַכְּתָנֶת נִשֵּׁש מַעֲשֶׂה אֶרֶג לְאֶהֱרֵן וּלְבָנָיו".⁵⁰

מהות הכתונת ומידתה - מבאר רש"י: "הכתונת סמוך לבשרו ומעיל קרוי חלוק העליון".⁵¹ מכאן שהכתונת הינה בגד הצמוד לגוף. כך מבאר גם האבן עזרא: "החלוק הדבק לעור".⁵² כתונת האמורה לגבי בגדי הכהנים היא מפשטן.

לגבי מידת הכתונת פוסק הרמב"ם: "אורך הכתונת עד למעלה מן העקב ואורך בית יד שלה עד פס ידו ורוחבו כרוחב היד".⁵³ יתכן ששיטתו היא כדרך שפסק לגבי אורך המעיל שהוא עד העקב.

כתונת תשבץ - הכתונת הינה בגד הכהונה היחיד לגביו נאמר שיש לעשותו תשבץ, כפי שמבואר בפסוקים שהבאנו לעיל. מבאר רש"י: "וְנִשְׁבָּצָת – עֲשֶׂה אוֹתָם מִשְׁבָּצוֹת מִשְׁבָּצוֹת, וְכוּלָם שֶׁל שֵׁשׁ". דהיינו: הכתונת כולה ארוגה מפשטן, ובצורת משבצות.

מראה הכתונת ואורכה לשיטת הרמב"ם – עד העקב

האבנט

האבנט הינו החגורה, המבדילה בין החלק העליון לתחתון. האבנט הינו אחד מארבעת בגדי הכהן ההדיוט, אם כי יש שאלה אם הוא שונה במבנהו בין הכהן ההדיוט לכהן הגדול.

האבנט חגור על מותני כהן

כך מבאר רש"י: "ואבנט - הוא חגורה על הכתונת והאפוד חגורה על המעיל כמו שמצינו בסדר לבישתן ויתן עליו את הכתנת ויחגור אותו באבנט וילבש אותו את המעיל ויתן עליו את האפוד".

מעשה רוקם - היחיד מבין בגדי הכהונה שעשוי מעשה רוקם הינו האבנט, כנאמר בתורה: "וְאַבְנֵת תַּעֲשֶׂה מַעֲשֶׂה רֹקֵם".⁵⁴ לשיטת הרמב"ם זו אריגה שעליה רוקמים בצד אחד של האריג.

מידות האבנט - הרמב"ם פוסק לגבי מידות האבנט: "והאבנט רוחב כמו שלש אצבעות ואורכו ל"ב אמה מקיפו ומחזירו כרך ע"ג כרך".⁵⁵ רוחב שלוש אצבעות הינו המינימלי בתורה למידות בגדים. מלשון הרמב"ם "כמו שלוש אצבעות" ניתן לדייק שהרוחב יכול להיות גם יותר.

המכנסיים

המכנסיים

הבגד האחרון בין בגדי הכהן ההדיוט הינם המכנסיים, עליהם נאמר בתורה: "וַיַּעֲשֶׂה לָהֶם מִכְנָסִי בְּדָ לְכִסּוֹת בָּשָׂר עֲרֹה מִמֹּתָנִים וְעַד יָרְכִים יִהְיֶה".⁵⁶ החזקוני מעיר: "לפי שנאמר במ לכתסות בשר ערוה, לא נאמר במ לכבוד ולתפארת". דהיינו: עניינם הוא צניעות בלבד. הרמב"ם פוסק לגבי המכנסיים: "המכנסים בין של כהן גדול בין של כהן הדיוט הם ממתנים עד ירכים שהוא למעלה מן הטיבור קרוב מן הלב עד סוף הירך שהוא הארכובה ושנצים יש להם ואין להם לא בית הנקב ולא בית הערוה אלא מוקפין כמין כיס".⁵⁷

⁴⁷ שמות כ"ח, ד.

⁴⁸ שם, לט.

⁴⁹ שם, מ.

⁵⁰ שם ל"ט, כז.

⁵¹ שם כ"ח, ד.

⁵² בראשית ל"ז, כג.

⁵³ שם ח', יז.

⁵⁴ שמות כ"ח, לט.

⁵⁵ שם ח', יט.

⁵⁶ שמות כ"ח, מב.

התכלת

משמעות התכלת

לצורך דברים רבים במשכן ובמקדש השתמשו בתכלת, כמתואר בפרשת תרומה. התכלת הינה אחד מארבעת הצבעים שהיו בחוטי המשכן, ואשר שימשו לצורך יריעות המשכן, לפרוכת, לאפוד ולחושן, למעיל של הכהן הגדול. כמו כן התכלת משמשת במצוות הציצית: "וַיִּבְרָא אֱלֹהֵינוּ יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם וְעָשׂוּ לָהֶם צִיצִית עַל כְּנָפֵי בְגָדֵיהֶם לְדִרְתָּם וְנִתְּנוּ עַל צִיצִית הַכֶּנֶף פֶּתִיל תְּכֵלֶת". ביהדות - יש משמעות לצבעו של דבר, כמו שכותב הרב הירש בספרו "מצוות כסמלים", הצבע האדום הוא הצבע הגשמי ביותר - הוא צבעה של האדמה ושל הדם. על כן הצבע האדום הוא צבעו של מזבח האדמה, וגם צבעו של המשכן כולו היה נחושת. צבע התכלת הינו הצבע הרוחני ביותר. השמים הם חסרי צבע, אולם כשמסתכלים עליהם - הם נראים בצבע תכלת. גם הכיסיים של הכלים שעננינם הרוחני יתר במשכן, כמו המנורה, הם כולם מתכלת, וכך גם מעיל הכהן הגדול.

החיפוש אחרי התכלת

מאז חורבן הבית אבדה המסורת לגבי זיהוי צבע התכלת. בתוספתא נאמר כי "תכלת אין כשרה אלא מן החילזון. הביא שלא מן החילזון פסולה". אמנם היו שסברו כי כיום, לאור היכולת לייצר צבעים סינתטיים אין זה מעכב, אולם כאמור בדברי חז"ל לכאורה יש עניין מהותי בצבע החילזון בדווקא.

בשנת תרמ"ח החל האדמו"ר מראדזין, רבי גרשון חנוך ליינער זצ"ל, לחפש את זהות חילזון התכלת המתואר בדברי חז"ל. הוא ראה בכך את אחד מציוני הדרך החשובים בתהליך הגאולה ובניין בית המקדש.

לצורך כך הוא אף ביקר במוזיאון התת-ימי בנאפולי. הוא כתב סדרה של שלושה ספרים, בהם הוא תיאר את הסימנים המופיעים בחז"ל, ואת אופן החיפוש שלו.

לאור מחקרו הוא הגיע למסקנה כי בעל החיים המתאים ביותר לתיאור זה הוא הדיונון, שמתאים לתיאור חז"ל "חילזון זה גופו דומה לים". כאשר תוקפים אותו הוא מפזר צבע שחור שיוצר מיסוך.

חז"ל אומרים "נרתיקו גדל עמו", ויש לשאול מהי הכוונה המדויקת במילה 'נרתיק' האדמו"ר מראדזין שטען שהחילזון הוא הדיונון אמר שהכוונה היא לשלד, ואכן ניתן למצוא לפעמים שלדים של דיונון הגדלים יחד עמו. כמובן שלפי שיטתו המילה 'חילזון' בלשון חז"ל אין פירושה חילזון בלשון ימינו, שהוא בעל חי עם קונכיה, אלא גם דג הדיו בכלל 'חילזון', כיון שהוא רכיכה.

בעזרתו של כימאי הוא מצא את הדרך לצבוע את חוטי הציצית בצבע תכלת. בנו של האדמו"ר הקים לפני השואה מעבדה בה ייצרו חוטי ציצית הצבועים בתכלת.

חידושו זה של האדמו"ר עורר פולמוס גדול. אולם פרט לחסידי ראדזין גם חסידי ברסלב החלו להשתמש בחוטי הציצית הצבועים בצבע הדיונון. לאחר השואה הצליחו חסידי ראדזין לשחזר את תהליך הצביעה, וכך הם נוהגים עד היום, תוך שיפורים שהם מצאו בתהליך זה.

⁵⁷ הלכות כלי המקדש ח', יח.

הרב הרצוג – הסגולית (ינטינה)

הסגולית (ינטינה)

עם כל הערכתו לאדמו"ר מראדזין הרב הרצוג טען שהחילזון חייב להיות עם כיסוי מיוחד, שאינו קיים אצל הדיונון. הוא עשה תואר שני על נושא החילזון, ושאל את המדענים של אותה תקופה מהו החילזון המתאים ביותר לתכונות הנדרשות. הם ענו לו שיש חילזון בשם סגולית (יאנטינה) שהוא חילזון יפה בצורת שבלול, שלו קונכיה קטנה בצבע סגול. חילזון זה מת כאשר הוא במים, וגם כאשר הוא ביבשה, ולכן הוא שט במהופך על פני המים. בים יש קילומטרים של אותו חילזון. בדומה לדיונון, גם חילזון זה מעיף צבע וזאת כשהוא רוצה לאכול את שושנת הים. אז הוא מעיף צבע עם חומר מטשטש, וכך הוא מצליח לבלוע את הטרף. אולם עד היום לא הצליחו החוקרים להפיק צבע עמיד מהינטינה.

ארגמון קהה קוצים

ארגמון קהה קוצים

כיום טוענים המדענים, שאם הרב הרצוג היה שואל אותם היום - הם היו אומרים שהחילזון המתאים לתכונות המבוקשות הוא ארגמון קהה קוצים. גופו אינו דומה לים, אולם גדלים עליו דברים שנראים כיס. על הפסוק 'ושפוני טמוני חול' אומרים חז"ל שזהו התכלת, ואכן ד"ר אהוד שפניא גילה שכאשר הולכים בתוך חול הים אי אפשר למצוא אותם, כי הם מתחבאים בתוך חול הים. בגמרא נאמר "תנו רבנן: חלזון זה - גופו דומה לים, וברייתו דומה לדג, ועולה אחד לשבעים שנה, ובדמו צובעין תכלת, לפיכך דמיו יקרים", ויש גורסים "ועולה אחד לשבע שנים". ברור שגם לפי הגירסא הראשונה אין הכוונה לשבעים שנה ממש אלא שהביטוי 'שבעים שנה' הוא ביטוי המציין את נדירותו. פשט הגמרא הוא שפעם בשבעים שנה החילזון עולה לחוף, ובשאר השנים צריך להתאמץ כדי למצוא אותו. לכאורה אדם שתפקידו הוא לצוד את החלזונות יוכל למוצאם גם בשנים אחרות.

הרב מרדכי אליהו זצ"ל סבר לפי הקבלה שהתכלת נגנזה, וזיהוי החילזון יתברר רק כאשר תבוא הגאולה השלמה. יש להדגיש שהרב אליהו אינו מונע ביד מי שמעוניין ללכת עם התכלת. לדעת הרבה פוסקים הדבר הוא מאוד כדאי, שהרי מדובר במצווה מהתורה, וספק דאורייתא לחומרא. אמנם, יש שטענו שבין שהזיהוי אינו ודאי עדיף לא ללבוש את התכלת, ואחרת עלול להיווצר מצב שגם אם יתברר שהחילזון הוא אחר ממה שאנו חושבים היום ימשיכו מתוך הרגל במנהג הקודם; אך כיון שבאן מדובר בספק מצוה דאורייתא, קשה לדחותה מטעם זה. הרב ליאור ופוסקים חשובים נוספים בדקו את הנושא, ולדבריהם ניתן לקבוע בודאות שהתכלת אכן מופקת מהארגמון.

פלה אדומה

הלכה ומחשבה

פרה אדומה

א. ציווי התורה

הפרות האדומות בשילה הקדומה

"וַיְדַבֵּר ד' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן לֵאמֹר: זֹאת חֻקַּת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּה ד' לֵאמֹר דָּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּקְחוּ אֵלֶיךָ פָּרָה אֲדָמָה תְּמִימָה אֲשֶׁר אֵין בָּהּ מוֹם אֲשֶׁר לֹא עָלָה עָלֶיהָ עַל" (במדבר י"ט, ב)

ב. חומרת טומאת המת

טומאת מת הינה טומאה מיוחדת. קשה טהרת טומאת מת יתר מאשר הטומאות של מצורע זב וזבה, הגם שהן טומאות חמורות יותר מבחינת דיני ההרחקה שלהן, וכמו שאמרו חז"ל שזב היא טומאה היוצאת מגופו וכן הם משתלחים חוץ לב' וג' מחנות, ואילו טמא מת אין זו טומאה בגוף, וכן אינו משתלח אלא חוץ למחנה שכינה.

מבין כל הטומאות כולן זוהי הטומאה היחידה שהטמא נטמא מהאוויר, דהיינו: אדם הנמצא באוהל או בחדר שנמצא בו מת, או שמאחיל על קבר – נטמא. טמא מת הנכנס לעזרת המקדש חייב כרת, עונש שלא מצינו אצל טמאים אחרים המוזהרים רק בלאו ולא בכרת.

צורת טהרתה, שהיא הזאת מי חטאת (אפר פרה אדומה המעורב עם מים חיים), שונה מטמאים אחרים החייבים בטבילה בלבד (פרט למצורע, שאף הוא טמא בעל דרגת טומאה חמורה).

ג. האם טעם טהרת הפרה האדומה מושג?

מבאר המלבי"ם (תהלים קי"ט, סו) על הפסוק: "טוב טעם וְדַעַת לְמַדְנִי כִּי בְּמִצְוֹתֶיךָ הֶאֱמַנְתִּי". לדבריו ללמוד את טעמי המצווה הוא דבר טוב, זאת רק בתנאי שהאדם מאמין במצווה ומקיים אותה בכל מחיר, גם במקום שנראה לו שהטעם אינו קיים. לכן רק משום שדוד המלך האמין במצווה, מודה הוא לבורא שלימדו גם כל פרטי המצווה – שזו ה"דעת", ואת טעמיה שזה "טוב טעם".

את טעם חוקת הפרה לכאורה אי אפשר להשיג, כדברי רש"י:

זאת חקת התורה - לפי שהשטן ואומות העולם מונין את ישראל לומר מה המצוה הזאת ומה טעם יש בה, לפיכך כתב בה "חקה", גזירה היא מלפני ואין לך רשות להרהר אחריה.

אולם, מאידך, כותב רש"י:

ומדרש אגדה העתקתי מיסודו של ר' משה הדרשן, וזהו: "ויקחו אליך" – משלהם, כשם שהם פרקו נזמי הזהב לעגל משלהם כך יביאו זו לכפרה משלהם. "פרה אדמה" – משל לבן שפחה שטינקי פלטין של מלך, אמרו תבא אמו ותקנח הצואה, כך תבא פרה ותכפר על העגל.

בפסיקתא מובא שמה שנאמר בציווי הפרה שני פעמים "לאמר" הוא להורות שהגם שלא נתגלה לנו טעמה אבל נתנה התורה רשות לומר בה מדרשות, וכן כתב בנועם אלימלך שבכוונה לא נתנה התורה בזה טעם כדי שכל אחד ייתן בה טעם ששייך אליו.

ד. טעמי הפרה האדומה בדברי הפרשנים

הרמב"ן (במדבר י"ט, ב) מבאר כי בשעיר המשתלח ובפרה אדומה האומות מערערים יותר משאר הקרבנות, זאת כיוון שהם נעשים מחוץ למקדש, ואומות העולם חושבים שהם קרבנות לשדים וכדומה. עניין הפרה האדומה הוא שהיא קרבן לד', אלא שנעשית בחוץ כדי להעביר את רוח הטומאה. טעם טומאת מת הוא מחמת חטא אדם הראשון ולכן הם מטמאים, והיה ראוי לפי זה שצדיקים לא יטמאו, אולם היא חוקה.

ספר החינוך (מצוה שצ"ז) מבאר שאף שדרכו לכתוב רמזים בנושא טעמי המצוות בדרך הפשט, אחר שהוא מתנצל שהם נועדו למשוך את הנערים, אולם במצווה זו שחכמים הדגישו שאין בה טעם הוא ירא הוא לכתוב טעם ... אולם מכל מקום הוא מבאר את עיקר הפלא של הפרה האדומה שהיא מטמאת טהורים ומטהרת טמאים, ואומות העולם בטוחים שלכן הוא מעשה כשפים או שדים, שפועלים ע"פ כוחות הטומאה. על כך הוא מבאר שהדבר דומה לצמחי מרפא, המזיקים לאחד ומועילים לשני.

הספורנו כותב: נאמר אם כן שעם היות המצוה חוקה, ואין להרהר אחריה ולא להיות מסופק אם היא הגונה ואם לאו כי "כל אמרת אלוה צרופה" (משלי ל', ה), ולה טעם נשגב בלי ספק נודע למלך שצוה אותה ואולי גם למשה רבינו והדומים לו. הנה יש בה איזה רמז לדרך התשובה הצריכה לכל חוטא, שהיא אמנם שיטה אל קצה הפך מעשיו המטמאים כל לב טהור למען ישיג דרך המיצוע ויטהר, וזה הדרך עם היותו טוב ומטהר לחוטא הוא אמנם מגונה ורע ומטמא כל לב טהור כאמרם "וכי באיזה נפש חטא זה אלא שציער עצמו מן היין" (תענית י"א, א).

בית הלוי מבריסק (שמות ל"א, יג) מבאר את הקשר בין פרה אדומה לחטא העגל. שורש חטא העגל היה שעם ישראל רצה לעשות את הדבר עפ"י חכמתם וידיעתם, דבר שלא הצטוו בו. לכן הפרה האדומה היא חוק שעושים בלי להבין את טעמו, וכשעושים הכול בלי לנטות משום פרט בדקדוק הלכה כפי שנמסר לנו, זה עצמו כפרה על חטא העגל.

ה. טומאת המת – פירוד מהקדושה

יש להבין את מהותה של טומאה זו, שכן מלשון התורה משמע שזו "חוקת התורה".

טומאת המת מנתקת את האדם מקדושתו, שכן היא ירדה לעולם בעטיו של חטא אדם הראשון, והיא גרמה לפירוד שקיים בעולמנו בין הרוחניות לגשמיות. כל מצב בו טומאת המוות מתגלה, היא פוגמת את קדושת האדם ומעוררת את שורש הפגם, את חטא אדם הראשון. פגם זה חזר והתעורר בעקבות חטא העגל.

מכאן מובן מדוע התורה מכנה את תהליך הטהרה בשם "חוקת התורה" ולא בשם "חוקת הפרה", שכן טומאה זו מעוררת את שורש הפירוד והפגם הקיים בעולמנו, את שורש העוון הקדמון שגרם לגילוי הטומאה בבריאה. המיתה, סילוק הנשמה מן הגוף, חוזרת ומעוררת את פגם הנפש, והטומאה חוזרת ומתגלה. מכאן שטומאה זו הינה טומאה רוחנית, זאת בשונה מטומאות אחרות.

באופן זה מבאר בעל האור החיים הקדוש בתחילת פרשת חוקת כי שורש טומאת המת מקורו בכך שכל מקום בו היה גילוי של קדושה, והקדושה הסתלקה – כוחות הטומאה נאחזים ברושם הנשאר מהקדושה ומנסים להיאחז בו. הוא ממשיך זאת לזבובים הבאים לכלי שהיה בו דבש ומנסים לינוק את שאריות הדבש. נשמת היהודי יש בה קדושה גדולה, ובעת הסתלקות הנשמה מן הגוף נשאר רושם מן הקדושה הזו בגוף האדם וממילא מיד נאחזים בו כוחות הטומאה כדי לינוק ממנו. אדם הנמצא באוהל המת "נדבק" כביכול בטומאה זו. בטומאות אחרות הטומאה הינה דבר מחודש המתחדש עקב סיבה מסוימת, וכשהסיבה לטומאה מסתלקת מספיקה טבילה כדי לסלק את הרשימו שהשאירה הטומאה באדם. אולם טומאת מת נובעת מכך שהטומאה נאחזת כביכול בנשמת האדם. עקב כך יש להפריד ולסלק טומאה זו מנשמת האדם, ולא מספיקה טבילה בלבד. תהליך הטהרה באמצעות מי החטאת מנתק את הטומאה מן האדם.

מכאן מובן מדוע טומאה זו עוברת כביכול באויר, שכן זו טומאה רוחנית. מכאן גם מובן גם מדוע רק קברי יהודים מטמאים, ולא של נוכרים, שכן קדושה קיימת רק בנשמת היהודי ולכן רק אצל האדם מישאל שייכת טומאה זו. [באותו אופן קברי צדיקים אינם מטמאים, שכן הצדיקים נקראים במיתתם חיים, כך שחיות הקדושה נשארת בגופם ולכן כוחות הטומאה לא יכולים להיאחז שם].

הכהנים, העובדים את עבודת הקודש במקדש, מוזהרים מלהטמא למת שכן טומאה זו כביכול "מנתקת" אותם משורש קדושתם המאפשר להם להיות מחוברים באופן תמידי לקדושה.

1. אופן ההתנתקות מטומאת המת – הלכות הפרה

תהליך הטהרה באמצעות אפר הפרה האדומה מלמדנו על אופן ההתנתקות מטומאת המת.

הפרה האדומה מרמזת על דינים. כדברי רש"י בשם רבי משה הדרשן שהפרה האדומה מרמזת על חטא העגל, ולכן: "תבוא אמה ותקנח צואת בנה".

פרה אדומה תמימה

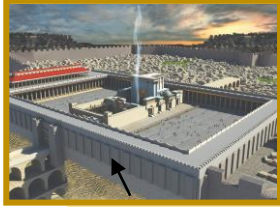
נאמר בתורה כי הפרה היא "אדומה תמימה". פוסק הרמב"ם (לפי הספרי): (ב) תמימת אדמימות, לא תמימת קומה ... היו בה שתי שערות לבנות או שחורות בתוך גומא אחת או בתוך שני כוסות והן מונחות זו על זו פסולה. (ה) היו קרניה או טלפיה שחורים יגוד [=יחתוך את הקליפה החיצונה]. גלגל העין והשיניים והלשון אין מראיהן פוסלים בפרה.

[הלכות פרה אדומה, פרק א']

ז. הלכות שריפת הפרה האדומה

עניין השריפה – מבאר רש"י (במדבר י"ט, ה): "ושרף את הפרה - כשם שנשרף העגל"

מקום השריפה - שריפת הפרה נעשית אל נוכח מול פתח המקדש, ובלשון הרמב"ם: "כנגד בית קדשי הקדשים" (ג', ב). דבר המרמז על היפוך הטומאה וחיבורה לקדושה.

חומת הר הבית המזרחית

- השורף את הפרה - תהליך השריפה מתבצע על ידי כהן טהור.

הפרה הראשונה נשרפה במדבר על-ידי אלעזר, סגן הכהן הגדול. נדרשה קדושה מיוחדת (מעין משיחת כלי המשכן והמקדש לדורות בתקופת המשכן).

מבאר רש"י (במדבר י"ט, ג): "אל אלעזר הכהן - כשם שנקהלו על אהרן שהוא כהן לעשות העגל, ולפי שאהרן עשה את העגל לא נעשית עבודה זו על ידו שאין קטיגור נעשה סניגור".

לדורות: מחלוקת בספרי: לדעת רבי מאיר לדורות בכהן גדול, ואילו רבי יוסי ועוד תנאים סוברים שלדורות בין בכהן גדול בין בכהן הדיוט.

פוסק הרמב"ם: אף כהן הדיוט כשר לשרפת הפרה, שנאמר "ונתתם אותה אל אלעזר הכהן", ועדיין אהרן היה קיים. ומפי השמועה למדו: זו נעשית באלעזר ושאר כל הפרות בין בכהן גדול בין בכהן הדיוט. (א', יא)

- הכהן לובש ארבעה בגדים (של כהן הדיוט).
- הפרשת הכהן השורף – הכהן השורף את הפרה צריך להתקדש. מתוך גודל קדושת הפרה, וחשש מאחיזת הכוחות החיצוניים, עשו בה חומרות רבות בנוגע להתנתקות מטומאת המת. לשם כך מפרישים אותו באותו האופן שבו מפרישים את הכהן הגדול לפני יום הכפורים. כפסק הרמב"ם (פרק ב'):
- (א) מעלות יתירות עשו בטהרת פרה אדומה והרחקות גדולות הרחיקו מטומאת המת בכל מעשיה. מפני שהיא כשירה בטבולי יום חשו שמא יבאו לזלזל בה, ומפני זה כשמפרישין הכהן השורף אותה מפרישין אותו ללשכה מוכנת בעזרה ובית אבן היתה נקראת, מפני שכל כליה כלי אבנים שאין מקבלין טומאה. ובכלי האבן היה משתמש כל שבעת ימי ההפרשה, ולא היו נוגעין בו אחיו הכהנים כדי להרבות בטהרתו:
- (ב) שבעת ימים קודם שריפת הפרה מפרישין כהן השורף אותה מביתו כשם שמפרישין כהן גדול לעבודת יוה"כ, ודבר זה קבלה ממשה רבינו, וכן מפרישין אותו מאשתו שמא תמצא נדה ויהיה טמא שבעת ימים:
- בדומה לכהן הגדול תיקנו שמזים עליו מדי יום ממי חטאת, שמא נטמא למת ולא ידע (ב', ד). זה חלק מתהליך ההתקדשות והטהרה לקראת שריפת הפרה. ישנן חומרות שונות הקשורות לתהליך טהרה זה, כגון: מזה עליו אדם שלא נטמא מעולם, כל הכלים בהם מזים הם כלי אבן שלא מקבלין טומאה.

- המתעסקים בפרה נטמאים - שריפת הפרה האדומה מרמזת על ביטול כוח הדין, כשם שניתצו וכיתתו את העגל. עקב התעסקותם של העוסקים בפרה עם כוחות הדין הם נטמאים במהלך שריפת הפרה. כפסק הרמב"ם: (ה', א)

כל העוסקין בפרה מתחלה ועד סוף מטמאין בגדים כל זמן עשייתן, שנאמר בשוחט ומשליך עץ ארז "וכבס בגדיו ... ורחץ בשרו". ונאמר בשורף: "והשורף אותה יכבס בגדיו", ונאמר "וכבס האוסף את אפר הפרה" - מלמד שכל העוסקין בה מתחלה ועד סוף מטמאים בגדים וטעוניהן טבילה והערב שמש דין תורה.

- שריפת הפרה – נסקור רק חלק מתהליך השריפה המבואר בדברי הרמב"ם (פרק ג'), המורה על ההתקדשות וסילוק הדינים. כל תהליך השריפה הינו כנגד מקום המקדש.

- זקני ישראל היו מקדימין ברגליהן להר המשחה. ועושין מערכה כמין מגדל, ומפתחין בה חלונות כדי שתהיה האור מלבבת בהן, ומראה המערכה במערב וכופתין את הפרה בחבל של מגג ונותנין אותה על גבי המערכה ראשה לדרום ופניה למערב.

- שוחט בימינו ומקבל הדם בשמאלו ומזה באצבעו הימנית מן הדם שבכפו השמאלית שבע פעמים כנגד בית קדשי הקדשים על כל הזאה טבילת אצבע בדם.

- ויורד מן המערכה והצית את האש בעצים קטנים והכניסן תחת עצי המערכה והתחיל האש בה והכהן עומד ברחוק ומשמר לה עד שיצת את האור ברובה ותקרע בטנה ואח"כ נוטל עץ ארז ואזוב אין פחות מטפח וצמר צבוע בתולעת משקל חמשה סלעים ... האזוב והארז והתולעת שלשתן מעכבין זה את זה וכורך האזוב עם הארז בלשון של שני ומשליך אל תוך בטנה שנאמר והשליך אל תוך שריפת הפרה ואינו משליך קודם שיצית האור ברובה ולא אחר שתעשה אפר.

ארז, אזוב ותולעת שני

- לגבי עץ ארז, שני תולעת ואזוב מבאר רש"י: עץ ארז ואזוב ושני תולעת - ג' מינין הללו כנגד שלשת אלפי איש שנפלו בעגל, וארז הוא הגבוה מכל האילנות ואזוב נמוך מכולם סימן שהגבוה שנתגאה וחסא ישפיל את עצמו כאזוב ותולעת ויתכפר לו.

השפת אמת (פרשת פרה שנת תרל"ח): בטעם עץ ארז כו' ישפיל עצמו ויתכפר לו. הגם כי אין ניכר בהזאה ענין הרמז שבשעת שריפת הפרה. מכל מקום בכל מצוה יש ענין מיוחד מסוגל במצוה זו. כמו כן הזאת פרה מביא הכנעה לאדם.

ואיתא: "בשכר שאמר אברהם אנכי עפר ואפר ניתן אפר פרה לבניו". והעניין כנ"ל שמרוב הכנעה רבה שהיתה באברהם אע"ה זכו בניו אחריו להיות כל איש ישראל בכחו להכניע עצמו ע"י מצות אפר פרה. והנה גם עתה ע"י קריאת הפרשה מתעורר הכנעה וביטול זה בלבבות בני ישראל.

ח. מי חטאת

נאמר בתורה (במדבר י"ט, יג; יז):

(יג) כָּל הַנִּגְעַ בְּמַת בְּנֶפֶשׁ הָאָדָם אֲשֶׁר יָמוּת וְלֹא יִתְחַטֵּא אֶת מִשְׁכַּן ד' טָמֵא וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא מִיִּשְׂרָאֵל כִּי מִי נִדָּה לֹא זָרַק עָלָיו טָמֵא יִהְיֶה עוֹד טָמְאָתוֹ בּוֹ:

(יז) וְלִקְחוּ לְטָמֵא מֵעֵפֶר שְׂרֵפֶת הַחַטָּאת וְנָתַן עָלָיו מִיָּמִים חַיִּים אֶל כָּלִי".

ערבוב אפר הפרה עם מי המעיין, דבר שהופך אותם למי חטאת, מרמז על מיתוק מידת הדין באמצעות המים החיים שעניינם טהרה. מים חיים אילו, אותם מזים על הטמאים, מסלקים בביכול את טומאת המוות ומחברים מחדש את האדם לשורש קדושתו שהסתלקה ממנו.

וז לשון הרמב"ם (פרק ו', א):

המים שנותנין עליו אפר הפרה אין ממלאין אותן אלא בכלי ומן המעינות או מן הנהרות המושכין, שנאמר "ונתן עליו מים חיים אל כלי".

ונתינת אפר הפרה על המים שנתמלאו הוא הנקרא קידוש, והמים האלו שניתן עליהן האפר הן הנקראין מי חטאת ומים מקודשין והם שקראן הכתוב מי נדה".

- האפר עניינו כעניין עגל הזהב הכתוש, ביטול הדינים באמצעות המים החיים. זהו עניין הקידוש באמצעות "מי נדה".

מפרש בעל פנים יפות (בעל ההפלאה): ויש עוד לפרש כי "את מקדש ה' טמא", דקאי על דור המדבר שהוא זמן הקמת המשכן, וכיון שאחז"ל [במדבר רבה י"ט, ח] שהזאת הפרה הוא לכפר על עון העגל שלא נתכפר להם לגמרי, על כן בזה הדור אם נטמא ולא נתחטא נתעורר בו טומאה שנשאר בו עדיין מחטא העגל, ולכך כתיב "עוד טומאתו בו", משא"כ בסוף הפרשה דמיירי לדורות בזמן המקדש לא נכפלו בו בטומאתו.

ביאור: בסוף הפרשה נאמר "(ב) וְאִישׁ אֲשֶׁר יִטְמָא וְלֹא יִתְחַטֵּא וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא מִתּוֹךְ הַקָּהָל כִּי אֶת מִקְדָּשׁ ד' טָמֵא מִי נִדָּה לֹא זָרַק עָלָיו טָמֵא הוּא", ולא נאמר "עוד טומאתו בו". החילוק הוא בין דור המדבר לתקופת המקדש.

לבסוף נאמר שם: (כא) וְהִיָּתָה לָהֶם לְחֻקַּת עוֹלָם וַיִּמָּזֶה מִי הַנִּדָּה יִכָּבֵס בַּגָּדִיו וְהִנִּיחַ בְּמִי הַנִּדָּה יִטְמָא עַד הָעֶרֶב: (כב) וְכָל אֲשֶׁר יָגַע בּוֹ הַטָּמֵא יִטְמָא וְהַנֶּפֶשׁ הַנִּגְעֵת תִּטְמָא עַד הָעֶרֶב:

מבאר רש"י: "ומזה מי הנדה - (יומא י"ד) רבותינו אמרו שהמזה טהור, וזה בא ללמד שהנושא מי חטאת טמא טומאה חמורה לטמא בגדים שעליו משא"כ בנוגע. וזה שהוציאו בלשון מזה לומר לך שאינן מטמאין עד שיהא בהן שיעור הזאה".

- טלטול מי החטאת שלא לצורך מטמא, ולא עצם ההזאה. הדבר מעיד על קדושתם.

ט. אופן ההזאה

פוסק הרמב"ם (י"א, א):

כיצד מטהרים טמא מת במי נדה? לוקח אדם טהור שלשה קלחין של אזור ואוגדן אגודה אחת ובכל בד ובד גבעול אחד וטובל ראשי גבעולין במי נדה שבכלי ומתכוין ומזה על האדם או על הכלים ביום השלישי וביום השביעי אחר שתנף החמה.

הזאת מי חטאת

הר הבית במבט מכיוון המשווער של שריפת הפרה האדומה בהר הזיתים

יהי רצון שנזכה במהרה לגילוי כוח הקדושה והטהרה במלוא עוזו ולבניין המקדש בתפארה!

❖❖❖ ארון ברית ה' ❖❖❖

ארון הברית

מהות הארון

מקום מיוחד בין כלי הקודש שמור לו לארון הברית. הארון, המשמש לשמירת לוחות הברית, שוכן כבוד בבית קדשי הקדשים. במקום זה מוצפן הוא מעין כל, בבחינת עץ החיים הנמצא בגן העדן. הארון, שבתוכו לוחות העדות ומעליו סוככים הכרובים, הינו בחינת מתן תורה (הרמב"ן)¹. זו בחינתה של התורה השוכנת במקדש ומתוכו מאירה לעולם. לדברי הרמב"ן הכרובים, העשויים מקשה אחת זהב, הינם המשך לאש של מתן תורה בהר סיני.

מראה קדש הקדשים בימי הבית הראשון

במדרש מבואר ששמו של הארון נגזר מהמילה 'אור'.² האור, שנברא ביום הראשון לבריאת העולם, גנוז כביכול בארון הברית. זהו מקור הקדושה והרוחניות של עם ישראל, מעין המשך הברית של מעמד הר סיני. לדברי הרשב"ם עבור הארון נצטוו בני ישראל לעשות את המשכן, שכן הוא עיקר הציווי של "ועשו לי מקדש".³ מכאן מבואר גם שמו: 'ארון העדות', כדברי הרשב"ם⁴: "הלוחות שהם עדות וברית בין הקב"ה וישראל". וכן "הכרובים פורשי כנפים למעלה סוככים בכנפיהם על הכפורת" – זו השראת הקדושה בקרב ישראל, מלמעלה למטה. מבין הכרובים מתגלה בורא עולם למשה רבינו⁵: "וְנוֹעַדְתִּי לְךָ נָשָׁם וְדַבַּרְתִּי אִתְּךָ מֵעַל הַכַּפֹּרֶת מִבֵּין שְׁנֵי הַכְּרֻבִּים אֲשֶׁר עַל אֲרוֹן הָעֵדֻת אֵת כָּל אֲשֶׁר אֶצְוֶה אוֹתְךָ אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". אפשר לומר כי זו גם שיטתו של הרמב"ן, המונה את מצוות בניית ארון הברית למצוות עשה נפרדת,⁶ זאת בשונה מהרמב"ם הסבור כי כל המצוות הקשורות לבניין המקדש הן חלק ממצוות עשה אחת כללית של בניין המקדש.

מבנה הארון ואופן בנייתו

נאמר בתורה⁷: "וַעֲשֹׂה אֲרוֹן עֲצֵי שִׁטִּים אֲמָתִים וְחָצִי אַרְבֹּוֹ וְחָצִי רֶחֱבֹוֹ וְחָצִי וְחָצִי לְקָמָתוֹ: וְצִפִּיתָ אוֹתוֹ זָהָב טָהוֹר מִבֵּית וּמִחוּץ תִּצָּפֶנּוּ: וְעָשִׂיתָ עָלָיו זָרָהָב סָבִיב". לפי המבואר בדברי חז"ל הארון נעשה מלוחות עץ המחברים זה לזה, והוא נראה כמעין קופסא.⁸ לדעת רש"י לארון אין רגליים,⁹ אולם לדעת האבן-עזרא והאברבנאל לארון היו ארבע רגליים.¹⁰

¹ בהקדמתו לפר' תרומה (שמות כה), וכן שם בבאורו לפס' כא

² בראשית רבה פר' נה ס"ז. וזו לשון המדרש שם: "ארון, ר' חיא ור' ינאי. חד אמר למקום שהאורה יוצאת לעולם וחד אמר מקום שיראה

יוצאת לעולם"

³ שמות כה, י

⁴ שם פס' טז

⁵ שמות כה, כב

⁶ עיין ספר דרך מצותיך חלק א מצוה י"ח

⁷ שמות כה, י-יא.

⁸ ירושלמי שקלים פרק ו הל' א.

⁹ שמות כה, י.

¹⁰ לדעתם הנאמר בתורה "ארבע פעמותיו" (שמות כה, יב) משמעותו ארבע רגלים.

ציפוי הארון – שלוש התיבות

בתורה נאמר: "וְצִפִּיתָ אֹתוֹ זָהָב טָהוֹר מִבֵּית וּמִחוּץ תִּצְפְּנוּ"¹¹, ומבואר על כך בבריתא דמלאכת המשכן:

שלוש תיבות הארון

כיצד עשה בצלאל את הארון? עשאו שלוש תיבות, שתיים של זהב ואחת של עץ. נתן של עץ בתוך של זהב, ושל זהב בתוך של עץ, וחיפה שפתיו העליונות בזהב, שנאמר: "וְצִפִּיתָ אֹתוֹ זָהָב טָהוֹר מִבֵּית וּמִחוּץ תִּצְפְּנוּ", ומה תלמוד לומר "תצפנו"? מלמד שחופה שפתיו העליונות זהב.¹² מבואר מכאן כי הציפוי המבואר בתורה אין משמעותו ציפוי רגיל, אלא הכוונה לשלוש תיבות כך שתיבת העץ נתונה בין שתי תיבות זהב. שיטה זו מופיעה בכמה ממקורות חז"ל,¹³ וזו גם דעת רש"י. אולם יש לציין כי לדעת ריש לקיש בתלמוד הירושלמי היתה רק תיבה אחת של עץ,¹⁴ והיא אכן היתה מצופה בזהב מבית ומחוץ. זו גם דעת האברבנאל, שלדעתו שלושה ארונות הינם כבדים מאד.¹⁵

זר הזהב

נאמר בתורה: "וְעָשִׂיתָ עָלָיו זֶר זָהָב סָבִיב"¹⁶, מבאר רש"י: "זר זהב - כמין כתר מוקף לו סביב למעלה משפתו, שעשה הארון החיצון גבוה מן הפנימי עד שעלה למול עובי הכפורת ולמעלה הימנו משהו. וכשהכפורת שוכב על עובי הכתלים עולה הזר למעלה מכל עובי הכפורת כל שהוא, והוא סימן לכתר תורה". מבואר בדברי רש"י שגובהו של זר הזהב היה 'משהו'.¹⁷ הרמב"ם כתב שהזר הוא שפה 'שגבהה מועט',¹⁸ ובתפארת ישראל מבאר שהזר צורתו משולש, והוא כעין דופן נמוך.¹⁹

לגבי מיקום זר הזהב קיימות מספר שיטות:

- א. הזר היה ממוקם על שפת תיבת הזהב החיצונית. בגמרא מבואר שגובה התיבה החיצונית היה י"א טפחים ומשהו, זאת למעלה מטפח מגובה ארון העץ, וזר הזהב היה עליו מלמעלה.²⁰
- ב. לדעת מדרש תנחומא, וכן החזקוני, הזר היה מחובר אל שפת ארון העץ (ולא על התיבה החיצונית).
- ג. לדעת הר"ח הזר היה מודבק בחלקו הפנימי של הארון החיצון, כך שהוא היה מכופף כלפי מטה ולא נראה בחוץ.²¹

¹¹ שמות כה, יא.

¹² פרק ז הל"א.

¹³ שיר השירים רבה א, יא. ילקוט שמעוני פרשת תרומה רמז שסז, יומא עב ע"ב ועוד.

¹⁴ שקלים פרק ו הל"א.

¹⁵ גם האבן עזרא היקשה על שיטת הבריתא דמלאכת המשכן מספר קושיות, עיין בדבריו.

¹⁶ שמות כה, יא.

¹⁷ סוכה ה ע"א.

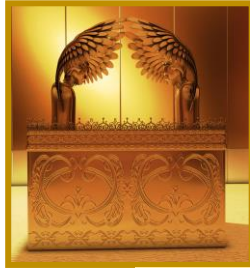
¹⁸ פירוש המשנה לכלים פרק ד משנה ד.

¹⁹ כלים פרק ב אות לא.

²⁰ יומא עב ע"ב.

²¹ יומא עב ע"ב בתוספות ישנים.

ד. לדעת רבנו אברהם בן הרמב"ם הזר כיסה מבחוץ את עובי הכפורת, כך שהוא לא בלט מעל לגובה הארון.

ארון הברית

הכפורת

את ארון העץ כיסתה כפורת מזהב טהור בעובי טפח,²² שמקצותיה יוצאים הכרובים (עיין לקמן). גודל הכפורת מתאים בדיוק לשם כיסוי הארון, כנאמר בתורה: "וַעֲשִׂיתָ כַּפֹּרֶת זָהָב טָהוֹר אֲמָתַיִם וְחָצִי אֶרְכָּהּ וְאֲמָה וְחָצִי רָחְבָּהּ".²³

מידות הארון

מידות הארון הן מידות שבורות, כנאמר בפסוק: "וַעֲשׂוּ אֲרֹן עֲצֵי שִׁטִּים אֲמָתַיִם וְחָצִי אֶרְכָּבָהּ וְאֲמָה וְחָצִי רָחְבָּהּ וְאֲמָה וְחָצִי קִמְתּוֹ".²⁴ העיר

על כך בעל הטורים: "ללמד שכל מי שלומד תורה צריך לשבר ולהשפיל עצמו". המידות הללו הן המידות החיצוניות של הארון (דהיינו: ארון העץ), ולא של פנים הארון,²⁵ וכמו כן הן אינן כוללות את ציפוי הזהב.²⁶

מחלוקת בדברי חז"ל אם מידות הארון נמדדות באמות בנות חמישה,²⁷ או שישה טפחים. הרמב"ם פוסק שמודדים את הכלים באמות בנות שישה טפחים,²⁸ מכאן שאורך הארון הינו חמישה עשר טפחים, רוחבו תשעה טפחים וגובהו אף הוא תשעה טפחים.

מחלוקת בדברי חז"ל²⁹ לגבי עובי כותלי הארון. לדעת רבי מאיר העובי הינו חצי טפח, ואילו לדעת רבי יהודה העובי הינו אצבע³⁰. לכמה דעות עובי הארון הפנימי והחיצון הינו 'משהו'.³¹ כותב על כך הרלב"ג: "ועובי ארונות הזהב לא נודע, ועל כל פנים היה להם עובי מורגש כדי שישלם להם הקיום".

הכרובים והכפורת

נאמר בתורה: "וַעֲשִׂיתָ שְׁנַיִם כְּרֻבִּים זָהָב מְקֻשָּׁה תַעֲשֶׂה אֹתָם מִשְׁנֵי קְצוֹת הַכַּפֹּרֶת: וַעֲשֶׂה כְרוֹב אֶחָד מְקַצָּה מִזֶּה וּכְרוֹב אֶחָד מְקַצָּה מִזֶּה מִן הַכַּפֹּרֶת תַעֲשֶׂה אֶת הַכְּרֻבִּים עַל שְׁנֵי קְצוֹתָיו: וְהָיוּ הַכְּרֻבִּים פֹּרְשֵׁי כְנָפִים לְמַעַל סִבְכֵּיהֶם עַל הַכַּפֹּרֶת וּפְנֵיהֶם אִישׁ אֶל אָחִיו אֶל הַכַּפֹּרֶת יִהְיוּ פְנֵי הַכְּרֻבִּים".³²

²² סוכה ד ע"ב, וכן ברש"י שמות כה, יז.

²³ שמות כה, יז.

²⁴ שמות כה, י.

²⁵ כך מתבאר בגמרא בבא בתרא יד ע"א.

²⁶ גור אריה, העמק דבר, ועוד. המנחת חנוך (מצוה צה) מוכיח זאת מכך שקודם נאמר בתורה "ועשו ארון" ורק אחר כך "וצפית אותו".

²⁷ זו דעת רבי מאיר במסכת כלים פרק יז משנה י, וכן בגמרא ערובין ד ע"ב.

²⁸ הלכות בית הבחירה פרק ג הל' יב.

²⁹ בבא בתרא יד ע"א.

³⁰ רבע טפח.

³¹ תוספות ישנים יומא עב ע"ב ד"ה 'הא', מנחת חינוך מצוה צ"ה.

³² שמות כה יח-כ.

הכפורת – מונחת על גבי ארון הברית, ומכסה אותו מלמעלה. עובי דפנות ארון העץ הוא ששימש כבסיס עליו הונחה הכפורת. לדעת חז"ל עוביה טפח,³³ ולדעת האבן עזרא בשם אבותיו הכפורת הייתה עשויה מכיכר זהב טהור. עקב גודלה משמע מדבריו שהיא היתה חלולה, שכן עבור כפורת מלאה נדרשת כמות של כמה וכמה כיכרי זהב.

זהב הכרובים – מבואר מלשון הפסוקים שהכרובים היו עשויים מזהב טהור, שכן הם נעשו מעצם הכפורת העשויה זהב טהור.³⁴ הם נעשו כמקשה אחת, וזאת מקצות הכפורת. כך מבאר רש"י לגבי 'מקשה'³⁵: "מקשה תעשה - שלא תעשה בפני עצמם ותחברם בראשי הכפרת לאחר עשייתם כמעשה צורפים שקורין שולדירין" אלא הטיל זהב הרבה בתחלת עשיית הכפרת והכה בפטיש ובקורנס באמצע וראשין בולטין למעלה וצייר הכרובים בבליטת קצותיו". דהיינו: 'מקשה' הינה מלשון הקשה, כך שלוקחים גוש זהב וממנו מפסלים את מבנה הכרובים. לרס"ג פירוש שונה בנדון, לדעתו מדובר ב'מוצקים שאינם חלולים', דהיינו גוש אטום.³⁶

מיקום הכרובים על הכפורת – לדעת כל המפרשים הכרובים עמדו בקצות האורך של הארון.

הכרובים

גובה הכרובים – מבואר בדברי חז"ל שגובה הכרובים היה עשרה טפחים.³⁷ דבר זה נלמד ממוקדש שלמה, בו בנה שלמה המלך זוג כרובים נוסף שסככו בכנפיהם על ארון הברית והם היו שליש מגובה הבית.³⁸ כך במשכן – גובהו עשר אמות, שהינם שישים טפחים, ולכן גובה הארון עם הכרובים הינם עשרים טפחים, שליש מגובה המשכן. באופן זה גובה הארון (כולל הכפורת) הינו עשרה טפחים, וגובה הכרובים עשרה טפחים נוספים.

מראה הכרובים – האבן עזרא מבאר שצורתם כצורת שני נערים.³⁹ כך אכן מבואר בגמרא: "ומאי כרוב? אמר רבי אבהו: כרביא, שכן בבבל קורין לינוקא רביא". הרשב"ם פירש שמראה הכרובים היה כשל עוף גדול בעל כנפיים, ופניהם כפני תינוק. מדברי הגמרא גם משמע שלכרוב אחד היו פני תינוק ואילו לשני פני תינוקת.⁴⁰ גובה הפנים עצמן היה פחות מטפח,⁴¹ ומחלוקת בגמרא אם פרט לכך שהם פנו איש אל אחיו הם פנו גם לעבר הבית.⁴² לדעה אחת שם פניהם היו מצודדות, ומבאר הרשב"ם: "קצת לבית וקצת זה לזה, כאדם שמדבר אל חברו והופך ראשו קצת לצד אחר". עם זאת – הכרובים היו מכופפים את פניהם לעבר הכפורת, ומבאר על כך רבנו בחיי שזה כתלמיד הנותן עינו למטה מפני אימת רבו.

³³ סוכה ה"א. מחלוקת שם לגבי אופן הלימוד, האם הדבר נלמד מעובי מסגרת השולחן או מפני הכרובים שגודלם טפח.

³⁴ שמות כה, יז.

³⁵ שם, יח.

³⁶ וכן דעת האברבנאל ורבנו אברהם בן הרמב"ם.

³⁷ סוכה ה"ב.

³⁸ גובה הבית שלוששים אמות ואילו גובה הכרובים עשר אמות.

³⁹ וכן ברלב"ג.

⁴⁰ יומא נד ע"א. וכן ראה רבנו בחיי שמות כה, יח.

⁴¹ סוכה ה"ב.

⁴² בבא בתרא צט ע"א.

כפי המבואר בתורה כנפות הכרובים היו פרושות כלפי מעלה, כשהן סוככות על הכפורת, כנאמר: "וְהָיוּ הַכְּרֻבִּים פְּרָשִׁי כְנָפִים לְמַעַל סֻכְכִּים בְּכִנְפֵיהֶם עַל הַכַּפֹּרֶת".⁴³ החתם סופר באר שכל כרוב היה בצורת האות שי"ן, שכן ראשו היה נתון באמצע וכנפיו פרושות בנפרד. על אופן פריסת כנפיהם מבאר רש"י: "פרשי כנפים - שלא תעשה כנפיהם שוכבים אלא פרושים וגבוהים למעלה אצל ראשיהם שיהא י' טפחים בחלל שבין הכנפים לכפרת כדאיתא בסוכה (דף ה')."⁴⁴ מבואר מדבריו שהכנפים פרושות למעלה מראשי הכרובים, כך שבחלל תחת הכנפים היה גובה של עשרה טפחים.⁴⁵

טבעות הארון

נאמר בתורה: "וַיִּצְקֶתָ לוֹ אַרְבַּע טַבָּעֹת זָהָב וְנָתַתָּה עַל אַרְבַּע פַּעֲמֹתָיו וְשָׂתִי טַבָּעַת עַל צִלְעוֹ הָאֶחָת וְשָׂתִי טַבָּעַת עַל צִלְעוֹ הַשֵּׁנִית".⁴⁶ מלשון הפסוק לא ברור האם הכוונה היא שלארון היו ארבע טבעות בלבד, לגביהן מפורט בהמשך הפסוק היכן הן מונחות, או שהיו לארון שמונה טבעות כמפורט בפסוק. הרמב"ן מוכיח מלשון הבריתא דמלאכת המשכן שבארון היו קבועות ארבע טבעות,⁴⁷ שתיים בצפון ושתיים בדרום. אולם קיימים ראשונים הסוברים שהיו שמונה טבעות.⁴⁸ מיקום הטבעות הינו לצד רוחב הארון, כך שבאמצעות הבדים התקועים בטבעות יוכלו לשאת את הארון כך שאורכו הוא המפריד בין נושאי הארון. לדעת רש"י מיקומן היה בתחילת שליש חלקו העליון של גובה הארון,⁴⁹ כך שבעת מסע העם שליש גובהו העליון היה נישא מעל כתפי הכהנים. מחלוקת לגבי מנין הטבעות: לדעת רוב הפרשנים (ביניהם רש"י, רמב"ן, רלב"ג ועוד) לארון היו ארבע טבעות, זאת כמשתמע מהפסוק, אולם בעלי התוספות וראשונים נוספים סבורים שלארון היו שמונה טבעות.⁵⁰

בדי הארון

נאמר בתורה: "וְעָשִׂיתָ בְּדֵי עֲצֵי שִׁטִּים וְצִפִּיתָ אֹתָם זָהָב: וְהִבַּאתָ אֶת הַבָּדִים בְּטַבָּעַת עַל צִלְעֵת הָאָרֶן לְשֵׂאת אֶת הָאָרֶן בָּהֶם: בְּטַבָּעַת הָאָרֶן יִהְיוּ הַבָּדִים לֹא יִסְרוּ מִמֶּנּוּ".⁵¹ מבואר מדברי הפסוק כי הבדים שימשו לצורך נשיאת הארון, וכפי שכבר בארנו לעיל הם היו מונחים בצידי רוחב הארון. לא ברור כיצד חיברו את ציפוי הזהב לבדי הארון, אם בהתכה או באמצעות מסמרים. מדברי הרלב"ג משמע שזהב לא נדבק לעץ בהתכה, ולכן יש לחבר אותו באמצעות מסמרים. כיוון שהתורה ציוותה שבדי הארון לא יסורו ממנו, עשו את ראשי הבדים עבים כך שבאמצעם הם היו דקים יותר, כך שהם לא יכלו להישמט.⁵² לדעת הרלב"ג מילאו את חלל הטבעות כך שהבדים לא נעו ועמדו במקומם.

⁴³ שמות כה, כ.

⁴⁴ שמות כה, כ.

⁴⁵ כך מבואר גם בדברי רבנו בחיי.

⁴⁶ שמות כה, יב.

⁴⁷ פרק ז הל' ב.

⁴⁸ בעלי התוספות יומא עב ע"א, האבן עזרא בפירושו הארוך, חזקוני ועוד.

⁴⁹ שבת צב ע"א.

⁵⁰ יומא עב ע"א ד"ה כתיב.

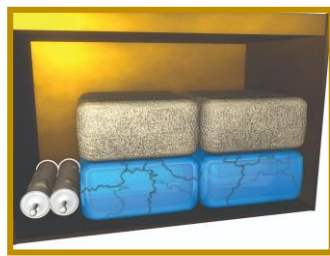
⁵¹ שמות כה, יג-טו.

⁵² כך מבואר ברש"י ובמאירי.

עובי בדי הארון לא מבואר בתורה, וכנראה שאינו מעבב.⁵³ לדעת בעל 'פנים יפות' עוביים היה טפח.⁵⁴ גם אורך הבדים לא התפרש בתורה, אולם אורכם המירבי יכל להיות עשר אמות בתקופת המשכן כגודל קדש הקדשים, ועשרים אמה בתקופת הבית הראשון.⁵⁵

תכולת הארון

בתוך הארון היו לוחות הברית השבורים והשלמים. במנחת חינוך מבואר שלדעת הרמב"ם ספר התורה היה מונח בארון, שכן לשיטת הרמב"ם האמה הינה בת שישה טפחים, וזהו גם גודל לוחות הברית, כך שנותר מקום עבור ספר התורה.⁵⁶ דהיינו: אורך הארון היה חמישה עשר טפחים, הלוחות

פנים ארון הברית

תפסו שנים עשר טפחים, עוד טפח שייך לכותלי הארון ואילו ספר התורה היה מונח בשני הטפחים הנותרים. לדעת רבי יהודה (שאמה הינה בת חמישה טפחים) גודל הארון הינו 12.5 על 7.5 טפחים, ולשיטתו ספר התורה הונח על מדף מחוץ לארון.

דבר נוסף הנזכר בגמרא שם הינו: "אמר רבי יוחנן אמר רבי שמעון בר יוחאי: מלמד שהשם וכל כינויו מונחין בארון". לדעת רבנו גרשום כל שבעים שמות הקודש היו בארון.⁵⁷

לצד ארון הברית היו מונחים צנצנת המן, מטה אהרן שפרח ו"א שגם צלוחית שמן המשחה.⁵⁸

מקום הארון אינו מן המידה

הגמרא במסכת בבא בתרא אומרת: "דבר זה מסורת בידינו מאבותינו: מקום ארון וברובים אינו מן המידה. תניא נמי הכי: ארון שעשה משה יש לו ריוח עשר אמות לכל רוח ורוח".⁵⁹ רש"י במקום מבאר כי כשהניחו את הארון בקדש הקדשים בבית ראשון היה מרחק של עשר אמות לכל רוח ורוח, כך שהארון לא תפס מקום גשמי!⁶⁰ הגמרא שם מבארת כי גם גוף הכרובים של שלמה לא תפס מקום גשמי, ועיין בדיון בגמרא שם לגבי אופן עמידתם בקדש הקדשים. למרות שכל אחד מהפסוקים שמובאים כראיה בגמרא ניתן לתרץ באופן טבעי, ללא צורך לומר כי היה נס, הרי שהגמרא מביאה ראיות אילו כאסמכתא ועיקר העניין הוא כי "מסורת בידינו מאבותינו".

בכל אופן – הדגש בדברי חז"ל הינו על הנהגתו הפלאית של ארון הברית, המגלה את הפן העל-טבעי במימד המקום. זהו מעין מקום שהינו למעלה מן המקום ואינו תופס מרחב גשמי.

יתכן כי כך גם ניתן להסביר את מאמר חז"ל⁶¹ כי "הארון נושא את נושאו" – בעת המסע במדבר הארון היה 'מרחף' כביכול ונושא עימו את נושאו. הממד העל-טבעי הוא שגרם לו לכך.

⁵³ מנחת חינוך מצוה צ"ה.

⁵⁴ שכן לומדים ממסגרת השולחן שלא היה בכלים פחות מטפח.

⁵⁵ לדעת בעלי התוספות (מנחות צח ע"ב) אורכם לא הגיע לעשר אמות. לדברי הרד"ק (מלכים א ח, ח) אורכם היה עשר אמות.

⁵⁶ מצוה צ"ה.

⁵⁷ עיין שיר השירים זוטא פרק א וכן בעל הטורים במדבר יא, טז.

⁵⁸ ראה הלכות בית הבחירה פרק ד הל"א.

⁵⁹ צט ע"א.

⁶⁰ ראית רש"י היא מהפסוק "ולפני הדביר עשרים אמה אורך ועשרים אמה רוחב ועשרים אמה קומתו". וכן עיין בגמרא מגילה י ע"ב. בגמרא בבא בתרא צט ע"א ראה נוספת לענין מכך שלגבי גובה קדש הקדשים נאמר פעם אחת שגובהו 20 אמה ופעם שגובהו 30 אמה.

ומתוצאת הגמרא שכשם שמעל לכרובים של שלמה היה חלל כך גם מתחתם, א"כ מקום הארון לא תפס מקום גשמי.

⁶¹ סוטה לה, ע"א וכן במדבר רבה פרשה ד

יש לציין כי הגמרא ביומא⁶² מביאה את עשרת הניסים שהיו בבית ראשון, ומקשה מדוע נס זה שמקום ארון אינו מן המידה לא נימנה בין הניסים. מתרצת הגמרא כי ניסים שנעשו בתוך ההיכל לא נימנים. מבואר מכאן כי אכן היה זה נס שהתקיים בבית ראשון.

מקום ארון וכרובים אינו מן המידה

⁶² כא ע"א

❖❖❖ בית המקדש השלישי ❖❖❖

מבואר מכאן כי יש עניין גדול בעיסוק בדיני המקדש והלכותיו.

כך גם מבואר בדברי המפרשים, המדגישים את חשיבות העיסוק בהלכות מבנה המקדש כדי שיהיו יכולים להקימו בעת רצון:

א. רש"י: "ילמדו ענייני המידות מפיו שידעו לעשותם לעת קץ".

ב. בעל התוספות יו"ט (בספר צורת הבית): "ציוה השם ברוך הוא אל הנביא שיגיד לישראל שימדדו כל תוכן חשבון הבניין, ושישמרו הצורות בלבבם שמא היום יבוא משיח ואין כאן בונה פונה לבניין המקדש".

ג. הרד"ק: "ימדדו ויכינו אותו, לסימן כי עוד יעשו כן לעתיד בבוא הגואל ויחיו המתים. יכינו אותו לסימן שהרואים זאת הצורה יחיו בבניין העתיד".

ארבע עשרה שנים לאחר חורבן בית המקדש הראשון ראה הנביא יחזקאל בגולת בבל את חזיון מראה בית המקדש העתידי. נבואה זו סתומה, ורבו השיטות בדברי הפרשנים לגביה^[1].

אילו הם דברי הרמב"ם בתחילת הלכות בית הבחירה^[2]: "בנין שבנה שלמה כבר מפורש במלכים, וכן בניין העתיד להבנות אע"פ שהוא כתוב ביחזקאל אינו מפורש ומבואר, ואנשי בית שני כשבנו בימי עזרא בנוהו כבנין שלמה ומעין דברים המפורשים ביחזקאל". דהיינו: בבנין הבית שני נעשו כמה שינויים בהתאם לנבואת יחזקאל, כגון הלשכות בעזרת נשים והגדלת המזבח, אולם כדברי הרמב"ם – עצם הנבואה סתומה ואינה מבוארת.

הדגם אותו בנינו מעוצב לפי שיטת רש"י בביאורי הפסוקים לספר יחזקאל. בשיטתו נקטו גם התוספות יו"ט והרמח"ל.

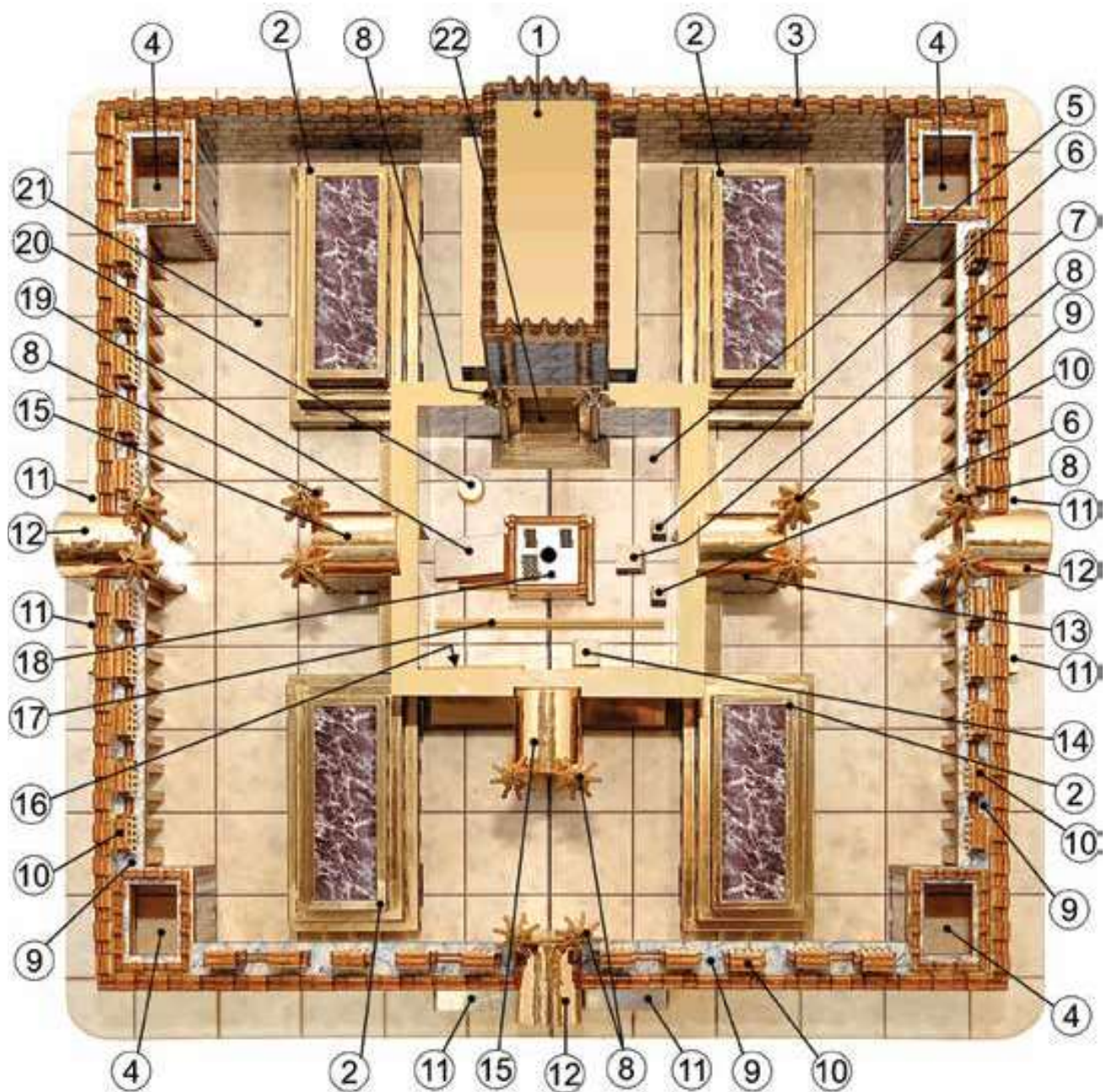
אומרים חז"ל במדרש (תנחומא צו, י"ד):

"וכן אמר ר' שמואל בר אבא אמר הקב"ה לישראל: אעפ"י שבית המקדש עתיד ליחרב והקרבנות בטלין לא תשכחו עצמכם לסדר הקרבנות, אלא הזהרו לקרות בהן לשנות בהן. ואם תעסקו בהן אני מעלה עליכם כאלו בקרבנות אתם עוסקים. ואם רצונך לידע בא וראה, כשהקב"ה מראה ליחזקאל את צורת הבית מה הוא אומר? "הגד את בית ישראל את הבית ויכלמו מעונותיהם ומדדו את תכנית" אמר יחזקאל לפני הקב"ה: רבש"ע עד עכשיו אנו נתונים בגולה בארץ שונאינו ואתה אומר לי לילך ולהודיע לישראל צורת הבית וכתוב אותו לעיניהם וישמרו את כל צורותיו ואת כל חוקותיו. וכי יכולין הן לעשות? הניח להם עד שיעלו מן הגולה ואח"כ אני הולך ואומר להם. אמר ליה הקב"ה ליחזקאל: ובשביל שבני נתונים בגולה יהא בנין ביתי בטל? אמר ליה הקב"ה: גדול קרייתו בתורה כבנינה, לך אמור להם ויתעסקו לקרות צורת הבית בתורה ובשכר קרייתו שיתעסקו לקרות בה אני מעלה עליהם כאלו הם עוסקין בבנין הבית".

צורת המבנה המפורטת.
[2] פרק א' הל' ד'.

[1] השיטות העיקריות הקיימות הן שיטתו של רש"י, הרד"ק, הגר"א, הר"י חיון, הר"א מבלגנצי והמלבי"ם. אמנם קיימות נקודות יסוד משותפות בין השיטות השונות, אולם קיימים הבדלים בפרשנות לגבי

תוכנית הבית השלישי

פירוש

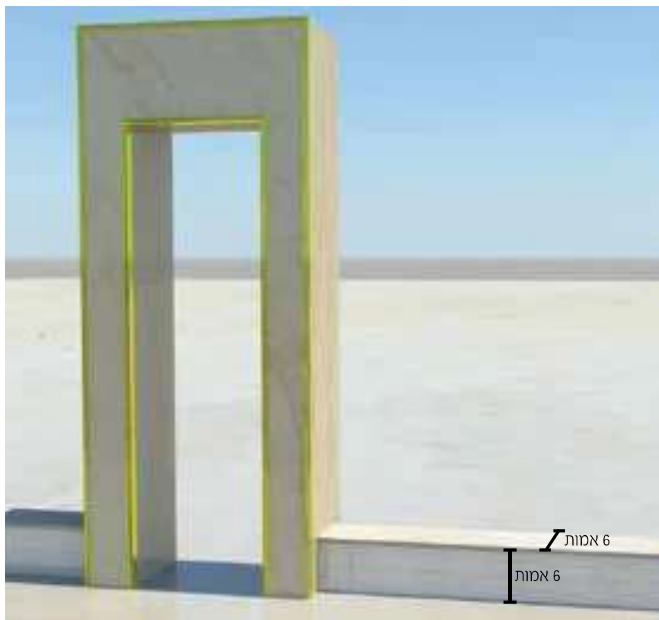
1. ההיכל	8. אילים	15. שער כניסה לחצר הפנימית
2. לשכות החצר	9. ריצפת הגזוזטרא	16. אולמות החצר הפנימית
3. חומה חיצונית	10. לשכות על הגזוזטרא	17. דוכן הלווים
4. בית המבשלים	11. תאים	18. מזבח העולה
5. החצר הפנימית	12. שער החצר החיצונית	19. הכבש
6. לשכות הלווים	13. בית המטבחים	20. כיור הנחושת
7. לשכת המדיחים	14. לשכת הכהנים	21. החצר החיצונית (עזרת נשים)
		22. פתח האולם

הר הבית

מבואר מלשון הפסוק כי בכל אחד מצידי הר הבית מודדים מרחק של 500 קנים^[10]. כיוון שכל קנה הינו בן שש אמות, הרי ש500 קנים הינם 3000 אמה, ומכאן שגודלו של הר הבית העתידי הוא בערך קילומטר וחצי על קילומטר וחצי!

עובי חומת הר הבית וגובהה

כך נאמר בפסוק^[11]: "וְהָיָה חוֹמָה מִחוּץ לַבַּיִת סָבִיב סָבִיב וּבִיד הָאֵשׁ קִנָּה הַמִּזְבֵּחַ שֵׁשׁ אַמּוֹת בְּאַמָּה וְנִטְפַּח וַיִּמָּד אֶת רֹחַב הַבִּנְיָן קִנָּה אֶחָד וְקוֹמָה קִנָּה אֶחָד". מבאר רש"י כי החומה עליה מדובר בפסוק היא חומת הר הבית^[12]: 6 אמות רוחבה ו-6 אמות גובהה.

מראה אחד משערי הר הבית

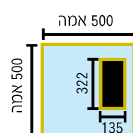
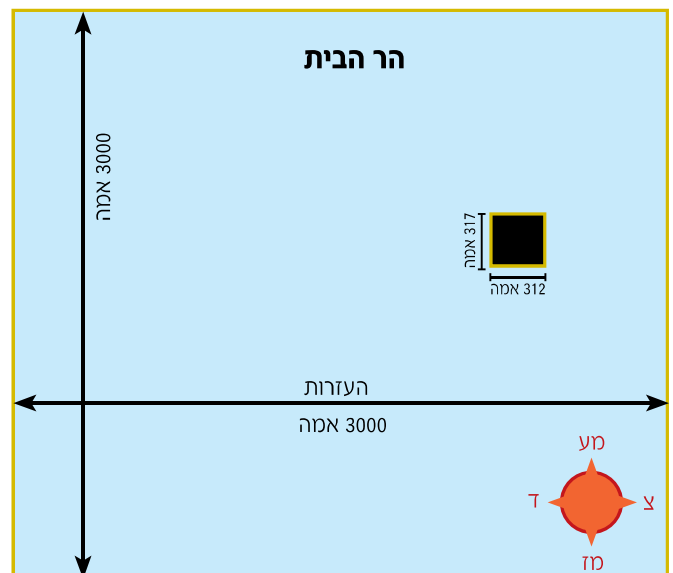
מראה הר הבית כיום - מבט מדרום מזרח

וצפון נאמר 'סביב' – כי הם מבוארים כסידרים כך שהקיפו אותם כסדר, ואילו לגבי דרום ומערב לא נזכר סביב. עיין שם בלשונו.
^[11] מ', ה'.
^[12] מלשון הפסוק לא מבואר באיזו חומה מדובר. לדעת הגר"א זו חומת החצר החיצונה. בעל 'זבד טוב' סובר שמדובר בבניין התאים שעל פני השער המזרחי של החצר החיצונה.

מידותיו

בתחילת ימי הבית השני גודלו של הר הבית המתואר במשנה היה 500 על 500 אמה^[8]. לגבי גודל חצר הר הבית נאמר בנבואה^[9]: "מִזְדֹּחַ רוּחַ הַקִּדְּשִׁים בְּקִנָּה הַמִּזְבֵּחַ חֲמֵשׁ מְאֹת קָנִים בְּקִנָּה הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב. מִזְדֹּחַ רוּחַ הַצִּפּוֹן חֲמֵשׁ מְאֹת קָנִים בְּקִנָּה הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב. אֶת רוּחַ הַדָּרוֹם מִזְדֹּחַ חֲמֵשׁ מְאֹת קָנִים בְּקִנָּה הַמִּזְבֵּחַ. סָבִיב אֶל רוּחַ הַיָּם מִזְדֹּחַ חֲמֵשׁ מְאֹת קָנִים בְּקִנָּה הַמִּזְבֵּחַ. לְאַרְבַּע רוּחוֹת מִזְדֹּחַ חוֹמָה לוֹ סָבִיב סָבִיב אַרְךְ חֲמֵשׁ מְאֹת וְרֹחַב חֲמֵשׁ מְאֹת לְהַבְדִּיל בֵּין הַקֹּדֶשׁ לְחָל".

הר הבית בתקופת בית שני למול גודל הר הבית בתקופת הבית השלישי

^[8] מידות, ריש פרק ב'. מיתחם הר הבית הוגדל במהלך ימי הבית השני ובעיקר בתקופת המלך הורדוס.
^[9] מ"ב, ט"ז-כ'.
^[10] עיין באורו הנפלא של בעל 'לבושי שרד' המדייק מלשון הפסוקים כי סדר המדידה המבואר בפסוקים הינו מזרח, צפון, דרום, מערב – שלא כסידרם. מכך הוא מדייק מדוע לגבי מזרח

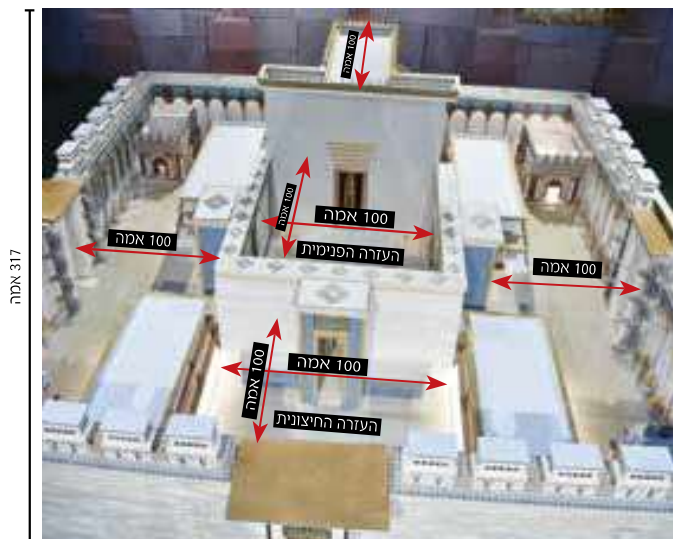
החצר החיצונה (עזרת נשים)

רקע

החצר החיצונה (עזרת נשים) בנבואת יחזקאל

בנבואת יחזקאל לגבי הבית העתיד לבא עזרת נשים נקראת בשם 'החצר החיצונה', כאשר בדברי רש"י היא נקראת בשמה המקורי 'עזרת נשים'. לעומק משמעות העניין יש לבאר כי בבית השלישי מתגלה מדרגת קדושה נוספת. במשכן היתה חצר אחת (בגודל 50 על 100 אמה), בבית ראשון ושני היו שתי חצרות (העזרה ועזרת נשים הן יחידה אחת, ורחבת הר הבית) ואילו בבית השלישי יהיו שלוש חצרות: החצר הפנימית, החצר החיצונה ורחבת הר הבית.

חומת העזרה החיצונה

אמה 312

תרשים מראה העזרה החיצונית והפנימית

כשם שאת הר הבית סובבת חומה בעובי שש אמות, כך גם את החצר החיצונה^[18]. בפסוק נאמר^[19]: "וַיָּבֹא אֶל שַׁעַר אֲשֶׁר פָּנָיו דָּרָךְ הַקִּדְמָה וַיַּעַל בְּמַעְלֹתָיו", מכאן לומד רש"י כי ממפלס הר הבית עולים ממזרח בשתיים עשרה מעלות אל החצר החיצונה (כמו בבית השני). כיוון שגובה כל מעלה הינו חצי אמה הרי שהפרש הגובה בין מפלס הר

אחד השינויים המרכזיים במבנה הבית השלישי הינו התוספת של החצר החיצונה, אשר מקיפה את העזרה הפנימית.

בימי הבית השני 'עזרת נשים' היתה ממוקמת מזרחית לעזרה המקודשת, וכדי להכנס לעזרה מצד מזרח היה צריך לעבור דרכה. עזרת נשים היוותה בעיקר כמקום כינוס לעם, כשבתחילת ימי הבית השני ניבנו בצידה ארבע לשכות (בתבנית לשכות הבית השלישי). העזרה במקדש יחזקאל מוקפת כולה בחצר, כפי שנבאר לקמן.

עזרת נשים בימי הבית הראשון והשני

לעזרת נשים, בימי הבית השני, יש מהתורה את מדרגת קדושת הר הבית ורק מדרבנן יש לה מעלה נוספת^[13]. במסכת מידות^[14] מובאר כי בתקופת הבית השני עזרת נשים היתה ריבועית, וגודלה היה קל"ה על קל"ה אמה. בתקופה זו הוסיפו ארבע לשכות במקצועות עזרת נשים. הלשכות הן^[15]: לשכת העצים, לשכת הנזירים, לשכת השמנים, לשכת המצורעים. גודל כל לשכה היה ארבעים על ארבעים אמה, דבר הנלמד מנבואת יחזקאל^[16]. זו אחת מהתוספות שהתווספו בבית שני, ולא היו קיימות בימי הבית הראשון, ונלמדו מנבואה זו^[17].

מראה עזרת נשים בבית שני

^[13] המידה המוזכרת במשנה הינה מידת אורך בלבד ומידת הרוחב היתה כמו המבואר בנבואת יחזקאל.
^[14] עיין בספרנו 'בית הבחירה' פרק א אות ט"ז.
^[15] לדעת הגר"א גודל העזרה החיצונית הינו 500 אמה.
^[16] צורת הבית סימן א'.

^[13] טבול יום אינו רשאי להכנס אליה (מסכת כלים א', ו').

^[14] פרק ב' משנה ה'.

^[15] מידות פרק ב' משנה ה'.

^[16] כמבואר במשנה שם. אולם בפסוקים ביחזקאל (פרק מ"ו) משמע כי הלשכות היו ארבעים על שלושים אמה. התוספות יו"ט מסתפק לגבי מבנה הלשכות בבית שני, ובמלאכת שלמה אומר כי

(א) הגוזטאות הסובבות את החצר החיצונה (עזרת נשים):

על חומת החצר החיצונה היו ממוקמות לשכות, דבר שלא היה קיים בבניין הבית השני.

כך נאמר בפסוקים [22]: "וַיִּבְיֵאֵנִי אֶל הַחֲצֵר הַחִיצוֹנָה וְהָיָה לְשָׁכוֹת וְרֹצֶפֶה עֲשׂוּי לְחֲצֵר סָבִיב סָבִיב שְׁלֹשִׁים לְשָׁכוֹת אֶל הָרֹצֶפֶה. וְהָרֹצֶפֶה אֶל פֶּתֶף הַשְּׁעָרִים לְעִמָּת אֹרֶךְ הַשְּׁעָרִים הָרֹצֶפֶה הַתְּחִתוֹנָה".

תפקידן של לשכות אלו לא מבואר בפסוקים. בצידי כל שער היו 5 לשכות מימין ומשמאל, ובסך הכל 30 לשכות. לדברי רש"י ריצפה זו היא תקרה מוגבהת המקיפה את חומת החצר החיצונה, ועליה ניצבות לשכות. מבנה זה הוא מעין מבנה הגוזטאות שהיו בימי בית שני בעזרת נשים [23].

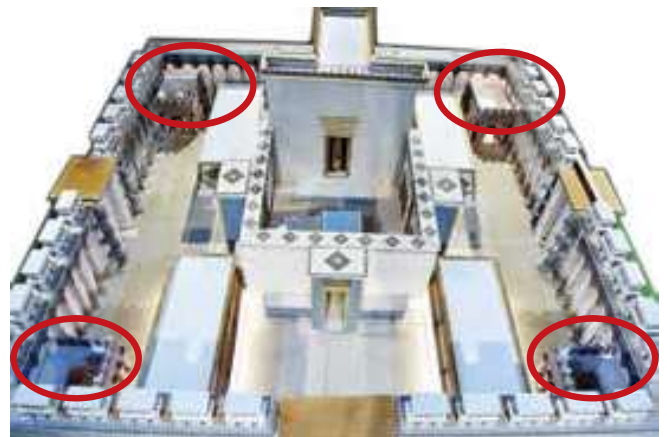
(ב) לשכות החצר:

ארבע לשכות צמודות לעזרה הפנימית. גודל כל אחת מהן ממזרח למערב - 100 אמה, מצפון לדרום - 50 אמה. לפי המבואר בכתוב [24] בלשכות אילו אוכלים הכהנים את בשר קדשי הקדשים (בשר קרבן חטאת, קרבן אשם ומנחות). זהו חידוש שלא היה קיים בבית שני. לשכות אלו צמודות לעזרה הפנימית, כך שניתן להגיע אליהן ממנה. קדושת העזרה התפשטה ללשכות אילו, ומתוקף זאת ניתן לאכול בהן את בשר קדשי הקדשים.

בארבעת הפינות של החצר החיצונה (עזרת נשים) היו לשכות לא מקורות. כך נאמר בפסוקים [20]: "וַיִּוָּצֵאֵנִי אֶל הַחֲצֵר הַחִיצוֹנָה וַיַּעֲבִירֵנִי אֶל אַרְבַּעַת מְקוֹצְעֵי הַחֲצֵר וְהָיָה חֲצֵר בְּמִקְצַע הַחֲצֵר חֲצֵר בְּמִקְצַע הַחֲצֵר. בְּאַרְבַּעַת מְקוֹצְעוֹת הַחֲצֵר חֲצֵרוֹת קְטָרוֹת אַרְבָּעִים אֹרֶךְ וּשְׁלֹשִׁים רָחֵב מִזֶּה אַחַת לְאַרְבַּעָתָם מִהֶקְצְעוֹת".

לפי המבואר בפסוקים דלעיל לשכות אלו משמשות לשם בישול חלקי השלמים, שהם חזה ושוק, הנאכלים על ידי הכהנים. לשכות אלו מכונות לעיל "חֲצֵרוֹת קְטָרוֹת", דהיינו: ללא תקרה [21], שכן יוצא מהן הקיטור (העשן) של השלמים המתבשלים.

מבנה הלשכה - גודל כל חצר הינו 40x30 אמה, כמבואר בפסוקים. הרד"ק מבאר שהאורך של 40 אמה הינו ממזרח למערב.

ארבעת הלשכות של בית המבשלים

נזירים שימשה בבית שני לצורך בישול בשר קרבנות. [23] מ', י"ז-י"ח
[24] רד"ק.

[20] מ"ו, כ"א-כ"ד.
[21] כמבואר במסכת מידות פרק ב' משנה ה'.
[22] עיין מידות שם וכן הלכות בית הבחירה פרק ה הל' ח. רק לשכת

שתי הלשכות שבמערב (ראה בתרשים) היו מקבילות להיכל. המרחק בינן לבין ההיכל היו עשרים אמה, ומהן ועד לבית החליפות חמש אמות, לפי המבואר בדברי רש"י הלשכות היו בנות שלש קומות, כאשר כל קומה צרה יותר מהקומה שתחתיה^[25].

בלשכות החצר היו כנראה ממוקמות הלשכות השונות אשר שימשו בימי הבית השני, אולם הדבר לא מפורש בכתובים. לפניכם הצעה למיקום המשוער של הלשכות השונות, זאת בהתאם לנתונים השונים הקיימים לגבי כל לשכה ועניינה.

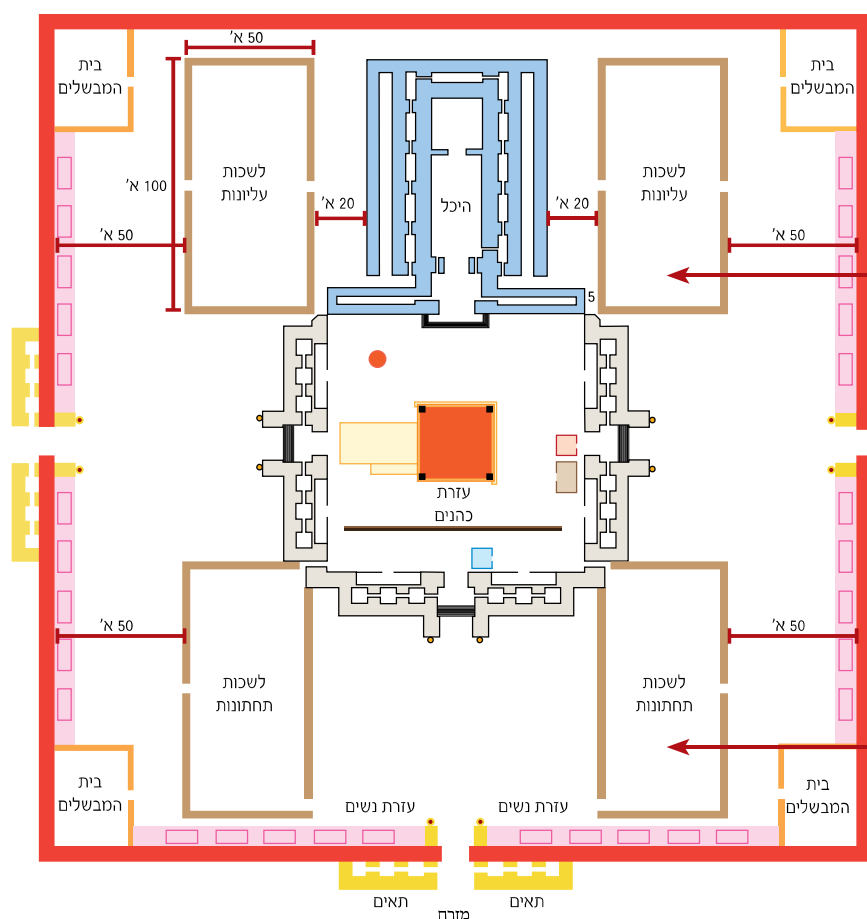
לשכות שבמערב

לשכות שבמזרח

מערב

^[25] ראה בבאורו לפסוק ג' שם.

החצר הפנימית - עזרת ישראל

העזרה הפנימית - דגם הבית השלישי

א. מבנה העזרה הפנימית

עזרת ישראל היא העזרה הפנימית הניצבת כנגד פתח ההיכל. גודלה 100 על 100 אמה, כנאמר^[26]:
”וַיִּמַד אֶת הַחֹצֵר אֲרָךְ מֵאָה וְרֹחַב מֵאָה אָמָה מִרְבַּעַת וְהַמִּזְבֵּחַ לִפְנֵי הַבַּיִת.”

משלושה צדדים קיימת חומה המקיפה את העזרה הפנימית: מזרח צפון ודרום. בצד מערב הכותל הסוגר את העזרה הוא כותל האולם (שהוא הכותל המזרחי של האולם).

לדעת בעל 'צורת הבית'^[27] החצר הפנימית נמשכת גם לצידי ההיכל, זאת במרווח בין עשרים אמות הקיים בין צידי ההיכל ללשכות. לפיכך לשיטתו גודל העזרה הינו 200 אמה: 100 אמות גודל העזרה, 100 אמות אורך הבית שכנגד המרווח.

מראה המרווח בין לשכות החצר להיכל

ב. שערי העזרה הפנימית

לעזרה הפנימית שלושה שערים: בצפון בדרום ובמזרח. השערים מקבילים כנגד שערי החצר החיצונה. לכל שער עולים בשמונה מדרגות. גם לשערי החצר הפנימית היו תאים ואולמות, כמו לשערי החצר החיצונה, אלה שהם נמצאים לא בתוך החצר אלא מחוצה לה. באופן זה הם פונים אל מול האולמות של החצר החיצונה. לדברי רש"י^[28] זהו דבר נוי.

שולחנות לשחיטת הקרבנות בשער הצפוני

אחד השינויים בין בית שני לבית השלישי הוא במקום שחיטת הקרבנות מסוג קדשי קדשים. בתקופת הבית השני השחיטה התבצעה באזור בית המטבחים, בצידו הצפוני של המזבח. אולם שחיטת הקרבן המתוארת בספר יחזקאל מתבצעת על גבי שולחנות הנמצאים באולם השער הצפוני של העזרה הפנימית. אולם זה נמצא בצד החיצוני של העזרה הפנימית (כפי שבארנו לעיל), אולם כיוון שהוא פתוח לעזרה – דינו קודש^[29].

בסך הכל היו שמונה שולחנות: ארבעה באולם וארבעה בתוך השער. הרד"ק והאברבנאל מבארים כי טעם הדבר הוא כדי שלא ישמעו את וידי החוטאים (בקרבנות חטאת ואשם).

^[28] מ, ט. ראה גם ספר 'צורת הבית' סימן כ'.

^[29] ראה רש"י מ, לט.

^[26] מ, מז.

^[27] סימן ע' אות ב'. וכן ראה דברינו לקמן לגבי המרווח בין ההיכל ללשכות החצר.

הלשכות בעזרת ישראל

א. לשכת המדיחים (בית המטבחים)

נאמר בפסוק^[30]: "וְלִשְׁכָּה וּפֶתַחָהּ בְּאֵילִים הַשְּׁעָרִים שָׁם יָדִיחוּ אֶת הָעֵלָה". לדברי רש"י בלשכה זו ירחצו את הקרביים של הבהמות. בעל תוספות יו"ט סובר שלשכה זו היא 'בית המטבחים'^[31] – מקום ההפשט והניקוי של הבהמות לאחר שחיתתן. לעומת לשכת המדיחים, שהיתה ממוקמת בימי הבית השני בדרום העזרה, לשכה זו נמצאת במקדש יחזקאל בצפון. פתח הלשכה הינו לכוון צפון (ולא לכוון המזבח), כמבואר בפסוק. זאת – כדי שהפרש יהיה מוצנע^[32].

ב. לשכות השיר – לשכות הלויים

נאמר בפסוק^[33]: "וּמִחוּצָה לְשַׁעַר הַפְּנִימִי לְשָׁכוֹת שָׂרִים בְּחֹצֵר הַפְּנִימִי אֲשֶׁר אֶל פֶּתֶף שַׁעַר הַצִּפּוֹן וּפְנִיָּהֶם דֶּרֶךְ הַדָּרוֹם אֶחָד אֶל פֶּתֶף שַׁעַר הַקֳּדִים פְּנִי דֶּרֶךְ הַצִּפּוֹן". מבאר רש"י: "לשכות שרים – לשכות לויים משוררים". פתח לשכה זו פתוח לצד דרום, כמתואר בפסוק.

ג. לשכת הכהנים

נאמר בפסוקים^[34]: "וַיֵּדְבֶר אֵלַי זֶה הַלִּשְׁכָּה אֲשֶׁר פְּנִיָּה דֶּרֶךְ הַדָּרוֹם לַכֹּהֲנִים שְׁמֵרֵי מִשְׁמֶרֶת הַבַּיִת: וְהַלִּשְׁכָּה אֲשֶׁר פְּנִיָּה דֶּרֶךְ הַצִּפּוֹן לַכֹּהֲנִים שְׁמֵרֵי מִשְׁמֶרֶת הַמִּזְבֵּחַ הָפָה בְּנֵי צְדוֹק הַקְּרִבִּים מִבְּנֵי לֵוִי אֶל ד' לְשָׁרְתוֹ". מלשון הפסוק לא ברור אם זהו תאור של לשכות השרים (שנזכרו בפסוק הקודם), או שמדובר בפסוקים בלשכות אחרות המיועדות לכהנים המשרתים בבית ד'.

מביאורו של רש"י^[35] משמע מחד שמדובר בכהנים שומרי הבית, אולם בהמשך ביאורו נאמר שיתכן שמדובר בלשכות הלויים המשוררים (שבתאור לשכתם עסק הפסוק הקודם).

גודל השולחנות אינו ברור. יתכן שגודלם כגודל השולחנות ששימשו לסכינים ולמזרקות, שגודלם אמה וחצי על אמה וחצי בגובה אמה (גודל שולחן לחם הפנים הינו אמה על שתיים בגובה אמה וחצי).

שער העזרה הפנימית

מראה שמונת השולחנות הממוקמים בפתח השער הצפוני

[30] מ, לח.

[31] 'צורת הבית' סימן לב.

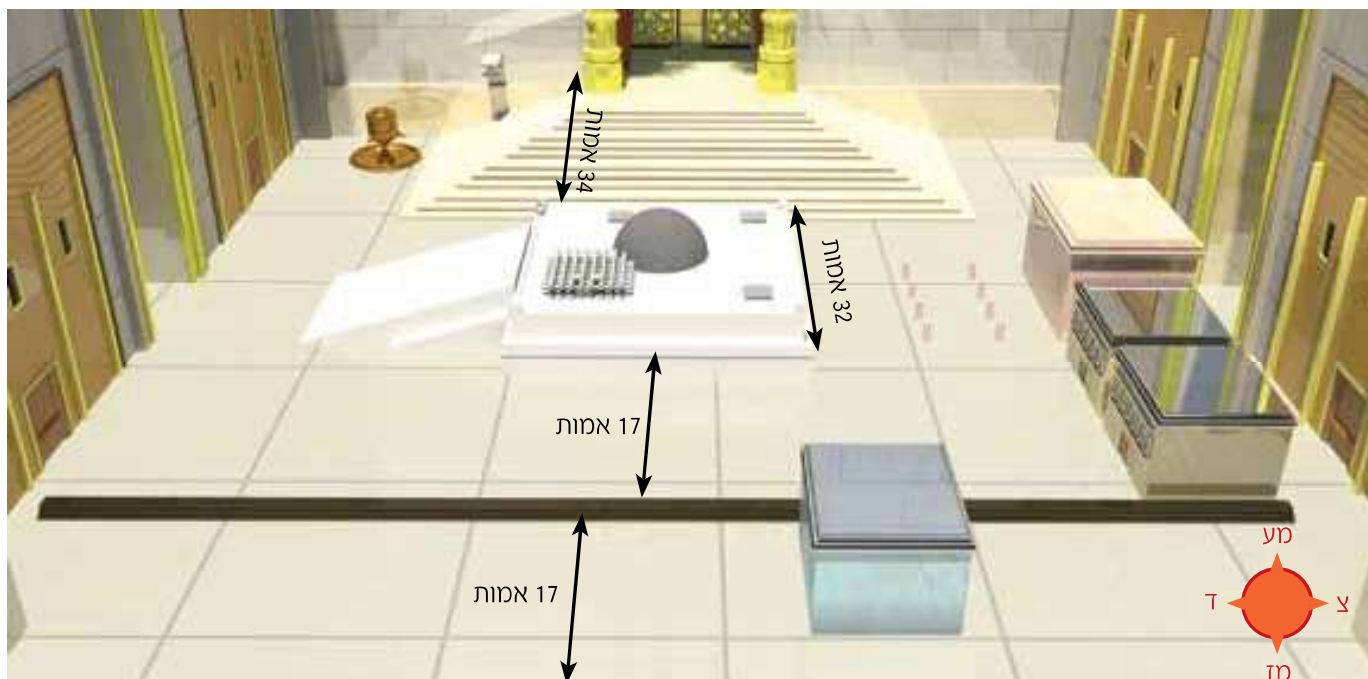
[32] בעלי התוספות יומא טז ע"ב לגבי מיקום הלשכה בבית שני.

[33] מ, מד.

[34] מ, מה.

[35] המופיע לפי כתבי היד בסוגרים מרובעים.

מבנה העזרה והמזבח בבית השלישי

מראה העזרה הפנימית

מקדש יחזקאל	בית שני	האזור
17 אמות	11 אמות	עזרת ישראל
17 אמות	11 אמות	עזרת כהנים
32 אמות	32 אמות	מזבח
34 אמות	22 אמות	בין האולם והמזבח
100 אמות	76 אמות	סך הכל

כך מתחלק השטח בתוך עזרת ישראל (תוך השוואה לבית שני, זאת לפי המבואר ברמח"ל, 'משכני עליון' חלק ב').

עזרת ישראל ועזרת כהנים

בימי הבית השני אורכה של עזרת ישראל היה י"א אמה, וכן של עזרת כהנים. אולם בבית שלישי אורך כל אחת מהן הינו י"ז אמה. כיוון שהאורך מקיר העזרה הצפוני ועד לקיר האולם הינו מאה אמה, והמזבח אורכו ל"ב אמה, הרי שנותרו ל"ד אמה ממזרח למזבח ול"ד אמה ממערב למזבח. ל"ד אמה אילו נחלקות לשניים בין עזרת ישראל לעזרת כהנים, ולכן אורך כל אחת מהן הינו י"ז אמה.

דוכן הלויים

נאמר בפסוק [36]: "וּכְפַתְחֵי הַלְשָׁכוֹת אֲשֶׁר דָּרְךְ הַדָּרוֹם פָּתַח בְּרֹאשׁ דָּרְךְ דָּרְךְ בְּפָנֵי הַגְּדֵרֶת הַגִּינָה

דָּרְךְ הַקָּדִים בְּבֹאֶן". מבאורו של רש"י משמע כי היה דוכן בנוי מאבנים ועליו עמדו הלויים בעת שהם שוררו. אולם מדברי רש"י לא מבואר מבנהו של הדוכן [37].

מבנה המזבח

מבנה המזבח המתואר במסכת מידות תקף גם לגבי המזבח בבית שלישי, שכן המזבח בבית שני היה יותר גדול מזה של בית ראשון ולאחת הדעות גודלו נלמד ממבנהו המתואר בנבואת יחזקאל. כך מבאר הרמב"ם [38]: "מדות המזבח מכוונות הרבה וצורתו ידועה איש מאיש ומזבח שבנו בני הגולה [39] כעין מזבח שעתיד להבנות עשוהו ואין להוסיף על מדתו ולא לגרוע ממנה".

[38] הלכות בית הבחירה פרק ב' הל' ג'.

[39] עולי בבל בתחילת ימי הבית השני.

[36] מב, יב.

[37] כך מבואר ב'לבושי שרד'.

המבנה לשיטת רש"י:

לשיטת רש"י קיים הבדל בין המזבח בבית שלישי לבית שני.

יסוד – זהו בסיס המזבח שהינו בגובה 2 אמות (אמה אחת בבית שני [41]), והוא בולט אמה אחת מעבר לגוף המזבח [42] (ראה תרשים). היסוד קיים רק בצידי צפון ומערב של המזבח.

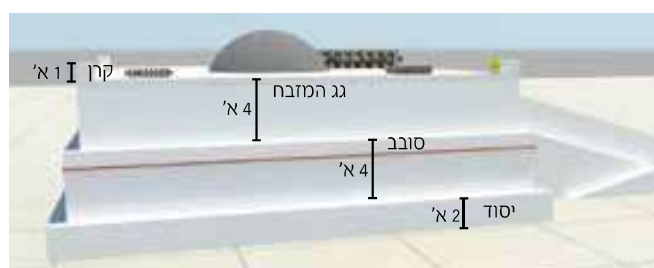
גוף המזבח – ארבע אמות (חמש בבית שני).

סובב – מדרגה ברוחב אמה.

מקום המערכה – ארבע אמות (שלוש בבית שני [43])

קרנות – אמה אחת.

סך הכל: אחד עשרה אמות (10 בבית שני).

חלקי המזבח לשיטת רש"י

[40] ראה הלכות בית הבחירה פרק ב' באורך.

[41] בת 5 טפחים, ולא 6 טפחים כיתר אמות המזבח (גם הקרן בגובה 5 ט').

[42] לשיטת הרמב"ם גם אמה זו היא בת 5 טפחים.

[43] לשיטת רש"י גובה מקום המערכה, ללא הקרנות, הינו

ארבע אמות כך שגובה המזבח הכולל בבית שלישי לשיטתו הינו י"א אמות.

כיור הנחושת

בדרומו של האזור שבין האולם והמזבח ממוקם כיור הנחושת. אמנם כיור הנחושת לא מוזכר בנבואת יחזקאל, אולם מבנהו כפי שהיה במשכן ובבית ראשון ושני. כל כהן חייב לקדש ידיו ורגליו מן הכיור לפני תחילת עבודתו במקדש.

מראה הכיור שבעזרה (אולם התצוגה באוהל המקדש)

פתח האולם

אולם ההיכל

היכל המקדש בנוי מכמה חלקים: אולם, קודש וקדש הקדשים. - האולם הינו מבואת הכניסה להיכל בית ד'. נאמר בפסוק^[44]: "אֲרֹךְ הָאֵלֶם עֶשְׂרִים אַמָּה וְרֹחֵב עֶשְׂתֵּי עֶשְׂרֵה אַמָּה וּבִמְעֻלֹת אֲשֶׁר יַעֲלוּ אֵלָיו וְעֹמְדִים אֶל הָאֵילִים אָחָד מִפֶּה וְאָחָד מִפֶּה". מבאר רש"י כי עשרים אמה הוא רוחב האולם, כמו רוחב ההיכל, בעוד שאורכו הוא 11 אמה. בשני צידי הכניסה היו "אילים", שני עמודים, שלדעת רש"י הם כנגד עמודי יכין ובוועז שהיו בימי הבית הראשון.

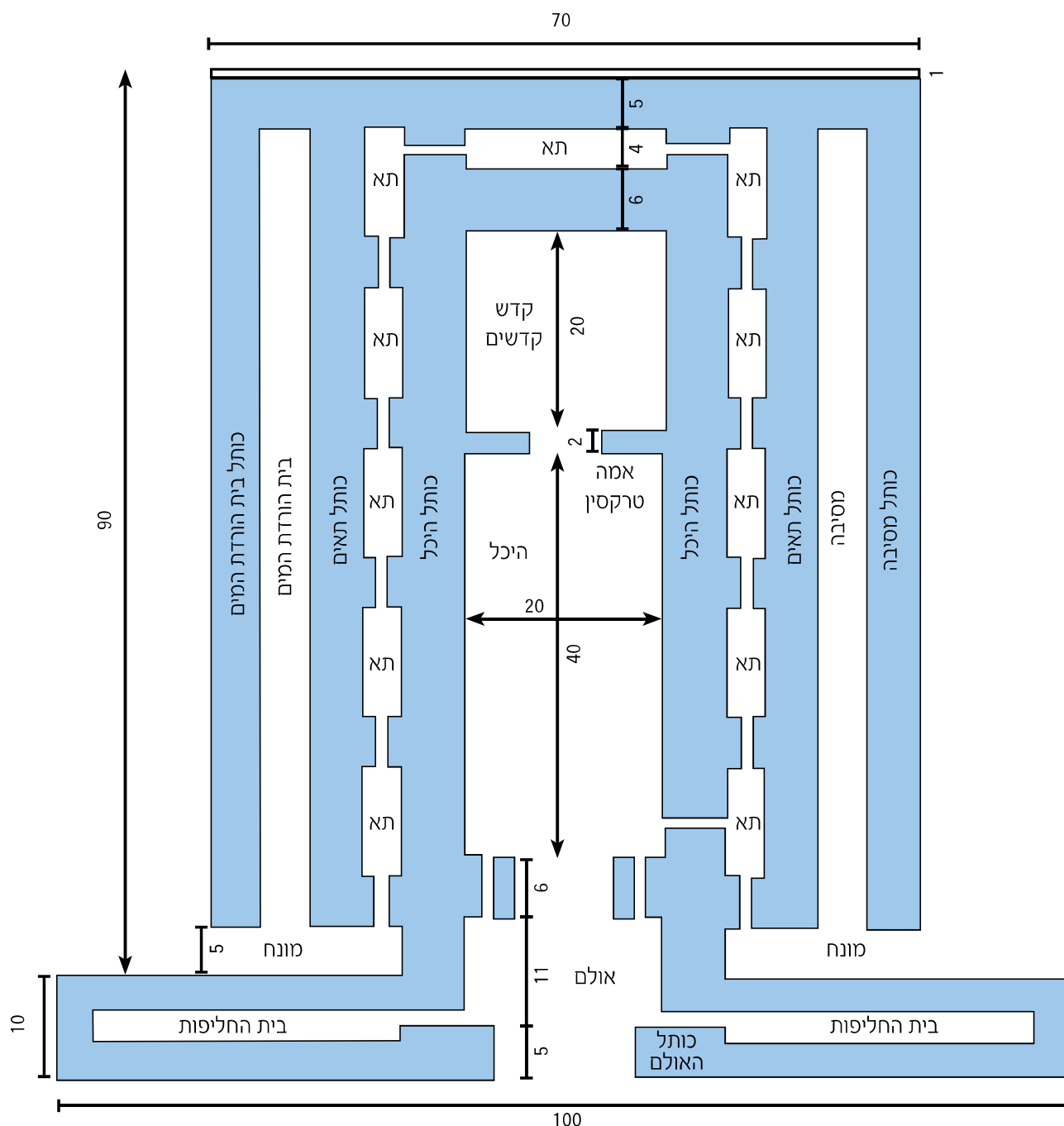
[44] מ', מ"ט.

בית החליפות והמונח

נקרא בשם 'מונח', וכך נאמר בפסוק^[46]: "וּפָתַח הַצֵּלַע לַמִּנְחָה פֶּתַח אֶחָד דֶּרֶךְ הַצִּפּוֹן וּפֶתַח אֶחָד לְדָרוֹם וְלִחֵב מְקוֹם הַמִּנְחָה חֲמֵשׁ אַמּוֹת סָבִיב סָבִיב" דהיינו: המונח נמצא הן בצידו הצפוני והן בצידו הדרומי של הבית, ורוחבו חמש אמות.

עד לבית החליפות רוחב הבית הינו שבעים אמה, ובאזור בית החליפות רוחב הבית הינו מאה אמה.

בית החליפות שימש בבית שני כמקום גניזת סכיני השחיטה. לדעת רש"י^[45] בית החליפות בולט משני צידי האולם, ט"ו אמות לצפון וט"ו לדרום – כפי שהיה בימי הבית השני. אולם בשונה מבית שני, בו בית החליפות היה ברצף אחד עם ההיכל, הרי שבמקדש יחזקאל קיים רווח בין מערכת התאים, העוטפת את ההיכל, לבין בית החליפות. רווח זה

בית החליפות והמונח בבית שלישי

[46] מ"א, י"א.

[45] מ"א, י"ד.

ההיכל

ההיכל - הקודש וקדש הקדשים

הכלים בהיכל

ארון הברית

בקדש הקדשים ניצב ארון הברית^[51]. בהיכל ניצבים: מנורת הזהב בדרום, שולחן לחם הפנים בצפון ומזבח הזהב באמצע^[52] - מוסט מזרחה. בתקופת הבית השני השולחן והמנורה ניצבים במרחק של 2.5 אמות מכותל ההיכל. לדעת בעל 'צורת הבית'^[53] בבית שלישי המרחק יהיה 5 אמות.

ארון הברית שוכן כבוד בקדש הקדשים. אמנם הוא אינו נזכר בנבואת יחזקאל, וכותב על כך בעל 'צורת הבית'^[54]: "אין צורך ראיה שישוב באחרון, כי כל תקוותינו ומבטחינו שישוב לקדמותו, וגדול יהיה כבוד הבית האחרון בחמישה דברים שנחסרו בבית שני והארון אחד מהם". גודל הארון הוא 2.5 על 1.5 אמות, בגובה 1.5 אמות. עליו מונחת כפורת (כיסוי) ממנה יוצאים מקשה אחת זהב זוג כרובים.

מבנה ההיכל וגודלו הפנימי הינם כפי שהיה בימי הבית השני: אורכו 60 אמה, 40 לקדש^[47] ו20 לקדש הקדשים, ורוחבו 20 אמות^[48]. גודל פתח ההיכל הינו 10 אמות כגודלו בבית שני (מ"א, ב').

הכותל המבדיל בין הקודש לקדש הקדשים רוחבו 2 אמות, לעומת ה'אמה טרקסין' שהיתה בימי הבית הראשון שרוחבה היה אמה (בתקופת הבית השני היו שתי פרוכות). כך מבואר בפסוק^[49]: "וּבָא לְפָנֶימָה וַיִּמְד אֵיל הַפֶּתַח שְׁתֵּי אַמּוֹת וְהַפֶּתַח שֵׁשׁ אַמּוֹת וְלַחֵב הַפֶּתַח שְׁבַע אַמּוֹת". מפסוקנו משמע כי רוחב הפתח הינו 7 אמות ואילו גובהו הינו 6 אמות. על קירות ההיכל וקירות קדש הקדשים היה חיפוי של עצי ארזים, ועליהם ציפוי זהב עם פיתוחים של כרובים ודקלים. לשיטת רש"י לכל כרוב פני אדם ופני כפיר. בין שני כרובים היה דקל, כשהכרובים פונים לכיון הדקל פני אדם אל פני כפיר^[50].

מראה ארון הברית

מראה פנים ההיכל (אולם התצוגה באוהל המקדש)

^[51] בבית ראשון, אולם בבית שני הוא היה גנוז במחילות הר הבית. ראה לקמן עניינו בבית שלישי.
^[52] לדעת הבריתא דמלאכת המשכן הוא ניצב בדיוק באמצע ההיכל.
^[53] סימון נ"ו.
^[54] סימון ס'.

^[47] מ"א, ב'.
^[48] שם מ"א, ד'.
^[49] מא, ג-ד.
^[50] מא, יח-יט.

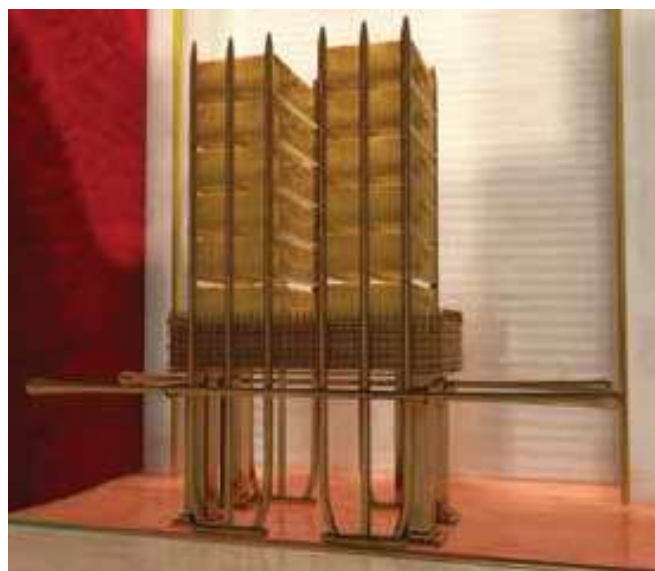
שולחן לחם הפנים

ובגמרא^[56] נאמר שעוביו כדינר זהב. סביב גג המזבח היה זר זהב, שלדעת הגמרא^[57] שיעורו הינו 'משהו'.

שולחן לחם הפנים ניצב בצד הצפוני של ההיכל. גודל טבלת השולחן הוא 2 אמות על אמה, וגובהו 1.5 אמה. על השולחן מונחות 12 חלות, אשר נאפות מדי יום שישי ומוחלפות ביום השבת.

מדותיו – נאמר בתורה^[55]: "וַעֲשִׂיתָ שֻׁלְחָן עֲצֵי שִׁטִּים אֲמָתִים אָרְפוּ וְאַמָּה רָחְבוּ וְאַמָּה וְחֲצִי קִמְתּוֹ: וְצִפִּיתָ אֹתוֹ זָהָב טָהוֹר וַעֲשִׂיתָ לוֹ זֶרֶזָהָב סָבִיב".

המנורה

המנורה ניצבת בצידו הדרומי של ההיכל. לכתחילה היא עשויה מקשה אחת זהב טהור.

חלקי המנורה ומידותיה:

למנורה שלושה חלקים: ירך, קנה מרכזי, שישה קנים היוצאים מן הקנה המרכזי. בנוסף לכך בראש המנורה ניצבים הנרות, שנפרדים מן המנורה אולם תקועים בה באופן קבוע. לדברי הבריתא דמלאכת המשכן גובה המנורה הינו ח"י טפחים. למנורה 42 קישוטים: כ"ב גביעים, י"א כפתרים וט' פרחים.

מזבח הזהב

מזבח הזהב עמד בקודש, מזרחית למנורה ולשולחן לחם הפנים שעמדו זה כנגד זה. לדעת הבריתא דמלאכת המשכן המזבח עמד בדיוק באמצע ההיכל. המזבח במשכן בנוי עצי שיטים ומצופה זהב. גובהו הינו שתי אמות, ואילו מידת אורכו ורוחבו אמה על אמה. המזבח מצופה זהב טהור,

^[57] סוכה ה', א'.

^[55] שמות כ"ה, כ"ג - כ"ד.

^[56] חגיגה כ"ז, א'.

מבנה התאים שסביב ההיכל

בבית שלישי התאים מקיפים את ההיכל כפי שהיה בימי הבית השני, אלא שקיימים ל"ג תאים, לעומת ל"ח שהיו בבית שני.

אחורי בית הכפורת

בין קיר קדש הקדשים לכותל העזרה היה בתקופת הבית השני מרווח של י"א אמה^[61]. בעל 'צורת הבית'^[62] מסתפק אם המרווח יהיה כפי אורכו בבית שני או י"ז אמה – כאורך עזרת כהנים. הוא מכריע כי גם בבית השלישי ישאר אותו מרווח כמו בבית השני זו גם דעת הרמח"ל. מרווח זה נועד לצורך סיבוב שומרי המקדש את ההיכל.

את ההיכל הקיפה מערכת של תאים, המכונים בפסוקים בבית ראשון בשם 'יציעים' כנאמר^[58]: "וַיִּבְנוּ עַל קִיר הַבַּיִת יִצְעֵי סָבִיב אֶת קִירוֹת הַבַּיִת סָבִיב לַהֵיכָל וְלַדָּבָר". לדברי המשנה^[59] היציעים הינם התאים. מניינם בתקופת בית ראשון אינו מבואר, אולם בתקופת הבית השני מבואר במשנה שם כי היו שלושים ושמונה תאים: חמישה עשר מצפון חמישה עשר מדרום ושמונה במערב. לשיטת רוב המפרשים^[60] התאים היו בנויים בשלוש קומות, חמישה תאים בכל קומה. גובה כל קומת תאים בבית ראשון היה חמש אמות.

מראה התאים

לרמב"ם שיטה שונה בנדון, ראה בספרנו 'בית הבחירה'.
^[61] מידות פרק ב' משנה א'.
^[62] סימן ע"ד אות א'.

^[58] מלכים א' ו', ה'.
^[59] מידות פרק ד' משנה ג'.
^[60] רש"י, תוספות יו"ט, ה'תפארת ישראל'.

